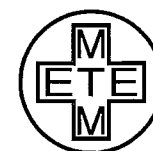

X 223437

ÁLLAM ÉS EGYHÁZ KAPCSOLATA KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN 1945 ÉS 1989 KÖZÖTT

Intézmények és módszerek

Szerkesztette:
NAGY MIHÁLY Zoltán
ZOMBORI István

BUDAPEST, 2014

Kiadja:
MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA
MUNKAKÖZÖSSÉG (METEM) Budapest
HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY
www.heh.hu

Felelős kiadó:
Várszegi Asztrik

A kötet a 2012. október 18–20-án, Nagyváradon tartott konferencia szerkesztett anyaga

A kötet megjelenését támogatta:

Állambiztonsági Szolgálatok
Történeti Levéltára

Posticum –
Movimentum Iuventutis Christianae
Egyesület, Nagyvárad

Bihar Megyei Tanács
RMDSZ Frakciója

Háromszékért Kulturális Alapítvány

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001135326

ISBN 978-963-9662-74-2

Nyomdai előkészítés:
Sigillum 2000 Bt., Szeged

Nyomdai munkák:
EFO Nyomda
www.efonyomda.hu

X 2237 37

TARTALOM

Előszó 7

AZ ELLENÁLLÁS ÉS A LESZÁMOLÁS KEZDETE

BALOGH Margit
Lehetőségek és zsákutca. Szentszéki képviseletek Kelet-Közép-Európában
1945 után. 9

MIKÓ Zsuzsanna
A katolikusok elleni eljárások sajátosságai. 1945–1963. 33

CSENDES László
Párbeszéd a börtönben. Gheorghe Gheorghiu-Dej második kormányának
viszonyulása a Római Katolikus Egyházhoz 43

A NEMZETI EGYHÁZ PARADIGMÁJA

Cristian VASILE
A Román Ortodox Egyház és a kommunista rezsim. Új történelmi források
nyomában 79

TÚLÉLÉSI STRATÉGIÁK ÉS AZ ÜLDÖZTETÉS ÚJABB FORMÁI

BÁNKUTI Gábor
Jezsuiták a diktatúrában. A Jézus társasága magyarországi rendtartománya
története 1945–1965 93

VÖRÖS Géza
Sasik a viharban. Egy gyermekmentő pap meghurcoltatásai
a diktatúra évtizedeiben. 105

BANDI István
„Gyerekek ellen nincs osztályharc”. Állambiztonsági eljárások az egyházi
iskolák diákjai ellen 1950–70 között. 121

NAGY Mihály Zoltán

Márton Áron püspök szabadonbocsátása 1955-ben. Kísérlet a romániai katolikus egyházrész helyzetének rendezésére? 139

Denisa BODEANU

A Maros és Uránia dossziék. Márton Áron püspök megfigyelési iratai 145

JÁNOSI Csongor

Adalékok a Református Egyház és a román állam 1948–1960/1961 közötti kapcsolatához 153

A JELENKORI EGYHÁZTÖRTÉNET-ÍRÁS: FORRÁSOK, EREDMÉNYEK, KÉRDÉSEK

Laura STANCU

A CNSAS archívuma a misztifikálástólaz (újja)szervezésig 181

ZOMBORI István

Az egyháztüldözés forrásai: gyűjtés, feldolgozás, publikálás (1945–1989) 199

SZABÓ Csaba

A „néma Légió” – adalékok az 1945 utáni magyar egyháztörténeti kutatásokhoz. . . 207

A nagyváradi székhelyű Posticum Egyesület olyan keresztény szellemiségű kulturális központ, amely nem csak lelkeségi programoknak biztosít teret, hanem a keresztény tudomány művelését is támogatja. A városban nagy hagyományai voltak a katolikus egyháztörténet-írásnak. Ennek jegyében alakult meg 2012-ben a Posticum Egyháztörténeti és Társadalomtudományi Intézet. A svájci kutatási alapokból létrehozott műhely többek között célkitűzésének tekinti a romániai magyar történelmi egyházak történetére vonatkozó levéltári források feltárását és kiadását, az egyházi tudományosság fejlesztését, valamint szakmai fórumok és konferenciák szervezését. Az intézet legfontosabb kutatási programja Márton Áron, gyulafehérvári megyéspüspök 236 kötetből álló személyes megfigyelési iratainak feldolgozása.

A jelenkori magyar egyháztörténet-írás művelőinek az elmúlt években nem csak az egyre nagyobb mennyiségű levéltári irathalmazmal kellett megküzdeniük, hanem elérkezett annak az ideje is, hogy tisztázzanak számtalan módszertani és elméleti kérdést. Éppen ezért szükségesnek mutatkozott a kommunista állam(hatalom) és az egyházak viszonyának új kontextusba helyezése. Tény, hogy ez a viszony nem szűkíthető le az egykori kollaboránsok és az elnyomás eszközének tekintett belügyis titkosszolgálati szervek kapcsolatának leírására.

A Nagyváradon 2012 októberében megrendezésre került konferencia szervezői arra vállalkoztak, hogy teret biztosítsanak az új megközelítéseknek és az évente megrendezésre kerülő tudományos értekezlettel szakmai fórumot, műhelyt teremtsen. A megfogalmazott célkitűzéseket követve olyan előadások hangzottak el, amelyek bemutatták mindazokat az intézményeket és módszereket, amelyeken keresztül a pártállami vezetés ellenőrzést és nyomást gyakorolt az egyházakra. Mivel a Szovjetunió ellenőrzése alá került keleti blokk országaiban moszkvai mintára hasonló vallásellenes intézkedéseket hoztak, ezért elengedhetetlenek bizonyult a romániai és magyarországi folyamatoknak az összevetése, a közös vonások és eltérések kiemelése. A történészek mellett levéltárások is részt vettek a konferencián, hiszen a kutatómunka sikeressége szorosan összefügg az egyházi és állami levéltárak feldolgozottságával és nyitottságával. A Securitáté Irattárát Vizsgál Országos Tanács Levéltára, illetve a legfontosabb egyházi levéltárak munkatársai előadásaikban egyrészt bemutatták mindazokat a fondokat és iratcsoportokat, amelyek fontos ismeretekkel szolgálhatnak a korszak kutatói számára, másrészt ismertették, hogy ezeket az iratokat milyen feltételek mellett lehet kutatni.

A szervezők ezúton is köszönetet szeretnének mondani az előadóknek és a támogatóknak.

Halkan, de talán azt is elmondhatjuk, hogy sikerült megteremtünk egy olyan szakmai fórumot, ahol a kutatók szívesen vitatják meg legújabb kutatási eredményeiket és kapnak indíttatást ahhoz, hogy még inkább elmerüljenek a múlt feltárásában.

LEHETŐSÉGEK ÉS ZSÁKUTCÁK

Szentszéki képviseltek Kelet-Közép-Európában 1945 után

Az 1917-es kánonjogi kódex 265. kánonja szerint „a római pápának a világi hatalomtól függetlenül joga van a világ bármely részébe követeket küldeni egyházi joghatósággal felruházva vagy anélkül”. 1917-ben még indokolt volt utalni a világi hatalomtól való függetlenségre, mivel 1870 és 1929, azaz a 756-ban alapított Pápai Állam megszűnése és a lateráni szerződés közötti közel hatvan évben Róma nem bírt államisággal, és e nélkül kötött számos egyezményt, így Magyarországgal, Romániával, Lengyelországgal, a Szerb-Horvát-Szlovén Királysággal. Vatikán Városállam az 1929. február 11-én aláírt lateráni egyezménnyel jött létre. A köznyelv tévesen nem tesz különbséget a Vatikán és az Apostoli Szentszék között. Holott a Vatikán *állam*, az Apostoli Szentszék pedig *egyházi szerv*, a pápa maga és az ő hivatala együtt, azaz az egyház főhatósága, és mint ilyen a nemzetközi jog sajátos alanya. A diplomáciai kapcsolatokat nem a Vatikán, hanem a Szentszék köti, ezért helyesen szentszéki, és nem vatikáni diplomáciai kapcsolatokról kell beszélni.¹

A pápai diplomaták osztályait még XIII. Gergely pápa (1572–1585) határozta meg. Az Apostoli Szentszék állandó képviselőjét *apostoli delegátus*nak nevezzük, ha küldetése kizárólag a helyi egyházhoz szól, és így nem szoros értelemben vett diplomáciai jellegű. Ha államokhoz és kormányokhoz is akkreditálva van, akkor címe: *nuncius*, amennyiben az illető országban joga van arra, hogy ő legyen a diplomáciai testület doyenje. A kifejezés és a hivatal eredete tisztázatlan, már a 4. századból vannak adatok. Modern kori értelemben vett nunciaturák felállítására a 15. század végétől kerül sor. Az első pápai nunciust VI. Sándor pápa küldte Velencébe 1500-ban. Az 1990 óta létesített diplomáciai kapcsolataiban a Szentszék nunciustnak nevezi azon követeit is, akiknek a fogadó állam nem biztosítja a rangelsőséget. Ha a pápa követét nem illeti meg a diplomáciai testületi rangelsőség, akkor megnevezése: *pronuncius* (jellemzően az 1965 és 1990 közötti évtizedekben) vagy *internuncius*. A diplomáciai jog szerint a nuncius és a pronuncius nagykövetnek számít, az internuncius fokozata: rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter.²

A Magyarország és az Apostoli Szentszék közötti összeköttetés a középkorra nyúlik vissza, már a magyar egyházmegyei hierarchia megszervezése is Szent István király és a Szentszék együttműködésével valósult meg. A mai értelemben vett diplomáciai kapcsolatok felvétele először a Rákóczi-szabadságharc idején merült fel. Majd az Osztrák-Monarchia szétbomlása után, amikor a Magyar Királyság nemzetközi elszigeteltségéből a Szentszékkel történő diplomáciai kapcsolatfelvétel kitörési lehetőséget jelentett. A Szentszék az utódállamokkal gyorsan diplomáciai kapcsolatokat létesített: 1920. március

1 RÓNAY Miklós: *A Szentszék és a Vatikán Városállam viszonya a közbeszédben és a jogban*. Külügyi Szemle 3 (2004) 271–289.

2 SZUROMI Szabolcs Anzelm: *Egyházi intézménytörténet*. Szent István Társulat, Budapest, 2003, 191–193.

2-án Belgrádba küldött nunciust a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz, 1920. május 7-én pedig kinevezte a prágai nunciust is. Magyarország első szentszéki követe, gróf Somssich József 1920. július 26-án nyújtotta át megbízólevelét XV. Benedek pápának, s ezzel az aktuális megtörtént a szentszéki magyar követség hivatalos megnyitása. Az első magyarországi nuncius Lorenzo Schioppa, addigi bajor nuncius lett, aki október 6-án adta át megbízólevelét Horthy Miklós kormányzónak. 1920 és 1945 között ez a legmagasabb szintű diplomáciai kapcsolat lehetővé tette a kényes egyházpolitikai kérdések tárgyalásos megoldását, kivált a főpapi kinevezéseket és az új államhatárok által kettévágott egyház-megyek megosztását.³

1944–45-ig zavartalan volt a diplomácia viszony. A második világháború után Magyarország is szovjet érdekszférába került, az ország külpolitikai mozgástere leszűkült. Elemzéstünkben azt szeretnénk vizsgálni, hogy miként működtek a megváltozott politikai helyzetben a kelet-közép-európai országokba akkreditált szentszéki követek. Mindezt megkíséröljük elhelyezni abban az új társadalmi-politikai-földrajzi erőterben, amelybe ez a térség a Vörös Hadsereg által okkupált területként bekerült, kitérve az új szövetségi rendszer szovjet egyházpolitikai gyakorlatára is.

A SZOVJETUNIÓ ÉS A SZENTSZÉK

Szovjet-Oroszországnak – az 1922-es éhségsegély-szerződést leszámítva – kevés tapasztalata volt szentszéki kapcsolatok terén. Ráadásul a cári Oroszországtól megörökölte az ortodoxia által táplált katolikusellenességet, ami már csak azért is virulhatott tovább, mert az univerzális és harcra kész római katolikus egyház a szovjet kormányzat szemében sokkal rosszabb intézmény volt, mint az állampolitikai célok érdekében tetszés szerint felhasználható és rendőrileg igazgatható orosz ortodox egyház. A második világháború alatti szentszéki külpolitika kettősége is inkább a bizalmatlanságot táplálta, mert a Szent-szék megtagadta ugyan, hogy keresztes háborúvá nyilvánítsa a Szovjetunió elleni német támadást, ugyanakkor nyilvánosan nem ítélte el a náciizmust és nem ismerte el, hogy a Szovjetunióban működne a lelkiismereti szabadság (mint ahogy nem is működött). A Vatikán úgy látta, hogy Németország az egyedüli erő, amely ellenállhat az ateista kommunizmusnak, és megakadályozhatja európai megjelenését.

Miután 1944-ben a Vörös Hadsereg átlépte Kelet-Közép-Európa államainak határait, a szovjet politika egy új és merőben ismeretlen társadalmi-politikai valósággal találta szemben magát: a *katolikus egyházzal*. Csehszlovákiában, Lengyelországban és Ma-

gyarországon a lakosság túlnyomó többsége, Jugoszláviában közel fele évszázadokon keresztül egybefonódott ezzel az egyházzal. Sztálin számított erre a helyzetre, épp ezért mielőtt a Vörös Hadsereg bevonult volna Kelet- és Közép-Európa országaiba, hadászati-politikai-stratégiai megfontolásból sajátos módon ki is fejtette a katolikus egyházzal kapcsolatos véleményét. Még 1943 szeptemberében a kormány mellé rendelve egy külön szervezetet hozott létre az egyházpolitika végrehajtására és az egyházzal való kapcsolattartásra.⁴

1943. szeptember 4-én reggel vidéki dácáján Sztálin – G. M. Malenkov, a Központi Bizottság titkára, L. P. Berija állambiztonsági népbiztos (NKGB) és G. G. Karpov ezredes, az NKGB felderítéssel (és az egyházakkal) foglalkozó II. igazgatóságának vezetője jelenlétében – részletesen elemezte az orosz ortodox egyház helyzetét. A beszélgetés végén megjegyezte, hogy eljött az ideje egy különleges szerv felállításának, amely kapcsolatot jelent az egyház és a kormány között, egyúttal a hivatal nevét is eldöntötte: Orosz Pravoszláv Egyházügyi Tanács. Sztálin a következő szempontokat rögzítette a felállítandó tanács működésével kapcsolatban: a tanács „nem helytartóság” (utalva a szinodális korszak egyházügyi vezetőjére, az ober-prokurorra), ne avatkozzon bele közvetlenül az egyházi adminisztrációba, a kanonikus és dogmatikus életbe, de tevékenységével erősítse az egyház önállóságát, biztosítsa a pátriárka felé a megfelelő kapcsolatot; „ne turkáljon az egyház zsebében”, ellenkezőleg, biztosítsa, hogy az egyház „teljes érvényű gazdája legyen önmagának”.⁵ A tanács tehát önállóan, a kormány utasítására működő, annak jelentő szervként indult.

Még aznap, néhány órával később precedens nélküli, mondhatni történelmi eseményre került sor: Sztálin a Kremlben ortodox főpapokkal – Alekszij, Nyikolaj és a száműzetésből csupán augusztusban visszaengedett Szerгий metropolitákkal – találkozott. Meglepetésükre anyagi és szervezeti segítséget ajánlott a helyi zsinat megtartására, amely Tyihon 1925-ös halála után újra pátriárkát választhatna. S reménykeltő ígéretet kaptak az egyházközösségek működése, a papképzés, az egyházi kiadványok megjelentetése és egyéb kérdésekben is.

Mire fel volt ez a sietség? A Kreml urának kezelnie kellett azt a helyzetet, hogy a Vörös Hadsereg katonái virágzó vallási életet tapasztaltak a németek által korábban megszállt és most felszabadított területeken. A háború sikeres megvívásához és az újjáépítéshez nélkülözhetetlenné vált az egyház – a hon védelmében egyébként addig sem hiányzó – támogatása, másrészt a küszöbönálló teheráni konferencián is bizonyítani kellett, hogy a Szovjetunióban vallásszabadság van. Sztálin vérbeli politikus volt, világosan látta, hogy az egyház elnyomásának enyhítése stabilitást és külpolitikai eredményt hoz. Az amerikai közvélemény egy része ugyanis elfogadhatatlannak tartotta, hogy az USA egy „istentelen” állam szövetségese legyen.⁶

A változásról Sztálin meglehetősen furcsa módon üzent a világnak: A *Pravda* 1944. április 28-án közölt egy fotót Sztálinról és Molotovról, akik egy springfieldi katolikus

3 A teljesség igénye nélkül a kérdéstről lásd CSIZMADIA Andor: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak alakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966; ERDŐ Péter: *A Szent-szék és Magyarország*. Katolikus Szemle 43 (1991) 3–4. 140–148; *Magyarország és a Szent-szék kapcsolatainak ezer éve*. Szerk. ZOMBORI István. METEM, Budapest, 1996; LOMBARDI, Lapo: *La Santa Sede e i cattolici dell'Europa Orientale agli albori della guerra fredda*. Editrice Pontificia Università Gregoriana–METEM, Róma–Budapest, 1997; *Le relazioni diplomatiche tra l'Ungheria e la Santa Sede 1920–2000*. Szerk. ZOMBORI István. METEM, Budapest, 2001; GERGELY Jenő: *A magyarországi katolikus egyház és a külpolitika (1948–1990)*. In *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században*. Szerk. PRITZ Pál. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2006; *Magyarország és a római Szent-szék. (Források és távlatok.) Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére*. Szerk. TUSOR Péter. Gondolat–PPKE Egyháztörténeti Kutatócsoport, Budapest–Róma, 2012 (Bibliotheca historiae ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae. Series 1., Collectanea Vaticana Hungariae. Classis 1.; 8.).

4 SKAROVSKIJ, M. V.: *Russzkaja Pravoszlavnaja Cerkov pri Sztaline i Hruscove (goszudarsztvennoje-cerkovnijje otnosenija v SzSzsR v 1939–1964 godah)*. Krutickoje Patriarseje podvorje, Moszkva, 2005, 203.

5 SKAROVSKIJ; i. m. 205.; VOLOKITINA, Tatjana–MURASKO, Galina–NOSZKOVA, Albina: *Moszkva i Vosztocsnaja Evropa. Vlaszty i cerkov v period obszesztvennih transformacij 40–50-h godov XX veka*. Roszszen, Moszkva, 2008, 70.

6 Uo. 76.

pappal, Stanislaw Orlemanskyval beszélgetnek. Orlemansky, ez a lengyel származású amerikai pap egyszerű és naiv ember volt: bement a New York-i szovjet nagykövetségre és vízumot kért a Szovjetunióba, hogy találkozhasson Sztálinnal, és megvitassa vele a vallás helyzetével kapcsolatos kérdéseket. A nagy találkozás mindenestre létrejött: április 28-án és május 4-én. A két megbeszélésen a háború utáni politikai berendezkedés, a szovjet–lengyel viszony kérdése mellett a katolikus egyház további sorsáról is tanácskoztak. Sztálin feltűnően kitért az elől, hogy a nekiszegezett kérdésekre konkrét válaszokat adjon, inkább általánosságokban fogalmazott: „A háború kitörését követően az emberek és a dolgok megváltoztak. A háború megsemmisítette az állam és az egyház között feszülő ellentétet. A hívők elálltak a lázadástól, a szovjet kormány pedig felhagyott a vallással kapcsolatos ellenséges álláspontjával.” „Semmiféle vallási megtorlásnak nem kell lennie és nem is lesz ilyen. A szovjet kormány azok ellen foganatosít megtorlást, akik üldözik a vallást.”⁷

Sztálin üzenete világos volt: *a katolikus egyház egyelőre nem került rá az ellenfelek listájára, a Vörös Hadsereg nem fogja importálni a vallás- és egyházüldözést*, ami 1941, a Nagy Honvédő Háború kezdete óta alábbhagyott a Szovjetunióban is. Hogy eljutott-e ez az ígélet a Vörös Hadsereg által megszállt országok katolikus lakosságához, és azokhoz a katolikusokhoz, akik a szovjet tagköztársaságok határain belül éltek? A hadigépezetnek nem az egyházpolitika volt a legfontosabb feladata, és a legmagasabb ígélet sem oszlatta el egy csapásra azt az aggodalmat, hogy üldözni fogják a vallást és a híveket. Sztálin kijelentéseinek címzettje talán nem is a lakosság volt, mint inkább azok a kommunista pártvezetők, akik ebben az időszakban kerültek a politika periferiájáról annak nagyszínpadára, sokuk szovjet emigrációból hazatérve. Sztálin 1944 tavaszán nem kevesebbet írt elő, mint hogy az *egyházakkal párbeszédre és együttműködésre kell törekedni, a híveket pedig rá kell venni a kommunista párttal való együttműködésre*. Lényegében ez az irány érvényesült a háborút követő „hétköznapiakban” 1945–46-ban, ám soha nem vegytiszta. Fékeztek a gátlásait levetett katonák nyers erőszaka, a térség politikai rendszerváltozásainak egyházakat korlátozó, sérelemként átélt intézkedései. És volt egy roppant erős gát: az a szovjet egyházpolitikai szándék, hogy Moszkvát a világ vallási központjává tegyék. Ez az expanziós szovjet egyházpolitika eleve kudarcra ítélte a vallásgyakorlás szabadságának beteljesítését, hiszen magában hordozta az ütközést a Szentszékkel, ergo a katolikus egyházakkal.

Nagyjából az Orlemansky atyának adott interjúval egy időben, 1944 májusában került Sztálin asztalára „A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége területén található római katolikus kolostorok helyzetéről” szóló jelentés.⁸ Ebből kiderült, hogy az ország központi területein a katolikus élet gyakorlatilag megszűnt. A jelentés szerzője csupán két kolostorról tudott: egyről Moszkvában a diplomáciai testület kiszolgálására, és egyről Leningrádban. Továbbra is létezett és aktívan működött viszont a görög katolikus (unitus) egyház, amely Nyugat-Ukrajnában és Kárpátalján 4 millió hívet számlált (1997, illetve 399 egyházközségben), és a Szentszék fennhatósága alatt állt.

A görög katolikusok sorsát két érdek ütközése szabta meg: miközben a Vatikán attól tartott, hogy a görög katolikus közösségek az ortodoxia felé fordulnak, addig Moszkva azt

gyanította, hogy Róma ezeket a közösségeket a pravoszlávia elleni küzdelem kiindulópontjává akarja tenni, sőt létre akar hozni egy „katolikus blokkot” Kelet-Közép-Európában, amely gátként emelkedne az orosz befolyás útjában. A Vatikán keleti politikájában valóban kulcskérdés volt már az 1920-as évektől: harcolni kell a szovjetek ellen, vagy megtéríteni őket? Az imádság erejével szálljanak szembe az ateizmussal, vagy vallási vasfüggőnyt eresszenek le Kelet és Nyugat közé?

A bizalmatlanságot csak tetézte, hogy az Orosz Pravoszláv Egyházügyi Tanács információi szerint a görög katolikus főpapok megpróbálták helyreállítani a háború befejezésekor megszakadt kapcsolataikat a Vatikánnal és személyesen XII. Piusz pápával. Nyugtalanító volt az a lehetőség, hogy a görög katolikus egyház teljesen áttérhet a katolicizmusra, és felszámolja a keleti szertartás utolsó elemeit is. Ennek figyelembevételével érthető, hogy Moszkvában miért határozták el a görög katolikus egyház teljes likvidálását. Megvonva az Orosz Pravoszláv Egyházügyi Tanács 1943–1946 közötti tevékenységének mérlegét, G. G. Karpov ezredes Sztálinnak készített jelentésében a *Vatikánnal folytatandó harc programjait* között első helyen emelte ki az unitus egyház végleges felszámolását a Szovjetunióban. A szovjet vezetés részéről preventív óvintézkedésként fogalmazódott meg a kettős feladat: a katolicizmus „megszabadítása a pápizmustól” és nemzeti katolikus egyházak létrehozása, illetve a görög katolikus egyház visszatérítése az ortodoxiához. Az 1946 márciusában tartott, valamennyi püspökétől rendőrileg „megszabadított” és megfélemlített leMBERGI SZINÓDUS kimondta az 1595–96-os breszti unió érvénytelenségét (azaz az ortodoxok egy részének újraegyesülését Rómával, a katolikus egyházzal), és a görög katolikus egyház visszatérését az orosz ortodox (pravoszláv) egyház kebelére.⁹ A folyamat nem állt meg a Szovjetunió határainál. Romániában 1948. december 1-jén a román kormány rendelte el az újraegyesülést, a visszatérés nyomán lényegében a görög katolikus egyház megszűnését. Hasonló történt a lengyel és a szlovákiai görög katolikusokkal, és ezt lehetett prognosztizálni a magyar görög katolikusok jövőjét illetően is.

1946-ra teljesen egyértelmű az orosz ortodox egyház külpolitikai tevékenységének irányvonala: 1) a Vatikán mint az elsőszámú ellenség elleni harc; 2) ökumenikus mozgalom mint az ortodox egyházak egyesítésének alapja; 3) némely, az „imperialisták ügynökeinek tekintett” közel-keleti keresztény egyház elleni küzdelem. Ezek a stratégiai célok élesen visszatükrözik Moszkva geostratégiai törekvéseit. A Vatikán és az ökumenikus mozgalom iránti megkülönböztetett érdeklődés a szovjet blokk kelet-közép-európai megerősítésének célját szolgálta, míg a keleti patriarchátusok iránti feszült figyelem összefüggött Sztálin földközi-tengeri terveivel, amelyek Görögországhoz, Törökországhoz és Jeruzsálemhez kapcsolódtak.¹⁰

Egy 1946. tavaszi összegzés szerint mindenki számára, „aki ismeri a történelmet”, „világossá kell tenni, hogy a Vatikán politikai intrikái ártottak a nyugati világnak a szabadság kivívására tett próbálkozásainak”, és „véget kell vetni a római pápizmusnak mint nemzetközi politikai szervezetnek”. A cél érdekében javasolt gyakorlati teendőket hét pontba sorolja az irat: 1) az állam és az egyház teljes szétválasztása minden országban, teljes és korlátlan vallásszabadság, jog minden vallás számára a propagandára és vallási tanai terjesztésére; 2) az állami oktatás elhatárolása mindenféle egyházi hatástól és befolyástól; 3) a katolikus egyház tulajdonában álló földbirtokok átadása a lakosságnak

⁷ Arhiv Vnesnyej Polityiki Rosszizskoj Federacii (AVP RF) op. 06. p. 42. gy. 548. I. 22. Jegyzőkönyv Sztálin, Molotov és Sz. Orlemansky megbeszéléséről, 1944. május 4.

⁸ VOLOKITINA–MURASKO–NOSZKOVA: i. m. 87.

⁹ „A leMBERGI ZSINAT.” Magyar Kelet. Egyházpolitikai, társadalmi és kulturális lap. 1948. április 4.

¹⁰ VOLOKITINA–MURASKO–NOSZKOVA: i. m. 91–92.

azokban az országokban, ahol a katolikusok többségben vannak; 4) a bíborosok és más főpapok arányos képvisellete a Római Kúrián a demokratikus országok részéről; 5) polgári házasságkötés bevezetése minden országban; 6) a Vatikán követének visszahívása, tekintettel arra, hogy a Vatikán nem önálló állam;¹¹ 7) egyenlő adókvetés minden egyház templomi javaira.¹²

Az irat keletkezésének időpontja (1946. május 6.) miatt is érdekes. A Vatikán és a katolikus egyház ekkori szovjet megítélése, pontosabban elítélése határozott volt ugyan, mégis bizonyítható némi ingadozás a potenciális imperialista-barátság vádjá és a lehetséges szövetséges között. Szekfü Gyula moszkvai magyar követ egyik jelentésében, amelyben részletesen jellemezte a szovjet egyházpolitikát, a Szentszék irányába csak elzárkózást jelzett: „a mai szovjet kormány nemcsak, hogy nem üldözi a görögkeleti egyház életének megnyilvánulásait, de azokat a nyilvánosság előtt az utcákra is kiengedi... A szovjet kormányzat a görögkeleti egyházat erős kontroll alatt tartja és – közhiedelem szerint – az újonnan felállított papképző szeminárium növendékeit, illetőleg azok közül egyeseket a titkosrendőrségi szolgálatba szervez be. Amennyire tüntetőleg kedvez – legalábbis külsőleg – a szovjet kormányzat az orthodox egyháznak, annyira elzárkózó, merev, sőt ellenséges magatartást tanúsít a római egyház iránt. Éppen ezért a görögkeleti egyház fejének megengedi a nem katolikus keresztény egyházak vezetőivel való érintkezést (canterbury érsek moszkvai látogatása és annak visszaadása a patriárka által), de semmiféle kapcsolatot vagy közeledést a Vatikán felé nem tűr el.”¹³ Szekfü azt is jelentette, hogy a szovjet államvezetés nemzeti egyházakat igyekszik kreálni és azokat saját politikai céljainak szolgálatába állítani.

Nyugati kutatók ezzel szemben úgy vélik, hogy a szovjet kormány 1947-ig folyamatosan meg-megújította tapogatózásait Róma irányába, bizonyítékuhozva két magyar jezsuita – P. Jánosi József és P. Nagy Tőhötöm – tevékenységét.¹⁴ A 2. ukrán front parancsnoka, Malinovszkij szovjet marsall és az országba átdobott politikai tisztek, akiknél P. Nagy Tőhötöm a katolikus szervezetek számára védelmet keresett, fantáziát láttak a szerzetesek Rómáig elérő kapcsolatrendszerében. A nagyhatalmi viszonyokat jól ismerő, kockázatos akcióktól sem visszariadó Nagy Tőhötöm 1946 őszéig ötször utazott inkognitóban Rómába, hol amerikai katonai menlevéllel, hol pápai útlevéllel, hol civilként, de mindannyiszor a szovjet hatóságok tudtával.¹⁵ Moszkva még egy bizonyos „keretmegállapodást” is felajánlott, amelyet a Vatikánnak Kelet- és Közép-Európa országaival kötött egyezményei követtek volna. Hasonló szondázásokat végzett a későbbi meissenai püspök, Heinrich Wienken (1883–1961) is, aki a háború utáni években harmincöt-ször (!) találkozott különböző szovjet katonatisztekkel, és szép csendben lényeges biztosítékokat alkudott ki

a kelet-német katolikus egyház számára.¹⁶ Ám Moszkva részéről a kapcsolatépítésnél erősebbnek bizonyultak az azok annullálására irányuló, hagyományból is táplálkozó törekvések, míg végül a hidegháború kialakulásával utóbbi kerekedett felül.

A SZOVJET ÉRDEKSZFÉRÁBA KERÜLVE

A Szentszék – mint egy nemzetek felett álló, a katolikus világot irányító legfőbb egyházi szerv – a két világháború között a kelet- és közép-európai térség országai közül konkordátumot kötött Lengyelországgal (1925), Romániával (1929), a Német Birodalommal (1933). Ausztriával (1934) és a Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal (1935),¹⁷ *modus vivendi* írt alá Csehszlovákiával (1928), és megkötötte a lateráni egyezményt Olaszországgal (1929). A Magyar Királyság esetében egy 1927-ben rögzített ún. *intesa semplice* volt hatályban, ami formailag nem volt kétoldalú, nemzetközi jogi szerződés, ezért is nevezik csak „egyszerű megegyezésnek”.¹⁸ Jogi minősítésüktől függően ezek az okmányok határozták meg a nevezett országokban a katolikus egyház helyzetét, privilégiumainak mértékét, a világi hatalom és az egyház viszonyát. A rögzített elvek egyfelől szavatolták a katolikus egyháznak az államtól való függetlenségét és szabad kapcsolattartását a Szentszékkel, másfelől megsabták az államnak az egyház irányába vállalt kötelezettségeit, elsősorban az oktatás, az egyházi tulajdon kezelése (érinthesetlen) és a családjog terén.¹⁹

Milyen mintával szolgálhatott a szovjet zónába került országokban folytatott gyakorlat? Látszólag annyiféleképpen, ahányan voltak. Ám általánosságban mégis helytálló az a megállapítás, hogy 1944/45-től 1947/48-ig szinte valamennyi kelet-közép-európai kormánynak érdekében állott, hogy a vallási türelem bizonyos mértékét mutassa, és lehetőleg tárgyalási kapcsolatban maradjon a Szentszékkel. A Szentszék számára ugyanakkor nem jelentett áthághatatlan akadályt a marxizmus, hiszen muszlim államokkal is volt – és van napjainkban is – diplomáciai kapcsolata. Róma különbséget tesz kormányok és ideológiák között, azaz hajlíthatatlan álláspontot képvisel erkölcsi és vallási elvek tekintetében,

16 STEHLE: i. m. 245.

17 Ez a konkordátum végül nem lépett hatályba, mert a szerb ortodox egyház nyomásának engedve az erre vonatkozó törvényjavaslatot nem terjesztették a jugoszláv szenátus elé.

18 Tartalmilag ez annyit jelentett, hogy a főpapi szék betöltésének jogát az Apostoli Szentszék 1918-tól magához vonta ugyan, de a magyar kormánynak lehetősége nyílt arra, hogy a Rómától függő egyházi hivatalok betöltésekor észrevételeit előzetesen megtegye, és az általa alkalmasnak vélt személyekre javaslatot tegyen a szék türesedéséről számított két hónapon belül.

19 Arendkívül bő szakirodalomból izelítendő: *Konkordat zawarty pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r.* „Świątostaw” Spółdzielnia Wydawnicza, Lwów, 1925; VOLK, Ludwig: *Das Reichskonkordat vom 20. Juli 1933. Von den Ansätzen in der Weimarer Republik bis zur Ratifizierung am 10. September 1933.* Matthias-Grünewald-Verlag, Mainz, 1972. (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte, Reihe B: Forschungen, Bd. 5); *Konkordátum a Szentszék és a Német Birodalom között (1933. július 20.)* In NÉMETH István: *Demokrácia és diktatúra Németországban, 1918–1945.* 2. kötet. A „Harmadik Birodalom”, 1933–1945. Összegzés és dokumentumok. L'Harmattan, Budapest, 2007; GARF f. 6410. op. 1. gy. 69. l. 1–2. *Projekt konkordata 1935 g. Vatikana s korolevstvom serbov, horvatov, szlovencev* [az 1935. évi, a Vatikán és a Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal kötött konkordátum tervezete]; *Modus vivendi. Úmluva mezi republikou Československou a Svatou stolicí zjednána v lednu 1928.* Interneten: <http://spec.prf.cuni.cz/dokument/modus.htm> (Letöltés: 2012. február 18.); POLZOVICS Iván: *A lateráni szerződés. A szentszék nemzetközi jogi helyzete.* Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó RT., Budapest, 1934 (Szt. István könyvek 114.).

11 A szocialista országokban jogi evidenciaként kezelt tétel volt, hogy a Szentszék nem bír nemzetközi jogalanyisággal. A kérdéstről szóló állásfoglalások összefoglalását lásd RÓNAY Miklós: *Az egységesség elve a katolikus egyház külligvi tevékenységében.* PhD-értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, 2006, 11–17.

12 Goszudarsztvennij Arhiv Rossziszkoj Federacii (GARF) f. 6991. op. 1. gy. 77. l. 300. 1946. május 9., n. 129. *Politika Vatikana vo vtoroj mirovoj vajne c.* összefoglalás Leo Lemantól. Következtetések. (Kiemelés tölem – B. Ma.)

13 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) XIX-J-1-j-Szovjetunió-IV-270 (14. doboz). Szekfü Gyula követ jelentése Gyöngyösi János külügyminiszternek. Moszkva, 1946. április 29.

14 STEHLE, Hansjakob: *Geheimdiplomatie im Vatikan. Die Päpste und die Kommunisten.* Benziger, Zürich, 1993, 241.

15 Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (OSzKK) 216. f. 20. ő. e. Naplójegyzetek.

ugyanakkor nem zárkozik el attól, hogy bármely politikai személyiséggel vagy csoporttal tárgyalásba bocsátkozzon. Ám végeredményben függetlenül attól, hogy győztese vagy vesztese volt a háborúnak, a Szovjetunió érdekszférájába került országok egyikében sem maradhatott meg a pápai nunciatura.

Magyarország

„Súlyos vesztesége a m. kat. egyháznak, hogy *Angelo Rotta* érsek, apostoli nuncius apr[ílis] 6-án kénytelen volt elhagyni állomáshelyét” – jelentette be Grösz József kalocsai érsek a magyar katolikus püspöki kar háború utáni első, 1945. május 24-én tartott értekezletén.²⁰ Ma már feloldhatjuk a források ellentmondását és kijelenthetjük, hogy nem az Ideiglenes Nemzeti Kormány, hanem a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokság vezérletével működő Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) intézkedéséről volt szó. Erre a legnyomósabb bizonyíték egy 1945. március 1-jei szovjet katonai feljegyzés a Budapesten maradt diplomatákról és külföldi szervezetek képviselőiről. A csupán hatfős listán utolsóként Gennaro Verolino uditore neve szerepelt, aki a Szentszék képviselőjének, Angelo Rotta nunciának a munkatársa volt. V. M. Molotov külügyi népbiztos a következő utasítást fűzte a jelentéshez: „Нужно выпроводить этих господ из Венгрии. Проследите за этим.”²¹ A szovjet intézkedést támasztja alá magának az érintettnek, Angelo Rotta nunciának a történekről szóló jelentése is: eszerint a SZEB két orosz alkalmazottja szólította fel három napon belüli távozásra 1945. március 22-én, miután a többi semleges ország (Portugália, Spanyolország, Svájc, Svédország, Törökország) követségei is hasonló utasítást kaptak.²²

A szovjetekhez bejáratos Nagy Tőhötöm jezsuita egykorú naplófeljegyzése szerint Vorosilov maga is kellenlenül állt a kiutasításhoz, egyedül nem akarta vállalni a felelősséget, ezért megkérdezte Moszkvát, de elutasító választ kapott.²³ Végül 1945. április 4-én Angelo Rotta pápai nunciust másodszor is, ezúttal véglegesen *persona non grata*-nak nyilvánították. Aznap reggel két másik orosz tisztviselő jelent meg a nunciusról, és közölték:

nem lehet kivételt tenni. A távozásra 48 órát kapott.²⁴ Másnap, április 5-én a nuncius Budapesten még találkozott Grösz József kalocsai érsekkel, aki naplójában más szemponttal indokolta a döntést: „Az ok: a jelenlegi kormánynak nincsenek külföldi követei, tehát a külföldnek sem lehetnek itt követei. Az igazi ok: Moszkva nem akar tanúkat arra, ami itt történik.”²⁵

A Mindszenty-perben kémkedés vádjával elítélt Ispánki Béla szerint Rotta azt közölte Serédi hercegprímás temetési szertartása után a jelenlévő papokkal, hogy egy Vorosilov udvarias levelében felajánlotta: „magánszemélyként, mint szívesen látott vendég” Budapesten maradhat, de diplomataként nem, amit Rotta sajnálattal, de nem fogadott el. Úgy tudta, a szovjet kormány álláspontja az, hogy saját megszállási övezeteiben csak azoknak az országoknak a diplomáciai képviselőit engedélyezi, amelyek a Szovjetunióval normális diplomáciai kapcsolatot tartanak fenn.²⁶

Csehszlovákia, Jugoszlávia

Míg Magyarország mozgásterét az 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezmény korlátozta, addig a háborúból győztesként kikerült közép-európai államok külképviseletei és propagandaszervei általában eleve zavartalanul működhetek. Csehszlovákiával és Jugoszláviával nem szakadt meg sem jogilag, sem ténylegesen a Szentszék diplomáciai kapcsolata.

Csehszlovákia igen hamar kifejezte készségét a diplomáciai kapcsolatok megújítására, amire a Szentszék fogadókészségét fejezte ki. 1945 nyarán hivatalosan megerősítette Raffaele Forni prágai nunciaturai ügyvivő meghatalmazását, majd 1946 nyarán a pápa elfogadta az új csehszlovák követ megbízólevelét.²⁷ A helyzet az 1948. január 24-ei kommunista hatalomátvétel után változott meg. Az egyház- és vallásellenes intézkedéseket Josef Beran prágai érsek nem nézhette szóttanul, és az új alkotmány előkészületekor levelet intézett a köztársasági elnökhöz, amiben kifejtette, hogy a katolikus intézmények az egyház életének nélkülözhetetlen részei, és kérte ezek jogi és gyakorlati helyzetének tisztázását, ami a Szentszékkel való jó viszony fenntartásához is alapvető. Javulást remélt a pápa személyét ért támadásokat illetően is.²⁸ „Jutalmul” 1949. júniusban letartóztatták és házi őrizet alá helyezték, miközben a csehszlovák kormány ügyvivőjének visszahívását kérte a Szentszéktől. Prágában tehát a diplomáciai kapcsolatok megszakítása együtt járt a belső „rendcsinálással”.²⁹

Jugoszláviában Tito marsall azonnal egy radikális, forradalmi egyházpolitikába fogott. A partizáncsapatok által visszafoglalt területeken 1945 szeptemberére megölték 2 püspököt, 243 papot, 19 egyházi személyt, 7 szerzetest és apácát; 164 papot letartózt

20 *A magyar katolikus püspöki tanácskozás története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között.* Szerk.: BEKE Margit. Argumentum, Köln–Budapest, 1996, 28. Az 1945. május 24-ére összehívott püspöki értekezlet jegyzőkönyve.

21 „Ki kell tessékelní ezeket az urakat Magyarországról. Kísérjék figyelemmel.” AVP RF f. 06. op. 7. p. 28. gy. 371. l. 6. A Vörös Hadsereg politikai főcsoportfőnök-helyettesének 44038 sz. jelentése V. M. Molotovnak, 1945. március 1., illetve Molotov utasítása Dekanazov külügyi népbiztos-helyettesnek címezve, 1945. március 8. (Verolino felettese, Angelo Rotta nuncius – és még néhány Budapesten maradt diplomata neve – nem szerepel a listán. A háborús körülmények között nyilván nem volt egyszerű feladat pontosan és hiánytalanul megállapítani az egyes diplomaták kilétét.)

22 MRKONJIC, Tomislav: *Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria (1920–1939)*. Gli archivi della Santa Sede e il Regno d’Ungheria (secc. 15–20). A cura di PLATANIA, Gaetano – SANFILIPPO, Matteo – TUSOR, Péter. Istituto delle Ricerche sulla Storia Ecclesiastica nell’Università Cattolica Peter Pazmany, Budapest–Roma 2008, 259. (Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae. Ser. 1., Collectanea Vaticana Hungariae. Classis 1.) A szerző, a Vatikáni Titkos Levéltár munkatársa, a leghitelesebb források alapján összegzi a történeteket: Rotta 1945. március 25-én és április 21-én kelt, Tardini helyettes államtitkárhoz intézett – ma még nem nyilvános – jelentéseit idézi. A jelentések tartalmával egybecseng P. Nagy Tőhötöm S. J. korabeli naplója is: OSZKK 216. f. 19. ó. e. 4. füzet, 1945. március 23-ai bejegyzés.

23 OSZKK 216. f. 19. ó. e. 4. füzet, P. Nagy Tőhötöm S. J. naplója, 1945. április 5.

24 MRKONJIC: i. m. 260.

25 Grösz József kalocsai érsek naplója 1944–1946. S. a. r. TÖRÖK József. Szent István Társulat, Budapest, é. n. [1995], 192.

26 ISPÁNKI Béla: *Az évszázad pere*. Lämpás Kiadó, Abaliget, 1995, 36.

27 KAPLAN, Karel: *Stat a cirkev v Československu. 1948–1953*. Doplněk, Brno, 1994, 10.

28 *A katolikus egyház Csehszlovákiában*. L’Osservatore Romano 88 (1948) 154, 1948. július 5–6.

29 CHENAUX, Philippe: *L’Église catholique et communisme en Europe (1917–1989). De Lénine à Jean-Paul II*. Cerf, Paris, 2009, 211. (Cerf Histoire.)

tattak, 89-en eltűntek.³⁰ Alojzije Viktor Stepinac zágrábi érseket azzal a váddal, hogy a háború alatt együttműködött a horvát bábállamban Ante Pavelić – szerbek és muzulmánok tömegét legyilkoló, nácibarát – usztasa rendszerével, és helyeselte a szerb ortodoxok erőszakos áttérítését a katolikus hitre, 1945 májusában letartóztatták. Később kiszabadult, de miután visszautasította Tito marsallnak egy Rómától független, szerb–horvát nemzeti katolikus egyház létrehozására vonatkozó elképzeléseit, 1946 szeptemberében újból őrizetbe vették. Kéthetes tárgyalás után, 1946. október 11-én hazaárulás és háborús bűntett vitatott vádjával tizenhat évi kényszermunkára ítélték.³¹ A Vatikánban már az érsek első letartóztatását követően belátták, hogy haladéktalanul kapcsolatba kell lépni Titóval. A Szentszék 1944-ig az emigrációban lévő királyi kormányt ismerte el, ám miután a partizánok és az emigránsok kiegyeztek egymással, a hivatalos vatikáni körök kijelentették: lehetséges Tito kormányának pápai elismerése.³² Ezzel elhárult a legfőbb akadály a vatikáni követ küldése elől. A diplomaták cseréjére 1945-ben sor is került.

A Szentszék első jugoszláviai követe 1945. október 22-én érkezett Belgrádba Joseph Patrick Hurley floridai püspök személyében. Bár a zágrábi érsek másodszori letartóztatását és elítélését jelenlétével nem tudta megakadályozni, a Szentszék mégsem szakította meg a kapcsolatokat Jugoszláviával. Ezt végül Tito tette meg évekkal később: provokációnak tekintette, hogy a pápa bíborossá kreálta a büntetését töltő Stepinacot, ezért 1952. december 17-én távoznia kellett a belgrádi nunciatura ügyvivőjének, Silvio Oddinak.³³ Hogy miért volt éveken át ily türelmes a Szentszék Jugoszlávia irányában? Igaz, a diplomáciai kapcsolatok már 1947-től – több konfliktussal terhelve – veszélyben forogtak. Tito marsall egy amerikai protestáns egyházi delegációnak ki is fejtette, hogy Jugoszlávia és a Szentszék közötti viszony javulása csak Rómától függ, de ennek jelét nem látni, olyannyira nem, hogy a helyzet szakításhoz is vezethet. Ennek a helyzetnek a fő okát Tito első helyen arra vezette vissza, hogy a katolikus egyház elvesztette azt a befolyását, amit még az Osztrák–Magyar Monarchia idején élvezett, és csak az ezt követő érvek között említette a gazdasági okokat, elsősorban a földreformot, amely meghatározóan érintette az egyházi földbirtokot.³⁴ Ám épp erre az időre esett Jugoszlávia szakítása a Szovjetunióval. Úgy tűnik, épp ez a szakítás adja meg a magyarázatot, mivel a kommunista táboron belüli jugoszláv nemzeti különút olyan reményt táplálhatott Rómában, hogy Tito egyházpolitikájában is külön útra tér.

Lengyelország

Sajátosan alakult a lengyel–szentszéki diplomáciai kapcsolat. Csehszlovákiához hasonlóan – jogi szempontból, az államiság helyreállításának időpontjában – 1945-ben *Lengyelországban* sem volt hivatalos diplomáciai képviselője a Szentszéknek, de 1945.

július 20-án – a londoni lengyel emigráns kormány tiltakozása ellenére – visszatérhetett a németek által 1942-ben Franciaországba internált August Hlond poznań-gnieźnói érsek, bíboros-prímás. Hlond Rómában a pápai Államtitkárság első szekciójának titkáráról, Domenico Tardinitől 1945. július 8-án meghatalmazást (*facultas specialis*) kapott arról, hogy joghatósági felhatalmazása van „az egész lengyel területen”, és egy pápai legátus, azaz követ státusával rendelkezik.³⁵ E kérdésről persze azt is tudni kell: német történészek vitatják a felhatalmazás tényét, illetve annak kiterjedtségét. Ez a meghatalmazás – ha egyáltalán létezett – nem rögzítette kifejezetten, hogy az 1939-es határok közötti Lengyelországról van-e szó, amelyre az 1925-ös konkordátum vonatkozott, vagy az 1945-ben ténylegesen újrírta államhatárokról. A Szentszék joggyakorlata szerint mindenestre csak olyan területekre vonatkozhatott, amelyre az 1925-ös lengyel konkordátum hatálya kiterjedt, a Szentszék ezt vette tekintetbe az 1933-as német birodalmi konkordátumban is. Kivételt csak a danzigi püspökség képezett, mivel Danzigot joghatóság szempontjából kivett (*exempt*) püspökségként 1925-ben a varsói nunciushoz rendelték. Még alig zárult le a potsdami konferencia (1945. június 17.–1945. augusztus 2.), amikor Hlond bíboros augusztus 15-én – hivatkozva a Szentszéktől kapott speciális felhatalmazásra – őt lengyel prelátust apostoli adminisztrátorrá nevezett ki a lengyel állam által birtokba vett német birodalmi területekre, az Odera–Neisse határvonaltól keletre. Ám eredménytelenül fáradozott azon, hogy intézkedését a varsói kormány úgy tekintse, mint a lengyel állam új határainak, és az ideiglenes kormánynak Vatikán általi elfogadását. A Szentszék ugyanis nem csatlakozott a potsdami konferencia döntéséhez, amellyel a szövetségesek megvonták az elismerést a londoni lengyel emigráns kormánytól, és helyette a varsói ideiglenes kormánnyal létesítettek diplomáciai kapcsolatokat.

Viszonzásul a varsói lengyel kormány sem ismerte el az apostoli adminisztrátorok kinevezését, majd 1945. szeptember 14-én felmondta az 1925-ben kötött konkordátumot azzal az indokkal, hogy azt a Szentszék egyoldalúan megszegte, amikor német nemzetiségű püspököt, illetve adminisztrátort nevezett ki Chełmno (Holm, Kulm) és Poznań-Gnieźno lengyel püspökségek élére.³⁶ A szűkszavú indoklás mögött Lengyelország világháború alatti sorsa áll. 1939 őszén a Német Birodalomhoz csatolták előbb Gdańsk szabad várost, majd a lengyel állam nyugati területeit, amit igen megsínylett a katolikus egyházszervezet, mert a megszállás miatt teljesen vagy részben elcsatolódtak bizonyos egyházkormányzati egységek. A beolvasztott területeken erőteljes németesítés kezdődött, beleértve a lengyel egyházszervezet megsemmisítését is. Miután a chełmnói egyházmegye püspöke emigrált, a Szentszék 1940 decemberében mint apostoli adminisztrátorra a lengyelellességéről híres gdanski püspökre, a német származású Karol Maria Spletterre bízta az egyházmegye kormányzását. Ezzel az intézkedéssel Róma megsértette a konkordátumot, mert annak 9. cikkelye értelmében – hasonlóan a cseh és román megegyezésekhez – a Lengyel Köztársaság egyetlen területe sem lehet olyan püspök fennhatósága alatt, aki a lengyel állam határain kívül tartózkodik. Az ideiglenes lengyel kormány szerint a kinevezéssel XII. Pius lényegében elismerte Hitler lengyelországi rablásait. A másik komoly kifogást a gnieźno-poznańi egyházmegye megosztása kapta: a Vatikán a lengyel népesség kitelepítése és az egyház megsemmisítése miatti aggodalmában ugyanis külön aposto-

30 VOLOKITINA–MURASKO–NOSZKOVA: i. m. 488.

31 GARF f. 6991. op. 1. gy. 134. l. 74. Kivonat V. Ivanova: Demokratičeszkije preobrazovanyije v Jugoszlaviji (Demokratikus átalakulás Jugoszláviában) c. cikkéből, *Bolsevik*, 1947/2. sz. 49. o.; CHENAU: i. m. 208.

32 VOLOKITINA–MURASKO–NOSZKOVA: i. m. 489.

33 STEHLE: i. m. 243–244.

34 GARF f. 6991. op. 1. gy. 134. l. 139–140. Tito marsall amerikai protestáns vezetőket fogadott, 1947. augusztus 3. [TASZSZ-jelentés, 1947. augusztus 6.]

35 KOPIEC, Jan: *Polen. In Kirche und Katholizismus seit 1945. Band 2. Ostmittel-, Ost- und Südosteuropa.* (Hg. Gatz, Erwin.) Ferdinand Schöningh, Paderborn–München–Wien–Zürich, 1999, 103.

36 STEHLE: i. m. 239.

li adminisztrátort nevezett ki a német (előbb Józef Pacchet, utóbb Lorenz Breitingert), és külön a lengyel nemzetiségűek számára (Walenty Dymek püspököt).³⁷ Ezt 1945-ben ugyancsak a 9. cikkely megsértéseként értelmezték, amennyiben a Lengyel Köztársaság katolikus hierarchiáját – a szertartásokat leszámítva – semmiféle nemzeti alapon nem lehetett volna felosztani.³⁸ Az indoklásban tetten érhető a lengyelek érzékenysége: az első világháború után önálló államiságát visszanyert országnak – akárcsak az újonnan megalakított Csehszlovákiának – rendkívül fontos volt határainak sérthetlensége, mindkét ország esetében ezért szerepelt a Vatikánnal kötött egyezményekben az a kitétel, hogy az egyházkormányzati felosztásnak szinkronban kell lennie az államhatárokkal, és hogy az egyházmegyék központjainak kizárólag az országhatárokon belül kell lenniük.

Holott a történeteknek lehet egy másik olvasata is: eszerint Lengyelországban a Szentszék ugyanazt cselekedte, ami Észak-Olaszországban a náci megszállás idején. Azaz a Vatikán egyik esetben sem kívánt együttműködésre lépni a tényleges hatalommal, amit a náci megszállás elismeréseként értékelhettek volna, ezért tartózkodott új püspökök kinevezésétől, és csupán apostoli adminisztrátorokra bízta egyes püspökségek irányítását. Lengyelországban vegyes lakosságú területekről volt szó, amelyek közel estek a német határhoz, így ez utóbbi nemzet képviselőiből választott adminisztrátorokat. A vitatott és tagadhatatlanul ellentmondásos háború alatti kinevezések ürügyén a varsói kormány tehát maga bontotta fel a konkordátumot és szakította meg a diplomáciai viszonyt, ami előrevetítette a kíméletlen laicizálás kezdetét.

A *L'Osservatore Romano* 1945. szeptember 26-ai száma közzétett egy hivatalos kommunikét a lengyel konkordátum kérdéséről, amely cáfolni igyekezett a Vatikánnak címzett varsói vádakát. Elsődlegesen azt bizonygatta, hogy annak idején a gnieźnói és poznańi püspökségekkel kapcsolatos rendelkezések a náci megszállásból eredő rendkívüli helyzet és azon szükségyszerűség diktálta, hogy ne hagyják sokáig a hívőket lelki vezető nélkül. A továbbiakban a kommuniké röviden felsorolta a konkordátum feltételeinek megsértését, amit a lengyel ideiglenes kormány követett el: a püspökség, a papság és a hívők számára megtöltötták a közvetlen érintkezést a Szentszékkel (a konkordátum 2. cikkelye), püspököket és papokat tartóztattak le (20. és 22. cikkely), magánszemélyeknek és egyházi létesítményeknek nem fizették ki az állami támogatásokat (24. cikkely). A lengyel ideiglenes kormány Vatikán általi elismeréséről a kommuniké így nyilatkozik: „maga a tény, hogy megszegték a kétoldalú megállapodást, nem engedi meg annak feltételezését, hogy valóban számítanak az elismerésre.”³⁹ Róma nem is engedett: nunciust nem Varsóba, hanem a londoni lengyel emigráns kormányhoz küldött Filippo Cortesi érsek személyében, pontosabban nem változtatott a nuncius személyén, mert Cortesi már 1936-tól ellátta ezt a feladatot, de a második világháború kitörését követően kénytelen volt elhagyni Lengyelországot. 1947-ben bekövetkezett haláláig viselte a nunciusi címet, elhunyt után azonban a Szentszék nem nevezett ki újabb nunciust, ezt a posztot csak 1975-től töltötték be ismét, elsőként Luigi Poggi érsek.

A konkordátum felmondásával a többségében kommunistákból álló kormány megfosztotta a katolikus Lengyelországot a Vatikánnal való együttműködés eszközétől, és ez riasztó tény volt Közép- és Kelet-Európa többi országának, amelyek hasonló körülmények közé kerültek. A lengyel katolikus egyház elvesztette a nemzetközi jog által védett státusát, ugyanakkor a püspöki kinevezésekhez többé nem kellett állami beleegyezés. Feltehetően egy nunciusnak Varsóba való küldésével és ezáltal Lengyelország új kormányának elismerésével a lengyel katolikus egyház sem kerülte volna el a későbbi sürölődásokat, azonban a kapcsolat fenntartása valószínűleg csökkentette volna az országra nehezedő szovjet nyomást, és talán azokat a nemzeti kommunista erőket is erősíthette volna, amelyek nem pusztá manővernek tekintették az egyházzal kötött kompromisszumos megállapodást 1950-ben.

XII. Pius alatt nemcsak a londoni lengyel emigráns, hanem az ugyancsak emigrációba kényszerült litván kormány is tovább működtethette vatikáni követségét, tehát a két menekült kormánynak a Vatikán szempontjából jogérvényes diplomáciai missziója működött a Vatikán mellett. Változás 1958-ban következett be, amikor az új pápához (XXIII. János) a fennálló szokás szerint új megbízólevél kellett, amit a száműzetésben lévő kormányoktól az Államtitkárság immár nem fogadott el. A háttérben állítólag egy XXIII. János pápa és Wyszyński legyél kardinális közötti egyeztetés állt, amelynek következtében a pápa elhatározta, hogy nem fogadja el sem a lengyel, sem a litván menekült kormány részéről kiállított megbízólevelet. Így lényegében megszűnt a két emigráns kormány vatikáni képviselője. Mégis, a diplomáciai missziók névjegyzékében továbbra is bennmaradt Lengyelország is, Litvánia is, azonban az országnév alatt sem nagyköveti, sem követi vagy más diplomáciai minősítés nincs. Csupán felelős ügyvivőt tüntettek fel, de az ezt követő kettőspont utáni vízszintes vonal jelezte, hogy ténylegesen ilyen sincs. Az amerikaiak által igen komolyan támogatott lengyel és litván emigrációnak ennyit sikerült elérnie. „Ha mindez valóban igaznak bizonyul, úgy egy jellegzetes vatikáni diplomáciai megoldással gazdagodik a klerikális képmutatás adattára” – állapította meg a római magyar követ.⁴⁰ Azzal, hogy nem ismerték el a két emigráns kormány képviselőinek követi címét, ezentúl csak az emigráns kormányaiktól fenntartott követségek egyszerű vezetőinek (*gerente*) tekintették és címezték őket, és nem viszonzották saját képviselővel. (A londoni emigráns kormányt egyébként 1972-ig Kazimierz Papée képviselte a Szentszékénél).⁴¹ A diplomáciai kapcsolatok végül csak a szovjet birodalom széthullásával, 1989-ben álltak helyre.

Románia

Romániában az a helyzet állt elő, hogy mivel az 1944. augusztus 23-ai átállást követően a király és a személyéhez akkreditált diplomáciai testület tagjai – a diplomáciai jogok felfüggesztésével – a helyükön maradtak, az országnak lehetősége nyílt arra, hogy az összes semleges országbeli külképviseletét fenntartsa. Bukarestben tehát tovább szolgálhatott az olasz Andrea Cassulo, aki már 1936 óta volt itteni nuncius. S ami az orosz ortodox egyház esetében elképzelhetetlen, nem az a román ortodoxok esetében (legalábbis

37 KŁOCZOWSKI, Jerzy–MÜLLEROWA, Lidia–SKARBK, Jan: *A katolikus egyház Lengyelországban*. METEM, Budapest, 1994, 346–351. (Ecclesia Sancta 8.)

38 AVP RF fond 56b. op. 6. p. 45. gy. 60. A lengyel kormány kommunikéja a vatikáni kapcsolatok tárgyában. A TASZSZ jelentése. Varsó, 1945. szeptember 14.

39 AVP RF f. 56b. op. 6. p. 45. gy. 60. Hírtügynekési jelentés, 1945. szeptember 27.

40 MNL OL XIX-J-1-j-001221 1945–64. Olaszország (10. doboz, 5/c tétel) Simó Gyula római követ jelentése, Róma, 1958. január 28.

41 KOPIEC: i. m. 104.

a hatalom reményében): a két, korábban rivális keresztény egyház képes létrehozni egy kormány- és szovjetellenes frontot. A gyanúra az adott alapot, hogy Andrea Cassulo apostoli nuncius és Alexandru Theodor Cisar, a bukaresti latin főegyházmegye érseke 1946 elején meglátogatta a romániai pátriárkát, Nicodim Munteanút, a kommunizmus harcos ellenfelét. Egyes források szerint Cassulo és Cisar évfordulós medált vittek Nicodem pátriárkának a pápától, és felajánlották neki „a kelet bíborosa” címet, hogy így tegyék lehetővé számára: az összes kelet-európai ortodox egyház nevében tárgyaljon Rómával.⁴² Cassulót a hatóságok meg is próbálták kompromittálni a háborús bűnösneként kivégzett Ion Antonescu marsall ellen folytatott bírósági eljárással összefüggésben. Miután így Cassulo kvázi persona non grata lett Romániában, a Szentszék Gerald Patrick O'Hara internunciust, korábbi savannahi püspököt nevezte ki 1946-ban utódjának. A nehézségek ellenére Cassulo nuncius egészen 1947. márciusi elutazásáig óvta a román katolikus egyház biztonságát és fenntartotta a kapcsolatot a románokkal, főképp a politikai és diplomáciai közzel, miközben a román hivatalnokok, csakúgy, mint idővel szerte Kelet-Közép-Európában mindenütt, azt feltételezték, hogy a bukaresti apostoli nunciatura egyfajta vatikáni hírszerzőhivatal. 1947 nyarától feltűnően sok papot vádoltak meg kémkedéssel, sőt Cassulo távozása után a hatóságok az új internunciust, O'Harát és kollégáit, Guido del Mestrit és John C. Kirköt tekintették idegen ügynököknek.⁴³

1948. július 17-én az egyetlen cikkelyből álló 151. számú rendelet felmondta Románia és a Szentszék közötti konkordátumot: „A pápa és Románia között 1927. május 10-én megkötött konkordátum, valamint a további megállapodások, amelyek a konkordátum életbe léptetéséhez kapcsolódtak, jelen törvény megjelenésével érvényüket veszítik. Ettől a naptól a konkordátum, valamint a további megállapodások és rendelkezések kötelező jellege és alkalmazása megszűnik. Az 1929. június 12-i törvény, amely ratifikálta a konkordátumot, valamint a megállapodást megerősítő további törvények érvényüket veszítik.”⁴⁴ A romániai katolikus egyház és a Szentszék közötti kapcsolatot lényegében elvágta az augusztus 4-én elfogadott vallási törvény 40. cikkelye, mely kimondta, hogy egyetlen vallási közösségnek és azok vezetőinek sem lehet kapcsolata a külfölddel, csak a vallásügyi minisztérium engedélyével a külügyminisztériumon keresztül. Bukarestből Gerald Patrick O'Hara nunciust 1950-ben utasították ki kémkedés vádjával, ami teljesen új elem a többi kelet-közép-európai nunciatura megszüntetésének indoklásában. Ottmaradása esetén kétség kívül csak szaporította volna az akkoriban elharapódzott koncepciós perek áldozatainak számát.

Albánia, Bulgária

A keleti tömb katolikus múltú országai mellett a vallásilag muszlim vagy ortodox többségű államaiban is csak ideig-óráig működött a második világháborút követően szentszéki követség. Kiutasítás lett a sorsa 1945 májusában a tiranai apostoli delegátus-

nak, Leone Nigrisnek, és idővel Enver Hodzsa Albániája lett a világ első, alkotmányban is deklarált „ateista állama”. A háborúból ugyancsak vesztesként kikerült Bulgáriában 1925 óta volt – diplomáciai státus nélkül – állandó képviselője a Szentszéknek, kezdetben apostoli vizitátorként, 1931-től apostoli delegátusként. 1934-ig e minőségben Agostino Roncalli, a későbbi XXIII. János pápa tevékenykedett, utóda Giuseppe Mazzoli lett – és az ő váratlan halálát követően (1945. december 8.) a teendőket már csak ideiglenes megbízott látta el, aki egyik külföldi útja után nem térhetett vissza.⁴⁵ A Szövetséges Ellenőrző Bizottság az általa irányított, Magyarországgal szomszédos országok közül csupán Ausztria esetében járult hozzá a kapcsolatok újbóli felvételéhez, így ott 1945 után folyamatosan működhetett a pápai követ, a Vatikánban pedig az osztrák követ, holott az osztrák állam és a Vatikán közötti 1934-es konkordátum érvényességéről vita folyt a két fél között.

KÍSÉRLETEK A MAGYAR-SZENTSZÉKI DIPLOMÁCIAI KAPCSOLAT NORMALIZÁLÁSÁRA⁴⁶

Angelo Rotta 1945. áprilisi kiutasításával megnehezült a magyar püspöki kar kapcsolattartása a Szentszékkel. Alig foglalta el az esztergomi érseki széket Mindszenty József, amikor október 10-én már levélben kérte XII. Pius pápától a diplomáciai kapcsolat újjáélesztését.⁴⁷ Az Államtitkárság két legbefolyásosabb személyisége konstruktívan állt a kérdéshez, Montini azt is kijelentette, hogy „a Szentszék már várja a napot, amikor a magyar kormány kérni fogja a nunciatura újból való felállítását. Bár igaz, hogy nem a magyar kormány utasította ki a Nuncius urat, hanem a szovjet, mégis most a kormány részéről kell kiindulnia az első lépésnek, mert az tudja, hogy vajjon [!] nem fogja-e a szovjet újból visszaküldeni a Szentatya követét s egyáltalán, hogy beengedi-e az országba. Továbbá a kormány tudja megadni a biztosítékokat, amelyeket ezennel kér is a Szentszék, t. i. diplomáciai testülete tagjainak sértetlenségét, az épület területenkívüliségét és a szabad összeköttetést a Vatikánnal. A lakást és ellátást illetően nem igényel a Szentszék semmivel sem többet és jobbat, mint ami most a többi magyaroknak is osztályrészé.”⁴⁸

A hercegprímás meg sem várta levelére a hivatalos választ, amikor október 27-én arról értesítette dálnoki Miklós Béla miniszterelnököt, hogy – amint egyébként már meg is tette – személyesen kívánja a Szentszék felkérni a diplomáciai kapcsolat sürgős felvételére. A kormány válasza nem volt elutasító.⁴⁹ Az 1945. novemberi nemzetgyűlési választásokat követően az új miniszterelnök, Tildy Zoltán – alighogy bemutatta kormányát

45 FEIGE, Gerhard: *Bulgarien, Kirche und Katholizismus seit 1945, II. Ostmittel-, Ost- und Südosteuropa.* (Hg. Gatz, Erwin). Ferdinand Schöningh, Paderborn-München-Wien-Zürich 1999, 58.; <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bmazzoli.html>.

46 A kérdésről bővebben lásd BALOGH Margit: *A szentszéki-magyar kapcsolatok a koalíció (1945–1949) éveiben.* In: *Magyarország és a római Szentszék. I. m.* 367–426.

47 Prímási Levéltár, Esztergom (EPL), Processus Joseph Card. Mindszenty V-700/27. 248. fol. Mindszenty József levele XII. Pius pápához, Esztergom, 1945. október 10. Ugyanez kézírásos piszkozatban: V-700/32. 2. fol. (Másolatban Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára [ÁBTL] 3.1.9. V-700/27. és 32.)

48 OSZKK 216. f. 19. ő. e. 300–303. fol. P. Nagy Tőhötöm S. J. naplója. Róma, 1945. október 23.; uo. 48. ő. e. 5. fol. „Jelentés a 2. római tartózkodásom alatt elért eredményekről (1945. október 11. november 19.)” Róma, 1945. november 21. „Alessandro” [=P. Nagy Tőhötöm] aláírással Mindszenty József hercegprímás részére.

49 Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár 274. f. 7/247. ő. e. 39. 40. 41. és 42. fol.

42 VASILE, Cristian: *The Apostolic Nunciature in Romania at the beginning of the communist regime.* Instituto Romeno Di Cultura e Ricerca Umanistica (Venezia) Annuario. A cura di Șerban MARIN, Ion BULEI, Rudolf DINU. Casa Editrice Enciclopedica, Bucurest, 4 (2002), 256–257.

43 Uo. 259.

44 GARF f. 6991. op. 1. gy. 733. l. 69. Az egyházak jogi helyzete Romániában. A lap tetején kézírással: Из журнала Ведомости польск[ой] пр[авославной] ц[ерк]ви 6–12, 1948 г. стр. 39.

a parlamentben – a régi világot idézően november 16-án Varga Béla plébános, kisgazdapárti politikus kíséretében tisztelgő látogatást tett Mindszenty József hercegprímásnál. A hercegprímás kifejtette előttük, hogy ellenzi a köztársasági államforma kérdésének felvetését, és ha annak elnapolása nem lehetséges, akkor népszavazás kiírását javasolja. Mindszentyt vendégei egyetértésükről biztosították, majd Tildy tolmácsolta a kormány óhaját, hogy „mielőbb diplomáciai kapcsolat létesüljön a Vatikánnal”.⁵⁰

A kezdő lépések tehát megtörténtek a kapcsolatok normalizálása érdekében, de a magyar kormány nem használta ki a fegyverszünet és a békeszerződés közötti kedvezőbb légkört a visszatérő nuncius fogadására, és nem szorgalmazta eléggé az egész katolikus társadalom egyetemesen megnyilvánuló óhaját a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnál. Ugyanakkor a hercegprímás sem hagyott kétséget afelől, hogy kezében kívánja tartani a kezdeményezést.

A hercegprímás közvetítő szerepére két, ekkoriban esedékes római útján nyílt lehetőség. Az első utazásra 1945. november 29. és december 13., a másodikra 1946. február 18. és március 18. között került sor. Emlékirataiban a két utazást – legalábbis a diplomáciai kapcsolatok egyengetését tekintve – nem különbözteti meg, holott időközben markáns változás következett be helyzetmegítélésében. Mindszenty már az első pápai audiencián feltárta a magyar katolicizmus helyzetét. „Amikor kijelentettem, hogy az új kormány miniszterelnöke kéri a diplomáciai kapcsolatok helyreállítását a Szentszékkal, azonnal intézkedni akart, hogy Angelo Rotta nuncius induljon Budapestre.”⁵¹ Az emlékiratok szövege itt Mindszenty kételyével folytatódik: „De elkomorult az arca, amikor gyanúmat ezzel az ügygel kapcsolatban feltártam.”⁵² Mindszenty egyébként már az említett Tildylátogatás felidézésekor is gyanakvásáról ír: felmerült benne, hogy „az oroszok ezzel az indítvánnyal akarnak jó benyomást kelteni a Vatikánban”, és vele akarják szállíttatni a jó hírt, hogy ellensúlyozzák a vallásellenes megnyilvánulásokat feltáró jelentéseit.⁵³

A pápai kihallgatás több évtized távlatából rekonstruált jelenetében összemosódnak a két utazás történései. Mindszentynek 1945 decemberében – ha a gyanú netán már körvonalazódott is benne – még nem volt igazán komoly oka kételkedni abban, hogy az új magyar kormány szavahihető, és nem idegen érdekeket szolgál. Rómából hazatérve két nap múlva közölte is a kormányfővel, hogy a Vatikán örömmel fogadta a diplomáciai kapcsolatok felvételére irányuló kezdeményezést, részéről „a kapcsolatok felvételének akadályai nincsenek”, és Angelo Rotta érsek, eddigi nuncius Magyarországra küldésében gondolkodik. „Feltételezi a Szentszék, hogy a nuncius ugyanazt a szerepet és helyet tölti be a budapesti

diplomáciai testületben, mint a múltban és mindenütt”⁵⁴ – e mondattal a katolikus országokban hagyományra vált szerepkörre, a diplomáciai testületben rangelsőséget jelentő *doyens*re történt utalás. Az a gesztus, hogy Rottát kívánták visszaküldeni Budapestre, tükrözte az említett szentszéki álláspontot: a diplomáciai kapcsolatok folytonosak, és *de iure* nem szakadtak meg.

A hercegprímás a püspöki kar tagjainak hasonlóképp nyilatkozott. Első római útjáról visszatérve Mindszenty tehát nem mondott semmi olyasmit, ami fenntartásaira utalt volna, inkább ő maga is szorgalmazta a diplomáciai kapcsolatok újbóli felvételét. A nyilvánosságot csupán a saját értelmezésű világpolitikai helyzetképébe nem avatta be: „a Vatikán és a szovjet korábbi feszült viszonyában semmi kedvezőbb változás nincs, egyelőre erre kilátás sincs. A távolabbi jövőre nagy missziós reményekkel foglalkoznak a Vatikánban.”⁵⁵

Némileg másként látta és értékelte a Vatikán kelet-európai politikáját a pár héttel a hercegprímás előtt Rómában járt P. Nagy Tőhötöm jezsuita. Híreit főleg a pápa bizalmasaitól „csipegette” fel, többek között az ugyancsak jezsuita P. Robert Leibertől, XII. Pius magántitkárától. Tőle hallotta, hogy a Vatikán feltétlenül fel akarja venni a kapcsolatokat Moszkvával, az évek alatt több diplomáciai csatornát is megmozgatott, elsőként évekkor ezelőtt az ankarai internunciust, majd a néhai Roosevelttel amerikai elnök megbízottját, aktuálisan pedig Stockholmon keresztül próbálnak közelebb jutni mindkét oldalról. Épp ezért kellemetlen Rómának, ha egyes főpapok – kimondatlanul is utalva a politikai pártok részéről sérelmezett primási választási körlevélre⁵⁶ – elmérgesítik a helyzetet.⁵⁷ A páter hasonlóan szűrt le az október 23-ai pápai kihallgatáson elhangzottakból is: a pápai vonal magáévá tette a szovjetekkel való *modus vivendi* keresését.⁵⁸

XII. Piusnak ugyanakkor nem voltak illúziói a szovjet rendszer természetét, Közép- és Kelet-Európa irányában tanúsított hódító céljait illetően. A kommunizmus terjedésének veszélye, az oroszországi katolikus hívek iránti felelősség, a kételkedés Sztálin szavai-

54 „...a Vatikánban jelentettem a m. kir. kormány ama elhatározását, hogy a Vatikánnal keresi a diplomáciai kapcsolatok felvételét”. A levél szerint ennek a Vatikán részéről akadályai nincsenek, s hogy Angelo Rotta személyére gondolnak. EPL Processus V-700/27. 247. fol. Mindszenty József levele Tildy Zoltán miniszterelnökhöz. Esztergom, 1945. december 15. (Ugyanez a levél kézírásos piszkozatban: ÁBTI 3.1.9. V-700/32. 1. fol.); EPL V-700/27. 246. fol. és ÁBTI 3.1.9. V-700/32. 4. [11.] fol. Mindszenty József 4045/1945. sz. levele Gyöngyösi János külügyminiszterhez. Budapest, 1945. december 20. Gépelt másolat.

55 *A magyar katolikus püspöki tanácskozásokról története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között. I. m.* 65. Az 1945. december 20-ára összehívott püspöki értekezlet jegyzőkönyve, 2. napirendi pont.

56 A közelgő nemzetgyűlési választások alkalmából 1945. október 18-án kibocsátott körlevél a primás aláírásával, de a magyar püspöki kar nevében jelent meg. Jogos és erős kritikával illette a belpolitikai fejleményeket, implicit módon arra szólította fel a hívőket, hogy a kisgazdák felé orientálódjanak, ezáltal elősegítette a polgári erők egységének létrejöttét. E körlevél volt az első, amely ország-világ előtt feltárta a magyar demokrácia korlátait és válságát, s e válság alapvető okaként a természet törvények mellőzését, Isten tagadását, a kommunista pártpolitikát, a rendőrségi túlkapásokat jelölte meg. Tartalma miatt a politikai pártok példátlan beavatkozásnak minősítették a napi politikába és a választási küzdelembe. A körlevél publikált szövegét lásd *Mindszenty okmánytár: Pásztorlevelek, beszédek, nyilatkozatok. I. kötet*, Mindszenty tanítása. Szerk. VECSEY József. München, 1957, 70–76.

57 OSZKK 216. f. 19. ö. e. 313–314. fol., P. Nagy Tőhötöm S. J. naplója. Róma, 1945. november 1.

58 OSZKK 216. f. 19. ö. e. 300–303. fol., P. Nagy Tőhötöm S. J. naplója. Róma, 1945. október 23., uo. 48. ö. e. 10. fol. „Jelentés a 2. római tartózkodásom alatt elért eredményekről (1945. október 11–november 19.)” Róma, 1945. november 21. „Alessandro” [=P. Nagy Tőhötöm] aláírással Mindszenty József hercegprímás részére.

50 *A magyar katolikus püspöki tanácskozásokról története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között. I. m.* 66. Az 1945. december 20-ára összehívott püspöki értekezlet jegyzőkönyve. (A jegyzőkönyvben 1945. november 13. szerepel a találkozás időpontjaként, de ez gépelési hiba, mert miniszterelnöki minőségben Tildy még nem tehetett tiszteletét Mindszentynek, miután csak két nap múlva, november 15-én lépett hivatalba. Más forrásokban – így például Mindszenty József emlékirataiban – a miniszterelnöki látogatás napja helyesen, november 16-ára keltezve szerepel.)

51 MINDSZENTY József: *Emlékirataim*. Szent István Társulat, Budapest, 1989, 109.

52 Uo. A szakirodalom is az első úthoz köti az idézett tartalmat, lásd például GERGELY Jenő: *A 20. században*. In *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*. Szerk. ZOMBORI István. METEM, Budapest, 1996, 276; LOMBARDI, Lapo: *La Santa Sede e i cattolici dell'Europa Orientale agli albori della guerra fredda*. Editrice Pontificia Università Gregoriana–METEM, Róma–Budapest, 1997, 103; GERGELY Jenő: *A magyarországi katolikus egyház és a külpolitika (1948–1990)*. In *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században*. Szerk. PRITZ Pál. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2006, 79.

53 MINDSZENTY: *i. m.* 105.

ban folyton arra készítette, hogy ne szűnjön meg hatékony ellenszert keresni a nyugati keresztény civilizációt fenyegető veszélyre. A Szentszék keleti politikája azonban sokkal árnyaltabb és összetettebb volt, semhogy egyértelműen elköteleződött volna, vagy netán a két politikai blokk között egyensúlyozva ne a semlegességet öltse magára. „A kommunizmussal szembeni reakció a politikait megelőzve erkölcsi és vallási jellegű” – olvashatjuk az Államtitkárság által 1948. januárban készített, a nunciusokhoz intézett utasításokat tartalmazó feljegyzésben.⁵⁹

Külső szemlélő számára úgy tűnt tehát, teljes az összhang, és hamarosan ismét elkezdheti működését a nunciatura. Menet közben azonban egy másik, látszólag jelentéktelen probléma merült fel: mégpedig a nuncius *doyenségének* kérdése. 1815 óta, amikor Bécsben megalkották a diplomáciai képviselők rangsoráról szóló nemzetközi szabályzatot, a pápa követe – akit *decanus*-nak, *doyennek*, azaz legelsőnek, legidősebbnek neveztek – a katolikus országokban mindenkor, másutt általában az első helyet foglalta el a diplomáciai testületekben, függetlenül attól, hogy mikor adta át ténylegesen megbízólevelét. 1945 után az első külföldi diplomata, akit Magyarországra kineveztek, nem volt más, mint Gregorij Maximovics Puskin szovjet követ... A szokványos diplomáciai koreográfia hirtelen egy vallás nélküli világbirodalom és a katolikus egyház közötti presztízskérdéssé változott.⁶⁰ A Vatikán nagyvonalúan legyinthetett volna: nem ettől teszi függővé a Magyarországgal való diplomáciai viszony felvételét. Minden jel arra mutatott, az egyetlen nyitott kérdés: mikor térhet vissza a nunciatura Budapestre.

Amikor Mindszenty József bíborossá kreálása alkalmával másodjára járt Rómában, írásban is jelentést tett a magyarországi állapotokról, amelyben egyfelől megismételte a magyar kormány az irányú óháját, hogy „az Apostoli Szék és Magyarország között a nyilvános kapcsolatok újra megkötessenek”, ám ezúttal már személyes fenntartásait is megfogalmazta. Legalábbis egyértelműen erre utal a jelentésére március 14-ei keltezésével érkezett válasz: „Aligha kell mondanom, hogy egy ilyen kívánsággal egyetért a pápa Őszentsége” – kezdte Montini a lényeggel egyetértő válaszlevelet, majd egy barokkos körmondat után a fenntartás szavait tolmácsolta: „mivel részéről is kétely merült fel, meg kell vizsgálni, hogy nem merült-e fel valami akadály a javaslatlalt kapcsolatban.”⁶¹

Mindszenty 1946 februárjára vált bizalmatlanná az új kormányzat szándékainak őszinteségét illetően, erre 1945 végén még nem volt alapos oka. Második római útja előtt azonban történt valami, ami radikálisan átformálta a kormányról alkotott ítéletét: ez pedig nemigen lehet más, mint a szemében puccsszerűen törvénybe iktatott *köztársasági államforma*. A Nemzetgyűlés 1946. január 31-én fogadta el az 1946. évi 1. törvénycikket,

amely eltörölte a királyság intézményét, és Magyarországot köztársasággá nyilvánította. Mindszenty az állam–egyház évezredes olajozott viszonyrendszerét látta veszélyeztetve, az ő ideális államformája a királyság volt és maradt, amiben a hercegprímás közjogi szerepköre is gyökerezett. Ezért gondoljuk úgy, hogy a hercegprímásban a köztársasági államforma keresztülvitele miatt alakult ki fenntartás a nunciatura visszaállítását illetően, s bár emlékirataiban nem részletezte különösebben a gyanúját, de az kitűnik, hogy szerinte a magyar kormány ezáltal szeretne kedvező színben feltűnni a Vatikán előtt, és hogy a nuncius akkreditálását mind a szovjetek, mind a magyar kormány saját igazolásukra akarják kihasználni, leplezve egyházellenes törekvéseiket. Véleményét tolmácsolva Mindszenty lényegében lebeszélte a pápát a diplomáciai kapcsolatok *haladéktalan* újravételéről, miközben *hosszú távon* természetesen az akadálytalan szentszéki érintkezésben volt érdekelt, hiszen nuncius híján a magyar egyház elszigetelődött Rómától.

Úgy tűnik, 1946 tavaszára–nyarára a Vatikánban is lelohadt a kapcsolatok újjáélesztése iránti első lelkesedés, és azon is skrupulizáltak, hogy a kormány szándéklevelét Esztergomba, és nem Rómába címezték. Ezt úgy értelmezték, hogy a kormány érdemben nem tett kezdeményezést.

A Szentszékkal történő diplomáciai kapcsolatok helyreállítását végső soron nemcsak politikai – különösen nem magyar belpolitikai –, hanem szovjet hatalmi-ideológiai szempontok is akadályozzák. A SZEB ugyanis sorra adta az engedélyeket diplomáciai kapcsolatok létesítésére, 1946 derekáig Olaszországgal, Romániával, Bulgáriával, Svájjal és az emigráns spanyol kormánnyal, de a Szentszékkal nem. Így a római magyar követség csak közvetett módon tudott kapcsolatot teremteni a Szentszékkal: az Olaszországhoz akkreditált szentszéki nagyköveten keresztül.⁶²

Az 1946-os esztendő első felének magyar belpolitikai történései a vallási türelem végét jelezték. Rajk László belügyminiszter 1946. július 4-én elrendelte a vallás-erkölcsi egyesületek feloszlását, megbénítva ezzel a felekezeti ifjúsági munkát. Az intézkedés legkomolyabb áldozata az a KALOT (Katolikus Agrárfiújsági Legényegyletek Országos Testülete) lett, amelynek jezsuita vezetői a legutolsó pillanatig bíztak a *modus vivendi* lehetőségében. „Kettőt akarok kérni” – jegyezte fel, immár újra Magyarországon, naplójába Nagy Tőhötöm jezsuita páter: „a nunciatura visszaengedését, és az én személyem meghívását Moszkvába.”⁶³ Ezek érdekében 1946. szeptember 6-án hosszasan tárgyalt Borisz Pavlovics Oszokinnal, a SZEB helyettes politikai tanácsadójával. A szovjet politikai tiszt korábban többször is kifejtette, hogy Mindszentyt a Vatikán előretolt előőrsének tartja, aki római utasításokat követ, a nunciatura visszaengedését saját diadalaként könyvelné el, és ezt az előnyt nem adhatják meg neki. „Mindenki azt mondaná, hogy a hercegprímás makacs keménysége előtt hajoltak meg az oroszok. Ezt pedig ők sohasem fogják megtenni.”⁶⁴ A jezsuita–szovjet egyeztetéseken 1946. október 18-án merült fel utoljára a nunciatura ügye, és nyilvánvalóvá vált, hogy nincs már napirenden a *modus vivendi*. A tárgyalás után pár nappal Nagy Tőhötöm elhagyta Magyarországot. A Szentszék szemében a jezsuiták Moszkva-barát útkeresése súlyos kudarccal zárult.

59 Archives du Ministère des Affaires étrangères (AMAE), Série: Europe 1944–1949, Saint-Siege 1944–1949, dossier 9. Le Saint-Siege et la pol extérieure 01.01.1947–30.05.1948; CHENAUX: i. m. 173–174. (Kiemelés a szerzőtől.)

60 Hasonló esetre már volt példa, amikor 1929-ben Németországban a távozó Pacelli nuncius után rangban a legidősebb Keresztinszkij orosz nagykövet lett. Az új nuncius kinevezésével felmerült a kérdés, hogy *decanus natusnak* tekinthető-e, amihez Japán és Szovjet-Oroszország nem járult hozzá (a dolog pikantériáját csak fokozta, hogy a *doyenségre* aspiráló orosz követ hazáját, Szovjet-Oroszországot a Németországban diplomáciai képvisellel bíró államok egy része még nem ismerte el). Lásd *A vatikáni magyar követ jelenti...* Összeáll. és bev. B. LÖRINCZ Zsuzsa. Kossuth Kiadó, Budapest, 1969, 195.

61 EPL Processus V-700/30. 80–81. fol. G. B. Montini substitutus 110.941. sz. levele Mindszenty József bíboros érsekhez. Vatikán, 1946. március 14. Eredeti, autográf. Magyarul, a tanulmányunkban közöltől stílusosan eltérően: EPL Processus V-700/30. 79–80. fol.; gépelt másolat uo. V-700/27. 249. fol. (Másolatban ÁBTL 3.1.9. V-700/30. és V-700/27.)

62 MNL OL XIX-J-1-u, Gyöngyösi János iratai, 6. ő. e. (24. doboz). „Gyöngyösi külügyminiszter feljegyzései.” Feljegyzés Augusto Assettati olasz ügyvivő látogatásáról. Budapest, 1946. október 23.

63 OSzKK 216. f. 20. ő. e. 14. fol., P. Nagy Tőhötöm naplója, 1946. szeptember 1.

64 OSzKK 216. f. 20. ő. e. 21. fol., P. Nagy Tőhötöm naplója, 1946. szeptember 6.

Amilyen erőteljesen szorgalmazták a magyar katolikus egyház részéről 1945–46-ban a diplomáciai kapcsolatok rendezését, legalább akkora ütemben távolodott 1946 második felétől ennek politikai realitása, ami a hercegprímás és a kormányzat közötti szakadék mélyüléséből is következett. Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettes, a Magyar Kommunista Párt vezére kijelentette, hogy azért nem jöhet vissza a nunciatura, mert „akkor egy Mindszenty helyett kettő lenne az országban”, akinek provokatív gesztusait a Vatikán fedezi.⁶⁵ A Szentszék sem tanúsított túlzott igyekezetet a kapcsolatok újjáélesztésére. Míg 1919-ben már a trianoni békeszerződés aláírása előtt késznek mutatkozott felvenni Magyarországgal a diplomáciai kapcsolatokat, addig most óvatosan kívárt. A Vörös Hadsereg jelenléte még csak bizalmatlanságra adott okot, ám hamar kiderült a szovjet egyházpolitika nyers brutalitása az ukrán görög katolikusság 1947-re befejeződött felszámolásáig.

Újabb fordulat a szentszéki–magyar viszonyban a fakultatív hitoktatás kapcsán megtépzott kormányzati tekintély helyreállítása érdekében következett be 1947 első felében. Előbb Kertész István követ, majd Tóth László szegedi egyetemi rektor kapott megbízást, hogy tapogassa ki a lehetőségeket.

A Szentszék és Magyarország közti hivatalos kapcsolatok helyreállítása, amit a magyar kormány és a közvélemény nagy része egyaránt kívánt, ezúttal is túlnőtt azonban a magyar belpolitikán, abban nagyhatalmi érdekkonfliktusok csapódtak le, és a szovjet politikusok határozott ellenállásába ütközött. A budapesti francia követ megítélése szerint a szovjetek engesztelhetetlensége a magyar katolikus egyház feje, Mindszenty József bíboros-prímás iránti ellenszenvből fakad, mivel ő nem csupán a kormánnyal és a kommunista befolyással, de a szovjet befolyással szembeni ellenállásnak is a vezetője. *„Márpedig a bíboros primás ezt a veszélyes szerepet mértéktartás nélkül játssza, egyre több óvatlanságot követ el nyelvhasználatában és magatartásában egyaránt, és komoly gondokat okoz a magyar kormánynak, amelyet elszorít a gondolat, hogy a Vatikán ezt a főpapot helyezte a magyar katolikus hierarchia élére a legyőzött, feldúlt és elfoglalt Magyarországon.”*⁶⁶ Mindehhez legalább azonos súllyal társult a Vatikán ekkortájt már szembeütőnek mondható Amerika-barátsága, vagy megfordítva: a protestáns többségű Egyesült Államok közeledése a Szentszékhez, ami a legkülönbébb módokon nyilvánult meg. Így például amerikai katonai repülőgép vitte 1946-ban Mindszentyt a római konzisztóriumra, Hlond lengyel bíboros az USA varsói követségén tartott sajtóértekezletet,⁶⁷ és a vasfüggönyön túl működő vatikáni missziók vezetői gyakran amerikai állampolgárok voltak, ez idő tájt Hurley belgrádi és O'Hara bukaresti nunciusok. Így ezek a személyek *nemcsak a Szentszék, hanem a hatalmi befolyásban összehasonlíthatatlanul erősebb Egyesült Államok védelme alatt is álltak.* A szívéllyesség kölcsönös megnyilvánulása ellenére azonban 1984-ig nem volt diplomáciai kapcsolat a Szentszék és az Egyesült Államok között, de a közös kommunista ellenfél mégis előnyössé tette Róma és Washington közeledését: amíg a pápa az antikommunista front „erkölcsi feje”, addig Amerika azon politikai hatalom volt, amely érdemi ellenállást tudott kifejteni a bolsevizmussal szemben.

65 OSzKK 216. f. 50. ö. e. „Jelentés a magyar katolicizmus helyzetéről. 1946. november 5-ig bezárólag.” Írta Nagy Tőhötöm S. J. Róma, 1946. november 12.

66 AMAE Série: Europe, 1944–1960, sous-série: Hongrie, dossier: 18. Questions religieuses, 1944–1949. Henry Gauquié, Franciaország magyarországi követének 157/EU számú jelentése, 1947. április 16.

67 MNL OL XIX-I-1-v, Ortutay iratai, 3-c tétel/9 (38. doboz) Sajtóanyag, *Die Weltwoche*, [1948. vagy 1949.] március 3.

Ebben az összefüggésben eleve reménytelen lehetett minden próbálkozás, hogy meggyőzzék a szovjeteket: egy politikai érzékkel megáldott nuncius jelenléte csak javíthatna a helyzeten. A francia diplomácia meglátása szerint a szovjet hatóságok inkább épp az ellenkezőjét gondolták: azaz „csak növelné a bonyodalmakat, ha egy hajlékonyabb és felvilágosultabb nuncius társulna egy hajthatatlan és korlátozott bíboroshoz”.⁶⁸ Épp ezért is merülhetett fel a diplomáciai berkekben terjedő hír, miszerint Kertész István követ megpróbálja meggyőzni a Vatikánt: Mindszentyt nevezzék ki kuriális bíborossá (amely törekvés 1948 decemberéig napirenden maradt), és ezzel a kapcsolatfelvétel elől elhárulna legalább a személyi akadály. Az Államtitkárságon azonban naprakész információkkal rendelkeztek a budapesti politikai válságról, amelynek végkifejleteként Nagy Ferenc miniszterelnököt lemondásra kényszerítették, pártja, a Független Kisgazdapárt pedig a teljes szétesés előtt állt. Ilyen bizonytalan belpolitikai háttérrel illúzió volt mindennemű megegyezési szándék, ahogy a bíboros érsek eltávolításához sem volt elég érv.

A békeszerződés hatályba lépéséből (1947. szeptember 15.) eredő új helyzet képviselte Velics László római magyar követre hárult, mivel elődje, Kertész István emigrált Nagy Ferenc lemondása után. A Vatikánnal való érintkezés felvételére és a Szentszékkel való diplomáciai kapcsolatok megújítására irányuló kísérletek eddig mindannyiszor kudarcba fulladtak, hiába küldtek ki megbízottakat. Ám Velicset XII. Pius pápa már két évtizede személyesen ismerte még Németországból, ahol a pápa berlini nunciusként, Velics pedig a müncheni Magyar Intézet titkáráként, illetve főkonzulként szolgált. Épp a barátnak gondolt nexus miatt esett rá a választás, amikor utódot kerestek a római követi posztra. Nagy volt tehát a vele szemben támasztott elvárás – épp ezért annál kellemetlenebb az újabb kudarc.

Velics ugyanis, miután 1947 októberében átadta a megbízólevelét, szinte azonnal ke-reste a lehetőséget a Szentszék tájékoztatására: „a magyarországi SZEB megszűnésével szabad kezét nyertünk a diplomáciai összeköttetések kiépítésére, és hogy minden mértékadó politikai faktor egyaránt kívánja, hogy a Vatikánnal a diplomáciai kapcsolataink minél előbb helyreálljanak.”⁶⁹ Magabiztosan és nyugodtan várta a szentszéki választ, annál nagyobb volt csalódása az 1947. november 5-én átadott határozott válasz hallatán: *„a Szentszék nem látja elérkezettnek az időpontot arra, hogy a magyar kormánnyal tárgyalásokat felvegyen és a diplomáciai kapcsolatokat helyreállítsa, mivel azon az állásponton van, hogy a magyar kormánynak – habár önhibáján kívül – nincsen meg a teljes cselekvési szabadsága.”*⁷⁰ A pápa még kihallgatáson sem fogadta, mondván, hogy nem fogadhat az Olasz Köztársasághoz akkreditált követet.⁷¹ Ez alig leplezett elutasítása volt mindenféle közeledésnek.

1948. januárban többfordulós, nem hivatalos tárgyalás kezdődött a magyar kormány és a katolikus egyház képviselői között. Az első találkozás benyomásairól Czapik Gyula

68 AMAE Série: Europe, 1944–1960, sous-série: Hongrie, dossier: 18. Questions religieuses, 1944–1949. Henry Gauquié, Franciaország magyarországi követének 157/EU számú jelentése, 1947. április 16.

69 MNL OL XIX-J-1-j, Vatikán-IV-14-487/pol. res./1947 (1. doboz), „Magyarország és a Vatikán közötti kapcsolatok” Velics László római magyar követ jelentése Molnár Erik külügyminiszternek. Róma, 1947. november 7.

70 Uo.

71 AMAE Série: Europe, 1944–1960, sous-série: Hongrie, dossier: 18. Questions religieuses, 1944–1949. Henry Gauquié, Franciaország magyarországi követének 40/EU számú jelentése a külügyminiszter részére, 1948. január 24.

egri érsek a következőket rögzítette: „Távolabbi cél és jogcím: a konkordátum. Közelebbi: ennek előkészítése és az így kialakuló viszony-lefektetés lehetne egy *modus vivendi*. Megegyezés megkötésére nem gondolok.”⁷²

A tárgyalások hírére 1948. március elején – októberi Rómába érkezése óta először! – XII. Piusz pápa kihallgatáson fogadta Velics László római magyar követet. A kihallgatáson XII. Piusz megkérdezte a diplomatától: fennáll-e még megbízatása a Szentszék és Magyarország közötti kapcsolatok ügyében folytatandó tárgyalásokra? A követ igenlő válaszára – szigorú titoktartás terhe mellett – közölte, hogy „hajlandó volna a diplomáciai érintkezések felvételére”,⁷³ és ismertette a Szentszék álláspontját, amelynek lényege a katolikus egyház pedagógiai szerepének biztosítása, a katolikus sajtó és a katolikus egyesületek engedélyezése. Velics tárgyilagos értesülések beszerzése céljából egy magas rangú vatikáni személy Magyarországra küldését javasolta. Az elhangzottak fordulatot jelentenek a korábbi tartózkodáshoz képest.

Értékelve az eszmecserét, két következtetés adódik: 1) A Szentszék immár status quónak tekinti a Kelet-Közép-Európában bekövetkezett politikai átalakulást, és nem számít gyors változásra. A korábbi vatikáni állásfoglalásokból nyilvánvaló volt, hogy a Szentszék kiforrott, működő államokkal – bárminő is legyen azok politikai színezete – kész konkordátumot kötni a katolikus egyház érdekeinek érvényesítése érdekében. 2) A tárgyalások tényével csupán a magyarországi katolicizmusnak kívánt segítséget nyújtani anélkül, hogy konkordátumkötéssel valójában számolt volna. Mindkét következtetés mellett és ellen lehet érveket felsorakoztatni. Akármilyen is legyen a valóság, az audiencia tartalmának folytatásáról nincs hír – az iskolák államosításának hamarosan nyíltan is vállalt napirendre tűzése ismételtelen befagyasztotta a kapcsolatfelvételt. Pedig az egyház és az állam közti viszony tartós és kielégítő rendezését csak a magyar állam és Róma közvetlen megállapodása révén lehetett volna megoldani.

A magyar kommunista politikusok részéről ugyanakkor durva hiba volt azt feltételezni, hogy az Apostoli Szentszék megegyezne a Magyar Köztársasággal anélkül, hogy számba venné a magyar katolikusok valós helyzetét és az ezzel kapcsolatos teendőket. Ezen a téren azonban 1948 folyamán nemhogy előrelépés nem történt, de viharos gyorsasággal mérgesedett el az állam–egyház viszony, amiben kulcsszerepet játszott Mindszenty bíboros hercegprímás hajlíthatatlan magatartása: a kommunizmussal és a bolsevizmussal szembeni kéréseivel szemben minden nemű kompromisszumtól elzárkózott. A püspöki kar viszont nem volt homogén, a törésvonal ugyanott húzódott, mint az egyháziak és nem egyháziak között: többen is úgy gondolták, hogy összeütközés helyett *modus vivendi* van szükség, mert számoltak a szovjetek tartós közép-európai berendezkedésével. Ők az új történelmi helyzetben okos egyezkedésekkel akartak helyet biztosítani a katolicizmusnak. 1948 végére azonban minden megegyezési lehetőség szertefoszlott.

Mindezen csatlódásokért a kormány, nem minden ok nélkül, Mindszenty bíborost tette felelőssé, aki – miután a magyar ellenzék minden vezetője sorban elmenekült – egyedüli maradt, aki tiltakozni mert. 1948 őszén egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a hatalom lesújt a bíborosra. És el kell ismerni, hogy Mindszentynek több sebezhető pontja volt. A szemére

vetették, hogy nem ismeri el a köztársaságot. Nem tett ugyan semmi olyan nyilatkozatot, ami igazolná ezt a szemrehányást, cselekedetei – pontosabban azok hiánya – azonban azt mutatják, hogy a szemrehányás nem volt alaptalan: visszautasította a köztársaság elnökének meglátogatását, felbontatlanul visszaküldte a tőle érkezett levelet, elhárította az érintkezést az új rend hatóságaival, visszautasította a kormány által biztosított fizetése felvételét. „Tiszteljük bátorságát, jellemének határozottságát, magatartásának méltóságát, ugyanakkor azt is el kell ismerni, hogy a papság legalábbis egy része és az ország legtájékozottabb katolikus elemei helytelenítik hajthatatlanságát, szűklátókörűséget, autoriter és tapintatlan kedélyét, a képességét incidensek provokálására, végül és legfőképpen a szó legerősebb értelmében vett reakciós szellemét. A gőg, a kész helyzetek elfogadásának elutasítása, a »nem, nem, soha«, amely nem nélkülözi ugyan a nagyságot, de ami tele van kockázattal. A Horthy-korszak feudális magyarja ölt testet ebben a főpapban, akinek pedig nincsenek arisztokrata gyökerei. (...) Úgy tűnik, hogy azoknak a látásmódját osztja, akik úgy vélik, hogy Horthy bukása óta már nincs törvényes kormány Magyarországon, és a jelenlegi rendszer a megszállók bajnottjein alapul”⁷⁴ – jellemezte a bíborost a budapesti francia követ.

Az esztergomi érseki palotában 1948. december 23-án tartott házkutatás során egy fémtokban elrejtve számos irat került elő, többek között egy összefoglalás a Magyar Dolgozók Pártja budapesti végrehajtó bizottságának 1948. november 3-ai üléséről. (Az értesülések láthatóan nem csak az államvédelem irányába áramoltak.) A bíboros, ha máshonnan nem, ebből mindenképp megtudhatta: ült az óra, közeleg a papság egésze és nyilván az ő ellene indítandó büntetőhadjárat. A pártfórumon Rákosi Mátyás főtitkár személyesen jelent meg és tartott előadást. Bejelentette, hogy a demokrácia az eddigi defenzív álláspontból a legteljesebb offenzívába megy át a katolikus egyház ellen. „A harc eszközei ugyanazok lesznek, mint amelyeket az illegalitás éveiben a kommunisták ellen alkalmaztak. S ezeket könyörtelenül alkalmazzák. Bárhol, bármilyen formában próbálkozzék is az egyházi reakció élethez jutni, mindenütt szembe fogja találni magát a demokrácia hajthatatlan erejével. Az egyház felé leadott figyelmeztetések megszűntek. A szószékről politizáló papokat egyenesen internálótáborba, börtönbe viszik... Eddig az állam akart pápai nunciust hozatni Magyarországra, most a Vatikán akarna küldeni, de már a demokráciának nem kell a Vatikán kiküldöttje.”⁷⁵ Ez idő tájt a Vatikánban is a szovjet blokkal minden egyezséget ellenző, atlantista vélemény kerekedett felül. Minden igyekezet, ami a tárgyalások felvételére irányult, hamvába holt, akár a püspöki kar egyes tagjaitól, akár a másodfokú ítélletre várakozó, elítélt hercegprímástól indult ki. A Szentszékkel való legális kapcsolattartás 1949 és 1962 között teljesen megszakadt, ahogy más külföldi székhelyű intézménnyel is csak az állami egyházpolitika közvetítésére, végrehajtására és az egyházak ellenőrzésére 1950-ben felállított Állami Egyházügyi Hivatal révén nyílt mód. A közeledés feltételei az 1960-as évek elején teremtdtek meg újra: a Kádár-kormány nagyobb toleranciája a működőképesség határain járó magyar katolikus egyház felé egyfelől, az egyetemes egyház „aggiornamento”-ja és a Vatikán elköteleződése a világbékeért folytatott erőfeszítésekben a másik oldalról 1963-ban lehetővé tették

72 Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára, Albert István hagyatéka, 4. sz. tétel, „Egyház és állam – tárgyalások” c. dosszié, Pro memoria az 1948. február 7-én lefolyt információs megbeszélésről.

73 MNL OL XIX-I-1-v, 3-c tétel/4. (38. doboz) Magyarország és a Szentszék közötti viszony újabb eseményei, Halász Zoltán jelentése. Róma, 1948. március 7.

74 AMAE Série: Europe, 1944–1960, sous-série: Hongrie, dossier: 18. Questions religieuses, 1944–1949. Henry Gauquié, Franciaország magyarországi követének 40/EU számú jelentése a külügyminiszter részére, 1948. január 24.

75 ÁBTL 3.1.9. V-700/11. 324/8–9. fol. „Mindszenty [!] házkutatási anyagában talált bizalmas feljegyzés.

a tárgyalások újbóli megindítását. Diplomáciai kapcsolatok felvételére azonban még a „helsinki folyamatban” sem lehetett számítani, arra a keleti tömb minden államát kötelező szovjet vétó mondatott ki.

*

A diplomáciai kapcsolatok felélesztésére vagy megőrzésére tett, a magyar kísérletekhez hasonló kezdeményezések Kelet- és Közép-Európa többi államában is kudarcot vallottak, nem annyira a Vatikán szkepszise és tárgyalási kedvének hiánya, hanem mindekelőtt Sztálin elhatározása miatt, hogy Kelet-Közép-Európát gyorsan szovjetizálja.

A vallással és egyházakkal történő leszámolás az „élesedő osztályharc” alapvető ismérve lett, amit persze a túlnyomórészt nyugati hagyományokkal bíró országokban nem lehetett ugyanúgy végigvinni, mint ahogy az a szovjet szocialista köztársaságokban lehetséges volt. Végeredményben az állam és az egyház viszonya a keleti blokkon belül meglehetősen hasonlóan alakult. Főbb elemei: a) állam és egyház elkülönítése oly módon, hogy az egyház minden társadalmi befolyása megszűnjék; b) a lelkiismereti szabadság deklarált garanciája, miközben az állam harcban áll a vallásos felfogással; c) az állami érdekek (jogszabályok) érvényesülése az egyházi hivatali kinevezések, valamint a lelki és pasztorális tevékenységek felett; d) az állam feladata a fiatalok ateista nevelése; e) a vallási közösségek és az egyházak társadalmi tevékenységének állami ellenőrzése.⁷⁶ A társadalmi és politikai rend – a diktatúra – mindenek felett való védelme azonban gátat szabott a lelkiismeret szabadság garantálásának, időről időre szükségessé téve a kényszerítő eszközök bevetését is.

⁷⁶ BARBERINI, Giovanni: *L'Ostpolitik della Santa Sede. Un dialogo lungo e faticoso*. Il Mulino, Bologna, 2007, 116.

A KATOLIKUSOK ELLENI ELJÁRÁSOK SAJÁTOSSÁGAI

1945–1963

Az 1945 után az egyháziakkal szemben indult büntetőeljárások három fő korszakát különíthetjük el a jogszolgáltatás során alkalmazott módszerek szerint.

Az első csoportba az 1956 előtt indult eljárások tartoznak, jellegzetes példája a pócspetri ügy, amely egy meghatározott politikai cél, az iskolák államosításának végrehajtását szolgálta. Ezt a célt segítette a hatályos jog is, amely lehetővé tette a statáriális eljárás lefolytatását. A rögtönbíráskodás eljárási szabályai – az állam védelmét szolgáló gyorsaság érdekében – a terheltet megfosztották a rendes eljárásban őt megillető garanciáktól. Az eljárás leghosszabb időtartama (az ítélethozatalt is beleértve) háromszor huszonnégy óra lehetett. Az eljárás a szóbeliségre és a nyilvánosság kizárására épült, az ügyész a vádat a zárt tárgyaláson terjesztette előszóban. A bíróság az ítélethozatalkor nem mérlegelhetette az esetleges enyhítő körülményeket. A bíróság határozata ellen perorvoslatnak nem volt helye. A határozatot hozó bíróság kizárólag arról hozhatott döntést, hogy az elítéltet kegyelemre ajánlja-e. Ha a kegyelemre nem tartotta méltónak, azonnal intézkedett az ítélet végrehajtásáról. A kegyelmi kérvénynek a büntetés végrehajtására nem volt felfüggesztő hatálya, a büntetést az ítélet kihirdetésétől számított két órán belül végre kellett hajtani. A nyomozati eljárás során a rendőrök veréssel csikarták ki a vallomásokat. Az ítélethozatalban a politikai vezetés fontos szerepet játszott és a társadalom meggyőzése érdekében uszító és gyűlölködő propagandakampányt indított. A tárgyalásvezető bíró a politikai megrendelésnek megfelelően a tárgyalást nyilvánvaló elfogultsággal és agresszivitással vezette. Alig hagyta szóhoz jutni a vádlottakat, szavukba vágott, helyettük mondta el, miként követték el a cselekményt. A szakértői véleményeket az 1989-es perújrafelvételi tárgyaláson is bizonyítható módon meghamisították.

A perújrafelvételi tárgyalás azt is bizonyította, hogy a vádlottak bűnösségének megállapítására törvénysértő módon került sor. Az 1989-ben ítélező Fővárosi Bíróság az eljáró hivatalos személyek tevékenységét is minősítette. Kimondta, hogy az 1878. évi V. büntető törvénykönyv értelmében hivatali visszaélés vétségét valósította meg Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettes, Rajk László belügyminiszter, Riesz István igazságügy-miniszter és Tímár István azzal, hogy tudatosan és előre kitervelten ártatlan emberek ellen indítottak büntető eljárást azzal a céllal, hogy a hatalom megszerzése érdekében saját pártjuknak előnyt, a katolikus egyháznak és a vádlottnak jogtalan sérelmet okozanak. A hivatali visszaélés súlyosabban minősülő esetét, büntettet állapított meg Péter Gábor, Décsi Gyula és a rögtönítélő bíróság tanácsának elnöke és tagjai esetében. Közokirathamisítás büntetést követte el Olti Vilmos azzal, hogy mint közhivatalnok a bírósági tárgyalásról készült jegyzőkönyvbe lényeges tényt hamisan vezetett be, illetve a jegyzőkönyv tartalmát meghamisította. A bűncselekményeket azonban nem állapíthatta meg jogerősen a Fővárosi Bíróság, amiben nem a bizonyítottság hiánya akadályozta meg,

hanem egyrészt az elkövetők halála és az elévülés, „másrészt pedig az a körülmény, hogy nevezettek felelősségrevonására – ezen ügy kapcsán – politikai és történelmi okokból nem kerülhetett sor.”¹

A második korszakhoz sorolható 1957-től meginduló büntetőeljárások már teljesen más képet mutatnak. Az ekkor sorra kerülő eljárásokban nem mutatható ki a nyílt jogszabálysértés. Éppen ellenkezőleg, az újonnan hatalomra kerülő Kádár kormány, éppen a legitimációs problémái miatt különös gonddal ügyelt arra, hogy az eljárások látszólag teljesen a törvényi előírásoknak megfelelően zajljának le. Ehhez az egyik eszköz volt, hogy megalkották az eljárások alapjául szolgáló jogszabályokat. Emellett a politikai vezetés csak közvetetten adott iránymutatást az egyháziakkal szembeni eljárások során szem előtt tartandó szempontokra. A szempontokat a Belügyminiszter, az Igazságügyminiszter és a Legfőbb Ügyész 9/1958 BM számú együttes utasítása a letartóztatottak osztályhelyzetének, az általuk elkövetett bűncselekmények politikai vagy köztörvényi jellegére, valamint a visszaesők fogalmának meghatározására foglalta össze. Az utasítás felsorolta azokat, akiket a büntetőeljárás során osztályidegennek kellett tekinteni. Ebbe a fogalomkörbe tartoztak azok, akik kizsákmányolásból éltek: a volt tőkésék, gyárosok, üzemtulajdonosok, nagykereskedők, bérháztulajdonosok, vállalkozók, arisztokraták, földbirtokosok és kulákok. Ezen kívül ugyanezen elbírálás alá estek a felszabadulás előtti államapparátusban és állami intézményekben vezető beosztásban volt személyek a főjegyzőig bezárólag, a volt horthysta politikai rendőrség valamennyi beosztottja, a rendőrség, a honvédség volt hivatásos állományába tartozók, a VKF/2 vezetői, tisztjei és valamennyi beosztottja, a jobboldali pártok és szervezetek vezetői és országgyűlési képviselői. Alkottak még egy harmadik kategóriát is, akik az előzőekbe nem tartoztak bele, de az összes körülményt figyelembe véve megállapítható volt, hogy deklarált elemek pl. egyházi személyek, papok, urasági intézők. Az utasítás meghatározta a politikai büntetési fogalmát is, vagyis az a személy, aki a hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása (a továbbiakban BHÖ)² I., II. és IV. fejezetében meghatározott bűncselekményt követte el. A politikai vezetés szándéka szerint ezekben az eljárásokban az elrettentés volt a fő cél, a jelentős tömegbázissal rendelkező egyházakat kívánta meggyengíteni. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1963. évi 4. számú törvényerejű rendelete, amely a teljes körű közkegyelem gyakorlásáról rendelkezett, zárta le ezt az időszakot és lezárta az egyes társadalmi csoportok ellen irányuló büntetőeljárások korszakát.³

A katolikusokkal szembeni eljárás kapcsán a megtorlásnak több iránya volt.⁴

Az egyik irány a keresztény pártszerveződésekben és mozgalmakban való részvétel miatti elítélések. A Fővárosi Levéltár 56-os adatbázisának tanúsága szerint az egyik fontos vádpont a keresztény mozgalmakban való részvétel volt, így eljárás indult többek között a Keresztény Pártban, a Keresztény Demokrata Pártban, a Katolikus Népszövetségben, a Keresztény Frontban, a Keresztény Ifjúsági Szövetségben, a Keresztény világnézetű volt politikai foglyok szövetségében résztvevőkkel szemben. A felelősségrevonás jogcíme nagyon széles skálán mozgott. Volt, akinek csak annyi volt a bűne, hogy tudott egy katolikus pártszerveződésről, de azt nem jelentette a hatóságoknak.⁵ Mások esetében a párt újjá-

szervezésének szándékát, a párt számára helyiségek lefoglalását vagy az alakuló ülésen való részvételt büntették. A legsúlyosabban természetesen a pártalakításokat és a pártprogramok kidolgozását ítélték meg. A Keresztény Ifjúsági Szövetség esetében pedig a fegyveres harcokban való részvétel is bekerült a vádpontok közé, súlyosbító körülményként ítélték meg, hogy Kubinyi Endre személyében katonai parancsnokot is választottak.⁶

Önálló szerveződésként ítélték meg és jártak el a Központi Papi Szeminárium ügyében.⁷

A harmadik legfontosabb tényező a felelősségrevonások esetében, és ez nem csak a katolikus világnézettel vádoltakra vonatkozott, a Mindszenty bíborossal való kapcsolat. Amennyiben valamelyik vádlott esetében erre bizonyítékot találtak, az minden esetben súlyosbító körülményként szerepelt az ítéletekben. Ezt a „kapcsolatot” nagyon tágan értelmezték az eljáró hatóságok. Vádpontként szerepelt az is, ha valaki a kormánytól Mindszenty szabadonbocsátását követelte vagy arra tett javaslatot egy munkástanács ülésen, hogy az esztergomi érsek alakítson kormányt. A feldolgozott jogesetek között arra is találtam példát, amikor az szerepelt a vádpontok között, hogy az érsek Angyalföldi átvonulásakor néhányan örömmel meghúzták a harangokat.⁸ A kapcsolatot az is megalapozhatta, amikor a vádlott segített egy amerikai újságírónak a Mindszenty kiszabadításáról készült riportja leadásában.⁹ Külön csoportot képeztek azok a perek, amelyek arra épültek, hogy a vádlottak Mindszentyt azért keresték fel, hogy a véleményét kérjék valamilyen kérdésben, ez főként a keresztény pártok alakítása esetében figyelhető meg. Minden keresztény pártalakulat fontosnak tartotta, hogy a programjáról tájékoztassa a bíborost. Mindszenty segítése minden esetben súlyos vádnak bizonyult, a fogságból való kiszabadításában résztvevőkkel szemben ugyanúgy eljárak, mint azokkal szemben, akik megszervezték a primási palotában való elhelyezését, figyelmeztették a szovjet csapatok közeledésére, illetve segítették az amerikai követségre való eljutásában. Turcsányi Albert Egon elleni súlyos vád pedig az volt, hogy Mindszenty közvetlen környezetéhez tartozott.

Külön típust képvisel, ezért célszerű részleteiben is megismerni a Matheovits Ferenc és társai elleni pert.¹⁰

A Matheovits Ferenc elleni eljárást azért fontos megvizsgálnunk, mivel itt az eljárás az 1963-as közkegyelmi rendelet hatályba lépése után indult meg.¹¹

1964. január 6-án előzetes letartóztatásba helyezték dr. Matheovits Ferencet, dr. Teszár Zoltánt, dr. Kalmár Jánost, dr. Keleti Péter Istvánt és Gerendás Józsefet.

Az 1964. június 15-én elkészült vádirat Matheovits Ferencel szemben az 1956-os forradalomban való részvételt hozta fel. Matheovits az 1947-es választásokon a Demokrata Néppárt (DNP) képviselőjeként került be az országgyűlésbe. Az ügyész összefog-

1 BFL VII. 5. c. 10550/1948.

2 BHÖ 1958.

3 A jogi eljárások sajátosságairól lásd részletesebben Zinner, 2001. és Mikó, 2006.

4 Az elemzéshez Az '56-os megtorlás adatbázisa. Az 1956-os forradalmat követő megtorlás a budapesti jogszolgáltatási iratok tükrében Budapest Főváros Levéltára Bp. 2006. című cd-jét használtam fel.

5 BFL XXV. 4. f. 9006/1959 Péntek István és társai pere

6 BFL XXV. 4. f. 2632/1957 Balogh József és társai pere, 9566/1963 Kubinyi Endre pere

7 BFL XXV. 4. f. 4016/1957 Turcsányi Albert Egon és társai pere

8 BFL XXV. 4. f. 9218/1961 Kasánszky Zsombor és társai pere

9 Szabó Lajost a Nagy József és társai perében vonták felelősségre BFL XXV. 4. f. 8016/1958

10 BFL XXV. 4. f. 9705/1964

11 A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1963. évi 4. számú törvényerejű rendelete nyitott lehetőséget a teljes körű közkegyelem gyakorlására. A bevezető szerint az utóbbi évek állhatatos harca, az ellenforradalmi felkelés és a személyi kultusz torzításainak egyidejű és teljes lektüzdése biztosította a törvényes rend megszilárdulását. A rendelet szerint közkegyelemben részesülhetett az is, akit 1956. október 23. és 1957. május 1. között elkövetett államellenes bűntett miatt, vagy ellenforradalmi tevékenységükkel összefüggésben más bűntett miatt ítélték el. A kegyelem kiterjedt arra is, hogy ilyen cselekmények miatt már nem lehetett eljárást indítani, illetve a folyamatban lévő eljárásokat is meg kellett szüntetni.

lalója szerint később kilépett a DNP-ből és frakciót alapított, ezen frakcióban kifejtett tevékenységéért ítéltek el 1949-ben. 1956. szeptember 23-án szabadult a börtönből. A vádiratba foglalt tényállás szerint először Pécsen a Független Kisgazdapárthoz közeledett, de ott elutasították. Később Pestről felhívást kapott, hogy jelentkezzen volt pártja, a DNP újjászervezésénél. Budapesten felkereste Mindszenty bíborost és támogatást kért a DNP szervezéséhez. Mindszenty mérsékletre intette azzal, hogy ez még nem időszerrő, a jelek szerint nagyon szétforgácsolódnak az erők és a legcélszerűbb egy egységes keresztény párt szervezése lenne. Felkereste Endrédi Vendel zirci apátot, hivatkozott a Mindszentyvel folytatott megbeszélésére és kérte az egyház támogatását. Tárgyalt Révész Andrással, hogy a szociáldemokraták álláspontját, valamint Bibó Istvánnal, hogy a Parasztpárt álláspontját is megismerje. Közben ideiglenes főtítkárként teljes ambícióval folytatta a DNP újjászervezését az ellenforradalom leveréséig. A DNP Mérleg utcai székházában jelenlévő képviselőtársainak elmondta Mindszentyvel való találkozását. Itt kb. 200-an voltak és meg is választották ideiglenes ügyvezető főtítkárrá. 1956. novemberében Karcsei Sándor és Keresztes Sándor elvarátaival összeállították a DNP programját.

A Budapesti Fővárosi Bíróság 1964. szeptember 17-étől október 8-ig zárt tárgyaláson járt el a vádlottakkal szemben.¹²

Az ítélet politikai indoklásában a korábbi frazeológia jelent meg.

„Az ellenforradalom kitörését követően gombamódra alakultak a különböző elnevezésű és árnyalatú pártok, amelyek azonban egy célkitűzésben megegyeztek, nevezetesen abban, hogy valamennyien a tőkés restaurációt akarták megvalósítani Magyarországon. Így a Demokrata Néppárt is megalakulását határozta el, nehogy kimaradjon a hatalomért folyó harcból.”

A büntetés kiszabásánál a bíróság úgy értékelte, hogy Matheovits Ferenc legitimista, politikai elítélt, aki csak a tőkés társadalmi rendben látta megvalósíthatónak miniszterelnöki, pártvezéri álmait. Súlyosbító körülménynek minősítették az éveken át tartó konok, kitartó elkövetési magatartást, enyhítő körülményként Matheovits családosi állapotát és betegségét vették figyelembe. Az elsőfokú bíróság azért hozott viszonylag enyhe ítéletet, mert elfogadta azt a körülményt, hogy a tárgyaláson a vádlottak visszavonták a nyomozati szakaszban tett vallomásukat. A másodfokú bíróság azonban ezt nem fogadta el és Matheovits büntetését 7 évről 10 év szabadságvesztésre súlyosbította.

A harmadik időszak, amely ugyan évkörét tekintve részbeni átfedést mutat az 1956-os forradalomban résztvevők elleni eljárásokkal, azonban a büntetőeljárások dinamikáját tekintve teljesen más képet mutat. Ebben az időszakban jóval kisebb arányban szerepelnek a politikai bűncselekmények miatt megindított büntetőeljárások és ezekben az esetekben sem elsősorban az egyháziak ellen irányulnak. Az ítéletek indoklásában már kisebb súllyal esik latba a súlyosbító tényezők között, ha egyházi személy szerepel a vádlottak között. A politikai befolyásolás is távolibb, illetve ennek szerepében egy új szervezet lép be, az Állami Egyházügyi Hivatal.

12 Az elsőfokú bíróság ítélete szerint az I. rendű vádlott Matheovits Ferencet összeesküvés kezdeményezéséért és vezetéséért, amellyel összefüggésben hazaárulásra irányuló előkészület büntetettét is elkövette 7 év szabadságvesztésre, 10 év közügyektől eltiltásra és teljes vagyonelkobzásra ítélte. A perben elítélték még Teszár Zoltánt, Kalmár Jánost és Keleti Pétert összeesküvésben való részvételért, Gerendás Józsefet pedig hazaárulásra irányuló előkészület feljelentésének elmulasztásának büntetéseért. Őket azonban már 1956 utáni cselekményeikért vonták felelősségre.

Az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke, Olt Károly 1960. december végén levelet írt Nezvál Ferenc igazságügyminiszternek, amelyben felhívja az igazságügyminiszter figyelmét arra, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal elsőrendű érdeke, hogy az egyházi személyek elleni eljárásokról értesüljön.¹³ Sajnálatosnak tartja, hogy a papokkal szemben folyó perekről csak esetleges információkkal rendelkeznek. Olt Károly érvelésében kiemelte, hogy egyházpolitikai tekintetben alapvető érdeke az Állami Egyházügyi Hivatalnak, hogy ismerje ezeket az ügyeket, másrészt pedig véleménye szerint akár segítséget is tudnának nyújtani a bíróságoknak. Külön kiemelte az elnök, hogy nemcsak a politikai okok miatt eljárás alá vont ügyeket kívánják megismerni, hanem a köztörvényes eljárásban érintettek ügyéről is tájékoztatást kívánnak kapni. Az Állami Egyházügyi Hivatal nemcsak az iratokat kívánta megismerni ezekben az ügyekben, hanem képviselőjét is el akarta küldeni a bírósági tárgyalásokra. Ennek érdekében a vádiratok és ítéletek megküldése mellett kérte a főtárgyalás helyének és időpontjának közlését is. Az igazságszolgáltatás működésébe történő beavatkozás mellett a kegyelmi kérvények elbírálásában is aktívan részt kívánt venni. Az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke ragaszkodott ahhoz, hogy a hivatal véleményének kikérése után kerülhessenek csak az Elnöki Tanácshoz a papok kegyelmi kérvényei.

Az Állami Egyházügyi Hivatal kérésére a hivatali gépezet szokatlanul gyorsan mozgott. Szalay József, az igazságügyminiszter első helyettese már 1961. január 9-én arról tájékoztatta Olt Károlyt, hogy utasította a bíróságok vezetőit, hogy a papok ellen indított büntető ügyekben a tárgyalás kitűzéséről, a tárgyalás helyéről és időpontjáról értesítsék az Állami Egyházügyi Hivatalt. Emellett a miniszter első helyettese arról is rendelkezett, hogy a vádiratokat és az ítéleteket is küldjék meg a hivatalnak. A kegyelmi ügyek esetében egyelőre arról tájékoztatta Olt Károlyt, hogy a kegyelmi eljárásban való részvétel részleteit még részletesebben meg kell beszélniük.

A bíróságok elnökeinek szóló utasítást végül 1961. január 31-én adta ki az igazságügyminisztérium, amelyben részletezte az iratok megküldésének rendjét.¹⁴ Az ellenőrzés teljessé tétele érdekében az utasítást a folyamatban lévő ügyekre is alkalmazni kellett. Az ügy jelentőségét az is jól mutatta, hogy a jelentéstétel legkisebb késedelme esetén a bírósági elnököknek igazoló jelentést kellett készíteniük a késedelem okáról.

Az Állami Egyházügyi Hivatalnak megküldött első büntetőügyben 1960. júniusában született ítélet, majd 1970-ig folyamatosan érkeznek a jelentések az egyháziakkal szembeni eljárásokról.

A titkos ügykezelés keretében összegyűjtött eljárások iratait mind az Igazságügyminisztérium, mind pedig az Állami Egyházügyi Hivatal irattárában egy ügyszámon kezelték, amely lehetőséget adott arra, hogy teljes képet kaphassak az 1960-as évtizedben lezajlott egyháziakkal szembeni bírósági eljárásokról. A közel 150 ügyet áttekintve az eljárások irányát tekintve négy fő csoportot különíthetünk el:

1. A közbíró eljárásához tartozó politikai bűncselekmények kategóriáját, amelyben a fő vádpont a szervezkedés volt, amely az 1960-as években főként a mezőgazdasági termelőszövetkezetekbe való belépés megtagadását, vagy az erre való felhívást jelentette.

2. A közbíró eljárások keretében indultak szintén a demokratikus államrend elleni szervezkedés vádponttal eljárások, azonban ezekhez még köztörvényes bűncselekmények kategóriáját is hozzácsatolták.

13 MNL OL XIX-E-1-z 00166/1965

14 MNL OL XIX-E-1-z 00135/1960. I. M. TÜK

3. A köztörvényes bűncselekmények kategóriája, amelybe beletartozott a rablás, a gondatlan emberölés, a kuruzslás stb.

4. A magánvádas bűncselekmények csoportja, amelybe elsősorban a becsületsértés tartozott.

Az első csoportba tartozó büntetőügyek egyik jellegzetes példája Cseh Benjámín elítélése a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel és államtitok megsértésének büntette miatt.¹⁵ Az 1961. májusában meghozott jogerős ítélet szerint Cseh Benjámín 1957 és 1959 között kapcsolatot tartott fenn Székely Dezső bátaszéki plébánossal és részt vett a Székely által vezetett szervezkedésben. Az ítélet szerint tevékenységével a tsz-be való belépést akarta megakadályozni. Emellett súlyosbító körülményként merült fel, hogy az ellenforradalom győzelmét is ígérgette és kilátásba helyezte a népi demokratikus államrend hamarosan bekövetkező megdöntését. Az államtitok megsértésének bűncselekményét azzal merítette ki, hogy a politikai nyomozó osztályon tudomására hozott államtitkot feleségével és másokkal is közölte. Az eljárás során a bíróság ugyan megállapította, hogy a politikai nyomozó osztály beszerzési kísérlete elől menekült meg akként Cseh Benjámín, hogy ezt a szándékot mindenkinek elmondta. A bíróság álláspontja szerint azonban erre lehetősége lett volna más módon is. Az eljárás jól mutatja az 1956 utáni perekben már jól bevált koreográfiát. Az eljáró hatóságok súlyosbító tényezőként kezelték azt, hogy papi személy ellen folyt eljárás, mindvégig külön kiemelték, hogy neveltetésénél fogva mindig szemben állt a népi demokráciával, valamint hogy sovinszta-nacionalista beállítottsága miatt a későbbiekben is veszélyt jelent a politikai berendezkedésre.

Halász Ferenc római katolikus lelkész esetében az izgatás tényállását az merítette ki a bíróság 1965-ben meghozott ítélete szerint, hogy volt tanítványaiból, főiskolai leányhallgatókból és tanítónőkből egy 5-6 tagú csoportot szervezett.¹⁶ A csoportban hitéleti kérdésekről, a keresztény erkölcs szerinti életéről beszéltek, melynek során Halász Ferenc is felolvasott saját munkáiból. A bíróság által szervezkedéssel létrehozott közösség úgy működött, hogy a résztvevők levél útján érintkeztek, amelyeket a szervezkedésen kívülről jutatott el Halász Ferenchez. A vádirat ugyan elismeri, hogy a levelek nem teljesen egyértelműek, homályos célzásokat tartalmaznak, de a bíróság ennek ellenére bizonyítottan tekintette az izgatás tényállását. A bíróság ítéletének indoklásában kiemelte, hogy a vallás tanainak hirdetése ugyan nem tiltott tevékenység, de ha az a népi demokratikus államrend elleni gyűlölet felkeltésére alkalmas, akkor az izgatásnak minősül.

A perek második csoportjába tartozó ügyek esetében a politikai bűncselekmény „megerősítése” céljából valamely köztörvényes bűncselekmény miatt is elítélték az egyházi személyeket. Vádpontként gyakran szerepelt a külföldi fizetőeszköz hivatalos árfolyamtól eltérő értékesítése, külföldi fizetőeszköz felajánlásának elmulasztása, illetve nemesfémek tiltott módon történő adás-vétele. Azonban ezek mellett a bűncselekményi kategóriák mellett a leggyakrabban előforduló kategória a szexuális bűncselekmények voltak. Ezzel egy új, jogon kívüli eszköz alkalmazása jelent meg az ítélelhozatalban. Az 1956 utáni eljárások során is előfordult, hogyha egyházi személy ellen indult eljárás, ott az eljárás valamely szakaszában szóba került a fajtalanság vagy megrontás gyanúja. A korai eljárásokban azonban nem látunk példát arra, hogy az ítéletekben ezek meg is jelentek

volna és ezért szabadságvesztés büntetést szabtak volna ki. Az 1950-es évek eljárásaiban is egyértelmű volt a cél, erkölcsileg aláásni a vádlottakat, megtörni ellenállásukat annak a kilátásba helyezésével, hogy ezek a homályos vádak a bírósági tárgyalás során is elhangzanak. Az 1960-as évek eljárásaiban azonban ezeket a vádak a jogi eljárás részévé tették és a céljuk az volt, hogy azokat a politikai bűncselekményeket egészítsék ki vele, ahol nem álltak rendelkezésre még azok a gyenge bizonyítékok sem, amelyek alapján például a fentiekben tárgyalt ügyekben eljártak. Emellett a szexuális bűncselekmények bíróság előtti tárgyalása lehetővé tette azt is, hogy erre hivatkozással zárt tárgyalást lehetett elrendelni, így a kevésbé „együttműködő” vádlottak kiállása, vallomásai nem kerülhettek a nyilvánosság elé. A bíróság ezekben az ügyekben összbüntetést szabott ki, így még azt sem kellett indokolnia, hogy az egyes bűncselekményeket milyen súllyal vette figyelembe az ítélelhozatalkor.

Palos György és vádlottársai 1961. júliusi elítélésekor a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel mellett a bíróság több vádlott esetében is bizonyítottan látta a külföldi fizetőeszköz hivatalos árfolyamtól eltérő értékesítését, külföldi fizetőeszköz felajánlásának elmulasztását, aranytárgy tiltott módon történő adás-vételét és a természet elleni fajtalanságot.¹⁷ A politikai bűncselekmény ingtagságát jól jelzi a Fővárosi Bíróság indoklása, mely szerint ugyan a vádlottak tevékenysége nem irányult a népi demokratikus államrend megdöntésére, de állandó aknamunkát folytattak. A bíróság álláspontja szerint a ciszterci papok keresztény burzsoá társadalmi rendet akartak létrehozni azzal, hogy elitnevelést folytattak, amellyel a tömegbázisukat akarták megeremteni. A bíróság a jogszabályi tényállás kereteinek kitágításával már azt is tényként kezelte, hogy vallásos demagógiájukkal az egész szocialista táborra, a Szovjetunióra és végső soron a kommunista ideológiára veszélyt jelentettek. A bizonyítékok teljes hiányára utalt, hogy a Fővárosi Bíróság arra is kénytelen volt magyarázatot keresni, hogy aktív tevékenység nélkül miért lehetnek a szerzetesek és papok prédikációi és lelki-gyakorlatai veszélyesek. A bíróság ítélete szerint ettől még cselekményeik nem enyhébbek, sőt „szellemi diverzánsok, akik az ifjúság lelkével sáfárkodtak.”

Egy káplánnal szembeni 1962. januárjában jogerős ítélettel befejezett ügyben az ítélet tényállást leíró része szinte kizárólag a természet elleni fajtalanság részleteinek leírására összpontosított.¹⁸ A népi demokratikus államrend ellen folytatólagosan elkövetett izgatás tényállása tulajdonképpen a szexuális bűncselekmény mellékszálaként került bemutatásra. Az ítélet szerint a káplán fiatalkorúakat hívott fel a lakására, ahol a fő indíttatás szexuális, de közben beszélgetésre is sor kerül közöttük. A beszélgetés során a káplán elmondta a fiataloknak, hogy a békepapok a kommunisták kiszolgálói és csak karrierizmusból vállalták a papi szolgálatot. Az ítélet szerint arra is biztatta a fiatalokat, hogy ne lépjenek be a KISZ-be, mert ezzel az egész kommunista rendszert gyengíthetik. Elítélte a tsz szervezést, amivel szerinte teljesen tönkreteszik a mezőgazdaságot. Súlyosbító körülményként értékelte a bíróság azt is, hogy a vádlott azt hangoztatta, hogy Magyarországon nincsen sajtó- és szólásszabadság.

A harmadik csoportba tartozó köztörvényes bűncselekmények nagyon változatos képet mutatnak a súlyos testi sértésként értékelt pofontól kezdve a halált okozó élet vagy testi épség veszélyeztetéséig.

15 MNL OL XIX-E-1-z 00166/1965 Legfelsőbb Bíróság T. Bf. V. 17/1961.

16 MNL OL XIX-E-1-z 00166/1965. Komáromi járásbíróság B. 259/1965.

17 MNL OL XIX-E-1-z 00166/1965. Fővárosi Bíróság TB. XVI. 9235/1961.

18 MNL OL XIX-E-1-z 00166/1965. Fővárosi Bíróság Bf. I. 1956/1961.

Az 1965. októberében elítélt bencés szerzetes pofon vágta a diákját, akinek beszakadt a dobhártyája és ezzel nyolc napon túl gyógyuló sérülése keletkezett.¹⁹

Ebben az ügyben a bíróság szokatlan megértést tanúsított a vádlott iránt, mivel nagyon enyhe büntetést szabott ki, arra hivatkozással, hogy a vádlott őszintén elismerte a felelősségét és az egyházi előjáró által adott írásbeli figyelmeztetés elég visszatartó erővel fog bírni a jövőre nézve. A büntetés kiszabását azonban mégis indokoltnak tartotta, mivel az ítélet szerint a vádlott korábbi büntetlen és feddhetetlen előélete nem lehet enyhítő körülmény, hiszen az a papi, szerzetesi hivatása gyakorlásának elengedhetetlen feltétele.

A halált okozó testi sértés esetében eljáró bíróság, nyilván az ügy egyértelmű jellegéből adódóan tartózkodott attól, hogy az egyházi hivatásról, vagy a papság népi demokratikus államrendhez való viszonyáról értekezzen az ítéletben. Az, hogy ebben az esetben egy római katolikus lelkész követett el bűncselekményt, kizárólag a személyes körülmények leírásakor derült ki.²⁰ Az ítéleti tényállás annyit tartalmazott, hogy a lelkész egy baráti összejöveteletről hazafelé tartva motorkerékpárjával elütött valakit, aki a helyszínen meghalt.

A köztörvényes bűncselekmények csoportján belül külön kategóriát képeznek azok az ügyek, amelyekben egyházi személyeket azzal vádolnak, hogy tevékenységükkel, a szocialista gazdaság logikájától eltérő szemléletük miatt óriási vagyona tesznek szert.

Ezen ügyek jellegzetes példája egy teológiai doktor, lelkész tanár 1960-ból származó ügye, akit üzletszerűen elkövetett árdrágító üzérkedés, köz- és magánokirat hamisításért ítélték el.²¹ Az ítélet indoklása szerint vádlott kihasználva azt a helyzetet, hogy 1956 után az új kormány jelentős állami támogatást adott lakásépítésre, melynek nyomán Budapesten jelentősen emelkedtek a telekárak, ingatlanokat kezdett felvásárolni és haszonnal eladni. Az ítélet szerint ezzel a magatartásával a kapitalista világ harácsoló szellemét elevenítette fel, mivel minden jövedelmét, amelynek nagy része az ítélet szerint 1945 előtti irodalom kiadásból származott, telkek vásárlására fordította. Az ítélet szerint egy kisebbfajta ingatlanbirodalmat épített ki, kb. 25 esetben találták bizonyítottnak a jogtalan haszonszerzést. Az ítélet szerint az ingatlanügyletek során visszaélt római katolikus papi mivoltával, felhasználta a vallásos emberek hiszékenységet. Megsértette az egyházi és világi törvényeket egyaránt, a telekkönyvek kiállításakor üldözött papi mivoltára hivatkozva sikerült bejegyeztetnie a tulajdonjogát. Súlyosbító körülményként értékelte a bíróság, hogy teljes erkölcsi nihilizmus jellemezte, amely élesen szembenáll a szocialista erkölccsel, adósaival szemben a legszigorúbban járt el, akár még a csődeljárás megindításától sem riadt vissza.

Egy 1962-es ügy már szinte filmbe illő történetet ír le. Az Igazságügyminisztérium Büntetőjogi osztályának feljegyzése szerint a Pesti Központi Kerületi Bíróság előtt állt egy lelkész és egy teológia tanár devizabűntett vádjával. A vádirat szerint 1951-ben vagy 1952-ben a győri püspökvárban szolgálatot teljesítő vádlottak egy kazettát falaztak be, amelyet 1961-ben vettek újra elő. A kazetta aranyékszereket tartalmazott, amelyeket a vádlottak megpróbáltak értékesíteni, eközben fogták el őket. Ez az ügy is a büntető eljárás szabályai szerint zajlott, a bíróság ítéletét nem befolyásolta, hogy papi személyekről volt szó.²²

Egy másik ügyből szintén krimibe illő történet bontakozik ki. Egy római katolikus plébánost bűnsegédként vonták felelősségre befolyással üzérkedés bűncselekményében.²³ A plébános ugyanis kapcsolatba került valakivel, aki a Belügyminisztérium beszervezett ügynöke volt és felajánlotta, hogy megfelelő pénzösszegért el tud intézni ügyeket. A plébános védekezése szerint ő csak segíteni akart a híveinek, ezért lehetővé tette, hogy a parókián találkozzanak egymással a hívek és a magát befolyásosnak feltüntető ügynök. A kalandos múlttal rendelkező belügyminisztériumi hálózati személy pénzért szinte mindent megígért, az 1956-os forradalomban való részvételért kiszabott börtönbüntetésből való szabadulást, útlevelet szerez, lakáshoz juttat bárkit, segít illegálisan külföldre jutni. Az ígéreteit természetesen nem tudta teljesíteni, a kapott pénzt pedig nem adta vissza. A plébános jóhiszeműségét valószínűsíti, hogy azt még a bíróság is elfogadta, hogy anyagi haszonhoz nem jutott. A bíróság azonban azt is megjegyezte, hogy mint művelt, egyetemist végzett személynek tudnia kellett volna, hogy ezen ügyek elintézésére léteznek törvényes megoldások is.

Az áttekintett ügyek között egyetlen eset volt, amikor bűncselekmény miatt járt el a bíróság egy papi személy ellen. 1961. februárban emeltek vádat egy római katolikus segédlelkész ellen, aki egy presszóban többekkel együtt szórakozott, majd egy másik társaságot követve kirabolta azokat, a megtámadottaktól elvették a pénzüket és az órájukat. Ebben az esetben sem foglalkozott a bíróság azzal, hogy egy segédlelkész követte el a bűncselekményt, az értékelésnél és az ítéletkiszabásnál ezt a körülményt nem vették figyelembe.

A magánvádas ügyek arra szolgálnak példát, hogy a lelképásztörök és híveik között is voltak súrlódások, a pap a helyi kisközösségben élve sok esetben egyszerű emberként viselkedett.

Az egyik ügyben az egyik hívő rágalmozás miatt tett feljelentést az ügyészre a római katolikus pap ellen, aki azt terjesztette róla, hogy házasságon kívüli viszonyt folytat és emellett azt is mondta róla, hogy a pap borát annak tudta nélkül eladta.²⁴ Az ügyben a bíróság békéltető tárgyalást tűzött ki, amelynek eredményéről azonban nem szólnak az iratok.

Egy másik magánvádas ügy már bonyolultabb képet mutat. Az iratok szerint az egyik faluban a református lelképásztor és egyik híve kölcsönös vádaskodásba kezdett egymás ellen.²⁵ A lelkész szerint a hívő nem fizette ki a stólát és a harangozási díjat és egyébként is erkölcstelen életet folytat. Emellett a lelkész azzal is megfenyegette hívét, hogy a 93 éves nagyapja halála ügyében kéri az exhumálást, mivel véleménye szerint gyanús körülmények között halt meg. A megvádolt fél az ügyészhez fordult visszautasítva a lelkész vádjait és kérte, hogy az ügyesség törvényes eszközökkel hasson oda, hogy a lelképásztor mérsékelje magát és senkit ne sértessen. Ebben az ügyben is békéltető tárgyalást tűzött ki a bíróság, amelynek eredményét nem ismerjük.

Az iratok között egyelőre nincsen nyoma, hogy a kegyelmi ügyekről tájékoztatást kapott volna az Állami Egyházügyi Hivatal.

Az Állami Egyházügyi Hivatalnak megküldött vádiratok, ítéletek, tárgyalás helyszínéről történő értesítéseknél nincs nyoma, hogy a Hivatal érdemben beavatkozott volna a

19 MNL OL XIX-E-1-z 00166/1965. Győri járásbíróság 1395/1965.

20 MNL OL XIX-E-1-z 00166/1965. Balassagyarmati megyei bíróság Bf. 24/1962.

21 MNL OL XIX-E-1-z 00166/1965. Fővárosi Bíróság B. XIII. 2062/1960.

22 MNL OL XIX-E-1-z 00166/1965. Igazságügyminisztérium TÜK Büntetőjogi osztály Tb. Eln. 9200/1962.

23 MNL OL XIX-E-1-z 00166/1965. Legfelsőbb Bíróság T. B. 44/1961.

24 MOL XIX-E-1-z 00166/1965. Veszprém megyei bíróság elnöke T. 1962. El. XVI. A. 5/3

25 MOL XIX-E-1-z 00166/1965. Esztergom megyei bíróság elnöke T. 1961. El. XVI. A. 9/4-

büntetőeljárások folyamatába. Az iratokat érkezettette, iktatta, majd elhelyezte irattárában. Így tehát a Hivatal mindenre kiterjedni kívánó figyelme egyelőre a tudományos kutató számára teremtette meg a lehetőséget, hogy a hatóságok gondos munkája nyomán összegyűjtve tanulmányozhatja az egyháziakkal szembeni eljárások iratait.

FORRÁSOK

- BFL Budapest Főváros Levéltára
VII. 5. c. Budapesti Büntetőtörvényszék büntetőperek iratai
MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
XIX-E-1-z Igazságügyi Minisztérium TÜK iratok
XIX-E-1-z 00166/1965. Legfelsőbb Bíróság

IRODALOM

- BHÖ 1958. A hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása. Közzéteszi az Igazságügyminisztérium. Közgazdasági és jogi Könyvkiadó. Bp., 1958.
ZINNER Tibor: *A kádári megtorlás rendszere* Hamvas Intézet 2001, 449. p.
MIKÓ Zsuzsanna: *A forradalom utáni megtorlás bírósági és ügyészégi szervezete, 1956–1961* Történelmi Szemle 2006. 1–2. sz. 121–169. p.

PÁRBESZÉD A BÖRTÖNBEN

Gheorghe Gheorghiu-Dej második kormányának viszonyulása a Római Katolikus Egyházhoz

Erdély püspöke, Márton Áron, egy gyötrelmekkel, válságokkal és csalódásokkal terhes korban akart és mert megmaradni embernek, kereszténynek és magyarnak. A világláglátásbeli különbségek dacára, bárki tisztelettel adózhat annak a bátor kiállásnak, amellyel ő a huszadik század mindkét totális rendszerének zsarnokságával szembe fordult. Tántoríthatatlan igazságérzete merőben új ellenzéki kultúrát alakított ki.

Az emberi méltóságért, a méltányosságért, a hitért és nemzetéért küzdő exarcha életében fontos és állandó erkölcsi érték volt a testvéri összetart(oz)ás. Tudott sorsközösséget vállalni az elszigeteltség hosszú évei alatt is. Főpapi kisugárzása áttörte a börtön és a háziőrizet erőszakos csendjét. Béklyókat nem tűrő habitusa, gondolatai, szavai és tettei, még az ellene áskálódókra, sőt, fogvatartóira is jótékonyan hatottak. Személyisége, tértől és időtől függetlenül, önvizsgálatra indít(ott). Szembe merünk-e nézni múltunkkal s jelenünkkel akkor is ha az nem hízelgő? Merünk-e hinni egy szebb jövőben akkor is amikor megaláznak? Meg tudunk-e állni egyenesen a túlerő előtt? Hűségesek tudunk-e maradni értékeinkhez?

Márton Áron konvergencia pontja lett magyarságtudatunknak. Alázata és önfeláldozása főlébe emelte őt minden megosztó csoportérdeknek. Az aki zokszó nélkül tűrte az ellene indított rágalomkampányokat, aki harcát úgy vívta meg, hogy közben önként felvállalt értékrendjét¹ másoknak is igyekezett átadni, miként a kommunista terror éveiben, ma is kiutat mutat a szétszórtságból és képes arra, hogy lélekben egyesítsen.

Már hosszú ideje foglalkoznak román és magyar történészek annak a sok ezer oldalas követési irattartónak² a feldolgozásával amelyet a *Szekuritáté Levéltárát Vizsgáló Országos Tanács*³ 2004 és 2009 között vett át a *Román Hírszerző Szolgálatról* (S.R.I.) egy sokévtizedes titkosítás feloldása után.⁴ Ez a hatalmas levéltári anyag, minden kétséget kizáróan, az előző rendszer politikai rendőrségének legnagyobb operatív megfigyelését tárja elénk.⁵

Amíg Márton Áron kirakatperéről készült 12 kötetes bűnvádi anyagban szerepelnek,⁶ természetesen, más személyek is, az URÁNIA és a MAROS (MUREȘ) fedőnevű ope-

¹ A püspök életét és munkásságát meghatározó értékrendről néhány kiváló dolgozat jelent meg: MÁRTON 2005–2013; VIRT 2002 és VIRT 2009.

² Ennek megnevezése románul *dosar de urmărire informativă*

³ Az intézmény levéltárából felhasznált forrásokat a továbbiakban ACNSAS rövidítéssel jelzem (Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității)

⁴ A papír alapú feljegyzések egy részét mikrofilmre is felvették. Ez kiváló lehetőséget nyújt az összevetésre, mivel tudnivaló, hogy a teljes azonosság csak remdkívül ritkán mutatható ki.

⁵ Stefano Bottoni és Nagy Mihály Zoltán a téma már nemzetközi szinten is (el)ismert kutatói. Mellettük említést érdemel Denisa Bodeanu, a *Szekuritáté Levéltárát Vizsgáló Országos Tanács* egyik fiatal munkatársa, aki a közelmúltban több Márton Áronra vonatkozó dolgozatot jelentetett meg.

⁶ Ezt és a hozzá hasonló anyagokat a titkosszolgálati levéltárban P jelzéssel látták el.

ratív irattartók (összesen mintegy 236 kötet), célzottan a püspök politikai semlegesítésére foganatosított intézkedési terveket, az ellene gyűjtött jelentéseket, a környezetéből beszervezett személyek adatait, kihallgatások és lehallgatások tömkelegét őrizték meg az utókor számára. Ezekből, sajnos, egyelőre elég kevés információ került napvilágra. Viszont jelentek már meg a szakirodalomban Áron püspök tevékenységére és befolyására vonatkozó háttéranyagok az úgynevezett *Dokumentációs* akták tartalmából is.⁷ Mindemellett egyértelművé vált, hogy a felsorolt tengernyi adat(gyűjtő) csak egy része a Márton Áronról készített titkos dokumentumoknak, hiszen sokszor mások neve alatt került levéltári elhelyezésre egy-egy releváns irat az állam törvénytelen beavatkozásáról az egyház életébe, a püspök hivatali működésének jogtalan korlátozásáról, emberi jogainak sárba tiprásáról. Ilyen jellegű irattartókban bukkantam arra a két jegyzőkönyvre is amit most adok közre.

Dr. Petru Groza miniszterelnök (1945–1952) illetve államfő (1952–1958) megfigyelési dossziéját a titkosszolgálat levéltárában (nem egészen szokványosan) ugyancsak Dokumentációs anyagként konzerválták.⁸ 1954 júliusában, amikor Gheorghe Gheorghiu-Dej már átvette tőle a kormányfői teendőket, Groza többször látogatta meg a fogságban tartott Márton Áront. Találkozásairól, eddig két jegyzőkönyvet találtam meg, de az átiratokban egy harmadik beszélgetésre is történik utalás. (Nem tudni készültek-e feljegyzések arról is.) E dokumentumok azért tarthatnak számot érdeklődésre mert Petru Groza pozíciója a hatalmi struktúrák keretén belül ekkor már gyengült ugyan, de szerepe, különösen a kultúr- és az egyházpolitika vonatkozásaiban, továbbra is számottevő maradt.

A „tárgyalás” magyar nyelven folyt. Groza csak olyankor váltott románra amikor, alkalomadtán, pont az ő kormányzása idején elfogadott Stanciu Stoian-féle kultusz törvényből idézett,⁹ így hangsúlyozva a hivatalos nyelv fontosságát. Hézagok érzékelhetőek a gyorsíró és az anyagot románra lefordító tiszt (vagy civil dolgozó) nyelvtudásában és egyértelmű mindkettőjük tájékozatlansága az egyházi élet illetve az egyházpolitika terén.¹⁰ A sztenogramok, emiatt számos hibával kerültek Gheorghiu-Dej elé. Érdekes, hogy a miniszterelnök nem utasításokat osztogat, hanem inkább személyes, értelmező jellegű széljegyzeteket fűz a „jelentésekhez”, melyekhez Állambiztonsági ügyeinek minisztere, Alexandru Drăghici jutatta.¹¹

Mielőtt megvizsgálánánk magát a szöveget, vessünk egy pillantást arra a kül- és belpolitikai helyzetre amelyben a „találkozó” létrejött és e keretben fókuszáljunk arra a vi-

szonyra amely a Katolikus Egyház és a (poszt)szállinistává vált Románia vezetői között volt kialakulóban.

1953 márciusától, miközben a hamisan harsogó propaganda gépezet Kelet Európa szerte dicsőíteni kezdte a „kollektív vezetés elvét”, láthatóvá (sőt látványossá) váltak a szovjet pártvezetők ádáz pozícióharcai.¹² A kulisszák mögött megkezdődött annak latolgatása, hogy mi az ami a sztálini „hagyatékból” nyilvánosan is használható, mit lehet titokként átmenteni a „fényes” szocialista jövőbe és mi az ami elvetendő illetve (hivatalosan is) elítélendő.¹³

Nem csak Romániában nevezhetnénk a „Sztálin nélküli sztálinizmus” korának azt a közel nyolc esztendő, ami a generalisszimusz hamvainak Lenin mauzóleumába történt be- és kiköltöztetése között tellett el. (Persze figyelembe kell venni az időszak belső tagolódását és a helyi különbségeket is.) Miközben Moszkvában már kezdtek felszínre kerülni a Gulághoz és a tisztogatásokhoz kapcsolódó szörnyűségek, sőt Sztálin személyi kultuszát is bírálni lehetett, a Német Demokratikus Köztársaságban¹⁴ és a Lengyel Népköztársaságban¹⁵ ugyanolyan kemény kézzel verték le munkásfelkeléseket mint a „szörnyű Koba”¹⁶ idejében. Aztán 1956-ban, sajnos, pont a magyar forradalom és szabadságharc véres megtorlása bizonyította be (ha ugyan még szükség volt bizonyítékokra), hogy a szép szavakba öltöztetett elvek és a politikai gyakorlat között áthidalhatatlan szakadék tátongott¹⁷ Sztálin halála után is a még Andrej Jdanov¹⁸ által „szocialista lágernek” elnevezett régióban.

Sok ismeretlenes egyenletnek tekinthetjük Kelet Európa helyzetét 1954-ben. A szovjet hadsereg még nem vonult ki Ausztriából, a Varsói Szerződést sem kötötték meg meg, „Genf szelleméről” sem lehet szó az 1955 július 18-ikán megtartott Kelet-Nyugati csúcs-találkozó előtt. Viszont Románia felvétele az ENSZ-be, konkrét emberjogi követelményeket támasztott a Gheorghiu-Dej vezette második kormánnyal szemben és ezeknek, legalábbis névleg, igyekeztek eleget tenni Bukarestben. Az a tárgyalássorozat amelyet

7 Jelentős például Cristian Vasile tanulmánya, amely Márton Áronnal kapcsolatos, a politikai rendőrség levéltárából vett dokumentumokról is tesz említést: VASILE 2004.

8 ACNSAS, D-010717, VII kötet.

9 Megjelent a Hivatalos Közlöny (Monitorul Oficial RPR) 178 számában 1948 augusztus 4. Mintegy hónappal később a 204 számban (1948 szeptember 3) módosításokat eszközöltek a szövegben.

10 Állandóan összetévesztették a görög katolikus vallásút a görögkeletivel, nem tudták milyen cím a Kalocsai érseké, stb.

11 Alexandru Drăghici (1913–1993) aki 1949–1950 a Nagynemzetgyűlés elnöke tisztjét is ellátta, nem véletlenül volt feltétlen híve Gheorghiu-Dejnek, hiszen belügyminiszteri és miniszterelnök helyettesi pozícióját neki köszönhette. (Ezt, 1952-től 1957-ig Állambiztonságügyi tárcára váltja). Mivel maga is beszélt a magyar nyelvet elképzelhető, hogy véleményezte a szöveget mielőtt miniszterelnöke elé terjesztette volna azt. 1968-ban Nicolae Ceaușescu lefokozta és eltávolította a politikai élet valamint a közigazgatás minden területéről. Budapesten hallt meg, miután a magyar kormány nem válaszolt Románia kiadási kérelmére.

12 Ezeknek a csatározásoknak az egyik nagy hatást és visszhangot egyaránt kiváltó eseménye a politikai rendőrség hírhedt főnökének, a mindenhatónak tartott, Lavrenti Pavlovics Berianak letartóztatása és kivégzése volt (1953 december 23). Ezután kezdődött el a politikai rendőrség működésének felülvizsgálata és szervezetének átszervezése. (A folyamat azonnal áterjedt a Szovjetunió összes „szövevényesére”).

13 A sztálinizmusnak akkoriban még nem volt irodalma, sőt, egyértelmű meghatározása sem. Kaganovics, aki először használta, nem terminológus, hanem propagandista (Sztálinhoz közel álló és Hruscsov előmenetelét segítő.) Sztálint különben sem érdekelte az elmélet. Kézenfekvő (volt és maradt) tehát, az általa Mexikóban kivégeztetett Leon Trockij internacionalista ideológiájával összevetni a „népek nagy felszabadítójának” nacionalista bolsevizmusát. A téma Romániai vetületeiről lásd TISMĂNEANU 2003 és BOTTONI 2007.

14 Sztrájkok és utcai zavargások voltak a Német Demokratikus Köztársaság több ipari központjában. Kelet-Berlin mellett olyan városok mint Lipcse, Halle vagy Magdeburg is megmozdultak. A megtorlás során kétszáz tüntető életét vesztette, mintegy húszezer embert letartóztattak, huszonegy felkelőt pedig a sebtében felállított bíróságok kivégeztettek.

15 „Les victimes du „juin de Poznań”, l’année 1956 en Hongrie et en Pologne”, *Actes du séminaire hongro-polonais*, Wrocław, 1996, ed. Łukasz Andrzej Kamiński, pp. 32–41.

16 Koba a Gulág urának és a Nagy Terror kioldozójának egyik fedőneve volt. Lenin előszeretettel szólította meg Sztálint ezen a „néven”. Martin Amis azonos című könyve 2002-ben jelent meg.

17 Ezután maradt abba a „rab nemzetek felszabadításáról” szóló Nyugati retorika.

18 Andrej Alekszandrovics Jdanov (1896–1948) „nagy inkvizitora” lett annak a szocreál művészetnek amely főleg a Második Világháború után bontakozott ki. Maniheista doktrínája nem tűrt sem „liberális” sem „kozmodolita” elemeket. Egyesek Sztálin lehetséges utódját látták benne.

1955 december 14-ikén vitt sikerre a román diplomácia,¹⁹ sokat „nyomhatott a lattba” mikor Márton Áron szabadonbocsátásáról döntöttek.

A nemzetközi politika eseményei felől megközelítve a Romániai történéseket, furcsának hat, hogy Gheorghiu-Dej személyi kultusza pont ezekben az években erősödött meg és akkor tetőzött amikor Európában (Albánia kivételével) már kerültek a hasonlóságot Sztálin öndicsőítő népnépéyeivel.²⁰ 1953-ban Románia Világifjúsági találkozót is szervezett. Ez, mint köztudott, a „szovjet barakk” egyik kedvenc propagandaeszköze volt Sztálin alatt és után egyaránt. Gheorghiu-Dej kormánya száztfiz országból érkezett mintegy 30.000 vendéget fogadott.²¹ Aztán, a vendégek hazamentek, a korlátolt vezetők pedig tovább törekedhettek a korlátlan hatalom megszerzésére. A politikai rendőrség is (a maga egykedvű gonoszságával) folytathatta „megelőző” és megtorló akcióit.

A Nyugati hatalmak ejtőernyősöket küldtek Romániába a hegyekben harcoló anti-kommunista ellenálók megsegítésére és annak tesztelésére, hogy a lakosság mennyire támogatna egy katonai intervenciót. 1954-ben, szertefoszlott az a remény is, hogy „jönnek az amerikaik”,²² amikor elfogták és kivégezték azokat a Franciaországban kiképzett román ejtőernyősöket, akiket egy Görögországból felszálló felségjelzés nélküli katonai repülőgép vetett be Dobrudza területén.

A helyi kommunista hierarchia belső átalakulásainak voltak rejtett mozzanatai is. Arra, hogy kit tartottak meg kulcspozíciókban minden csinnadratta nélkül, példa a hirhedt szovjet ügynök „Pantiușa” Bodnarenko, aki 1948-tól mint Gheorghe Pintilie a *Népbiztonsági*,²³ majd 1951-től mint az *Állambiztonsági Főigazgatóság*²⁴ főnöke vezényelte le a deportálásokat.²⁵ Bár személyesen is vett részt titkos kivégzésekben,²⁶ nyugalomba vonulásáig (1963) a rendőrség (miliția) legfőbb irányítója maradt.

A „közönség” számára már Sztálin halála előtt megtörtént az a színjáték amit később „desztalinizálás”-nak illett nevezni a közbeszédben. Gheorghiu-Dej, aki vetélytár-

sakat látott mindenütt, ahol nem hagyták rohamosan növekvő befolyását gyarapodni, már 1952-ben kizárta a Munkáspártból első kormányának két miniszterelnökhelyettesét, Ana Paukert²⁷ és Vasile Lucat²⁸ valamint belügyminiszterét, Teohari Georgescut.²⁹ Egy tipikusan sztálini kirakat-per után halálra ítélték Lucrețiu Pătrășcanu³⁰ volt igazságügyminisztert is, akinek személye ugyancsak alternatívát jelenthetett volna Gheorghiu-Dej egyeduralmukodásával szemben.³¹

Nem ítélték viszont halálra sem Vladimir Ghyka herceget³² sem Cornel Chirac a romániai jézsuiták provinciálisának helynökét, mégis mindkettőjüknek börtönben kellett meghalniuk. Maczali Győzőre (a hirhedt bukaresti Văcărești fogdájában, 1953 augusztus 19), Gajdátty Bélára (Nagyenyeden, 1953 szeptember 14), Boga Alajosra (Máramaroszigeten, 1954 szeptember 14) és Sándor Imrére (Rîmnicu Sărat fogházában, 1956 február 29) várt hasonló sors. Túlzás lenne, tehát, azt állítani, hogy Sztálin halála véget vetett volna az egyházüldözésnek és a vérengzésnek.

1954-ben a Román Munkáspárt mindinkább átszerveződő vezetősége úgy döntött, hogy Sztálin szellemét a nemzeti kisebbségek tudatából is el kell űzni.³³ E döntésnek, amelyet az erőszakos szervezetek és a politikailag teljesen alárendelt bíróságok³⁴ élénk sajtóvisszhang mellett maradéktalanul végre is hajtottak, az egyik nagyszabású megnyilvánulása a Magyar Népi Szövetség³⁵ teljes vezetőségének lejárata, megfélemlítése, és börtönbe juttatása volt.³⁶ Ilyen körülmények között ment Groza, 1954 júliusában, a két nemzetet „megbékéltetni” Márton Áron börtönébe.

27 PLEȘA–PLEȘA 2006, valamint CIOROIANU 2007, 167–222.

28 Vasile Luca (1898–1963) a Romániai Kommunista Pártjának (1948-tól Román Munkáspárt) egyik vezetője volt. I. Mihály király a Román Korona érdemrend nagykeresztjével tüntette ki 1947-ben. Pénzügyminiszter (1947–1952) és a negyedik Groza kormány egyik miniszterelnökhelyettese (1950–1952). Éppen a beszélgetések évében (1954) fogták perbe „bajtársai”. Halálra is ítélték „a nemzetgazdaság aláaknázásáért”, de ezt az ítéletet életfogytiglani fegyházra változtatta a „kegyes” pártvezetés. A nagyenyenyedi börtönben halt meg 1963-ban. Öt évvel később rehabilitálták.

29 Teohari Georgescu (1908–1976) ellen 1952 májusától vezetett *megfigyelési irattartót* az Állambiztonsági Főigazgatóság (Direcția Generală a Securității Statului). 1953-ban bírói ítélet nélkül tartóztatták le, majd 196-szor hallgatták ki. 1956-ban szabadult. Élete végéig egy kiadó (Cartea Românească) munkatársa/igazgatója volt. DOBRE 2004.

30 CIOROIANU 2007, 223–263.

31 A román történetírás Rajk László peréhez hasonlítja Pătrășcanu megkínzását a börtönben, minden jogi alapot nélkülöző elítélését és kivégzését. Nyilván, Gheorghiu-Dej potenciális ellenfelet látott a művelt és külföldön is jól ismert politikusban. Ezért kellett meghallnia még kivégzése előtt. A Ceausescu rezsim rehabilitálta 1968-ban. PLEȘA

32 A Jilava-i börtönben halt mártírhalált hitéért 1954 május 15.

33 Ekkor még nemzeti kisebbségekről beszéltek (nem „együttélő nemzetiségekről”). 1953 január 14 januárjában számolták fel az albánok, a bolgárok, a görögök, a németek az örmények, a szerbek, a törökök és tatárok, a zsidók nemzeti antifasiszta, „demokratikus” tanácsait, a „Csehszlovák kolóniát” és a „Lengyel Házat”. [Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), FOND CANCELARIA CC al PMR 108/1953]

34 BANU 2009.

35 NAGY – OLTÍ 2009.

36 Kurkó Gyárfást, az MNSZ elnökét, Márton Áron „perében” ítélték el 1951-ben. Terhelő bizonyítékok hiányában tartóztatták le Kacsó Sándort és Méliusz Józsefet is, majd Balog Edgártól Jordáky Lajosig és Demeter Jánostól Csögör Lajosig, baloldali értelmiségiek egész sorát hurcolták meg koholt vádak alapján 1954-ben. Ceausescu diktatúrája alatt rehabilitálták ugyan mindannyiukat, de nem azért, hogy Sztálin szellemének hátat fordítsanak, hanem, inkább azért, hogy az új vezér érdemeit (a régi rovására) domborítsák ki a „tömegek” előtt.

19 A pártvezetésből eltávolított Ana Pauker (1893–1960) helyett 1952-ben Simion Bughici került a külügyminisztérium élére. Igaz, 1955 decemberében Bughici már nem Gheorghiu Dej kormányát képviselte hanem Chivu Stoicăét a ceremóniákon.

20 Ennek az örületnek a kicsúcsosodását az ötvenes évek végére illetve a 60-as évek elejére tehetjük. TOADER 2012, 205–222. 1958-ban a szovjet csapatok kivonása a Román Népköztársaságból hirtelen jött népszerűség forrása volt a párt legfelsőbb vezetése számára. Megnövekedett a helyi nomenklatura mozgásteré és szerepe (hiszen félreállíthatták a szovjet tanácsadók javarészét a titkos rendőrség berkeiből és szovjet „szakértők” egész seregét távolíthatták el az állami apparátusból). Ekkor szilárdult meg Gheorghiu Dej pozíciója a Munkáspárt élén.

21 1953 július 25. tartották a Demokrata Ifjúsági Világtanácsának harmadik Kongresszusát (amely 88 ország 75 000 000 fiatalja nevében intézett „békefelhívást” a világhoz), augusztus 2–16 között pedig az Egyetemista Ifjak Nemzetközi Fesztiválját rendezték Bukarestben.

22 Azokban az években rémhírtjesztésnek számított a széles körben ismert szállóige. Számos börtönbüntetést is kiszabtak azok ellen akik bíztak egy felszabadító katonai beavatkozásban.

23 Románul: Direcția Generală a Securității Poporului

24 Románul: Direcția Generală a Securității Statului

25 GURĂ 2010.

26 Megrázó jegyzőkönyv készült az 1952-ben ankét alá helyezett belügyminiszter, Teohari Georgescu, kihallgatása kapcsán. Pantelei Bodnarenco alias Gheorghe Pintilie a cinikusok hidegvérével számolt be arról ahogyan „magasabb utasításra” egy korábbi pártvezért (Stefan Foris) meggyilkolták. Formálisan 1968-ban kizárták ugyan a Kommunista Pártból, de soha sem vonták felelősségre. 1971-ben Nicolae Ceausescu „Tudor Vladimirescu” érdemrenddel tüntette ki.

Társadalmi szinten Romániában is, akárcsak egész Kelet Európában, az érdemi desztalinizálás jelei csak jóval később (és eléggé gyéren) mutatkozhattak meg.³⁷ Három év alatt dőltek el a viták és, ezzel párhuzamosan, N. Hruscsov pozíciója kellőképpen megszilárdult ahhoz, hogy elhangozhasson úgynevezett „titkos beszéde”³⁸ a Szovjetunió Kommunista Pártjának huszadik kongresszusán. Még ma sem fejeződött be annak a fel-tárása, hogy a „Vasfüggöny” két oldalán ki mit gondolt és mit tett a Hruscsov által meg-hirdetett „békés egymás mellett élés” jelszava mentén és miféle „enyhülés” húzódtott meg mögötte valójában.³⁹ Az viszont bizonyos, hogy átértékelések és újraértelmezések idő-szaka vette kezdetét a Szovjetunió érdekszférájába került országokban és ez változásokat indított el a nemzetközi kapcsolatokban.

Ebben a kontextusban módosult a Római Katolikus egyház és a szovjet mintára átfor-mált szatelit-államok kapcsolata is. Igaz, a parancsuralmi rendszerek egyike sem létesített újra diplomáciai kapcsolatokat a Szentszékkal, nem adta vissza a korábban államosított egyházi vagyont, sem a kórházakat/menhelyeket, sem a felekezeti iskolákat. Emellett, főleg Ukrajnában és Romániában érintette fájdalmasan a görög katolikus vallású, állami parancsra „visszatérített” görögkeletieket,⁴⁰ hogy nem vonták vissza a keleti rítusú ka-tolikus egyházak felszámolását célzó régebbi intézkedéseket, a lelkészeket és a híveket továbbra is zaklatták, állandó nyomás alatt tartották. Az enyhülés hozadéka volt viszont, hogy a pártállamok megpróbálták normalizálni kapcsolatukat a Szentszékkal⁴¹ és ezért mind kevésbé erőltették tovább az előző években kikényszerített békepapi mozgalmak-at,⁴² mind ritkábban jelentek meg a pápát és az Egyházat gyalázó cikkek és karikatúrák a sajtóban és, idővel felhagytak avval is, hogy a lelkészeket (alapítványoktól folyamatosan) kémkedéssel vádolják.⁴³

37 A Lengyel Népköztársaság elnökének Bieleknek NKVD ügynöknek a titokzatos halála 1953-ben szimbólikus szinten valamiféle választóvonalat húzott a sztálini és a sztálin utáni idők közé mégis a Pozna-ni felkelés kapcsán alkalmazott karhatalmi brutalitális azt erősítette meg a köztudatban, hogy azért valódi szabadságról nem lehet szó. Több szovjet befolyás alatt álló országban viszont még szimbólikus szinten sem történtek változások. Bukarestben, például, a közkedvelt Herăstrău Park bejáratánál elhelyezett Sztá-lin szobrot csak 1956-ban távolították el. A nevét viselő város valamint a tartomány, amelynek az közigaz-gatási központja volt, csak 1960-tól lehetett újra Brassó.

38 Ez a beszéd egyáltalán nem volt titkos, hiszen azonnal idézték világszerte, sőt, mindenütt nagy reményeket fűztek a moszkvai vezetés újfajta hozzáállásához.

39 A „háború elkerülhetőségének” gondolata már Sztálin egyik másik kései interjújában is előfordult. A két német állam újraegyesítésének tervét elvették mivel cselt láttak (lévén, hogy a szovjetek akkor álltak elő ezzel a tervvel amikor az NSZK felfegyverzése aktuálissá vált). A Nyugat, noha nem örvendett a Második Világháború után kialakult Európai status quo-nak, kisebb módosításokkal kénytelen volt elfogadni azt, sőt, 1956 után, a „rab nemzetek felszabadításáról” szóló retorikával is felhagytak.

40 A román kormány 1948 december elsején adta ki a 358-as számú rendeletet ami betiltotta a Román Görög Katolikus Egyházat.

41 Persze, kerültek rosszabb helyzetbe is a katolikusok világszerte. Kínában például még ma is működik a *Zhongguo Tianzhujiao Aiguohui* (A Kínai Katolikusok Hazafias Szövetsége). Albániában, „a világ első ateista államában” minden vallásos megnyilvánulást betiltottak (1967).

42 Romániában a rendszer őrei *Acțiunea catolică pentru pace* (Katolikus akció a békéért) név alatt szerveztek békepapi találkozót (például 1950 áprilisában Marosvásárhelyen). Ehhez hasonló, a lelkési kart „ha-zafiasan” és „haladóan” megosztó, a híveket pedig nyugtalanító és elbizonytalanító szervezek a katolikus többségű országokban (például Magyarországon és Csehszlovákiában) egészen a rendszerváltásig maradtak fenn (viszont arculatuk kevésbé volt agresszív mint az 50-es évek Romániájában)

43 ILINCA – BEJENARU 2007.

Gerald Patrick O'Hara érsek⁴⁴ maradt a Romániai katolikus ügyek referense a Pápai Kúria előtt azután is, hogy a „népi demokratikus” román kormány megszakította diplo-máciai kapcsolatait a Szentszékkal.⁴⁵ Kiutasítása után a kormány és a politikai rendőrség megnehezítette a volt nuncius kapcsolattartását a helyi egyházzal. Hyeronimus Menges,⁴⁶ aki *ordinarius substitutus* és *delegatus apostolicus* is volt, letartóztatásáig komoly szerepet játszott az információk központosításában és továbbításában. Munkáját különböző ren-dek szerzetesei segítették.⁴⁷

1951 augusztus 24-ikén Petru Pleșca jászvásári ordinarius substitutus (vikárius generalis) az állam ajánlatát fogalmazta meg, amikor két püspökséget és egy érsekséget kért a Szentszéktől.⁴⁸ Ebbe XII-ik Piusz pápa, természetesen, nem egyezett bele. *Veritatem facientes in charitate* kezdetű apostoli levelében (1952) egyértelművé tette minden Ro-mániában élő katolikus hívő számára hogy nagyra becsüli az ellenállók szenvedését, nem veszi tudomásul a görög katolikusok erőszakos „visszatérítését” az Ortodox Egyház kere-tébe és elítéli a Római Katolikus egyház szétzilálására irányuló állami törekvést.

Ha arra a kérdésre keresünk választ, hogy közvetlenül Sztálin halálát követően mi változott és mi nem a román kommunista kormány és a helyi római katolikusok viszonyá-ban, a kapcsolatok ambivalens jellegét lehetne kiemelni. Látszólag „puhább” lett az állam viszonyulása az egyházzal, de ennek ellenére, a politikai rendőrség⁴⁹ nem hagyott fel az egyházi vezetők „megpuhításának”, a függőségek kialakításának jól bevált módszerével sem. Folytatódott a megfélemlítések sora és az arra kaphatók beszervezése is. A második Gheorghiu-Dej kormány egyházpolitikájában természetesen tovább élt a marxista ideo-lógia alapvető ateizmusa. Nem tűnt el az osztályharcból fakadó bolsevik gyűlölet sem. Mindemellert megerősödött egy nemzeti orientáltság, amelynek nemzetközi legitimáci-óra volt szüksége.

Ezt a képet villantja fel egy, a román titkosszolgálati levéltárában fennmaradt jegy-zőkönyv.⁵⁰ Az Adorján Károly által aláírt román nyelvű gépelt szövegből kiderül, hogy 1954 május 15-ikén, a Gyulafehérvári Püspökség vendégei voltak Petre Constantinescu-lai akadémikus, kultuszminiszter, Dumitru Dogaru a vallásügyi hivatal (departament) igazgatója, valamint Ioniță Bărbulescu, Mircea Neicov és Ion Rodanu főinspektorok. Két

44 Gerald Patrick O'Hara (1895–1963), érsek, 1947 és 1950 között volt a Szentszék apostoli nunciusa Buka-restben. Kiutasítása után előbb Írországból majd Nagybritanniában teljesített szolgálatot.

45 Ebben Ana Pauker, akkori külügyminiszternek jutott a főszerep.

46 Hyeronimus Menges (1910–2002) a bukaresti Katolikus Teológiai Intézet dogmatika tanára volt 1948-ig.

47 Ezek között feltétlenül meg kell említeni a holland származású jezsuita Raffael Haag, a belga François van der Jonkind, Ormai Pál és Godó Mihály neveit.

48 A Vatikánvárosba küldött irat, a helyi egyház Statutumára (működési szabályzatára) vonatkozó olyan mó-dosítási javaslatokat tartalmazott, amelyeket a helyi katolikus egyház egykori vezetői, Anton Durkovici jászvásári és Márton Áron gyulafehérvári püspökök, három évvel korábban nem fogadtak el. (Őket köz-vetlenül ezeknek az egyeztetéseknek a megszakítása után vették őrizetbe.) Viszont Traian Iovanelli és Iosif Pop elfogadták a Kultuszminisztérium ajánlatát, amelyet aztán Petru Pleșca latin nyelvű jegyzék alakjában juttatott el Diarian Armenag Ferenc (1913–1990) örmény szertartású lelkészhez. A titkos kommunikációt az állam ellenőrizte és egyszersmind (ki)használta. A dokumentumot végül François van der Jonkind belga származású szerzetes juttatta diplomata ismerősein keresztül O'Hara érsekhez. [ACNSAS, I-235110, I kö-tet, 101–107 l.]

49 A román titkosszolgálatok átszervezését 1951-ben már befejeztnek tekinthetjük. Ekkor oszlatják fel ugyanis az előző rendszer legfontosabb hírszerző szervét a SSI-t (Serviciul Special de Informații)

50 ACNSAS I-133600, 13 18 l.

tartományi megbízott (imputerniciți)⁵¹ is részt vett a megbeszéléseken: Francisc Suluțiu és Năstase Sandu.

Az akkori szokásokhoz híven, nem beszéde elhangzása után, hanem már annak megkezdése előtt tapsolták meg a jelenlévők Constantinescu-Iasi akadémikust, aki, mint a proletár hatalom képviselője, bevezetőjében⁵² kötelességének érezte leszögezni, hogy 1948 óta az ország ügyeit a Román Munkáspárt „alkotmányosan vezeti”, az „osztály-ellenségek és a kizsákmányolók” viszont minden eszközzel megpróbálják meggátolni a nép jólétét és felemelkedését. Majd, kicsit békülékenyebb hangot ütött meg, kimondta (szó szerint idézem): „létezik egy olyan realitás amit hitnek nevezünk”. Ebből a két elentés kiindulópontból próbálta beszédében leképezni az Állam – Egyház viszonyt a kissé megváltozott, de továbbra is „népi demokratikus” Romániában.⁵³ Szerinte a helyzet rendezését a már említett ellenséges erők akadályozzák. Úgy értékelte, hogy az ország hivatalosan elismert 15 vallási közössége közül⁵⁴ a katolikusokkal van a legtöbb „megoldanivalója”, ámde ennek az egyháznak is lehetne püspöke ha Márton Áron, Pacha Ágoston és Anton Durcovici, ahogyan fogalmazott, „nem estek volna áldozatául a kultusztörvény benemtartásának”. Sajátos módon vette védelmébe Traian Iovanelli bukaresti és Adorján Károly gyulafehérvári vikáriusokat, azzal, hogy elhatárolta őket saját, kommunista ideológiájától, majd biztosította a résztvevőket afelől, hogy „a Kárpátokon túl” már száz százalékos az új, állam által kinevezett egyházi vezetés támogatottsága. Végezetül, meghúzta azt a határt ameddig a kompromisszum érdekében hajlandó elmenni, elfogadta, hogy a Római Katolikus Egyház legfőbb vezetője a pápa.⁵⁵

A püspök szabadlábra helyezését illetően Constantinescu miniszter teljes bizonytalanságot igyekezett kelteni hallgatóságában. Előbb azt állította, hogy Márton Áron, talán nem is elítélt, hanem csak „adminisztratív döntés”⁵⁶ alapján tartják fogva, aztán afelől keletkeztek kételyei, hogy akar-e egyáltalán Márton Áron szabadon élni (felvetette háziőrizetben tartásának a gondolatát is), végezetül pedig megemlítette, hogy egyházi jogi szempontból Márton Áron nem is biztos, hogy képviselhetné a temesvári, nagyváradai és szatmárnémeti székhelyű püspökségeket. Biztos volt viszont abban, hogy azokat a papokat akik bojkottálták az állami döntéseket (ezeket a külföldi ellenség „zsoldosainak” nevezi) Márton Áron sem tudná lecsillapítani, tehát – vonja le a végső következtetést Petre Constantinescu-Iasi – az egyházi rend nem állna helyre a püspök visszatéréseivel.

51 A megnevezés azért érdekes mert csak később, a 217/1956 október 19. számú Minisztertanácsi Határozattal hagyták jóvá az Egyház tevékenységének azt a korlátozását amelyet a Kultúrminisztérium Vallásügyi Osztályának helyi megbízottai (imputerniciți) kaptak feladatuk.

52 Eklatáns példája ez annak a kemény vonalnak amelyet az állam minden vallási közösséggel szemben igyekezett érvényre juttatni

53 Gheorghiu Dej 1965-ben jelentette be a szocializmus győzelmét Romániában.

54 DELETANT 2006, 96.

55 Ezt az egyház számára fontos tételt, korábban az állami rész kétségbe vonta. Ezt követően, a miniszter ismertette a gyűlés napirendjének tervezetét és mindjárt kérte is, hogy módosítsák azt. Szerette volna az első témát (a püspök kinevezését) a találkozó végére hagyni, mivel úgy gondolta, hogy a másik négy pont könnyebben megoldható. Látszólag, a felekezeti újság, a kántoriskola, az állások befagyasztása és a teológiai intézetben (még) engedélyezett óraadás anyagi vonzatai valóban eltörpültek a püspök(ök) ügye mellett, ám ezek a gondok az irat olvasója előtt egy megrázó képet rajzolnak meg arról ahogyan az állam ellehetlenítette az erdélyi római katolikus közösséget.

56 Olyan belügyminiszter által aláírt parancs amelyet nem kellett feltétlenül bírósági döntésnek megelőznie. Sok ezer ember került ily módon kényszerlakhelyre.

Ekkor érdekes fordulat következik be. Dr. Iosif Pop⁵⁷ rektor megemlíti azt az Adorján Károly által előzőleg (még 1953-ban) minisztériumi véleményezésre beterjesztett jegyzéket, amelyben Erdély Püspöksége *apostoli adminisztrátort* kér a Szentszéktől. Erről az iratról megtudjuk, hogy a gyulafehérvári vikárius Czapik Gyula egri érsek kinevezését kéri a Szentszéktől, ha a román vezetők ehhez hozzájárulnának. Érvelésében Adorján megemlítette, hogy Czapik (aki gyakorlatilag a magyarországi katolikus egyház legfőbb vezetője lett Mindszenty József⁵⁸ bíboros hercegprímás és Grösz József⁵⁹ kalocsai érsek letartóztatása után), korábban temesvári lelkész és nagyvárad kanonok volt. A miniszter nem válaszol de a találkozó hamar véget vet. E találkozót is elemezheték/kiértékelheték valahol a Munkáspárt és a politikai rendőrség labirintusaiban/laboratóriumaiban, mielőtt elhatározták, hogy Grozának tárgyalnia kell Márton Áronnal.

Ha azt vizsgáljuk, hogy mennyiben tekinthetjük „tárgyalásoknak” Petru Groza látogatásait a rab Márton Áronnál, érdemes a beszélgetések egyes részleteit közelebbről is áttekinteni. Az olvasó számára hamar világossá válik Groza börtönbéli „tárgyalásainak” célja, hiszen, mindjárt az 1954 július 5-ikei (második) találkozó elején a hatalom „útitársa”,⁶⁰ az Egyház hosszas politikai gyakorlatára hivatkozva, reményének ad hangot, hogy Róma „keresni fogja a megegyezést és áldozatokat fog hozni azért, hogy a kialakult helyzethez alkalmazkodjon”. Egyértelmű, hogy helyzetértékelését az állam szempontjából fogalmazza meg (kissé nevetségesen de rendkívül tömören): „nem lehetségesek az engedmények de megoldásnak lennie kell”. Ez a mondat azt bizonyítja, hogy Groza akkor már nem csak Gheorghiu Dej álláspontját tette magáévá, hanem a kommunista diktátor arrogáns viselkedését is átvette. Ezek után nem meglepő, hogy kertelés nélkül felkéri Márton Áront „teremtsen rendet az egyházban”. A parancsuralmi rendszerek vezető politikusai szerették a rendet. (Igaz, csak az általuk létrehozottat).

57 Pop Iosif Máramaroszigeten született 1886. október 2-án egy görög katolikus családban, Teológiai tanulmányait a doktori fokozat megszerzésével fejezi be Budapesten. 1910-től az egri érsekségen udvari káplán, majd 1917-től főegyházmegyei levéltáros valamint Szmercsányi Lajos érsek (1851–1943) személyi titkára. 1919-ben visszatér Máramaroszigetre. Ekkortól kezdve politikai pályafutása felfelé ível. Nagyrománia első parlamentjében képviselő. 1921-től az Octavian Goga vezette kormány idején a Kultuszminisztérium főtanácsosa. A Román Királyság részéről őt támogatták mind Adolf Vorbuchner gyulafehérvári püspök halála után, mind pedig Fiedler István nagyváradai püspök lemond(at)ásakor.

58 Magyarország utolsó hercegprímását, Péhm Józsefet (1892–1975), aki 1942-ben vette fel a Mindszenty nevet, 1915 júniusában gróf Mikes János (1876–1945) Szombathelyi püspök szentelte pappá. Ezt követően a Zalaegerszegi Mária Magdolna templom plébánosa lett (1919–1944). 1944-ben XII. Piusz pápa veszprémi megyés püspökké nevezte ki. A nemzeti szocialisták viszont börtönbe vetették egy olyan irat miatt, amelyben a háború értelmetlenségét fejtette ki. 1945 áprilisában visszatérhetett Veszprémbe, majd októbertől Esztergomi érsekként, 1946 februárjától pedig bíborosként szolgál. 1948 Karácsonyán tartóztatja le őt a Rákosi rendszer Államvédelmi Hatósága. 1956-ban kiszabadul és szerepet vállal. Nem ismeri el Nagy Imre kormányát, viszont küzd a jogállamiságért, a többpártrendszer bevezetéséért. 1956 novemberében kér politikai menedékjogot az Egyesült Államok nagykövetségén ahol 1971 szeptemberéig látják vendégül. Akkor, VI. Pál pápa kérésére elhagyja Magyarországot és Bécsben telepedik le. 1974-ben az Esztergomi érsek székét Lékai László foglalhatta el. GYARMATI 2000.

59 Grösz József (1887–1961) kalocsai érsek, 1950 augusztus 30. aláírta azt a megállapodást a kommunista hatalommal, amelyet a Magyar Katolikus Püspöki Kar egy hosszabb tárgyalássorozat után fogadott el. Az egyezséget, amely évtizedekre szinte teljesen állami ellenőrzés alá vonta a magyarországi Katolikus Egyház működését, sem a lelkészek sem a hívek többsége nem helyezte el nem fogadta el. A Dobi István (1898–1968) vezette kormány és különösen annak kultuszminisztere, Darvas József (1912–1973) sikerként könyvelték el az aláírt megegyezést. BALOGH 2008]

60 CIORIANU 2007, 149–166.

Márton Áron udvariasan, de nagyon határozottan tért ki bármiféle együttműködési ajánlat elől. Először is megállapítja, hogy az állammal tárgyalni egyetlen helyi püspöknek sincs joga Róma engedélye és útmutatása nélkül. Aztán, abból kiindulva, hogy letartóztatása óta nem ismeri sem a kapcsolattartás módját Rómával, sem a szervezeti formákat, a vezetőséget, de még az esetleges liturgikai változásokat sem, úgy ítéli meg, hogy „csak nagyon hozzávetőleges és elméleti véleménye lehet bármilyen témában”. Ezért nem is tekinti magát vitapartnernek. Groza, hogy tárgyalóképessé tegye a számára „nagyon fontos” püspököt, egy hosszú tájékoztatóba kezd. Érdemes megfigyelni milyen világpolitikai eseményeket emel ki az elnök és mely belpolitikai sikerekről számol be Márton Áron előtt (jól kivethető büszkeséggel.)

Groza a diplomácia nyelvezetét használta akkor amikor magyarázni próbálja az állam és a római-katolikusok közötti viszony megromlását. Furcsa módon nem tekintette hibásnak az általa vezetett kormányt sem az állam által létrehozott római katolikus szakadarmozgalomért, sem más egyházpolitikai balfogásokért, de még a kegyetlenkedésekért sem. Vasile Lucára hárította a felelőséget azért a folyamatosan fokozódó nyomásért amit a pártállam gyakorolt a Katolikus Egyházra. „Hibás felfogásokról” beszél és az „... állam által irányított vallásos szervezet” létrehozásáért, amit, a maga részéről „teljesen elhibázottnak” tartott,⁶¹ ugyancsak Lucát okolja. Az államfő, nem tesz említést sem a földalatti egyházról, sem a titkos jurisdikció körül kirobbant ellentétekről. Ellenben tájékoztatta Márton Áront egy fontos változásról amely a Román Munkáspárt politikai irányvonalában következett be. Ekkor már nyilván, tárgyalóképes félként kezeli Márton Áront, amikor azt kommunikálja a fogságban tartott püspökön keresztül a helyi Római Katolikus Egyháznak(sic!), hogy a hatalom már nem akarja elszakítani híveit a Szent-széktől. Ennek ellenére, röviden megjegyzi „...persze, a görög katolikus egyház helyzete különböző”.⁶²

A dokumentum olvasójában felvetődik a kérdés, meddig lehet komolyan venni a Nagy Nemzetgyűlés önmagának is ellentmondó elnökét. Mikor sírjunk és mikor kacagjunk „logikáját” követve? Akkor amikor elmarasztalja Lucát vagy amikor majdnem szóról szóra idézi az akkor már egy ideje elítélt pénzügyminiszter/miniszterelnök-helyettes szavait. Emlékezzünk csak vissza arra az álláspontra amelyet Luka a Munkáspárt Titkárságának 1948 november 25. ülésén fogalmazott meg. Szerinte a görög katolikusok elvállasztása Rómától nem csak az imperializmusra mért csapás volt, hanem románok egységes nemzeti vallásának megteremtése is.⁶³

Miközben Groza biztosítja a püspököt afelől, hogy együtt fogják megtalálni „a meg-egyezéshez vezető utat” egy olyan *modus vivendi*-t képzel el a római katolikusok és az állami vezetők között ami a hívők és a klérus számára kötelességekkel járt volna, az állami hatóságoknak viszont bővítette volna a beleszólási jogát minden egyházi ügybe. Ezt Márton Áron, egyrészt tudhatta (ismerve az elrablása és letartóztatása után kialakult helyzetet) másrészt érezhette (Groza szavaiból). Ezért olyan tárgyalási stratégiát alakított ki amely semmiképpen sem kedvezett az állami vezetés képviselőjének.

61 GYARMATI – LENGVÁRI – PÓK – VONYÓ 2013.

62 Változtak ugyan a görög katolikusokra vonatkozó állami elképzelések de a Rómával Egyesült Román Görög Katolikus Egyház visszaállítása csak a rendszer összeomlása után vált lehetségessé. Áron püspök ezért élete végéig odaadón küzdött.

63 ANIC, fond CC al PCR, 59/1948, 3–10 lap.

Áron püspök már egy előző beszélgetés folyamán egyértelművé tette Groza előtt álláspontját, amely szerint a kommunizmust nem értheti meg és nem is törődhet bele, mivel az olyan istentelen világnézeten alapul amely az övével szöges ellentétben áll.⁶⁴ Ennek ellenére a pábrszédet fontosnak tartja és reméli, hogy egyszer majd meg tudja értetni saját nézeteit a kommunistákkal.⁶⁵

Ebből kiindulva, Groza dialektikáról és lojalitásról kezd szónokolni, saját példáján keresztül bizonygatva, hogy a kommunistákkal meg lehet egyezni. Még a magafajta „el-lenséges/reakciós” (ahogy ma mondanánk *polgári*) származásúaknak⁶⁶ is van esélyük a beilleszkedésre, sőt magas beosztásokat is kaphatnak az új rendszerben. Ennek feltétele, szerinte a lojalitás, vagyis az együttműködő jóföltétele és hűsége adott szavához.

Áron püspök, nagyon komolyan követi az államfő gondolatmenetét, majd reflektál, rá de egészen másképp mint ahogyan azt a hatalom várta és szerette volna. Egyszerűen Groza szemébe mondja: **Szabadonbocsájtásomért cserébe nem ígérhetek semmit...**

Viselkedése megrökönyödést vált ki. Georghe Gheorghiu-Dej aggályos széljegyzetei arra engednek következtetni, hogy a magányos rabságában kiszolgáltatottnak látszó püspök képes volt elbizonytalanítani a helyi hatalmasságokat. Groza először viszakozik majd másra tereli a szót. Az állam vezetőinek nézőpontjából világítja meg a romániai magyarság helyzetét. Márton Áron udvariasan végighallgatja az elnök expozéját, de amikor elválnak, mintha sietősebben búcsúzna mint az államfő. Fárasztó lehetett számára Groza kétszínűségét elviselni.

Az olvasó a július 17. „tárgyalás” átiratának megismerése után végképp megbizonyosodik afelől, hogy a helyi katolikus egyház legmagasabb tisztségét betöltő Márton Áron semmilyen engedményt sem tett a kommunistáknak. Ő egyházának próbált egy helyet kiverekedni az új, reá és övéire ellenségesen tekintő politikai hatalom előtt, miközben spirituálisan küzd üldözőinek üdvösségéért is. Ekkor jelentette ki Erdély püspöke, hogy nem közönbös számára mit hisznek a kommunisták. Lelküket meg szeretné menteni meg-térítésük és megkeresztelésük által.

Ugyanennek a sztenogramnak egyik részlete világítja meg miként próbálta az egyházakon belül működő ügynökeket megvédeni a diktatúra. Groza szavaiból kiderül hogy az állami vezetés nem csak fájlalja, hogy az általuk „katolikus tisztségviselők”-nek titulált alkalmazkodó lelkészeket és világiakat a Szentszék kiközösítette, hanem tenni is kíván érdekükben.⁶⁷

Márton Áron a csapdát átlátva, csökkenteni próbálja a ránehezedő nyomást, kijelentve, hogy püspökségében csak kevésbé jelentős személyek vannak ilyen helyzetben. Mivel

64 Márton Áron a mainál egy jóval konzervatívabb Római Katolikus Egyházat képviselt. Ez még nem az a helyi közösségek nyelvén szolgáló *Ecclesia* amely szorgalmazza a felekezetek közötti együttműködést és a vallásközi dialógust. XII Piusz pápa hívei egy olyan közösségben éltek amely még nem ment át a XXIII. János pápa által összehívott Második Vatikáni Zsinat által elindított megújulás fázisain, sem az amely, VI. Pál pápa kormányzása alatt, nyitott a „szocialista országok” felé és nem is az amellyé II. János Pál pápa kánonjogi reformjai után lett. Meg kell említeni azt is, hogy a katolikusok és a görögkeletiek viszonya a második Gheorghiu-Dej kormány alatt is feszült volt.

65 A jegyzetéből kiderül, hogy Áron püspök és Petru Groza a július 5-ikei tárgyalást megelőzően is beszélgethettek már, de nem világos ennek a találkozásnak sem a helye sem az időpontja.

66 Groza, mint ismeretes, nem volt tagja sem a Kommunista Romániai Pártjának sem, később, a Szociáldemokraták beolvasztása után létre hozott Román Munkáspártnak(1948). Az általa vezetett „Ekés Frontot” 1953-ban számolták fel.

67 MARTON 2011.

a kormánynak komoly presztizsvesztést okozna megbízottainak eltávolítása, Groza tovább kérleli a fogva tartott püspököket. Márton Áron elmagyarázza, hogy a kizárás Róma joga. Ekkor Groza szint vall: attól tart, hogy „a közönségnek úgy tűnhet mintha azért büntették volna meg őket amiért a kormánnyal tárgyaltak.” Márton Áron avval zárja le a beszélgetésnek ezt a részét, hogy világossá teszi „...ha feloldozást nyernek, lehetőség van, a rehabilitációra. Büntetéseink lelki jellegűek és bizonyos szabályok szerint kell eljárunk miután kirótták azokat.” Végezetül, hogy semmit se ígérjen Márton Áron merész javaslatot tesz Grozának: *keressen másvalakit akivel a tárgyalást folytathatja. Engem hagyjanak továbbra is börtönben. Nehéz a börtönélet, de ha kedves is számomra a szabadság, nem ragaszkodom hozzá bármi áron.*

Ma már tudjuk, hogy nem sikerült rávenni a püspököket az olyan állam szolgálatában álló egyházi vezetők pozícióban tartására mint Adorján Károly, Kovács Béla, dr. Iosif Pop vagy Sitzman Ferenc. Mindannyiuknak megbocsájtott, de az egyház érdekeit szem előtt tartva, visszatérésének feltételül szabtta eltávolításukat. A püspök szavait, amelyek megerősíthették volna azokat akik szabadlábon éltek ugyan, de inkább voltak a rendszer rabjai mint a fogoly Márton Áron, a pártállam öreinek 50 évre sikerült titkosítaniuk.⁶⁸

Hadd utaljak még egy másik fennmaradt jegyzőkönyvre is, amely kiegészítheti eléggé elmosódott képünket arról a kapcsolatrendszeréről amely Állam és Egyház között a „sztálini politika revizionizmusának” idején alakult ki Romániában.⁶⁹ Miután Márton Áron újra elfoglalhatta püspöki székét, 1955 novemberében Petre Constantinescu-Iași látogatást tett Moszkvában.⁷⁰ Georgij Grigorievics Karpov a szovjet állam és az Orosz Ortodox Egyház kapcsolatát 1942 óta irányító NKVD/KGB tiszt, december 14-ikén kelt jelentésében számolt be V. A. Zorin külügyminiszterhelyettesnek a román küldöttség látogatásáról. A jelentésből megtudjuk, hogy Constantinescu-Iași tájékoztatta szovjet vendéglátóit arról, hogy Románia hat Római Katolikus püspöksége közül már csak kettő működik, a püspököket letartóztatták és ezt követően a Vatikán egyedül Márton Áront ismerte el, vele tartotta a kapcsolatot. A vallásügyi miniszter azt is elmondta, hogy Márton Áron szabadlábra helyezését követően, megengedték neki, hogy felvegye a kapcsolatot a Szentszékkal. Áron püspök tudatta Domenico Tardini⁷¹ vatikáni államtitkárral a román Kultuszminisztérium álláspontját, viszont a Rómából október 10. érkezett választ nem adta át az állam megbízottainak, mivel „ellenséges érzelmeket táplál a kormánnyal szemben”-hangsúlyozta a román miniszter Moszkvában. A titkosszolgálati eszközökkel megszerzett dokumentumból kiderül, hogy a Vatikán sérelmezte az állam által egyoldalúan felmondott Konkordátumot és összeegyeztetetlennek tartotta az Alkotmány által biztosított vallásszabadságot a Görög katolikus Egyház betiltásával.

A moszkvai egyházpolitika irányítói úgy vélték, hogy mielőtt bármilyen közös döntést hoznának, tanulmányozniuk kell a Rómába juttatott román álláspontot. Addig is Márton

Áron tekintélye ellen a legeredményesebb fellépés egy vagy két „haladó” római-katolikus püspök kinevezése lehetne.

Összegezve a levéltári iratok tanúságait és tanulságait megállapíthatjuk, hogy Gheorghiu-Dej nem vetett véget a Groza kormányok véres egyházüldözésének. Azokat a börtönbéli párbeszédeket, amelyek által a hatalom megpróbálta ráerőszakolni álláspontját a Katolikus Egyházra, nem lehet tárgyalásnak nevezni, hiszen az egyházi fél teljesen ki volt szolgáltatva az államinak. Sőt, azt is mondhatnánk, hogy a párbeszéd arról folyt lehet-e úgy államosítani az egyházvezetést, hogy a vallásszabadság látszatát továbbra is fenntartsák.⁷²

Márton Áron visszahelyezése a gyulafehérvári püspökség élére rövid idő alatt megszüntette a kánonjogilag elfogadhatatlan szkeizmatikus mozgalmat és a „katolikus béke akciót”. Mivel semmiféle együttműködést nem tudtak kicsikarni tőle, az állami hatóságok palotafogságra ítélték a püspököket. A kommunista diktátorok főképp titkosszolgálati eszközöket felhasználva próbálták hitelét aláásni a világ előtt, miközben saját egyházpolitikai akarataikat, Márton Áron hivatali tevékenységének drasztikus korlátozásával akarták keresztülvinni.⁷³

A különböző felekezetek lelkészeinek és az Egyház világi tisztségviselőinek üldözése Groza halála után újra fokozódott. Amikor Gheorghiu-Dej az államfői tisztségben is követte dr. Petru Grozát (1958), erőteljes támadást intézett minden vallási csoport ellen, kihasználva az alkalmat, amelyet Hruscsov hasonló lépése kínált. Ekkor tartóztatták le a Református Egyház keretében működő Bethánia (CE) hitbuzgalmi mozgalom vezetőit, ekkor zártak be 92 ortodox kolostort, ekkor csökkentették felére a neoprotestáns gyülekezetek létszámát (új megkötések és új egyházügyi megbízottak áldatlan ténykedése folytán).

Enyhülés az állami vezetés és az Egyház képviselőinek párbeszédében csak 1964 után következett be. Ekkor a politikai bebörtönzöttekkel együtt sok lelkész is szabadult.⁷⁴ A gyulafehérvári püspökség foglyának még ekkor sem adták vissza szabadságát. Cornel Onescu belügyminiszter 1966-ban is javasolta Márton Áron háziőrizetének meghosszabbítását, arra a beszélgetésre hivatkozva amelyben a püspök kérte Dumitru Dogarut, a vallásügyi hivatal (departament) főtitkárát, hogy *ne várjon tőle olyan engedményeket amelyek saját helyzetét megkönnyíthetnék ugyan de egyháza érdekeit nem szolgálnák.*⁷⁵

68 Az irat besorolása *rendkívüli fontosságú szigorúan titkos* (románul: *Strict secret de importanță deosebită*).

69 VOLOKITINA 2013; Az Orosz Föderáció Külpolitikai Levéltára Fond 0125, 242 mappa, XXV, 32–39 I (eredeti).

70 A levéltári anyagokból kiderül, hogy Emil Bodnăraș, a román kormány miniszterelnökhelyettese, elutazása előtt szemére vetette P. Constantinescu Iași-nak, hogy nincsenek informátorai az egyházban. (Valószínűleg ugyancsak Bodnăraș bízta meg őt avval is, hogy kérje ki Moszkva véleményét a Romániai Katolikus egyház jövőjével kapcsolatban.)

71 Domenico Tardini (1888–1961) már 1937-től a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára volt. 1958-ban XXIII János pápa szentelte bíborossá majd kinevezte a Szentszék Államtitkárává.

72 Érdekes, hogy Amikor a múlt század hetvenes és nyolcvanas éveiben Nicolae Ceausescu diktatúrája megpróbálta felvenni a diplomáciai kapcsolatokat a Szentszékkal, ugyanazonokon a pontokon futottak zátonyra a tárgyalások mint annak idején Gheorghiu Dej kormányzása alatt. A „szocialista” Románia sem változtatott Stanciu Stoian 1948-ban kihirdetett Kultusztvényén amely miatt a katolikus püspököket annak idején elhurcolták. ACNSAS, D-69, LIII.

73 Bár Románia 1955-ben formálisan elfogadta az Emberi Jogok Paktumát, Márton Áron megfigyelése (mely élete végéig tartott) e Nyilatkozat több cikkelyével összeegyeztetetlen volt.

74 Az 1964 áprilisa és júliusa között kiadott 176, 310 és 411 számú dekrétumok alapján több mint 10.000 politikai fogoly szabadult ki a román börtönökből.

75 ACNSAS, D-13339, III, 7-8 l.

BIBLIOGRÁFIA

AMIS

- 2002 AMIS, Martin: *Koba the Dread: Laughter and the Twenty Million*, Mirimax Books, 2002.

ANDERSON

- 1994 ANDERSON, John: *Religion, State and Politics in the Soviet Union and Successor States*. Cambridge University Press, 1994.

BALOGH

- 2008 BALOGH Margit: *A magyar Katolikus Püspöki Kar Tanácskozásai 1949–1965 között*, Budapest, METEM, Historia Ecclesiastica Hungarica alapítvány és a Szeged-Csanádi püspökség, 2008.

BANU

- 2009 BANU, Florian: Instrumentalizarea justiției de către regimul comunist în Caietele CNSAS, II., nr.2 (4), Ed. CNSAS, București, 2009.

BOSOMITU – BURCEA

- 2012 BOSOMITU, Ștefan–BURCEA, Mihai szerk.: *Spectrele lui Dej*, POLIROM, Iași, 2012.

BOTTONI

- 2007 BOTTONI, Stefano: *Transilvania rossa: il comunismo romeno e la questione nazionale (1944–1965)*, Ed. Carroci, 2007.
2008 BOTTONI, Stefano: *Sztálin a székeleyknél A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960) Pro Print* Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008.
2013 BOTTONI, Stefano: Ellenállás és közösségépítés. Márton Áron és a román kommunista rendszer in Székelyföld VII/2013.

CIOROIANU

- 2005 CIOROIANU, Adrian: *Pe umerii lui Marx*, Ed. Curtea Veche, București, 2005, (második kiadás 2007)

COLEMAN

- 1993 COLEMAN, John A.: *Spiritual resistance in Eastern Europe*, Routledge, 1993.

DELETANT

- 2006 DELETANT, Dennis: *România sub regim comunist*, Ed. Fundației Academia Civică, București, 2006.

DOBRE

- 2004 DOBRE, Florica (szerk.): *Membrii C.C. al PCR 1945–1989 Dicționar*, CNSAS, Ed. Enciclopedică, București, 2004.

GURĂ

- 2010 GURĂ, Nicoleta: *Dimensiunea represiei din România. Dislocări de populație și fixări de domiciliu obligatoriu*, Ed. Corint, București, 2010.

GYARMATI

- 2000 GYARMATI György: *A Mindszenty-ügy „diplomáciai” rendezésének kudarca*, Történelmi Szemle, XLII (2000) 1–2, 69–90.

GYARMATI ET AL.

- 2013 GYARMATI György–LENGVÁRI István–PÓK Attila–VONYÓ József (Szerk.): *Bűnbak minden időben szerkesztette Kronosz kiadó, Magyar Történelmi Társulat, ÁBTL, Pécs–Budapest, 2013 A*

ILINCA

- 2007 ILINCA, Alina–BEJENARU, Liviu Marius: *Spiono-manie și controlul informațiilor în România populară din anii de după moartea lui Stalin*. In: Academia Română, Institutul „Nicolae Iorga” Studii și materiale de istorie contemporană volumul VI, 2007.

LICĂ-MAȘALA

- 2013 LICĂ-MAȘALA, Marilena (szerk.): *Ivor Porter 1913–2012 Un englez în istoria României*, Institutul Cultural Român, Fundația Culturală Memoria București, 2013.

LŐRINC – KÁROLY

- 2013 LŐRINC Ferenc–KÁROLY Ottó: *A nagyváradi Római Katolikus egyházmegye története 1945 és 1989 között*, doktori értekezés, Kolozsvár, Babes Bolyai Egyetem Római Katolikus Teológiai Kara, 2013, témavezető prof. dr. Marton József.

MARTON

- 2005–2013 MARTON József: *Márton Áron hagyatéka 1–9*, Marosvásárhely Mentor Kiadó, 2005–2013.
2011 MARTON József: *Márton Áron szabadulása*. In: Studia Theologica Transsylvania 14 (2011/2) 273–293.

NAGY

- 2005 NAGY Mihály Zoltán: *A román pártok magyarságpolitikája 1944 augusztus–1945. március* In: Ormos Mária 75. születésnapjára – Szerk.: Fischer Ferenc, Vitári Zsolt, Vonyó József – Kutatási Füzetek XIII. szám – Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2005.

NAGY – OLTÍ

- 2008 NAGY Mihály Zoltán–OLTÍ Ágoston: *Érdekképviselő vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez 1944–1953*, PROPRINT, Csíkszereda, 2008.

PLEȘA – PLEȘA

- 2006 PLEȘA, Elis Neagoie–PLEȘA, Liviu: *Dosarul Ana Pauker. Plenara Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 30 noiembrie–5 decembrie 1961*, București, Ed. Nemira 2006.

HEINEN

- 1986 HEINEN, Armin: *Legiunea Arhanghelului Mihail mișcare socială și organizație politică: o contribuție la problema fascismului internațional*. Ed. Humanitas, 1999 (eredeti német 1986)

RAMET

- 1998 RAMET, Sabrina P. (Edit.): *Nihil Obstat. Religion, Politics and social change in Eastern-Central Europe and Russia*. DUKE UNIVERSITY PRESS, 1998.

RÓNAY

- 2006 RÓNAY Miklós: *Az egységesség elve a katolikus egyház külügyi tevékenységében*, doktori értekezés Budapest, Corvinus Egyetem, 2006, témavezető dr. Horváth Jenő

SOMORJAI ÁDÁM–ZINNER

- 2013 SOMORJAI Ádám–ZINNER Tibor: *Do Not Forget This Small Honest Nation Cardinal Mindszenty to 4 US Presidents and State Secretaries 1956–1971 as*

conserved in American Archives and commented by American diplomats, Xlibris, Bloomington, 2013

TISMĂNEANU

2008 TISMĂNEANU, Vladimir: *Stalinism for all seasons* University of California Press, 2003, *Fantoma lui Dej* Ed. Humanitas 2008

TOADER

2012 TOADER, Alexandra: *Aspecte ale cultului personalității lui Gheorghiu Dej*. In BOSOMITU, Ștefan–BURCEA, Mihai szerk.: *Spectrele lui Dej*, POLIROM, Iași, 2012, 205–222.

VASILE

2004 VASILE, Cristian: *Combaterea „iredentismului” maghiar pe tărâm confesional în România comunistă, 1968–1989*, in Arhivele Securității, Ed. Nemira, 2004

VIRT

2002 VIRT László: *Nyitott szívvel. Márton Áron élete és eszméi*, Budapest, Teleki László Alapítvány, XX. Század Intézet, 2002

2009 VIRT László: *Márton Áron Breviárium*, Budapest, Kairosz, 2009

VOLOKITINA

2013 VOLOKITINA, Tatiana Viktorovna: *Particularitățile situației confesionale din România, la mijlocul anilor 50 (după materialele din arhivele rusești)* In: *[In memoriam Florin Constantiniu. Smerenie, pasiune credință]* Ed. Enciclopedică, București, 2013, 697–722 o.]

WEIGEL

1992 WEIGEL, George: *The Final Revolution: The Resistance Church and the Collapse of Communism*, Oxford University Press, 1992

www.presidency.ro Raportul Finalcomisia Prezidențială Pentru Analiza Comunismului Din România, 2006.

SZTENOGRAM

Dr. Petru Groza és Márton Áron beszélgetése 1954. július 5-én

Dr. Petru Groza: Hoztam néhány imakönyvet, hogy legyen mit olvasnia.

Márton Áron: Köszönöm szépen a figyelmességét. Imakönyveket addig is kaptam amíg a belügyeseknél tartottak fogva.⁷⁶ Azokat a vizsgálobiztoson keresztül juttaták el hozzám, de sajnos mind ott maradtak.

P. G.: Megpróbálok beszerezni a parókiáról⁷⁷ más jellegű könyveket is. Szeretne olvasni, ugyebár?

M. Á.: Megköszönném.

P. G.: Különb, hogy van?

⁷⁶ Márton Áron a vizsgálati fogságára utal, amelyet nem tudhatott helyhez kötni. Mindössze annyit hoztak a tudomására, hogy a B.M. egyik épületében van. Példaértékű viszont ahogyan nem az elszenvedett igazságtalanságokra panaszkodik, hanem azt emeli ki amit kapott.

⁷⁷ A szövegből nem derül ki, hogy melyik római-katolikus parókiáról beszél Petru Groza. Az sem világos, ilyen formán, hogy magyar, román vagy más nyelvű könyvekről van szó.

M. Á.: Általában jól, de, habár többször kértem már, nem engednek ki az udvarra sétálni. Persze, ha szempont, hogy a környéken járó emberek vagy a kertben dolgozó katonák⁷⁸ megláthatnának, akkor a hatóságoknak igazuk van.

P. G.: Én közölni fogom a kívánságát és közbenjárok.

M. Á.: A séta nagyon hiányzik. Egész nap a szobában vagyok. Kibírom így is, de hálás lennék ha megérdeklődné.

P. G.: Nem volna lehetséges, hogy este engedjék ki sétálni?

M. Á.: Dehogynem, este biztosan lehetne.

P. G.: Hát reggel, amikor felkel?

M. Á.: Én hat órakor kelek.

P. G.: Dolgoznak már olyankor az udvaron?

M. Á.: Még nem.

P. G.: Akkor van a napnak olyan szaka, amikor teljes a csend.

M. Á.: Igen, természetesen.

P. G.: Bizonyára lehetségessé fogják tenni.

M. Á.: Megígérték már, de mindeddig nem történt változás.

P. G.: Meg fogom érdeklődni. Az élelem milyen?

M. Á.: Erről már többször kérdeztek. Jó, elégséges ételmet hoznak, idejében. A szoba is kellemes.

P. G.: Sokat gondolkoztam azon, amiről a múltkor beszélgettünk. Az a véleményem, hogy mindennek el kell érnie egy bizonyos állapotot ahhoz hogy átalakulhasson. Így van ez a forradalom történelmi jellegével is. Amikor reményemnek adok hangot arra vonatkozóan, hogy mi is meg fogjuk találni a megértéshez vezető utat, az ön kijelentéséből indulok ki, miszerint nem fogadja el a kommunizmust, de a kommunistákkal szeretne egyetértésre jutni. Én hiszek a megegyezés lehetőségében mert egy dialektikus eszmét látok az Ön szavaiban. Fejlődik a kommunizmus is, a vallás is, a tudomány is. Egy új politikai tudomány tárgyává válik a vallás és a kommunizmus közötti megegyezés problémája.

M. Á.: A kommunizmussal nem, a kommunistákkal igen.

P. G.: Ez elsődleges, másrészt az egyház hosszas politikai gyakorlata azt mutatja, hogy sokszor képes volt bizonyos áldozatokat hozni azért, hogy egy új helyzethez alkalmazkodjon, keresve az egyezséget. Előző beszélgetésünkben jegyeztem meg azt a kijelentését is miszerint köztársaságunk „fel akarja számolni a katolikus egyházat”.

M. Á.: Már el is kezdte, azáltal, hogy megpróbál minket Rómától elszakítani.

P. G.: Egy dolog a felszámolás és valami egészen más az elválasztás Rómától. Teljesen téves értelmezése ez kormányunk és a Román Munkáspárt politikai vonalának. Tudja, hogy a legszebb elképzeléseket is emberek ültetik át az életbe, nem pedig angyalok. Vannak olyan emberek akik nem értik a Román Munkáspárt politikai irányelveit s ezért ellenséges vagy téves felfogásokat követnek. Lukáról is ez derült ki. Például az állam által irányított vallásos szervezet egy teljesen elhibázott felfogás szüleménye volt. Szóval, voltak tévedések, jobb- és baloldali elhajlások, de nem a katolicizmus Rómától való elszakításáról van itt szó. Persze, a görög katolikus egyház helyzete különböző. A római-katolikus egyház dogmáit mi nem sértjük, a helyi egyház jogszerűen fenntartott kapcsolatait a Szent Székkel tiszteletben tartjuk. Ezen feltételek mellett kell a megegye-

⁷⁸ Az utalás arra enged következtetni, hogy katonai egység tartotta fogságban a püspököt.

zést keresnünk. Sok minden elérhető, ha egy kezdeményezés előtt alaposan átgondoljuk a teendőket. Enélkül viszont én semmilyen javaslatot sem tehetek.

M. Á.: Természetesen.

P. G.: Nagy felelősséggel járó pozíció van, számításba kell vennem a döntések minden lehetséges következményét. Keressünk együtt megoldást!

M. Á.: Szükségszerű volna.

P. G.: Teremtsen rendet az egyházban, és meg fogjuk találni az utat.

M. Á.: Nagy dolog!

P. G.: Nem nagy dolog. A problémák sokkal egyszerűbbek, mint amilyennek tűnnek.

M. Á.: Igen?

P. G.: Én a kérdést két szempontból nézem, a román és a magyar nép szempontjából. A surlódásokat nem lehet teljesen kiküszöbölni, de korlátozni igen. Rengeteg áldozatot kerülhetnénk el és sokak helyzetét könnyíthetnénk meg.

M. Á.: Nekem, 1949 óta, fogalmam sincs a Román Népköztársaságban működő katolikus papság helyzetéről. Nem tudom, milyen kapcsolatot tartanak Rómával, nem ismerem sem a szervezeti formákat, sem a vezetőséget. Nem tudom, hogyan tartják a szent misét templomainkban, nem tudom milyen a lelkészek és a hívők közötti viszony, milyen a hangulat a hívők soraiban. Tehát nagyon hozzávetőleges és csak elméleti véleményt mondhatok. Tájékozódnom kellene. Mégis annak reményében élek, hogy a velünk szemben tanúsított bizalmatlanság enyhült. Véleményem szerint az eltelt években, amióta „népi hatalom” vezeti az államot, annak alkalmá volt megerősödni és megismerni bennünket. Remélem irányunkban is kevésbé gyanakvó, enyhült bizalmatlansága. Természetesen, Róma kereste, és folyamatosan keresi, egy, a papság számára elfogadható helyzet megteremtésének a lehetőségét. Amíg még szabad voltam, az egyik legnagyobb probléma az volt, hogy a vallásügyi törvény egyik cikkelye – úgy emlékszem, hogy már törvény volt és nem csak egy tervezet – kötelezte a püspököt, hogy a Külügyminisztériumon keresztül tartsa a kapcsolatot Rómával. Hivatalos levelezésünk a Szent Székkel – az adminisztratív kérdések kivételével – kizárólag lelki problémákra vonatkozik, ezért annak tartalmát nem tárhatjuk fel a hatóságok előtt. Egyes személyek vagy családok súlyos lelki gondjairól van szó, amelyekről a felettes intézményeknek számolunk be olyankor amikor mi nem tudjuk a orvosolni azokat. Ez volt az első pont. A második – amelyről lényegében nem is tárgyaltunk – a püspökök kinevezése volt.

P. G.: Mit mond? Ez nem volt megvitatva?

M. Á.: Nem bizony. Éppen eddig a pontig jutottunk el akkor amikor az egyházi alapszabályt vitattuk meg. Sok kérdés merült fel a Statutum elkészítésének kapcsán, amelyre állami törvény kötelezett. Az általunk kidolgozott anyagból, csak három paragrafust fogadtott el a Vallásügyi Minisztérium. A többi 39-et elutasította illetve módosította. Levelezés folyt köztünk és a minisztérium között ezügyben, de engem letartóztattak és nem tudhatom milyen válaszok érkeztek. Nem tudom ki nevezi ki a püspököket, ki jogosult az egyházmegyéik létrehozására vagy megszüntetésére. Nincs tudomásom arról sem, hogy vajon szabadon levelezhetünk-e Rómával, korlátozások nélkül léphetünk kapcsolatba a papsággal és a hívekkel. A többi fogolytól, azoktól akiket utánam tartóztattak le, úgy értesültem, hogy a Vallásügyi Minisztérium elfogadná a mi alapszabály-tervezetünket bizonyos módosításokkal, de az utolsó paragrafus mindent megváltoztatna. Eszerint mindennek kizárólag a Minisztérium közvetlen hozzájárulásával kellene történnie. Tehát, ha úgy van ahogyan fogolytársaim azt velem ismertették, akkor nem az alapszabály jóváhagyásáról

van szó, hanem arról, hogy a Minisztérium hozzájárulását kellene kérnünk külön-külön minden egyes kérdéssel kapcsolatban. Például, ha a püspök ki akar nevezni egy papot, előzetesen értesítenie kell a Vallásügyi Minisztériumot. Mi több, előzetesen ki kell kérnie annak hozzájárulását is. Nem tudom, történt-e azóta változás ezügyben. Ön nem látná jónak, ha a kormány – amely, mint mondja, foglalkozik az üggyel – utasítaná valamelyik katolikus tisztségviselőt, aki még szabad lábon van, vagy kijelölné egyik bizalmi emberét arra, hogy tárgyaljon ilyen értelemben Rómával? Meg kell kérdezni Rómát, mert különben senki sem tehet semmit. Egyetlen helyi püspök sem tárgyalhat a Kormánnyal a Szentszék előzetes jóváhagyása nélkül: ez törvény. A többi fogolytól értesültem arról, hogy a magyar kormány Mindszenty leváltása után keresett és talált valamilyen utat a kalocsai érsekkel, aki Mindszenty helyébe lépett. Mindszenty, amikor még ő maga tárgyalt a magyar kormánnyal, előrebocsájtotta, hogy javaslatai csak azután válnak érvényessé miután azokat Róma jóváhagyja. A Szentszék még ezért is megróttta Mindszentyt, hiszen először Róma beleegyezése szükséges. Úgy tudom, végül nem jött létre semmilyen megegyezés.

P. G.: Letartóztatták őt is. Mondom, hogy nincsenek nehéz ügyek, csak nehéz emberek.

M. Á.: Én csak kissébb horderejű kérdésekkel foglalkozom, de ugyanez a véleményem.

P. G.: Van egy jó román közmondás: „Nincsenek nagy emberek, csak nagy problémák”.⁷⁹ Nekem az a véleményem, hogy súlyos gondokkal küszködünk.

M. Á.: Jól mondja.

P. G.: Ilyen az élet, ha valami elkezdődik, egyre csak megy a maga útján.

M. Á.: A megoldásokat megtalálni azoknak feladata akik a gondokért felelősek.

P. G.: Igen, legyen bátorságunk szembenézni a nehéz ügyekkel és találjunk megoldásokat. A mi esetünkben én voltam a kezdeményező.

M. Á.: Egyházunk részéről, nem saját magamról beszélek, hiszen én csak egy elítélt vagyok – senki sem állhat a kormány elé tárgyalási szándékkal anélkül, hogy előzetesen Róma engedélyezné a párbeszédet és utasításokat adna a megbeszélési valókkal kapcsolatban, viszont nagy rokonszenvnek örvendene a hívők körében ha a kormány, feltett szándéka szerint, tárgyalásokat kezdene Rómával.

P. G.: Kormányunk kezdeményezte ezt és úgy látom, hogy a dolgok haladtak is az évek folyamán. Látom például, hogy a Béke Partizánok Bécsi konferenciáján jelen voltak a katolikus egyház képviselői is. Részt vállaltak a népek közötti béke fenntartásáért és a háború ellen folytatott nemzetközi akciókban. Visszatérve a magyarországi papság helyzetére: úgy tudom, hogy a bécsi konferencián a magyarországi lelkészek nevében, egyik képviselőjük vállalta a háborús uszítások elleni harcot. Nem ismerem pontosan a magyarországi helyzetet, de érdeklődöm majd felőle. Országunkban engedélyezték a vallásos szertartásokat, a papok tartják a kapcsolatot híveikkel. Ha vannak is néhol incidensek, kialakulnak konfliktusok az állambiztonsági érdekekkel szemben, ezeknek a száma nap mint nap csökken és csend van. Voltam, például, Marosvásárhelyen. Nagyon sok katolikus papot láttam az utcán. Sok ismerőssel találkoztam. Van egy lelkész ismerősöm a Magyar Autonóm Tartományban,⁸⁰ akivel levelezek is. Voltak papok, akiket letartóztattak, de ha bebizonyosodott ártatlanságuk, elengedték őket. Voltak viszont súlyosabb esetek is:

⁷⁹ Ilyen román közmondásról nem tudok.

⁸⁰ A témáról átfogó képet nyújt BOTTONI 2008.

szervezkedés, valóságos kémkedés. Erről én magam is meggyőződtem. Ismeretes, hogy az amerikaiak 74 éven át nem ismerték el a Szentszékét, csak a háború idején vették fel a kapcsolatot.

M. Á.: Személyesen Roosevelt⁸¹ elnök ismerte el a Szentszékét.

P. G.: Roosevelt személyesen elismerte ugyan, de az amerikai állam nem.⁸² Ez azt jelenti, hogy igazából sohasem ismerték el a Vatikánt. A háború idején tájékozódniuk kellett a többi állam helyzetéről, ezért látta jónak Roosevelt felvenni a kapcsolatot a pápával. Ezáltal több információhoz juthatott. Nálunk O'Hara hivatali körútjaira papi öltözkében indult, de autójából átlételezve szállt ki, hogy eltitkolja papi küldetését. Kertekből információkkal tele borítékokat vitt el. Egy másik pap reverendája alatt pisztolyt viselt. Másoknál dollárt találtak és meg vagyok győződve afelől, hogy az ilyen papokat az amerikaiak kémkedésre használták. Az emberek pedig joggal nézik rossz szemmel ha ilyesmit művelnek az egyházon keresztül. Ezen kívül minden évben néhányorszósokat küldenek: „Jönnek az amerikaiak” – mondják. Szerencsére, ahogy ledobták ezeket az ejtőernyősöket úgy fogták el is őket a mieink. Pisztolyokkal, adó-vevő készülékekkel felfegyverezett kalandorok voltak akiket az amerikaiak megvásároltak, hogy kémkedjenek számukra. Mindent beismertek.

Minálunk az emberek dolgoznak. Ha látná, mennyi gyárat építettek Székelyföldön, Temesváron. Van magyar nyelvű orvosi egyetem is, például Marosvásárhelyen. Amikor Kolozsvárra jártam, meglátogattam a „Bolyait”⁸³ ahol magyar tanárok tanítanak de az országban a legszebb a marosvásárhelyi intézet. Amikor oda mentem, azt kiáltották: „köszönjük Groza Péternek”, pedig nem az én érdemem hanem a Párté. Meg is mondtam, hogy nem az én jószágom segít rajtuk, hanem az amit a Párt és a Kormány segítségével el tudok érni. Amikor Marosvásárhelyen voltam az intézetet⁸⁴ meglátogatni, találkoztam egy székellyel és megkérdeztem, mit keres. Azt mondta, jött a gyermekét meglátogatni. Megkérdeztem, mit mond a gyermek, jó-e itt? „Jól gondoskodnak róla.” „És mit fizetsz érte?” „Én? Semmit. Szegény paraszt vagyok. Semmit se fizetek, ingyen tartják.” Nem létezik diszkrimináció vagy fajgyűlölet románok és magyarok között. Ezt a statisztika is mutatja. Vannak magyar iskolák és román iskolák. Marosvásárhelyen, tudja, nem voltak magyar tanárok. Város se lett volna talán, ha nincs egy Bernády György,⁸⁵ aki ügyességével felépítette és azzá tette, ami. Ha ő nem lett volna, Marosvásárhely egy falu maradt volna. Ma a magyar tudomány városa! Szép város, fajgyűlölet nélkül. Hozzácsatoltak román övezeteket is, mint például Maroshévíz, amely körülbelül 32 km-re van Marosvásárhelytől. A fajgyűlölők, azt mondták annak idején amikor bejöttek a magyarok, hogy a románokat ki kell telepíteni, ámbár megengedték, hogy a magyarok átjöjjenek máshonnan. Amikor nem rég Marosvásárhelyen jártam, beszéltem a székelyekkel, hogy lássam, mi a véleményük a

Magyar Autonóm Tartomány önkormányzatáról. Elmondták, mennyire jól megy dolguk. Aztán vicceltem velük, hogy lássam, milyen panaszaik vannak. Közben velük beszélgettem, egy öreg székely azt mondta nekem: „jó, jó, de Kolozsvár mégis odaát maradt”. Mire egy másik rávágta: „hallgass, mert Kolozsvár is román”. Ezt tették a román reakciók. A maroshévíziek összecsomagoltak és elmentek ma pedig a székelyeknek gyáraik vannak, ahol dolgozhatnak. Földjeiken önállóan is gazdálkodnak meg kollektív gazdaságaik is vannak. Két évvel ezelőtt jártam ott és személyesen beszéltem az egyik kollektív gazdaság elnökével. Tíz faluban már négy éve vannak kollektív gazdaságok és kitűnően mennek a dolgok. Én megmondtam, hogy jobb lesz majd a gépesítés után. Mikor odaértem, 6.30 lehetett. Odamentem a kollektív gazdaság székházához és láttam, hogy az emberek paprikás szalonnát ettek hagymával. Mind az egykori M.A.D.O.SZ.⁸⁶ soraiból kerültek ki. Tudja, 13 évig dolgoztam a M.A.D.O.SZ.-szal, és rendkívüli embereket ismertem így meg.⁸⁷ Miután befejezték az evést, kezdődhetett a látogatás. Ők azt javasolták, menjünk a lóistállókhöz. Én, azonban tudtam, hogy szeretik a lovakat. Mivel biztos voltam benne, hogy lóistállóik szépek s rendezettek, inkább a disznóólakhoz mentem. Hát amikor be akartam lépni, ott állt az egyik és azt mondja: „tessék, de törölje le a cipője talpát”. Szétnéztem, vajon szőnyegek vannak-e odabenn. Aztán észrevettem egy négyzet alakú, deszkából készített lábtörölt és megtisztítottam a cipőm talpát. Beléptem a szép, tiszta padlóra és szép, tiszta, kövér disznókat láttam. Aztán hazamentem a székelyekhez, hogy lássam, ott is ilyen szép-e minden. Személyesen akartam látni, hogyan élnek. Újak a házak, 3700 kg búzája volt az egyiknek, ugyanannyi kukoricája, ugyanannyi árpája, stb. És a tehenek!!! Mindenkinek megvan a kertje, s amit felsoroltam, mind magán tulajdonban van. Alsórákoson kollektív gazdaság van, mivel ott nem dolgozzák egyénileg a földet, csak közösen. Már nincs is mezsgye a földek között, így 47 hektárt nyertek. Két óra leforgása alatt, amíg ott voltam, átjött egy székelyekkel tele szekér Barcaföldváról. Hallották, hogy ott vagyok s azért jöttek, hogy meghívjanak. A rákosiak és az földváriak vitába keveredtek. A rákosiak elmondták, hogy a földváriak lemaradtak az aratással. Erre a földváriak magyarázkodni kezdtek. Nem volt rendbe téve az aratógép és ez okozta a lemaradást. Aztán egy rákosi elszólta magát: „azért maradtatok le mert lusták voltatok. Tegyétek rendbe a gépeket.” Vannak Alsórákoson gazdák, akik egy hold földről 2600 kg búzát is learatnak. Aztán a kukorica! Most az új módszer szerint vetik, négyzetbe. A székelyek kezdték el ezt a módszert alkalmazni először, azután vették át a szászok is. Hibák voltak a kollektivizálásban, kényszerítve iratkoztak be egyesek, de most csak akkor írják be a parasztot mikor önként jelentkeznek, a közös munka előnyeinek tudatában. Most évente 6000 traktort gyártanak Romániában és más bonyolult gépeket is. 1944 előtt a gyufát is Svédországból hoztuk be. Gyufát kellett importálnunk, mert mérnökeink még azt sem akartak gyártani. A kőolajtermelés vonatkozásában Moldva már meghaladja Ploieşt. Ott egy óriási kőolaj-kitermelési övezet van de, ennek ellenére, mi a gazdák sorsára is figyelünk.

M. Á.: Testvérem is otthon gazdálkodik.

⁸⁶ Magyar Dolgozók Országos Szövetsége (M.A.D.O.SZ.) jelentéktelen szereplője volt a két világháború közötti politikai életnek.

⁸⁷ Kurkó Gyárfás (1909–1983), a püspök unokatestvére, a M.A.D.O.SZ., majd a Magyar Népszövetség (M.N.SZ.) elnöke volt. Az utalás, lehet, hogy pont őra vonatkozik, annak ellenére, hogy Kurkót már 1950-ben letartóztatták és csak 1964-ben szabadult. Nagy Mihály Zoltán 2008 októberében érkezett e témában Pécsre, egy nemzetközi konferencia keretén belül (*Megfigyeltek és megfigyelők*) melyen részt vettem. Felszólalásának címe *Kurkó Gyárfás meghurcoltatásának stációi*

⁸¹ Franklin Delano Roosevelt (1882–1945) az Egyesült Államok 32. elnöke, a Demokrata Párt színeiben négy törvényhozási ciklus időtartama alatt (1933 és 1945 között) volt hatalmon.

⁸² Itt Groza nem téved hiszen Myron Charles Taylor (1874–1959) előbb Roosevelt elnök, majd Harry S. Truman (1884–1972) „személyes megbízójaként” tartotta a kapcsolatot a Szentszék és az Egyesült Államok vezetése között. A diplomáciai kapcsolatok felvételére hivatalosan csak 1984-ben került sor.

⁸³ A szövegben a „Proia” szerepel (hibásan)

⁸⁴ A Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézetről tesz említést Groza. 1945-ben, 1946-ban és végül 1948-ban törvényrendeletekkel hozták létre, illetve szabályozták az egyetemi szintű orvosi kar működését. A tanítás nyelve 1962-ig valóban magyar volt. Ekkor vezették be a kétnyelvű oktatást.

⁸⁵ Bernády György (1864–1938) polihisztor volt: gyógyszerész, jogász és politikus. A liberális párt parlamenti képviselője lett és két ízben Marosvásárhely polgármestere (1902–1912 illetve 1926–1929 között). A gépelt szövegben, tévesen, Bernad néven jelenik meg.

P. G.: Na, ugye? A székelyek dolgoznak, és el tudják tartani magukat. Tudom pontosan, hogy sokan nem hitték, hogy mindez megtörténhet, vagy ha mégis, akkor, úgy gondolták, nem tart majd soká, de az évek folyamán bizonyossá vált hogy tévedtek. Néhány évvel ezelőtt még más volt a helyzet, de azóta fejlődtünk.

M. Á.: Minden bizonnyal.

P. G.: A Szentszéknek is alkalmazkodnia kell az új helyzethez.

M. Á.: A történelem folyamán, a legnehezebb időkben is a Szentszék talált megoldást.

P. G.: Igaza van, nem diplomaták ügyéről van szó, hanem egy diplomáciai problémáról. Miért kezdeményezne a Szentszék tárgyalásokat? Indítványozhatja a Kormány is a rendezést. Csak kezdődjön már el valami! Nem igaz?

M. Á.: Valóban.

P. G.: Nem lehetségesek az engedmények de megoldásnak lennie kell. A Szentszék és a népi demokratikus országok között nincsenek diplomáciai kapcsolatok.

M. Á.: Azt hiszem, nagy visszhangja lenne, ha legalább egy ilyen országnak sikerülne megállapodni a Szentszékkal.

P. G.: Meglátjuk. Magam sem tudom. Még gondolkoznom kell.

M. Á.: Én úgy értettem, amit mondtam, hogy a katolikus papság részéről nem köthet senki egyezséget a kormánnyal, amíg nem kap utasításokat és megbízást Rómától. Ha Exelenciád gondolkozik a kérdés megoldásán, természetesen együtt a Kormánnyal és létezik valóban egy komoly szándék, akkor a megoldáshoz vezető út is megtalálható. Viszont mindkét fél számára elfogadható utat kell találni. Csak így lehet nekifogni a rendezésnek.

P. G.: Én nem ezt mondtam. Minden dolognak meg van a maga értelme.

M. Á.: Igen.

P. G.: Apropos, ezeket az ügyeket a kormány oldja meg. Nekem más tisztségem van most.: a Nagy Nemzetgyűlés elnöke vagyok.

M. Á.: Már nem ismerem a szervezeti formákat.

P. G.: Én semmilyen problémát sem oldhatok meg, viszont javaslatot tehetek és véleményt mondhatok. A megoldás a kormány jogkörébe tartozik. Azért jöttem, hogy beszéljünk, aztán majd gondolkozzam és javaslatokat tegyek.

M. Á.: Azt hiszem, nem vagyok jó beszélgetőtárs.

P. G.: Nem jó beszélgetőtárs?

M. Á.: Nem.

P. G.: Miért?

M. Á.: Nem ismerem a helyzetet. Nem világos számomra semmi.

P. G.: Beszéltem már a szabad országok helyzetéről?

M. Á.: Nem.

P. G.: Kína népi demokrácia lett.

M. Á.: Az egész Kína?

P. G.: Igen, már csak egy szigeten van 4-5 millió olyan kínai aki az amerikaiakkal tart. Őket Csang-Kai-sek⁸⁸ vezeti. Kína nagyrészből kiűzték az amerikaiakat és egy szabad,

demokratikus országot hoztak létre Mao-Ce-tung⁸⁹ vezetése alatt. Ő több éven át vezette a forradalmat, mígnem népét megszabadította Csan-Kai-sek-től. Most volt népszámlálás. Az országnak 601 millió lakosa van.

M. Á.: Hogy-hogy, népszámlálás volt?

P. G.: Nem rég nálunk is volt népszámlálás. Építettek egy közel 3 km hosszú hidat a Dunán át. Hosszúsága szerint ez a második Európában⁹⁰! Két héttel ezelőtt adták át. Lassan épült, de jóval a határidő előtt készült el. Egy óriási, emeletes híd. Alul járnak a vonatok, felül az autók. A Beszterce folyó vizét felfogták Békásnál egy hatalmas vízierőműhöz. Mióta van itt?

M. Á.: 1949 óta.

P. G.: Sokat fejlődött a nehézipar. Már a legbonyolultabb gépeket sem kell külföldről beszerezni. Mindenfélét gyártanak az országban. Például a kőolaj-kitermelő gépeket, amelyeket 1944 előtt Amerikából és Kanadából hoztunk be, ma, szovjet segítséggel itt készítjük, sőt, kivitelre is jut a felszerelésekből. Néhány éve orvosi készülékeket gyártunk. Kifizettünk minden háborús tartozásunkat. Senkinek sem tartozunk immár egy dollárral sem.

M. Á.: Nem tudom, hogy jól emlékszem-e, de a múltkor mintha azt mondta volna, hogy a kormányzási formát el kell ismernie a Katolikus Egyháznak is, mivel az országban most „népi demokrácia” van. Mit jelent ez a Katolikus Egyház számára?

P. G.: Röviden, elismerni a kormányzatot azt jelenti, hogy legyen mindenki lojális és végezze a dolgát. A vallásgyakorlás szabad, lehet templomba járni, de polgárként lojálisnak kell lenni, nem szabad a népi demokratikus rendszert aláásni. Nem szabad azoknak a szolgálatába állni akik e kormányzati formát ellenzik. Nem szabad azon milliomosokat szolgálni akik kizsákmányolás által tömték meg a zsebeiket s akik igába hajtának embereket. Ezek nem békülnek ám meg a mi rendszerünkkel. „Aki nem dolgozik, ne is egyék.” Mindenért meg kell dolgozni. Nem nézzük jószemmel a grófokat meg a bojárakat, akik annakelőtte éjszakákon át kártyáztak és magas tisztségeket töltöttek be, amíg mások helyettük dolgoztak.

M. Á.: Én is dolgoztam, iskoláztatásom alatt, mert édesapám csak egy évig tudott eltartani.

P. G.: Ajánlott ezzel a rendszerrel jóba lenni. Ha nem is a kommunizmussal, hát bár a kommunistákkal. Azokkal akik a rendszert vezetik, akiknek a kezében van a hatalom. Rokonsevenezni illik a Kommunista Párttal vagyis a Munkáspárttal – végül is az Állammal. Ők jelentik a népi demokráciát. Nem? El kell ismerni a rendszert lojálisan, fenntartások nélkül. Értékelik ha őszinte az ember.

M. Á.: Értem.

P. G.: Illegálisban 13 évig dolgoztam együtt a kommunistákkal. Dolgoztam angol és francia diplomatákkal is. Mit akarok mondani a lojalitással kapcsolatban? Nekem nincsenek fentartásaim és ők tudják ezt. Nem vagyok párttag, viszont voltam katolikus, voltam miniszter: minden voltam a múltban. Az amerikai, angol, francia miniszterek, a diplomaták nem tudták megérteni, hogyan tudok én a kommunistákkal egy úton haladni.

⁸⁸ Csang-Kai-sek (1887–1975) Szun Jat Azennel együtt Kuomitang nevű konzervatív párt egyik meghatározó vezére volt. A Második Világháború alatt összefogott Mao-Ce-tung-gal Kína felszabadításáért. A császárság megdöntésének szükségességében még egyet értettek, rde övidesen útjaik elváltak. Mao kiverte Csang-Kaj-sek csapatait az ország nagyrészből. Ezek után Csang Tajván szigetén talált menedéket, ahol, amerikai támogatással, kikiáltotta a független demokratikus Kínai köztársaságot (Tájpej fővárossal).

⁸⁹ Mao-Ce-tung (1893–1976) A Kínai Népköztársaság teljhatalmú vezetője volt 1949 től haláláig. Testét, akárcsak Leninét mauzóleumban őrzik.

⁹⁰ A Barátság nevű hidat, amelyet Giurgiu (Románia) és Ruse (Bulgária) között építettek, 1954 június 20. adták át.

Nem tévedtem mikor dolgozni kezdtem velük. Így akartam és jól döntöttem. Tudományos alapokra helyeztem felkészülésemet erre az együttműködésre. Már akkor is készültem rá, amikor, 22 esztendővel ezelőtt, a M.A.D.O.SZ.-szal is együtt munkálkodtam. A kommunista párttal közösen frontot alkottunk azok ellen akik háborút akartak kirobbantani. Egyszer megkérdezte tőlem Gimos,⁹¹ hogyan boldogulok a kommunistákkal. Azt mondtam, hogy egyszerűen: nekem nincs semmi rejtegetni valóm a párt előtt. Ha valami nem tetszik azt megmondom őszintén, fentartások és félelem nélkül. Nem foglalkozom intrikákkal, és nem működöm együtt a rendszer ellen senkivel. Nehéz megpróbáltatásoknak voltam kitéve az alatt a 8 év alatt amíg miniszterelnök voltam. Gimos megkérdezte, hogyan váltam ilyené. Azt válaszoltam, hogy tiszteletbe tartottam a forradalom történelmét. Én csak 1928–29-ben kezdtem baloldallivá válni míg ő már 1920-ban, Londonban, dicsőítette a szovjet forradalmat. Akkoriban mondta, hogy ez az esemény nagyon nagy jelentőségű. A Nagy Forradalom, amely 1917-ben volt Oroszországban, az egyetlen olyan forradalom a világtörténelemben, amelyet tudatosan készítették elő. Tudták, mit tűznek ki célul és jól előkészítették. Az első igazi forradalom volt, egészen más mint az azt megelőző spontán öldöklések. Ez első sorban. Másodszor, ezek (a kommunisták) Krisztust követik és igazuk van. Én egy lelkész fia vagyok és olvastam édesapám Bibliájának azt a részét ahol Péter apostol azt mondja: *nem akadályozok senkit, aki nem dolgozik, ne is egyék.*⁹² Ezt többször megismétli. Az ön kérdése elvi kérdés, és ugyanakkor érdekes is. Ha elismerem az államot elismerem annak törvényeit is? Én úgy gondolom, hogy ha elismered az Államot lojálisan kell elismerned. Szeretnék rámutatni arra is, hogy a népek békeharca az egész világon folyik. A gyarmatokon fokozódik a népek küzdelme és ki fognak szabadulni a rabság igája alól. A gyarmatokról minden jövedelem az amerikai bankárok és a francia vezetők zsebébe ömlik. Ezért folyik a harc a gyarmatokon és ezért készülnek a nyugati országok a háborúra, mialatt az oroszok békepolitikát folytatnak. Látná milyen gyönyörű Oroszország! 30 napig voltam ott feleségemmel és leányommal. Voltam Sztalingrádban, a Kaukázusban, alkalmam volt sok szép helyet megnézni. A történelem folyamán mindenféle dolog történt. Súrlódás is volt bőven. Például O'Hara megkért, hogy engedéjazzunk egy nyomdapapír küldeményt. A 16.000 ív papír között küldött 40.000 dollárt is. Ez 1949 végén történt. Rusu⁹³ ügyét ismeri?

M. Á.: Nem.

P. G.: Én voltam nála és beszéltem vele. Megmondtam, hogy senkitől se fogadjon el valutát mert nincs szüksége rá. Suciú⁹⁴ és Rusu azt mondták: „kedves Péter, hogy is gondolsz ilyesmit?” Én elejétől fogva tudtam, hogy nincs rendbe a dolog. Mire hazamentek, lefoglalt még egyet közülük és odavitték a 70.000 frankot amit az amerikaiak küldtek. A pénzt a papok, titokos, törvény által tiltott finanszírozására küldték. Elküldték a főesperest⁹⁵ meg a káplánját, hogy vegyék át a pénzt. Nagybányán, Rusu 70.000 frankot kapott de nem tudott mihez kezdeni az összeggel, mert be kellett váltania. Elküldte a

többieket és megüzente, hogy nincs mit csináljon a pénzzel, mert nem tudja beváltani. Ezután többször utaztak már vonaton avval a pénzzel és alkuba bocsájtkoztak az utasokkal.

M. Á.: Avval a sok pénzzel?

P. G.: Igen, de a harmadik utazáskor razzia volt a vonaton. Kidobták az ablakon a táskát amelyben a pénz volt. A rendőrök, mikor látták kirepülni a táskát megállították a vonatot. Az utasok megmutatták nekik a fiúkat amelyből kidobták, kinyitották a megtalált táskát és benne volt a 70.000 frank. Ezek után, természetesen, jogosan tartóztatták le a papokat. Törvény van rá. Behívtam Rusut és megkérdeztem tőle: hogyan is van ez? – hiszen megbeszéltünk valamit. Amikor a 70.000 frank jött szóba, elsápadt, elájult és többé semmit sem mondott. Azt hajtogatta, hogy „kérlek, segíts rajtam”. Én pedig segítettem. Miniszterelnök voltam és tettem eféléket, mert pártolom a vallást. Azt pártolom, hogy tartsanak misét a templomokban nem a valutaüzérkedést, ami országunk törvényei ellen való. Így nem lehet...

M. Á.: Nem lehet.

P. G.: Éveken át dolgoztam a kommunistákkal, ezért találok érdekesnek a múltkori kijelentését, miszerint a kommunizmussal nem ért egyet, de a kommunistákkal egyetértésre tudna jutni.

M. Á.: Én így gondolom.

P. G.: Volt egy angol politikus, John Porter,⁹⁶ aki azt mondta, hogy nagyon érdekes az esetem. Neki is megmondtam lojálisan, becsületesen, hogy a kommunistákkal nagyon jól lehet együtt dolgozni, de őszintének kell lenni irántuk.

M. Á.: Másképp nem is lehet. A mi beszélgetésünknek is becsületesnek kell lennie, minden rejtett szándék nélkül. Például, én sajnálom, hogy bármilyen meghatalmazás nélkül, jogtalanul beszélek. Minden esetre a vallás érdekében beszélünk kell arról, hogy a papság miként nevelheti a gyermekeket, a fiatalokat. A gyermekek és a fiatalság nevelése nagy nehézségekbe ütközik. A katolikus papoknak komoly felelősségük volt a nevelésben, a vallásos könyvek terjesztésében... Ehhez képest ma nagy hanyatlás van. A papok helyzete sem jó. Amint mondtam már, súlyos kérdést vet fel a levelezés Rómával. Ezeket mind meg kell beszélni.

P. G.: Jártam Oroszország *Tecsurkaja* tartományában.⁹⁷ Szépen festett templomokat láttam. Miséket tartanak Moszkvában és Leningrádban. Én nem értek egyet azzal, hogy a gyermekeket papok neveljék. A többi népi demokratikus országban sem értenek ezzel egyet. Van aki nevelje a gyermekeket – a szülők. A Szentszék egyszer még el fogja ismeri [ezt a nézetet], sőt meg is fogja köszönni [amit teszünk].

M. Á.: Ha nem is hivatalos keretek közt, iskolákban folyik a nevelés, nevelni kell.

P. G.: A templomok nyitva vannak, szólnak a harangok, a hívők járnak templomba, a papok megtartják a miséket. Ez elég.

M. Á.: Kolozsvárott bezártak egy templomunkat.

P. G.: Mert megnöttek az adók. Az emberek járhatnak templomba, imádkozhatnak.

M. Á.: Mondja, mit tehetek én?

P. G.: Nekem sincs erőm egyedül megoldani ezt a kérdést. Felveszem a kapcsolatot a Vallásügyi Minisztériummal. Tudomásul vettem felvetéseit. Véleményem szerint a ro-

91 Hibásan lejegyezve. Elképzelhető a Jim Oss, Jim Ross, stb. olvasat, de gondolhatunk Harold Gibbonsra aki a CIA magas beosztású munkatársa volt.

92 Ez a Groza által említett formában, nem szerepel a Szent írásban.

93 Alexandru Rusu (1884–1963) a máramarosi görög katolikus egyházközség püspöke volt.

94 Ioan Suciú (1907–1953) Miután 1949-ben letartóztatták, a máramarosszigeti börtönben éhezették halálra. A beszélgetés idején már nem élt.

95 Valószínűnek tartom, hogy sem a gyorsíró, sem a fordító nem volt tisztában az egyházi méltóságokkal. Ezért nem világos az utalás.

96 Hibásan Jon Prot-ként szerepel. Elképzelhetőnek tartom, hogy Groza, Nagy Británia bukaresti nagykövetségének egyik ismert munkatársára Ivor Porter-ra (1913–2012) céloz. LICĂ-MAȘALA 2013.

97 A szövegben megjelenő *Tecsurkaja* tartomány elírás. Bár nem sikerült a kor sajtójából beazonosítanom, gyanítható, hogy Groza oroszországi látogatása kapcsán *Tverskaya oblast*-ról van szó.

mán és a magyar nép között mindig szoros volt a kapcsolat, csak a fajgyűlölők szították a haragot. Például, egy kultúrház megnyitóján vettem részt. Amikor bementem, épp a Lugojanát⁹⁸ játszották. Nem azért, mert ott voltam,⁹⁹ hiszen ők nem is tudtak érkezésemről. Egyszer csak valaki felkiáltott: „itt van Groza Péter”. A végén ráadást kértek a nézők. Végül én is felmentem a színpadra és táncoltam a lányokkal, de nem ez a lényeg. Ha felmész a mócokhoz,¹⁰⁰ román ünnepeken, lehetetlen, hogy ne táncoljanak csárdást is. Arra a következtetésre jutottam, én magam is, hogy aki csárdást táncol, az nem öregszik meg. Sok dolgunk volt 1944 előtt, mikor a két nemzet fiai állandóan betörték egymás fejét! Ma meg, ott vannak minden fokon a magyar tannyelvű iskolák. Magyar tanárokat hoztam Budapestről. Ez haladás, nem?

M. Á.: Köszönöm szépen a reám fordított idejét meg az ajándékot.

P. G.: Nincs mit. Franciaországban, ahol a rendszer rohadt, a kormány együttműködik a kommunistákkal. Az igazság az, hogy a vezetőnek követnie kell a tömeget, nem a tömeg megy őutána mert a nép az valami hatalmas.

M. Á.: Ez egy nagy igazság. Látogetását köszönöm.

P. G.: A viszontlátásra.

SZTENOGRAM

Dr. Petru Groza és Márton Áron beszélgetése 1954. július 17-én

P. G.: Érdeklődtem az illetékes hatóságoknál afelől amit ügyünkben tenni lehet s megtudtam azt is, mi az amit megváltoztathatatlannak kell tekintenünk. Konkrét kérdéseket tettem fel a múltkor megbeszéltek alapján. Magammal hoztam jegyzeteimet, hogy egyenként elemezzünk minden problémát. Kell találnunk egy megoldást a római-katolikus klérus országos szervezetének ügyében, nehogy holtpontra jussanak a tárgyalások. Nem tudunk egy átfogó, elvi megoldást találni,¹⁰¹ ezért, gyakorlati megegyezésekre kell törekedni minden egyes kérdésben külön-külön. A Szentszékeknek lehetőséget kell adni arra, hogy megtudhassa milyen körülmények között élünk, egyelőre. Azért szeretném jegyzeteim minden egyes pontját megtárgyalni Önnel, hogy együtt, mindkét fél számára elfogadható megoldást találhassunk. Mindenekelőtt, szeretném tudni hogy érzi magát? Van-e változás az életrendjében? Kérem, mondja meg ha valamire szüksége van.

M. Á.: Nincs szükségem semmire. Azonnal megkaptam a kért könyveket, úgyhogy most el vagyok látva. Köszönöm.

P. G.: A sétákkal mi a helyzet?

M. Á.: Naponta kétszer kivisznek sétálni, reggel és este.

P. G.: Tehát elégedett?

M. Á.: Igen, nagyon elégedett vagyok.

⁹⁸ Ana Lugojana, operett 3 felvonásban (1950.). Zenéjét szerezte Filaret Barbu (1903–1981)

⁹⁹ Groza köztudottan operett kedvelő volt, Filaret Barbu zeneszerzőt pedig személyesen is értékelte, támogatta

¹⁰⁰ Zárt közösségekben Arad, Bihar, Fejér, Hunyad és Kolozs megyék területén élő román népcsoport.

¹⁰¹ Már bevezetőjében Petru Groza világossá teszi, hogy az adott politikai helyzetben Romániának nem áll módjában bármiféle egyezményt megkötni a Szentszékekkel.

P. G.: Előző beszélgetésünk főbb témáit lejegyeztem magamnak, persze nem szóról szóra. Gondolom nincsenek információi a katolikus egyház jelenlegi tevékenységéről.

M. Á.: Nincsenek.

P. G.: A püspökségeket vikáriusok vezetik – ugynevezett „vicarius generalis”-ok. Adott esetben ők tárgyalnak a Vallásügyi Minisztériumban a felmerülő problémák megoldásáról. Telik-múlik az idő. Az ország élete nem áll meg. Próbáltam tájékozódni olyan részletkérdésekről is, amelyekre – amióta nem vagyok a kormány élén – már nincs rálátásom. Megtudtam, például, hogy jelenleg nincs lehetőség Rómával sem megállapodást kötni sem közvetlen kapcsolatot teremteni.¹⁰² Ezért kell az ügyeket egyenként rendezni. A Vatikán intézkedései felől érdeklődve megtudtam, hogy többször eltekintettek a beavatkozástól és csak a súlyos esetekre reagálnak. Úgy tűnik elfogadják egy nemzeti katolikus egyház megalakulásának szükségességét.

M. Á.: Erről hallottam az egyik lelkészemtől, akit utánam tartóztattak le. A máramarosszigeti börtönben találkoztam vele. Vonakodó emberek vezetnek most, olyanok akiknek nincs tekintélyük.

P. G.: Visszatérek még erre a kérdésre. Tehát, amint mondtam, a Vatikán szemet huny bizonyos ügyek felett és csak súlyos esetekben avatkozik be. Nem akarja megnehezíteni a helyzetet. Jelen esetben reagál.¹⁰³ A papok túlnyomó többsége misézik, él, végzi teendőit sőt, legtöbben közülük tisztségeiket is megőrizték. A parókus lelkészekről beszélek, hiszen a jezsuiták helyzete ettől eltérő. A Békepapi Akciókban részt venni nem kompromittáló.

M. Á.: Igen...¹⁰⁴

P. G.: A népek közötti béke megőrzéséért vívott harcra van szó. Szép dolog az embereket a béke szeretetére hangolni, arra nevelni hogy óvják az embereket a háborús uszítások ellen. Kormányzásom idején megpróbáltam az állam ezen érdekét elfogadtatni a többi egyház képviselőivel is. Nem csak országunkban folyik ugyanis békeharc, hanem az egész világon. Franciaországi és Olaszországi papok is aktívan részt vesznek az akcióban. E nagymérvű mozgalom eredménye, hogy Koreában tűzcsend és fegyverszünet van; nagy befolyást gyakorol az indokina béke tárgyalásokra is. Tehát a békeharc világ-méretűvé vált. A katolikus egyház számos képviselője részt vállal a mozgalomban, több ismert személyiség küzd nyíltan a békéért. A papok az atom- és hidrogénbomba kísérletek megszüntetését követelik, mivel, az utóbbi időben, ezek megszáporodtak. Mindkét félnek vannak ilyen bombái. Mi több, tudomásom szerint, a szovjeteknek sikerült az atomenergiát békés célokra is felhasználni. Természetesen a kapitalista országok és a demokratikus tömb között állandó tárgyalások folynak a tömegpusztító fegyverek gyártásának megszüntetéséről, de úgy tűnik, hogy konkrét eredményeket eddig még nem értek el. Felvetődött, hogy az államok békés célokra használhatnák az atomenergiát. A szovjetek Genfben azt javasolták, hogy a keleti és nyugati országok – így fogom nevezni a két tömböt –

¹⁰² Ezen a ponton már világossá válhatott Márton Áron számára is, hogy a Román Népköztársaság nem fogja egyhamar felvenni a diplomáciai kapcsolatot a Szentszékekkel.

¹⁰³ Kétségtelenül itt Márton Áron „ügyére” utal Groza, amelyre, mint jelzi, a Szentszék reagál, sőt „súlyos esetként” értékeli.

¹⁰⁴ Vajon egy lejegyzetlen kérdőjel volt-e a mondat végén, vagy a felvetett témák közül valamelyiket helyben hagyta a püspök? Netalán tán tudomásul vette, hogy a Szentszék közben jár érte vagy azt, hogy lelkészei kitarthatnak? A békepapi mozgalomra, mint tudjuk, nemet mondott. Ezt, Groza is érezhette, hiszen következő mondatát egy pontosítással kezdi. A legvalószínűbbnek azt tartom, hogy mondatát nem folytathatta mert Groza tovább beszél.

képviselőiből alakuljon egy bizottság, amely keressen megoldást a leszerelés kérdésére. Közben a szovjetek már be is mutatták az első békés célú atomenergia központot.

Az új bombának, a hidrogénbombának rendkívüli ereje van. Több ezer kilométerre kiterjed pusztító hatása. Nemrégiben az amerikaiak egy szigeten végeztek kísérleteket. A halászok, akik jóval távolabb voltak az előrelátott veszélyövezettől, megéreztek a kísérletek következményeit. Megállapították, hogy ez a bomba felforgatta az óceán vizét bomlásban levő testeket kiemelve a vízből, amelyeket a szél magával ragad. Mindez súlyos következményekkel jár a világ lakosságára nézve. Ugyanakkor az időjárást is befolyásolja. Ezt hivatott megállítani a népek békeharca. Mindezek mellett a békeharc egyik célja a népek közötti béke fenntartása, az összes vitás ügy tárgyalásos megoldása és a fegyverkezés csökkentése. A kapitalista országokban az állami költségvetés 60-70 százalékát fegyverkezésre fordítják, s ez kedvezőtlenül befolyásolja a lakosság életszínvonalát. Harcolni kell a békéért, másként nem is érdemes élni. Kár csak azért születni, hogy háborúban vesszél el. Már mondtam, hogy a mi papjaink zöme részt vesz a békemozgásban. Nem csak nálunk. A Bécsi Békepartizánok Kongresszusán is a legkülönbözőbb társadalmi helyzetű emberek voltak jelen: tudósok, írók, papok stb. A kongresszuson a Magyar Népköztársaság katolikus egyházának képviselői 2300 pap nevében tettek csatlakozási nyilatkozatot. Nálunk, a többi felekezet már a mozgalom mellett áll. A római-katolikusok nagytöbbsége is, habár vannak még passzívak. Felteszem a kérdést: nem hozhatnánk létre egy elfogadható helyzetet (engedményekkel) a római-katolikus egyház előkészület alatt álló alapszabályán keresztül, amely az állam szempontjából tartalmazná az egyház törvényeit? Hunyjon szemet az állam és teremtsünk elfogadható helyzetet!

M. Á.: Róma nélkül nem lehet!

P. G.: A múltkor is kifejtette álláspontját erre vonatkozóan, és én azt közöltem is az illetékesekkel, de valószínűleg nem lesz lehetőség az alapszabályt most, tárgyalásos úton rendezni államunk és a Vatikán között. A *Statutum* által a római-katolikus egyháznak alkalmazkodnia kell a Román Népköztársaság jogrendjéhez. Hosszúra nyúlnának a tárgyalások. Alapszabály hiányában pedig, külön-külön kell megoldani minden egyes problémát. Ez egy gyakorlati koegzisztenciát eredményez közöttünk és Ön között. Én az Ön kijelentése alapján terjesztettem elő az ügyet, hogy közös álláspont alakulhasson ki. Ezzel gondolkozunk.

Most pedig, ami a Rómával folytatott levelezést illeti, amiről a múltkor említést tett. Formálisan létezhet egy közvetlen levelezés. Mondom, formálisan, mert ma, amikor a Vatikán a két tömb közötti harc aktív részese és a háborús uszítók pártján áll, ez nem lehetséges. A népi demokráciákban sok dolgot elértünk már. Országainkban a forradalom sok áldozatot követelt mind a munkásosztály részéről, mind az egész nép részéről. Következésképpen a levelezés csak a Vallásügyi Minisztériumon keresztül történhet mert ellenőrizni kell tartalmaz-e bármilyen államellenes passzust. Valahogy így.

M. Á.: Excellenciás uram, lehetséges az, hogy egy püspök vagy egy pap kimegy innen, és táviratot küld Rómába a következő szöveggel: „kiszabadultam és átvettem püspökségemet”¹⁰⁵

¹⁰⁵ Szabadulása után Márton Áron ezt a szöveget küldte el Diarian Armenag Ferencen keresztül a bukaresti Szent Vince templom lelkészéhez, Francois van der Jungheit atyához, aki végül eljuttatta azt Patrick O' Hara pápai nunciushoz: *F.é. március 25-ikén átvettem a latin rítusú gyulafehérvári püspökség irányítását. STOP. Kérem a Szentatyá áldását számomra és a redmbizottakra.* CNSAS, I-261991, VII, 103.

P. G.: Azt hiszem, igen.

M. Á.: Elképzelhető, hogy választ kap táviratára¹⁰⁶?

P. G.: Elképzelhető. Szerintem lehetséges.

M. Á.: A távirat nyitva megy el?

P. G.: Igen. Nem vagyok illetékes erre választ adni, de ha már megkérdezett, érdeklődni fogok a Vallásügyi Minisztériumban. Az ő feladatuk biztosítani az állam és a klérus együttélését. Egyesek tévesen értelmezik a Vallásügyi Minisztérium feladatát – mindkét részről – de ez a kérdés már tisztázódott vagy legalább is most tisztázódik. A Minisztérium feladata segíteni az együttélést. Nem képviseli sem a papságot, sem az államot, hanem az államnak a papsággal fentartott kapcsolatában közvetít. Megkönnyíti a klérus helyzetét. Természetesen nem írhat olyat a táviratba, hogy „ekszedődött az akció, beindult a kommunizmus elleni harc.”

M. Á.: Nyilván nem küldhet, hiszen azonnal letartóztatnák.

P. G.: Feljegyeztem a Rómával folytatott levelezéssel kapcsolatos válaszukat. Felolvasom román nyelven: „A Vatikánnal tartandó kapcsolatot a következőképpen lehetne fenntartani. Közlik a levelek tartalmát a Vallásügyi Minisztériummal. Ezután közvetlen a postai továbbítás.” Tehát egyenesen a Szentszék kapja meg leveleiket.

M. Á.: Nehéz ügy! Ez egy elméleti megoldás. Gyakorlatilag előzetes cenzúráról van szó.

P. G.: Nem. A cenzúra azt jelenti, hogy elolvassák a szöveget, és részeket törölnek belőle. A Vallásügyi Minisztériummal folytatott megbeszélés után el lehet küldeni a leveleket, ha mindkét félben megvan a jóindulat. A kétértelmű üzenetetés gyakorlatilag nem lehetséges. Ez világos. Minden országban van cenzúra. Ha Rómából jön levél, ugyanígy járnak el. Az sem tartalmazhat akármit. Elfogadták viszont, hogy lelkiismereti kérdésekben biztosítható a titok.

M. Á.: Tudja, Excellenciád, a Vatikánnal folytatott levelezésünkben lehetnek adminisztratív dolgok, amikor például közöljük, hogy valakit kineveztünk, illetve áthelyeztünk, vagy amikor efélékre választ kapunk. Ez a levelezésnek egy jelentéktelen része. Rómával súlyos lelkiismereti kérdéseket oldunk meg, ezért levelezésünk tartalmát senkivel sem ismertethetjük. Leveleinkben nem szerepelnek nevek, csak esetleírások és ezekhez fűzött magyarázatok. Rómába feletteseinkhez olyan ügyeket küldünk megoldásra, amelyeket a püspök nem oldhat meg.

P. G.: Tehát egyes személyek lelkiismereti problémáiról van szó. Nincs kapcsolata például valamelyik polgár politikai nézeteivel?

M. Á.: Nincs, nincs. Lelki támaszról van szó.

P. G.: Ebben az esetben a Vallásügyi Minisztérium nem avatkozik be.

M. Á.: Senki előtt sem szabad feltárnunk ezeket a kérdéseket. Miután megoldunk egy ügyet, az iratokat megsemmisítjük.

P. G.: A múltkor nem értettem meg pontosan, miről is van szó.

M. Á.: Ezért ragaszkodik a Szentszék annyira ahhoz, hogy a levelezés közvetlen legyen. A többi adminisztratív ügyet nem tekintjük tikosnak.

¹⁰⁶ Titkosszolgálati eszközökkel szerezte meg a politikai rendőrség Domenico Tardini választát is, amelyben XII Piusz áldását tolmácsolja, aki örömmel vette tudomásul Márton Áron szabadulását és visszahelyezte őt a gyulafehérvári püspökség élére. CNSAS, I-261991, VII, 104.

P. G.: A Vallásügyi Minisztériummal egyeztetni lehet arról is amit közölni akarnak, meg arról is amit nem. A miniszternek¹⁰⁷ el lehet mondani bizalmas dolgokat.

M. Á.: Most erre nem tudnék válaszolni.

P. G.: Nem is kérek azonnali választ, csak segíteni akarok.

M. Á.: Köszönöm.

P. G.: Egyszerűsíteni kell a helyzetet, amennyire lehet, hogy elkerülhessük az esetleges áldozatokat. A költségvetést is egyszerűsíteni kell. Szóba sem jöhet az elvett épületek és javak visszaszolgáltatása. Délibábot kerget aki nem mond le az államosított vagyonról.

A püspökök ügyében a következőket tudatták velem: a gyulafehérvári püspökséget egyesítik a temesvárival és a nagyváradival.¹⁰⁸ Pontosan idézek, abból amit nekem mondtak: „A helyzet megkönnyítése érdekében elfogadható a gyulafehérvári püspökség egyesítése a temesvári, nagyváradi és szatmári püspökséggel”. Ez megkönnyíti a püspökségek helyzetét a Vatikánnal szemben. A Vallásügyi Minisztérium elnézi, hogy a temesvári, nagyváradi és szatmári parókiák ügyvezetősége tanácskozik a Vatikán által elismert előljárókkal.” Magyarországon, a Vallásügyi Minisztérium csak azokkal az egyházi vezetőkkel tárgyal, akiknek jóváhagyta a hivatalba helyzését. Átterjedhet egyik püspök jogköre a másiké fölé?

M. Á.: Nem, a püspök működése csak a gondjaira bízottakra vonatkozik.

P. G.: Látja, országunkban a görögkeleti egyháznak¹⁰⁹ 23 püspöksége volt. Tudta ezt?

M. Á.: Igen, és most hány van?

P. G.: 12. Általában az állam megértésre talált a görögkeleti egyház berkeiben, de a többi felekezet is önként csökkentette a püspökök számát, az egyszerűsítés kedvéért. Az ilyen magatartást az állam értékelni tudja. Például az utolsó általános választásokon minden papnak volt szavazati joga, társadalmi helyzetétől függetlenül, amíg a polgárok közül kiszűrték a legionáriusokat¹¹⁰ illetve azokat akiknek túl nagy vagyonuk volt a múltban. Falun, most, a papok ösztönzik a parasztokat, hogy dolgozzák meg földjeiket és vegyenek részt a termés betakarításában. A helyi hatóságok azt az utasítást kapták, hogy kérjék a papok segítségét. Nekünk szükségünk van azokra a papokra, akikben bízik a nép. Nem avatkozunk be egyházi ügyekbe ők viszont ne akadályozzák a gazdasági teendők elvégzését. Ha akarnak segíthetnek. Amikor mi odamegyünk, és azt mondjuk: „menjete dolgozni a mezőre”, ne hirdesse a pap az oltár mellől ennek fordítottját. Voltak ilyen eltévedések a múltban, de az államnak érdeke, hogy a papnak hitele legyen, hogy kialakuljon egy koegzisztencia a hatóságok és a papság között. Ezek voltak az általam feljegyzett problémák.

És most az iskolai vallásoktatásról: a törvény nem írja elő a vallástanítást állami iskoláinkban. Tehát nem is vezetjük be azt az iskolai tantervbe. Az ifjúság vallásos felkészítése megengedett, de csak egyházi keretek között. A templomok mellett szombaton délután és vasárnap délelőtt 14 óráig, a miséken kívül vallásórakra is sor kerülhet. Ezáltal lehetőség nyílik a gyermekek ilyen irányú nevelésére. A görög-keleti egyházzal már megállapodás jött létre. Állami iskolákban viszont nincs vallásoktatás. A papnak tilos az állam

gazdasági intézkedései ellen szónokolnia, nem szabad államellenes összeesküvésekben résztvennie. Léteznek szerződések.

M. Á.: Még szabadlábban voltam, amikor már alkalmazták ezeket. A papnevelde utolsó évfolyamainak már „egyezményt” kellett aláírniuk.

P. G.: Ez megkönnyíti a püspökök helyzetét. Országunkban a görög katolikus ügy megoldódott.

M. Á.: De a görög katolikus problémának egy lelki aspektusa is van, amelyről véleményt se tudok mondani. A görög katolikusok közül sokan meggyőződéses katolikusok és hozzánk jönnek lelki gondozásra. Jönnek gyónni, gyermekeiket megkeresztelni...

P. G.: Jó, de nehogy ez politikai kérdéssé fajuljon.

M. Á.: Mi nem vagyunk hivatottak ebből politikai kérdést csinálni.

P. G.: Voltak olyan esetek, amikor a hívő emberek 6000 lejt kaptak, mert nem akartak az ortodox vallásra áttérni. Akciónkat a románok vallási egységéért különböző manőverekkel próbálták megakadályozni. A mi szállóigénk: „egy nép, egy vallás”. Úgy gondolom viszont, ha egy katolikus lelki igényeit akarja kielégíteni, az egészen más. Önöknél, amint azt már a múltkor is mondtam, lojalitásnak kell lennie. Ha kérések vagy elégedetlenségek merülnek fel, azokat tétovaság és ceremóniák nélkül meg kell beszélni. Tehát, köntörfalazás nélkül el kell mondani, mi az amit nem látnak jónak és azt is ahogyan a dolgokat meg tudjuk oldani. Így minden esetet megoldunk. Hangsúlyozom: nem szabad holtpontra jutnia a tárgyalásoknak! Átfogó elvi megállapodás hiányában minden egyes esetet a lehetőségekhez képest legmegfelelőbb módon kell kezelni. Ezért járhat a mi megállapodásunk fontos gyakorlati eredménnyel.

Járt nálam a temesvári püspök mielőtt hazatért volna.¹¹¹ Elbeszélgettünk. Persze a letartóztatottak sorsa felől is érdeklődött, természetesen az Ön helyzetével kapcsolatban is. Megmondtam neki, hogy jó lenne, ha a római-katolikus ügy megoldásában előbbre jutnánk. Nem beszéltem, viszont, a mi találkozásainkról. Nincs értelme, hogy tudjanak erről még mielőtt esedékes lenne. Ügyünk megoldása sok áldozatot megmenthetne. Én bízom az idő gyógyító erejében és abban, hogy midennek ellenére találni fogunk egy megoldást. Ehhez hozzájárul a mind áttekinthetőbb nemzetközi helyzet is. Háború nem lesz, de ha mégis kitörne én azt nem kívánom senkinek, pláne ha az imperialisták győznének.¹¹²

M. Á.: Múltkori beszélgetésünk elején Exellenciád egy közmondásra hivatkozott az őszinteségről. Én nagyon őszintén fogok válaszolni, mert kötelességem őszintének lenni. Köszönöm, hogy értem fáradozik és áldozatokat hoz ügyünk megoldásáért, azonban meg kell mondanom, hogy így, fogságban, nem lehetek eredményes. Nagy figyelemmel hallgattam Excellenciád álláspontját, amely jóakaratról tesz bizonyosságot, de a római-katolikus papság ügyének kedvező megoldására én nem látok megoldást. Elsősorban le vagyok tartóztatva, és egy letartóztatott püspök cselekvésképtelen. Nem tekintem kivitelezhetetlennek az, Ön által vázolt megoldást – habár kellene változtatni bizonyos dolgokon – de én a felvetésekre érdemben csak akkor válaszolhatnék ha szabadlábba helyeznének. Ne gondolja viszont Excellenciád, hogy e kijelentésem célja kiszabadításom sürgetése. Ügyemben a kormány úgy jár el, ahogyan jónak véli. **Kiszabadításomért cserébe nem ígérhetek semmit.** Helyzetem

107 Valószínűleg Groza felkészültebbnek és megértőbbnek ismerte Petre Constantinescu-Iaşi akadémikust, mint az öt tisztségében megelőző Stanciu Stoiant

108 Ebből a felsorolásból kiderül, hogy a szatmári és nagyváradi püspökségeket nem tekintették különállóknak.

109 A szövegben folyamatosan a görög katolikus kifejezés szerepel a görögkeleti helyett.

110 A témáról lásd HEINEN 1999.

111 Groza itt Pacha Ágoston (1870–1954) püspökről beszél, aki néhány hónappal Márton Áron szabadonbocsátása előtt térhetett vissza székhelyére. Rövid időn belül, (1954 novemberében) elhunyt.

112 Ennek az eszmefuttatásnak a kapcsán Gheorghiu Dej, széljegyzetben teszi fel a kérdést: *minek ilyesmiről a fogoly Márton Áronnal beszélni?*

annak függvénye, hogy Róma visszahelyez-e vagy sem a püspökségem élére. Nyilván nem hagynak magamra, de nem tudhatom mi történt fogságom öt esztendeje alatt. Másrészt, ismernem kell Róma álláspontját és engedelmeskednem kell előljáróimnak. Ha lehetőségem nyílna tájékoztatni a Vatikánt a helyzetről, akár anélkül is, hogy találkozásainkra utalnék, nem hiszem, hogy ők akadályokat gördítenének a megoldás útjába. Az ügy gyakorlati megoldása viszont, számomra, eléggé nehéznek tűnik. Amennyiben a kormány visszaadja szabadságomat, én semmit sem teszek majd titokban. Evvel tartozom. Eddig is ez volt a politikám. Kérem, álláspontomat ilyen értelemben terjessze elő. Lehet, hogy a tárgyalások folytatásához már túl öreg vagyok. Én úgy látom, minden Róma döntésétől függ. Ha Róma visszahelyez és szabad kezet kapok, kötelességem lesz az állam képviselőivel tárgyalni, kikérni a véleményüket, velük együtt keresni a gyakorlati megoldást minden felmerülő problémára. Ha panaszaim lesznek, nem fogom azokat elhallgatni. Elég világosan beszéltem?

P. G.: Igen, minden világos. Én azért jöttem, hogy ismertessem a problémákat és megoldásokat keressek de, Gróza Péter, soha sem befolyásolná Önt, letartóztatottként, hogy bármit tegyen kiszabadítása érdekében. Felejtsük el, hogy le van tartóztatva! Mit gondol, találhatunk megoldást?

M. Á.: Remélem Exellenciás uram. Nem tartom lehetetlennek tárgyalások kezdeményezését Rómával. Ha erre nem is kerülhet sor a közeljövőben, elkerülhető a holtponthoz. Más vonalon is cselekedhetünk. Minden esetre, ha kiszabadulok, valamilyen módon értesítenem kell Rómát. Meg kell kérdezni, hogy átvehetem-e a püspökség irányítását és ha úgy döntenek, hogy átvehetem, meg kell állapítani a jogkörömet. Amikor letartóztattak, a helyzet a következő volt: a Rómából kapott utasítások szerint én voltam az, aki az állam előtt a Román Népköztársaság egész római-katolikus papságát képviseltem, természetesen az Óromániai püspökkel együtt.¹¹³ Én írtam alá a dokumentumokat, én jártam el folyó ügyekben a Vallásügyi Minisztériumnál. Nem tudom, azóta miként alakult a helyzet.

P. G.: Tehát Ön képviselte az egész klérust?

M. Á.: Püspöki feladatom nem terjedt ki a temesvári, nagyváradi és szatmárnémeti püspökségekre, de az alapvető kérdésekben én képviseltem a papságot az állam előtt. Tudattam a többi püspökkel a kormány határozatait és összegyűjtöttem javaslataikat, véleményeiket. Ezután megfogalmaztam egy közös álláspontot amelyet kézjeggyel hitelesítettem. Nem ismerhetem Róma jelenlegi viszonyulását személyemhez de tény, hogy az akkoriban folyó, eléggé bonyolult tárgyalásokat egyszerűsítette az egységes képviselés. Mindez a Vatikán tudomásával történt, a Vatikántól kapott utasításoknak megfelelően. Természetesen, nem tudhatom, hogy visszakapom-e ilyen értelemben is megbízatásomat.

P. G.: Még egy kérdés merül fel. Léteznek katolikus tisztségviselők, akiket a Vatikán kizárt, mert megpróbáltak tárgyalni a kormánnyal. Úgy is mondhatnánk: ők egy pillanattal korábban értették meg, hogy alkalmazkodni kell az új helyzethez és megpróbálták létrehozni a nemzeti katolikus egyházat. Ismerve az embereket, tudom, hogy ők most aggódnak nehogy büntetéssel sújtsák őket, habár, tudomásom szerint, ezeket a dolgokat ma már nem büntetik.

M. Á.: Ezek az esetek nem tartoznak a püspök hatáskörébe. A kizárás Róma joga.

P. G.: Nem lehet befolyásolni a döntést?

M. Á.: A püspök nem tehet mást mint amit Róma elhatároz. A Szentszék döntése a püspökökre nézve is kötelező jellegű.

¹¹³ Itt nyilván Anton Durcovici jászvárosi püspökről van szó.

P. G.: A püspökök viszont tehetnek javaslatokat.

M. Á.: Igen, tehetnek. Lényegében, az egyházi büntetést lelki értelemben róják ki. Súlyos esetekben a vétkest, tisztségétől függetlenül, felmentik hivatalából. Nem tudom hogyan járnak el ma a napi gyakorlatban, de Róma dönthet a püspöki javaslat ellenére is.

P. G.: A kérdésnek van politikai oldala és azt a kormány ellenségei kihasználják.

M. Á.: Az én püspökségemben csak kevésbé jelentős személyek vannak ilyen helyzetben. Értük a kormánynak nem kell fellépnie.

P. G.: Nem személyekről vagy személyiségekről van szó hanem a problémáról magáról. A közönség szemében úgy tűnik, hogy őket azért zárták ki, mert a kormánnyal tárgyaltak. Róma ismeri a helyzetet, Ön is, én is, de a közönség nem. Emiatt félremagyarázható a kizáró határozat.

M. Á.: Súlyos vétségük volt. Nem vetették magukat alá az egyház törvényeinek. Mi több, elszakadtak Rómától, vagy legalább is megpróbálták elszakadni, viszont nem jelentős személyekről van szó.

P. G.: Ismétlem: nem személyekről, hanem tényekről beszélünk. Személy szerint eleneztem az *Akciót* és Luka egyezkedéseit velük. Luka szűklátókörű volt és tehetetlen. Máskülönben, a kormány és a párt is ellenezték az *Akciót*.¹¹⁴ Erdélyben, Luka egyszerűen meg akarta szüntetni a magyar római-katolikus egyházat avval érvelve, hogy már van egy másféle klérus. Ismerve az egyház „nemzetközi jellegét”,¹¹⁵ mi megértjük, hogy ez nem volt jogos. A papok megkapták büntetésüket, mégpedig a legsúlyosabbat: a kizárást. A közönségnek viszont úgy tűnhet mintha azért büntették volna meg őket amiért a kormánnyal tárgyaltak.

M. Á.: Értésültem erről a helynökömtől. Őt később tartóztatták le mint jómagamat. Őtőle tudom, hogy Róma kizárólagos joga ezügyben dönteni.

P. G.: Javasolni csak lehet?

M. Á.: Természetesen. Ha feloldozást nyernek, lehetőség van a rehabilitációra. Büntetéseink lelki jellegűek és bizonyos szabályok szerint kell eljárunk miután kirótták azokat.

P. G.: Erről már mindent megbeszéltünk.

M. Á.: Merészelném javasolni Exellenciának, hogy keressen másvalakit akivel a tárgyalást folytathatja. Engem hagyjanak továbbra is börtönben. Nehéz a börtönélet, de ha kedves is számomra a szabadság, nem ragaszkodom hozzá bármi áron.

P. G.: Én ismerem a dolgokat, ismeri Ön is. Számomra értékes a személy, akit hívei értékelnek. Azért tárgyalunk, hogy a gondokat megoldjuk. Azon népek gondjait amelyeknek fiai vagyunk. Állampolgári, sőt, emberi kötelességünk megoldást keresni olyan problémákra amelyek mindkét félnek csak szenvedést okozhatnak.

M. Á.: Én mindig reméltem, hogy eljön az idő, amikor a kommunistákkal megértethetem magam anélkül, hogy lemondanék elveimről. Reméltem, hogy érvekkel győzhetem meg őket.

P. G.: A katolikus vallásnak vannak egyetemes törekvései. A kommunizmus is egyetemes jellegű hit. Minkettől a jövőt akarja meghódítani. Elfogadom, a Római Pápa arról

¹¹⁴ Ez nyilván egy hamis állítás. Hihette Groza, hogy ilyen könnyen megtévesztheti Márton Áront? Kétlem, hogy Luca anti-klérkáli intézkedései felől nem tájékoztatták az akkor éppen miniszterelnöki székben ülő dr. Petru Grozát sem a Munkáspárt vezetői, sem az államvédelmi hatóságok.

¹¹⁵ Az idézőjelet vagy Gheorghe Gheorghiu-Dej vagy Alexandru Drăghici Állambiztonsági miniszter írta be a gépelt sztenogramba.

álmodozik, hogy a jövő az övé lesz, ámde figyelembe kell vennie a jelent és foglalkoznia kell vele. Beszélgetésünk folyamán szívesen hallgattam az Ön kijelentését, miszerint nem fogadja el a kommunizmust, de a kommunistákat igen.

M. Á.: Mi a kommunizmust akarjuk meghódítani, megkeresztelve a kommunistákat.¹¹⁶

P. G.: A kommunisták pedig Önt akarják meghódítani. Ambíciós cél!

M. Á.: Céljaink eléréséhez szóba kell állnunk.

P. G.: Szóba állni? Kivel? A kommunisták elfogadják a párbeszédet, de nem a fafajékkal. Velem szóba állnak, mert álltam a szavamat velük szemben. Nem róják fel sem egészségtelen társadalmi származásomat, sem politikai múltamat. Voltam többször miniszter, a nagyiparosok országos egyesülésének elnöke, számos bank vezetőségi tagja. Talán senkinek sem volt annyi magas tisztsége, mint nekem. Mára, mégsem maradt vagyonom. Rég felszámoltam mindenemet. Még a családi örökségemet sem tartottam meg. Tehát, a kommunisták azért álltak velem szóba, mert én is tisztességes voltam velük szemben. Sohasem mondtam, hogy meg akarom dönteni a számomra mindent megadó kapitalista rendszert amelyben hatalmas vagyonom volt. Azt hiszem, Romániában kevesen dicsekedhettek többel mint amit én birtokoltam. Politikailag is sikeres voltam. Alig 35 évesen miniszteri tárcát kaptam. Bármikor kívántam, lehettem miniszter. Családi életem úgyszintén szerencsés volt. Ilyen körülmények között bolond lettem volna kívánni annak a rendszernek a megdöntését amelyben a sors ennyire elkényeztetett. Rájöttem viszont, hogy önző hajlamaim ellentétben állnak a nép érdekeivel, hogy a történelem törvényei szerint nem helyénvaló a fennálló helyzet és egy adott pillanatban keményen elhatároztam, hogy szakítok mindennel, amit azelőtt tettem. Megpróbáltam az új helyzethez igazodni.

Az előző rendszerben, amikor még illegálisan kezdtem a kommunista párttal együtt dolgozni, börtönbe zártak a hatalmon levő urak. Kemény sajtókampányt indítottak ellenem. Azt mondták – és mennyire szűkeszűek voltak –, hogy a kommunistáknak sohasem lesz szavuk ebben az országban. Azonban augusztus 23 után Maniu¹¹⁷ és Brătianu¹¹⁸

urak nagyon meglepődtek amikor a nép mozgolódni kezdett. Ismét rágalmaztak, cikkeket írtak ellenem. Megválasztásom után azt mondták, három hónapon belül ki fognak rúgni a kommunisták. Azóta sok év telt el (majdnem tíz) és még mindig itt vagyok. Miért mondom el mindezt? Mert én meggyőződhettem arról, hogy lehet a kommunistákkal együtt dolgozni. Lehet velük egyetértésre jutni. Az igazi kommunistákról beszélek, azokról akik, mint Pártunk vezetői, egy eszméért áldozták fel magukat. 9-10, 15-18 évig raboskodtak de nem engedtek elveikből. Tehát, lehet egyezsége jutni a kommunistákkal, de csak akkor ha mindkét fél jóhiszemű.

Olyan embernek akinek lojalitását nem ismerem, nem merném javasolni, hogy tárgyaljon a kommunistákkal. Ismerve azonban, egyrészt Márton Áront, másrészt a kommunistákat, meggyőződése, hogy ha a két fél szóba áll egymással, a gondok szertefoszlának. Nézeteltérések esetén, természetesen, nyílt beszédre van szükség. Következtetéseimet levontam, de még más dolgokhoz kell igazítanom őket.

M. Á.: Minden esetre, figyelembe kell vennie a tényt, hogy én nem tárgyalhatok és nem állapíthatok meg feltételeket. Még kegyelmet sem kérhetek. A katolikus ügy érdekében tett erőfeszítéseit megköszönve kérem, keressen más tárgyalófelet, mivel személyem nehézségeket okoz.

P. G.: Számomra nem a személyek fontosak, hanem a problémák megoldása. Én úgy gondolom, hogy egyezsége lehet jutni Rómával. Nem mi, személyek alakítjuk a történelmet hanem a nép. Csak Hitler meg az a szerencsétlen Antonescu akarták egymaguk írni a történelmet.

M. Á.: Köszönöm, hogy értem fáradozott.

P. G.: A viszontlátásra.

¹¹⁶ Ezen a ponton Gheorghiu Dej aggályait a széljegyzet örökítette meg: „*Tehát nem fogad el semmiféle kompromisszumot?*”

¹¹⁷ Iuliu Maniu (1873–1953) Budapesten és Bécsben tanult. A Pázmány Péter Tudomány Egyetemén szerzett doktori fokozatot jogtudományból. 1904-ben lett a Román Nemzeti Párt elnöke. 1906 és 1910 között a Magyar Országgyűlésben Alvinci képviselő volt. Az Erdély egyesülését Óromániával kimondó 1918 december elsején megtartott gyulafehérvári nemzetgyűlésnek egyik szervezője volt, ezt követően pedig Erdély Kormányzó Tanácsának tagja lett (1918–1920). 1926-ban, Ion Mihalache-val közösen megalapította a Nemzeti Parasztpártot, amelynek elnöke lett alig 46 évesen. A párt erejét és befolyását bizonyítja, hogy 1930 és 1933 között Maniu háromszor volt Románia miniszterelnöke. Bár politikai pályafutása során több ízben szállt szembe keményen a Nemzeti Liberális Párttal, 1944 és 1947 között együtt próbálják meggátolni a kommunisták totális hatalomra jutását. Háború utáni magyarságpolitikájáról lásd NAGY 2005. Egy Tămădău községben megszervezett provokáció után (1947) több parasztpárti vezetővel együtt életfogytiglan tartó kényszermunkára ítélik. Később ezt szigorított fegyházbüntetésre enyhítik. A máramaroszigeti börtönben hunyt el. Sírhelyét mindeddig nem sikerült beazonosítani.

¹¹⁸ Constantin I.C. (Dinu) Brătianu (1866–1950) mérnöki képesítését bukarestben és párizsban szerezte. Apja, Ion Brătianu nyomdokain – akit, mint meghatározó jelentőségű liberális politikust jegyez a történetírás – előbb, 1933-ban pénzügyminiszteri kinevezést kapott, majd 1934-ben a Nemzeti Liberális Párt elnökévé választották. Akárcsak Iuliu Maniu, ő is államminiszterként vett részt az 1944 augusztus 23-ai államcsíny után alakult Constantin Sănătescu tábornok által vezetett első kormányban. A másodikban haditermelési miniszter, (ezt a pozícióját Nicolae Rădescu tábornok miniszterelnöksége alatt is megtartja). 1945-től háziőrizetbe kerül, majd 84 éves korában (1950-ben) letartóztatták. Ő is a máramaroszigeti börtönben hunyt el.

A ROMÁN ORTODOX EGYHÁZ ÉS A KOMMUNISTA REZSIM

Új történelmi források nyomában

Szaktanulmányok, összefoglalók, dokumentumkötetek, szótárak tanúskodnak arról, hogy a kommunista rendszer összeomlását követő több mint két évtizedben a romániai történészek nagy erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy feldolgozzák a romániai felekezeteknek, különösen a Román Ortodox Egyháznak az 1945–1989 között felgyülemlett szenvedéstörténetét.¹ Következésképp nem szándékozom kiemelni itt a Román Ortodox Egyház ellen irányuló elnyomást, hanem – különféle forrásokból kiindulva – igyekszem bemutatni mindazon intézményeket és módszereket, amelyek az állam-egyház viszonyát meghatározták. Ez a téma sokat vitatott, elég csak arra gondolnunk, hogy milyen választ adhatnánk a következő kérdésre: „az állam-egyház/egyházak kapcsolata (csak) az elnyomás és az összeütközés viszonyrendszerben értelmezhető?” Vagy inkább ezt a kétoldalú kapcsolatot a konfliktusok uralta kezdeti időszak után az együttműködés, alárendelődés és a konformizmus jellemezte (legalábbis az egyházi elit és a politikai hatalom viszonylatában)?

A Román Ortodox Egyház esetében ez az egyházi elit – a legfontosabb képviselőivel együtt (Teoctist pátriárka, Erdély metropolitája, Antonie Plămădeală, Olténia metropolitája, Nestor Vornicescu és mások) – 1989 után is megőrizte pozícióit. Igaz, hogy az elején ezt a folytonosságot megzavarta Öboldogsága Teoctist pátriárka néhány hónapos visszavonulása. Öboldogsága 1990 áprilisában tért vissza és foglalta el újra a pátriárkai tisztséget. A pátriárka élvezte a kormányhatalom támogatását, beleértve Ion Iliescu, egykori magas rangú kommunista tisztségviselő és a Nemzeti Egység Ideiglenes Tanácsa elnöke bizalmát is (de facto Nicolae Ceaușescu diktátor örökösének tekinthető). Talán nem elhanyagolandó megjegyezni azt a tény sem, hogy Ion Iliescu és Teoctist még a hetvenes

¹ A bibliográfia nagyon gazdag; csupán néhány címet sorolok fel: CARAVIA, Paul–CONSTANTINESCU, Virgiliu–STĂNESCU, Flori: *Biserica întemnițată. România, 1944–1989*. București, 1998, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului; PĂIUȘAN, Cristina–CIUCEANU, Radu (szerk.): *Biserica Ortodoxă Română sub regimul comunist 1945–1958. [Documente]*, vol. 1. București, 2001, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului; DOBRINCĂ, Dorin (szerk.): *Proba infernului. Personalul de cult în sistemul carcerar din România potrivit documentelor Securității, 1959–1962*. București, 2004, Editura Scriptorium; ENACHE, George: *Ortodoxie și putere politică în România contemporană*. București, 2005, Editura Nemira; VASILE, Cristian: *Biserica Ortodoxă Română în primul deceniu comunist*. București, 2005, Editura Curtea Veche; *Partidul, Securitatea și cultele, 1945–1989*. PETCU, Adrian Nicolae (szerk.) București, 2005, Editura Nemira; *Regimul comunist și cultele religioase. În Raport final*. TISMĂNEANU, Vladimir–DOBRINCĂ, Dorin–VASILE, Cristian (szerk.) București, 2007, Editura Humanitas. 258–288; CHIVU-DUȚĂ, Carmen: *Culte din România între prigonire și colaborare*. Iași, 2007, Editura Polirom; *Martiri pentru Hristos, din România, în perioada regimului comunist*. București, 2007, Editura Institutului Biblic și Misiune al BOR; RĂDULESCU, Ana-Maria: *Clerici ortodocși în închisorile comuniste. Județul Dolj. A–B*. Craiova, 2011, Editura Aius PrintEd, etc.

évek második felétől ismerték egymást, amikor is mindketten fontos beosztást töltöttek be Moldva fővárosában: Ion Iliescu a Román Kommunista Párt Iași² megyei bizottságának főtitkára volt, míg Teoctistnak, Moldva metropolitájaként szintén Jászvásáron volt a székhelye.

1990-től kezdődően az ortodox hierarchia érdekei (több esetben is) megegyeztek a posztkommunista politikai elit érdekeivel. Ez a realitás főként a múlthoz való viszonyulásban nyilvánult meg, melyet egyféle „félelempolitika” vagy „félejtéspolitikai” jellemzett – ahogy a közelmúltban egyes politikusok nevezték.³ Ez a szemlélet a levéltárakhoz való hozzáférés korlátozásában is megmutatkozott, mind a közarchívumok (az Országos Levéltár és a minisztériumok/szakigazgatási szervek iratai), mind az egyházi levéltárak tekintetében. Ez utóbbiaknak bizonytalan jogi helyzetük volt, pontosabban nem álltak Románia Nemzeti Levéltár ellenőrzése alatt, vagy ha elvileg igen, ez nem valósult meg gyakorlatban is. Mi több, léteznek személyes beszámolók – egyesek ortodox egyházi személyektől, mások szerzetesektől származnak –, melyek szerint a Román Ortodox Egyház Szent Szinódusának Levéltárából (ASSBOR) eltűntettek egyes iratokat közvetlenül az 1989. december 22-i forradalmat követően.⁴ Amúgy más típusú iratokról (az államvédelmi szerveknek az egyházi vezetőkről és a klérus többi tagjáról készült jelentései) is léteztek személyes beszámolók, amelyek szerint ezeket megsemmisítették (beleértve a jelenlegi pátriárka, Daniel Ciobotea Öböldösága dossziéját is).⁵

Másrészt több alkalommal beszéltem a legfontosabb levéltárakhoz való hozzáférés nehézségeiről és az átláthatóság hiányának okairól.⁶ Első sorban meg kell említeni azt, hogy átláthatatlan a hozzáférés egy, az állam-egyház viszonya szempontjából nagyon fontos levéltárhoz, a Vallásügyi Államtitkárság Levéltárához (ASSC). Az egykoron Vallásügyi Minisztérium (majd ügyosztály – Egyházügyi Hivatal) levéltárához való hozzáférést korlátozták és teljesen átláthatatlanná tették. A döntést a Vallásügyi Államtitkárság vezetői hozták, függetlenül azok politikai orientációjuktól és az őket kinevező pártoktól stb. Romániában a minisztériumok, vagy azok alárendeltségében működő közigazgatási szervek levéltáraihoz való hozzáférés általánosságban is nagyon bonyolult volt. Létezik ugyan az 2001. évi 544. számú törvény a közérdekű információkhoz való szabad hozzáférésekről, azonban az erre való hivatkozás a történészek, kutatók részéről nem járt eredményre, és nem eredményezte a hozzáférést a levéltárakhoz. Viszont létezett egy „pozitív” dimenziója is ennek az átláthatatlan hozzáférésnek, mégpedig az, hogy rések keletkeztek,

2 Ion Iliescu”, az RKP vezetőbizottságának tagjai 1945–1989 között. *Membrii CC al PCR 1945–1989. Dicționar*, autori: BEJENARU, Liviu Marius – MAREȘ[-COSMEANU], Clara-DOBRE, Florica-GRIGORE (szerk.), Monica-ILINCA, Alina-IONEL, Oana – NEAGOE-PLEȘA, Elisabeta-PLEȘA, IONESCU-GURĂ, Nicoleta (bev. tanulmány). București, 2004, CNSAS–Editura Enciclopedică. 322–323.

3 GUSSI, Alexandru: *La Roumanie face à son passé communiste. Mémoires et cultures politiques*. III fejezet: *Le Front du Salut National: la Politique de l'oubli*, Paris, 2011, L'Harmattan. 60.

4 „Teológia és politika” szeminárium, Cheia, 2003. október 16–18. In *Revista istorică*, új sorozat, XV. kötet, 2004/5–6. 232.; VASILE, Cristian: *Biserica Ortodoxă Română în primul deceniu communist*. București, 2005, Editura Curtea Veche. 271–272.

5 IAMANDI, Cristina: *Daniel metropolita „îgumond eltűntetett dossziéja”*. „Egy új kihívás”. In *România liberă* (napilap – szerkesztők megjegyzése), 2007. szeptember 3. <http://www.romanialibera.ro/exclusiv-rl/investigatii/asa-zisul-dosar-distrus-al-mitropolitului-daniel-o-noua-provocare-105115.html>. Letölve 2013. január 19-én.

6 VASILE, Vasile: *Considerații privind sursele și temele istoriei ecleziastice*. In *Studia Politica. Romanian Political Science Review*. VII. kötet, 2007/3. 697–706.

addig ismeretlen dokumentumok kezdtek el keringeni, beleértve az intézmények és az ellenőrzési módszerek tanulmányozását is (például az egyházügyi meghatalmazottak működéséről). Ma már nem lehet arra hivatkozni, hogy ezek a dokumentumok nem léteznek (mivelhogy közismertek, különféle szakmunkákban idéztek belőlük stb.) Egyébként a Romániai Kommunista Diktatúrát Elemző Elnöki Bizottság tagjainak 2006-ban épp erre a precedensre hivatkozva sikerült tanulmányozniuk a szóban forgó iratokat.

Ezen iratok nagy része – az 1945–1963 időszakból származóak – jelenleg a Román Nemzeti Levéltárban találhatók, s a Vallásügyi Minisztérium, Tanulmányi Igazgatóság fondján belül, mely 2011 után vált hozzáférhetővé. Az ASSC teljessége azonban megkérdőjelezhető (épp Teoctist pátriárka dossziéja hiányzott). Viszont fennmaradt egy érdekes irat, amely kevésbé volt közismert – Teoctist főpap előmenetele 1962-ig. Épp ezért tartom fontosnak a teljes irat közlését:

A Minisztertanács mellett működő Egyházügyi Hivatal⁷

Feljegyzés

1962. április 19.

Teoctist Arăpaș Botoșăneanuról, a Bukaresti Érsekség, patriarchátusi püspöki helynökéről

- 1915 február 7-én született a Stănceni községhez tartozó Tocileni faluban, Botoșani Rajonban, Suceava Tartományban, földműves szülőktől, akik 9 gyermeket neveltek fel. A püspök testvérei jelenleg a kollektívában dolgoznak.
- 1921 és 1927 között végezte el az általános iskolát szülőfalujában, 1929-ben pedig a Vorona kolostorba vonult, s ott, valamint a Neamț kolostorban noviciusként élt.
- 1932 és 1940 között a cernicai Teológiai Szemináriumot, 1940 és 1944 között pedig az egyetemi szintű Bukaresti Teológiát végezte el, 1944 őszén szerezte meg a teológusi oklevelet.
- Ellátott tisztségek
- 1935-ben avatták szerzetessé, a Theoctist (sic!) nevet kapta, a Piatra Neamț Rajonhoz tartozó Beszterce kolostorban. 1937-ben diakónussá, 1945-ben pedig pappá szentelték és egy felsőbb papi tisztségbe emelték Jászvásáron.
- 1935-től 1940-ig a Beszterce kolostorban kapott ellátást, ahol néhány hónapig diakónusként tevékenykedett.
- 1942. június 1. és 1943. december 15. között a Bukarest Esperesi Hivatalban dolgozott. 1943. december 15. és 1945. március 1. között a Sz[en]t Pátriárkák Székes-egyházának diakónusa.
- 1945. március 1. és 1948. július 1. között a Moldvai Érsekség papjaként volt nyilvántartva; 1948. július 1. és 1949. április 1. között kormányzói tisztségben; 1949.

7 Szögletes zárójellel jeleztem a szövegkiegészítéseket, és anélkül, hogy jelezsem, kiegészítettem a központosítást ott, ahol szükséges volt. Megőriztem viszont az irat szerkezeti felépítését, mégha olykor fölöslegesen is voltak. Ugyanakkor megőriztem a neveket úgy, ahogy az 1962. évi feljegyzésben találhatók – *Teoctist Arăpaș Botoșăneanu*, *Grigore Cristescu*, *Ioan V. Georgescu* –, anélkül, hogy kijavítottam volna az elismert variánsokkal (*Teoctist Arăpașu*, *Grigorie Cristescu*, *Ion V. Georgescu*); PĂCURARIU, Mircea: *Dicționarul teologilor români* (második, javított és kiegészített kiadás). Bukarest, 2002, Editura Enciclopedică.

április 1. és 1950. március 1. között vikáriusi tisztségben; 1948 februárjától augusztusig a Pátriárkai Kabinet titkára volt.

- 1950 március 1-től a Sz[en]t Szinódus kinevezte püspöki helynökké, a következő feladatköröket látta el:
- 1950. március 1-től 1951-ig titkárként irányította a Szent Szinódus, valamint a Pátriárkai Hivatal Kancelláriáját.
- 1950. augusztus 24. és 1954. október 15. között a Bukaresti Ortodox Teológiai Intézet rektora volt.
- 1954 októberétől pátriárkai helynöki feladatkört lát el a Bukaresti Érsekségen.

A dosszié anyagból következik:

Az 1944. augusztus 23. előtti politikai tevékenységére vonatkozóan, a dossziében szereplő bizonyos véleményezésekben, melyek nem mondhatjuk, hogy megbízható személyektől származnak, az szerepel, hogy szimpatizált a legionárius mozgalommal, továbbá Ioan D. Ioan elvtárs véleményezéséből, aki jelenleg az igazságszolgáltatás hierarchiájában felső beosztást foglal el, az a következtetés vonható le, hogy „olykor, a körülményektől függően támogatta a *Vörös Segélyt*.”⁸

Próbálván ellenőrizni egyes kijelentéseket, melyek szerint Teoctist Arăpaș Botoșăneanu püspök „rokonszenvezett a legionárius mozgalommal”, megkérdeztük a Bukaresti Teológiai Intézet tanárait, N. Chițescu, I. Rămureanu és Braniște Ene professzorokat, akiknek diákjuk volt 1940 és 1944 között, s ők azt nyilatkozták, hogy Teoctist Arăpaș Botoșăneanu püspök nemcsak hogy nem iratkozott be a legionárius mozgalomba, de még csak szimpatizánsa sem volt. Azt is hozzátették, hogy ez nem kerülhetett volna el a figyelmüket, mivel szerzetesi ruhát viselt és nem volt azoknak a teológusoknak és egyetemistáknak a társaságában, akik a legionárius mozgalom aktív tagjai voltak.

Arra is rámutattak egyúttal, hogy Cristescu Grigore és Georgescu V. Ioan tanárok, akik megrögzött legionáriusok voltak, és akik 1940–1944 között a Bukaresti Ortodox Teológiai Intézet keretében működtek, nem kedvelték a még egyetemista Arăpaș Teoctist Botoșăneanút, de ha ő részt vállalt volna a mozgalomban, bizonyára a társaságukhoz tartozott volna.⁹

Abban az esetben, ha Teoctist Arăpaș Botoșăneanu legionárius lett volna, Grigore Cristescu tanár szóvá teszi, de mint ahogyan a három fent említett tanár nyilatkozatából is kiderül, soha nem állított ilyesmit.

A dossziében található többi ajánlásokból, melyek olyan elvtársaktól származnak, akik rögtön 1944. augusztus 23-tól egészen mostanáig fontos szerepet töltenek be, kiderül, hogy a harc nehéz éveiben – 1945–1948 között – Teoctist tevékenysége szorosan összekapcsolódott Justinian Marina pátriárkáéval, aki akkoriban Moldva metropolitája volt, és akinek az irányítása alatt cselekedett.

Ilyen körülmények között vett részt Teoctist püspök a tömegek mozgósítása érdekében szervezett pártakciókban: a háború által okozott pusztítások helyrehozatalában, az utak, hidak, iskolák újjáépítésében, a hadsereg támogatásában a mezőgazdasági területek

⁸ A Kominterntől független *Nemzetközi Vörös Segély* romániai fiókja anyagilag is támogatta a kommunista foglyokat.

⁹ Többek között Grigore Cristescu, Mireca Eliadéval együtt, egy helyeslő és lelkesedéssel teli választ adott a *Buna Vestire* napilap által kezdeményezett *Miért hiszek a legionárius mozgalom győzelmében* című ankétjára. A felhívást 1937 decemberében tették közzé, a parlamenti választások előtt. ORNEA, Z.: *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*. București, 1995, Editura Fundației Culturale Române. 205.

aknátlanítása céljából, a gyermekek szállításának megszervezésében a szárazság sújtotta övezetekből, olyan területre, ahol táplálásuk megoldható volt, mint például elhelyezésük különböző rendházakban és kolostorokban stb. Mindezt az RKP által vezetett szervezetek, mint például a „Hazafias Védelem”, „CARS”¹⁰, „A Gyermekek Védelme” keretében végezte.

Ezen tevékenységek során Teoctist püspök hol Moldva metropolitájával (jelenlegi pátriárkával) [Justinian Marina], vagy egyedül járta be Moldva háború által szétzilált városait és falvait, ahol a vallási tevékenységtől függetlenül arra biztatták a papságot és a híveket, hogy támogassák a népi demokratikus rendszert.

Teoctist Botoșăneanu püspök hozzájárult az Egyház demokratikus (sic!) vezetőségének¹¹ biztosításához is. Az 1944. augusztus 23-a utáni időszakban, amikor a felekezetek még a liberálisok vezetése alá tartoztak, aktív segítséget nyújtott annak érdekében, hogy a egyháztanácsai választásokon a leghaladóbb szelleműek kerüljenek ki győztesen.

1947 nyarán Moldva érseksége elküldte Teoctist püspököt, a klérus más tagjaival együtt, hogy járja be egész Moldvát Sz[en]t Piroksa ereklyével. Akkor az volt a céljuk, hogy bátorítsák az aszály sújtotta területek lakosait. Ebből az alkalomból a püspök megmutatta az állampolgároknak a párt és a demokratikus erőket egyesítő Dr. Petru Groza kormány által kezdeményezett és szervezett tevékenységek támogatásának jelentőségét, és erre alapozva az RKP Iași megyei szervezete elégedett volt az eredményekkel.

Teoctist püspök segítséget nyújtott az állami szerveknek – s ezt azok, akik erről beszámolnak értékesnek tartják – az 1946. és 1948. évii általános választásokon, amiért szenvednie kellett a Moldvai Érsekség akkori, reakciós vezetősége miatt (Irineu Mihăilescu metropolita), s mert nyíltan kimutatta a rendszerhez való viszonyulását, Teoctist püspököt leváltották a Moldvai Érsekségnél betöltött akkori tisztségéből.

Egyúttal biztatta és tanácsokkal látta el a papságot annak érdekében, hogy támogassa a lakosok írásra és olvasásra való tanítását, művelését. Támogatta a falvak melletti kis kolostorok megszüntetését és küzdött a beteges miszticizmus ellen.

Az ARLUS (a Szovjetunióval Fenntartott Kapcsolatokért Felelős Román Egyesület) vonalán is tevékenykedett és tevékenykedik. A Moldvai Érsekség folyóiratában, valamint más folyóiratokban megjelent cikkekben, illetve az állampolgároknak, a papoknak és az egyetemistáknak tartott beszédeiben rámutatott a Szovjetunióban elért eredményekre és a baráti kapcsolat megszilárdítása érdekében lépett fel.

A békeharcot támogatja. A bukaresti Békeharc Tanácsának (CLP)¹² tagja és a Falvak naplója című rádióadásban a békevédelemről szónokolt. Különböző cikkeket is írt vallási folyóiratokban a papok demokratikus vonalon történő tájékoztatása és a békeharc támogatása érdekében, amit egyébként a papi konferenciák alkalmával is megtesz.

Azokon a templomszenteléseken, amelyeken részt vesz, valamint a kanonika vizitációk során tartott igehirdetéseit a béke védelméért folytatott harc témájával időszerűsíti, a mezőgazdaság szocialista irányú átalakítására, valamint a szociális, a kulturális és a közösségi tevékenységekre hívja fel a figyelmet, kérve és támogatva a papokat és a híveket, hogy aktívan támogassák ezeket az akciókat.

Egyházi méltóságként gyakran fogad látogatókat és külföldi turistákat, akik a felekezetek hazai helyzete iránt érdeklődnek. Ezen alkalmakkor Teoctist rámutat a valós

¹⁰ CARS – Az Aszálysújtotta Területek Támogatásáért Alakult Tanács.

¹¹ A demokratikus vezetőség alatt kommunistapárti elkötelezettség értendő.

¹² CLP – Békeharc Bizottság.

helyzetre, mind vallási téren, mind a mi dolgozós népünk által elért gazdasági, szociális, kulturális sikerekre. Egyes személyek, akik kapitalista országokból jöttek és kapcsolatba léptek vele, olyan cikkeket írtak és jelentettek meg saját országuk sajtójában, melyekben bemutatták az országunkban elért eredményeket.

Teoctist Botoșăneanu püspök különböző egyházi küldöttségek tagja volt, melyek a Szovjetuniót, Bulgáriát, Jugoszláviát látogatták meg, rámutatva ilyen alkalmakkor mindarra, amit a mi dolgozó népünk megvalósított, továbbá az alkotmány, az ország törvényei és a mi népi demokratikus rendszerünk által biztosított vallásszabadságra.

A Román Népköztársaság csillagrendjével (III. osztály) tüntetik ki 1954-ben, valamint a Jugoszlávia zászló renddel (II. osztály) 1957-ben (az ott tett látogatás alakalmával).

Tud franciául.

Következtetésképpen:

Teoctist Arăpaș Botoșăneanu tevékenységét mindenki pozitívan értékeli. Más egyházi méltóságokéhoz és a klérus egyéb tagjaiéhoz képest teljesebbnek tűnik a mi népi demokratikus rendszerünkkel szembeni ragaszkodása.¹³

Ahogy jeleztem is, 1989 után az ortodox hierarchia – néhány örvendetes kivételtől eltekintve – azt a benyomást keltette, hogy a történetírás esetében a félelem és a felejtés politikáját támogatja. A (szimbolikus, de nem csak) konkurencia a *nemzeti egyház* státusáért, az intellektuális kényelmesség, a vagyoni érdekek, sőt, az életterjazi adatok „tisztaságának” megőrzése csak néhány olyan elem, amelyek valószínűleg hozzájárultak ahhoz, hogy tovább folytatódjék a kommunizmus időszaka alatt kialakult történetírói diszkurzus. Amint azt más alkalmakkor is kihangsúlyoztam,¹⁴ 1947–1948 után a Román Ortodox Egyház (BOR) Szent Szinódusának összetétele lényeges változáson ment át, és az új főpapok közül sokan kisebb-nagyobb kompromisszumokat kötöttek a politikai hatalommal. Egyesek azok közül, akik fontos tisztségeket töltöttek be a Szinóduson belül 1990 után is Justinian Marina (1948–1977) pátriárkának köszönhették felemelkedésüket a magas rangú egyházi tisztségekbe. Justinian Marina már 1945-től egyezsége jutott a kommunista vezetőkkel.¹⁵ 1989 után ennek a helyzetnek egy szembeötlő következménye az volt, hogy az egyházi vezetés sok egyházi levéltárat gyakorlatilag elzárt, anélkül, hogy ésszerű magyarázatot adtak volna, és csupán elhanyagolható számú – kivételezett és erkölcsi garanciával rendelkező – kutató tanulmányozhatta a Román Ortodox Egyház Szent Szinódusának Archívumát (ASSBOR). Néhány évvel ezelőtt írtam arról az elszántságról, amellyel „védelmezték” az Antim kolostorbeli levéltár iratait a történészek természetes érdeklődésétől; egyetemi előadók és az Akadémia intézeteinek kutatói, akiket az egyház jelenkortörténetének feltárására vállalkoztak nem kutathaták a témájuk szempontjából fontos iratokat, mert az egyházi vezetők nem engedélyezték az iratokhoz való hozzáférést. Minden alkalommal más kifogások merültek fel: „ez egy más típusú archívum, az anyaga nincs rendezve” (és az is maradt több mint két évtizeden keresztül), ezenkívül az Ortodox Egyház autonóm (és mint olyan, elutasíthatja azt, hogy áttekinthető legyen) –

valahogy így hangzottak azok a válaszok, amelyeket a patriarchátusi adminisztráció adott a vakmerő történészek érdeklődésére.¹⁶

Arra a kihívásra, amely a Romániai Kommunista Diktatúrát Elemző Elnöki Bizottság (CPADCR) a *Végső Jelentésnek*¹⁷ a felekezeti és a kommunista rendszer közötti kapcsolatról szóló alfejezetének publikálása teremtett, 2006. december 18-a után az ortodox egyházi vezetés egy konkurens bizottság felállításáról döntött. A Ortodox Egyház közelmúltjának tanulmányozása céljából létrehozott bizottságba a patriarchátusnak kedvező történészeket és teológusokat válogattak össze. Nincs tudomásunk arról, hogy szabadon hozzáférhettek-e az egyházi levéltárakhoz, de nincs semmiféle információ arról sem, hogy azokat az iratokat, amelyekre hivatkoznak, más történészek is tanulmányozhatják-e a közeljövőben.

A BOR *belső* irataihoz való hozzáférés hiányában a történészek kénytelenek voltak alternatív forrásokhoz folyamodni. A CPADCR megalakulása így egy kedvező alkalom volt a levéltárak megnyitására (a „világiak”, elsősorban a Központi Nemzeti Történelmi Levéltár, mely jelenleg a Román Nemzeti Levéltár nevet viseli és a Vallásügyi Államtitkárság Levéltára – ASSC¹⁸) és az eddig közzé nem tett, releváns dossziékhoz való hozzáférésre. A CPADCR 2006 nyarán a Vallásügyi Államtitkársághoz intézett kérése nyomán engedélyt kapott a volt Egyháziügyi Hivatal Levéltárának (Vallásügyi Minisztérium) tanulmányozására. A nyilvántartást nélkülöző és rendezetlen levéltárból származó és fontosabbnak vélt iratokat a bizottság szakértői felhasználták a *Végső Jelentés* megírására. Bár a főpapoknak a kommunizmus időszaka alatt keletkezett életrajzára vonatkozó források nem voltak túlságosan gazdagok – ami kérdéseket vet fel –, mégis az innen származó információk fontosak voltak és egy részük beépült a történetírásba. Ekkor sikerült feltárni a fentebb idézett iratot is. Azonosított dokumentumok részét képezi a fent idézett is, az Egyháziügyi Hivatal 1962. április 19-i feljegyzését Teoctist (Arăpașu) Botoșăneanu patriarchátusi püspökhelynökről. Ezek a feljegyzéseket, melyeket rendszeresen készítették, főleg az egyházi választásokat megelőzően, felső politikai testületekhez is eljuttattak, beleértve a Román Munkáspárt (RMP)/Román Kommunista Párt (RKP) Központi Bizottságát is; különösképpem ahhoz a részleghez, melyet a Vallásügyi Minisztérium/Egyháziügyi Hivatal ideológiai felügyeletével foglalkozott – az Adminisztrációs Politikai Részleghez. Valószínű, hogy 1948 után minden magasabb egyházi vezetőnek – vallási és felekezeti hovatartozástól függetlenül – volt egy személyes dossziéja a Felekezeti Minisztériumnál, melyet aktualizáltak.

Az 1962. április 19-én keletkezett irat Toader (Teoctist) Arăpașu tanulmányi és egyházi előmenetelét tartalmazza, de olyan életrajzi adatokat is megemlíti, mint például a feltételezett kötődését a legionárius mozgalomhoz, melyek politikailag diszkvalifikálhatták volna a főpapot. Következtetésképp az Egyháziügyi Hivatal tisztviselői az ankét nyomán olyan információkat is összegyűjtöttek, amelyek – minden kétséget kizáróan – legionárius múltú

16 Uő. *O altă avere a Bisericii: tezaurul documentar*. In *Adevărul* (országos napilap), 2007. augusztus 29.

17 *Regimul comunist și cultele religioase*. In *Raport Final* i. m. 258–288. A *Végső Jelentésnek* volt az előzménye, a Wiesel Bizottság *Végső Jelentése*, mely viszont nem generált vitákat és a Román Ortodox Egyház reakciója is elmaradt, holott a jelentés – többek között – antiszemita tüzfészekként azonosítja Bukaresti Teológiai Egyetemet mind a két világháború közötti, mind a második világháborút követő időszakban. *Raport final*. FRILING, Tuvia Friling–IOANID, Radu–IONESCU, Mihail E. (szerk.). Iași, 2005, Comisia Internațională pentru Studiarea Holocaustului în România–Editura Polirom. 35.

18 A „decembert követő” időszak utáni levéltári kutatások nehézségeiről lásd VASILE, Cristian: *Câteva reflecții privind istoriografia ecleziastică recentă și sursele sale*. In *Studii și Materiale de Istorie Contemporană*. Új sorozat, 2006/5. 230–231.

13 Arhiva Secretariatului de Stat pentru Culte (ASSC), Fond Departamentul Cultelor, Note privind episcopii, ff. 61–64.

14 Visszatérek és bővebben kifejtem megjegyzéseimet a fent közzétett irattal kapcsolatban, mely a Teoctist pátriárka és a jelenkori egyháztörténetírás. Egy 1962. irat című cikk részét képezi, de kéziratban maradt.

15 VASILE, Cristian: *Biserica Ortodoxă Română în primul deceniu communist*. 270.

teológiai tanároktól származtak, ezzel ez is megpróbáltván cáfolni Teoctist szélsőjobboidali kötődését. Utólag viszont az ajánlások és a káderdosszié megváltozik.¹⁹ A titkosított iratok feloldásának felgyorsítása következtében a történészek hozzáférhettek az állítólagos legionárius mozgalomi kötődéseket bizonyító iratokhoz, mely részletek 2000–2001-től publikussá váltak.²⁰ Teoctist pátriárka legionárius múltját alátámasztandó iratok közül egyik sem volt korabeli, hanem mind olyan feljegyzések voltak, amelyeket a Securitate szervei készítettek az 1940-es évek végén vagy az 1950-es évek elején. Ezt az tényt egyébként a a Román Patriarchátus minden alkalommal kihangsúlyozta, amikor reagált a sajtóban közzétett leleplező cikkekre. Az 1930-as évek végéről 1940-es évek elejéről származó iratok nem erősítették, de nem is cáfolták az elnyomó kommunista államhatalmi szervek változtatát. Valószínűsíthető, hogy a fiatal szerzetes, Teoctist Arăpașu nem volt annyira fontos személy, hogy felfigyeltek volna rá, vagy rögzítették volna adatait.

Teoctist pátriárka halála értelemszerűen felfokozta az érdeklődést az életrajza iránt. Ez először az Egyházi Hivatalban 1970 és 1980 között összeállított személyes dossziéjának publikálása után mutatkozott meg, melyet először a CPADCR *Végső Jelentésében* idéztek, továbbá a megboldogult főpap életéről és tevékenységéről szóló nyilvános vitákban és beszélgetésekben. A televíziós viták és az egykori pályatársakkal készült interjúk megpróbálták megválaszolni a főpap fiatalkori politikai kötődését. Íme mit jegyez fel Boris Buzilă, Teoctist pátriárka egyik empatikus életrajzírója 2009 elején: „Közeledett-e akkori-ban (1940–1944 között, a szerző megjegyzése) a fiatal, diakónusi tisztséget betöltő Teoctist szerzetes a legionárius mozgalomhoz? Az, ami korábban csak egy egyszerű feltételezés volt, éppen a Pátriárka tette nyilvánvalóvá a Romániai Zsidó Hitközség főbírójának tett vallomásaiban. A Pátriárka halála után a nemzeti tévéadóban tett nyilatkozatában, melyben a megboldogulttal való jó kapcsolatra hivatkozott, a főbírót arról is említést tett, hogy megkérdezte a Pátriárkát, igaz-e, hogy a legionárius mozgalom szimpatizánsa volt. Utóbbi megerősítette, megmagyarázva egyúttal, hogy csatlakozása a »legionarizmushoz« – más klérustagokéhoz hasonlóan –, azokhoz a keresztény eszmékhez köthető, melyeket e mozgalom tűzött zászlajára, és hogy sajnálja »ezt a fiatalkori botlást«.”²¹

Szükséges elmondani, hogy kevéssel az 1962. április 19-i feljegyzést követően választások zajlottak az Aradi Püspökségnél (a tisztség 1962 februárja óta szabad volt, miután birtoklóját, Nicolae Corneanut a Bánság metropolitájává választották). 1962. július 28-án a Román Népköztársaság Államtanácsa rendeletet bocsátot ki a Román Ortodox Egyház Választási Bizottságának összehívására, hogy megválasszák az új aradi püspököt.²² A Választási Bizottság még aznap megválasztotta Teoctist az Aradi Egyházmegye

püspökhelyettesének, aki a kedvező önéletrajzána köszönhetően *de facto* az Egyházi Hivatal „áldásával” is rendelkezett. Alig egy évre rá, Özsentsége Teoctist az amerikai román ortodox püspökség élére került, de az amerikai hatóságok visszautasították a vízum-kérelmét.²³

Éppen ezekre a tényekre figyelt fel a CPADCR: a gyors egyházi előmenetelre, illetve a kommunista hatalommal való kapcsolatára. A *Végső Jelentés* – a 2001. évi megközelítésként eltérően – Teoctist Arăpașu szerzetes, majd főpap 1945 utáni szerepére összpontosított, felhasználva mind az RKP Központi Bizottságánál őrzött káderdossziét, mind az ASSC-nél lévő dossziékat.²⁴ Az 1962. évi feljegyzés – az 1946 és 1948 közötti választásokban nyújtott támogatása mellett – utalás tesz Teoctist és Justinian Vasluiánul pátriárka közötti baráti viszonyra (1948–1977 pátriárka), valamint az RKP Iași megyei bizottságának pozitív értékelésére: „Teoctist Botoșăneanu püspök hozzájárult az Egyház demokratikus (sic!) vezetőségének²⁵ biztosításához is. Az 1944. augusztus 23-a utáni időszakban, amikor a felekezetek még a liberálisok vezetése alá tartoztak, aktív segítséget nyújtott annak érdekében, hogy a egyháztanácsi választásokon a leghaladóbb szelleműek kerüljenek ki győztesen.

1947 nyarán Moldova érseksége elküldte Teoctist püspököt, a klérus más tagjaival együtt, hogy járja be egész Moldvát Sz[ent] Piroksa ereklyéivel. Akkor az volt a céljuk, hogy bátorítsák az aszály sújtotta területek lakosait. Ebből az alkalomból a püspök megmutatta az állampolgároknak a párt és a demokratikus erőket egyesítő Dr. Petru Groza kormány által kezdeményezett és szervezett tevékenységek támogatásának jelentőségét, és erre alapozva az RKP Iași megyei szervezete elégedett volt az eredményekkel.”²⁶

Más források is, többek között a Patriarchátus hivatalos folyóirata, a *Biserica Ortodoxă Română* (Román Ortodox Egyház) sejtetnek, illetve rámutatnak egy konfliktusra Moldova Érsekségén belül, amely az 1945 és 1947 között években keletkezett. Nevezetesen Irineu Mihăilescu metropolita, akit a kommunisták haladás ellenesnek ítélték meg és Justinian Vasluiánul püspökhelyettes között. Ez utóbbi élvezte Teoctist, kolostori exarcha támogatását. A patriarchátus 1947 elején, anank érdekében, hogy csökkentse a kommunista barátként elkönyvelt papok befolyását, visszautasította Teoctist Arăpașu²⁷ kolostorfőnöki tisztségének megerősítését. Anélkül hogy megneveznék a forrást, a 2008-ban megjelent *Románok történelme* című kötet 9. fejezetében is szerepel az, hogy a kolostorfőnöki tisztség odaítélését visszautasították: „Nicodim pátriárka igyekezett közbelépni Özsentsége Irineu Mihăilescu védelmében, és a Szent Szinódus nem ismerte el a magas rangú egyházi tisztségek odaítélését olyan szerzetesnek, aki Justinian püspökhelyettes szemszögéből megfelelő személynek mutatkozott volna.”²⁸ Kolozsvár metropolitája, özsentsége Bartolomeu nemrég megjelent emlékiratai további kiegészítéssel szolgálnak: „Arról a

19 DUCA, Dan: *Dosarul de cadre al Patriarhului Teoctist*. In *Cotidianul* (országos napilap) 2007. augusztus 22, 1. old.; http://www.cotidianul.ro/dosarul_de_cadre_al_patriarhului_teoctist-31429.html. Letöltve 2009. július 12-én.

20 CATALAN, Gabriel: *Convergențe și divergențe sub zodia ortodoxismului naționalist. Legiunea și slujitorii Domnului*. In *Dosarele istoriei*, 2000, 49. szám. 29–32; CIOFLÂNCĂ, Adrian: *Patriarhul Teoctist a participat la rebeliunea legionară din 1941*. In *Monitorul* (Iași), 2001. január 13.; BICHIR, Florian: *Istoricul Dorin Dobrinu a descoperit în arhiva SRI un document din care reiese că patriarhul a participat la devastarea unei sinagogi*. In *Evenimentul zilei* (országos napilap), 2001. január 15.; CATALAN, Gabriel: *Aspecte ale rebeliunii legionare în cartierul Antim din București*. In *Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă*, 2002, vol. I, 144.

21 BUZILĂ, Boris: *Un patriarh în oglinda vremii sale*. Iași, 2009, Editura Timpul. 23–24.

22 *Buletinul Oficial al Marii Adunări a Republicii Populare Române*. XI. évfolyam, 17. szám, 1962. augusztus 21. 168.

23 BOZGAN, Ovidiu: *Imagini ale ortodoxiei. Diplomația franceză despre Biserica Ortodoxă Română, 1956–1966*. In *Revista istorică*, újsorozat, Ősz XV, 2004/5–6. 98.

24 *Raport Final* i. m. 273. oldal 43. Lábjegyzet.

25 A demokratikus vezetőség alatt kommunistapárti elkötelezettség értendő.

26 Arhiva Secretariatului de Stat pentru Culte (ASSC), Fond Departamentul Cultelor, Note privind episcopii, ff. 61–64.

27 *Biserica Ortodoxă Română*. LXV. évfolyam, 1947/1–3., január–március. 128.

28 *Biserica și regimul comunist (1944–1948)*. In *Istoria românilor*, vol. IX, *România în anii 1940–1947*. GIURESCU, Dinu C.–ȘPERLEA, Florin (szerk.) București, 2008, Academia Română, Secția de Științe Istorie și Arheologie–Editura Enciclopedică. 894. oldal 3. lábjegyzet.

fiatal moldvairól [Teoctist Arăpașu] (...) az a beszéd járta a kollégái között, hogy főpapi tisztségre pályázik, és a siker biztosítása érdekében rendelkezik a megfelelő képességekkel. Idővel én magam is konstatáltam, hogy céljai elérése érdekében ki tudta választani azt az embert, aki hasznos tudott lenni számára, akit viszont csak annyira tartott magához közel, ameddig szükség volt rá; Atanasie Dincă, a Căldărușani kolostor főnökétől kezdve, többek között Dudu Velicun keresztül, aki Nicodim pátriárka személyi titkára volt egészen addig, míg az ismeretlen Justinian Marina Iași püspökhelyettes lett, ott, ahol Teoctist az érseki székesegyház sekrestyéje volt. Mindeközben a jászvásári klérus szinte minden egyes tagja, Irineu Mihălcescu metropolitával az élen, a fiatal vikáriusban csak a kommunista emberét látta (...) és kerülte, Arăpașunak megvolt az az intuíciója, hogy saját jövőjét lássa benne, és nem tévedett. Közelébe férközött és felajánlotta neki szolgáltatásait...”²⁹

A *Végső Jelentés*ben található *Felekezetek és a kommunista rendszer* című fejezetének 2006 végi publikálása eloszlott minden történelmi mítoszt az 1945–1989 közötti időszakokkal kapcsolatban, különösen azokat, amelyeket az ortodox egyházi vezetés terjesztett, és mindenféle nyomás és tiltás nélkül, forrásokra alapozva „átírta” egyes ortodox főpapok életrajzát (Teoctist pátriárkát is beleértve). Ezek az új források relevánsak a kommunista rezsim alatt kialakult állam-egyház viszonyának feltárására (egyházi tisztségekben történő előmenetel, a teológiai képzés visszafejlődése, a Vladimirești-i kolostor megszüntetése, templomok lerombolása Bukarestben az 1980-as években stb.). Öböldogsága Teoctist pátriárka is jelen volt 2006 december 18-án a parlamentben, amikor az államelnök bemutatta a *Végső Jelentést*. A CPADCR tevékenységéért felelő elnöki tanácsosokra, valamint a Bizottságra azonnal elkezdtek hatást gyakorolni olyan körök, melyeket radikális ortodox jobboldalnak lehet nevezni (protokronisztikus nosztalgia hatása alatt álltak ugyanis). Ezek az érdekcsoportok abban reménykedtek, érvénytelenítik az elnök által felvállalt jelentést, vagy legalább megváltoztathatják a felekezetekről szóló fejezetet. Ezek a próbálkozások meghiúsultak, ráadásul új iratokat oldottak fel, és váltak kutathatóvá, főleg a Nemzeti Levéltárban. Mi több, a *Végső Jelentés* által bevezetett történetírási vonal – mely nem kerül meg a magas rangú egyházi vezetők múltjához kapcsolódó kényes és vitatott témákat, felekezetüktől függetlenül – megjelent mind a középiskolai Kommunizmus Történelme tankönyvben, melyet a Kommunista Bűncselekményeket Feltáró Romániai Intézet adott ki, és a Tanügyi, Kutatási és Ifjúsági Minisztérium a 2008. augusztus 4-i 37.444. számú rendeletben akreditálta,³⁰ mind a *Végső Jelentést* kiegészítő dokumentumgyűjteményben.³¹ Elmondható, hogy ettől kezdve jobb előfeltételekkel lehetett kiadni egyes egyházi vezetők életrajzát, úgy, hogy azok ne csupán magasztalóak és erősen aszeptizáltak, hanem talán szolidabb levéltári dokumentációra alapuló, különféle árnyalatú tabuktól tehermentesített munkák legyenek.

29 ANANIA, Valeriu: *Memorii*. Iași, 2008, Editura Polirom. 664–665.

30 STAMATESCU, Mihai–GROSESCU, Raluca–DOBRINCUI, Dorin–MURARU, Andrei–PLEȘA, Liviu–ANDREESCU, Sorin: *O istorie a comunismului din România. Manual pentru liceu*. Iași, 2008, IICCR–Editura Polirom, Iași, 2008.

31 *Istoria comunismului din România. Documente. Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945–1965)*. BERINDEI, Mihnea, GRUȘU, Armand–DOBRINCUI, Dorin (szerk.) București, 2009, Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România–Editura Humanitas. Lásd a 11., 52., 107., 119. számú iratokat. 84–89, 253–257, 468–485. és 521–529.

Anélkül, hogy ezt tervszerű lett volna, a CPADCR tevékenységével – szimbolikus szinten – rámutatott arra a tényre, hogy Románia laikus állam, és hogy a történetírás pluralizmusnak többek között a Román Ortodox Egyház jelenkori történelmének megírásában is meg kell nyilvánulnia, és megszorításoktól mentesen kutathatóvá kell tenni mindazokat az iratokat, amelyek az egyháznak a kommunista rendszer alatti időszakára vonatkoznak. Ahogy már jeleztem, az ASSC/ASSBOR egyik alternatívája a pártarchívum, valamint a CNSAS archívuma volt. Az RKP volt Központi Bizottságának archívuma az Adminisztratív-Politikai Osztály iratait is tartalmazza, melyeket (első alkalommal) ismét csak a CPADCR tagjaként tanulmányozhattam. Ezeket az iratokat a Nemzeti Levéltárban őrzik; rögtön a forradalom után először a hadsereg gondozásába kerültek, azzal a céllal, hogy azokat majd átadja a Nemzeti Levéltárnak (az átadás körülményeiről most nem szeretnék beszélni). Az Adminisztratív-Politikai Osztály ideológiai szempontból felügyelte többek között az Egyházügyi Hivatal tevékenységét, és különféle csatornákon keresztül ellenőrizta a felekezetek működését, különösen a Román Ortodox Egyházét. Ennek az osztálynak az irataiból még az ortodox egyházon belüli táborok is körvonalazódnak. Ez az aspektus különösen fontos, mivel az 1989 utáni hivatalos ortodox történelmi irodalom áttekintésekor döbbenettel tapasztaljuk, hogy éppen ezeket a vitákat tagadják vagy eltitkolják. Holott a Román Ortodox Egyházi csúcsvezetésen belüli viszálykodások sokat gyengítettek az egyházat.

Bár a román történetírásban viszonylag sok tanulmányt találunk besúgókról, Securitate ügynökökről stb., az 1989 előtti egyházi körökben létező besúgás jelenségét nem tanulmányozták kellőképpen. Ez egy érzékeny, kényes téma több szempontból is: ezeknek a történeteknek egyes szereplői mai is élnek, illetve nem rendelkezünk még az összes iratokkal. Nem utolsósorban azért kényes ez a téma, mert – több esetben – a két fél (az, aki a feljelentés áldozata volt, valamint a feljelentő) fontos egyházi és közéleti személy. Ezen kívül a posztkommunista időszakban megjelent történelmi tanulmányokban a hangsúly inkább azokra a besúgókre esett, akiknek a jelentései eljutottak a Securitatehoz, amelyek a CNSAS archívumában kutathatók. A pártnak címzett panaszok és besúgói jelentéseket elhanyagolták, vagy legalábbis ezeket kevésbé hasznosították. Holott az Adminisztratív-Politikai Osztály iratai között olyan jelentéseket is találtam, amelyekben Valerian Zaharia, Nagyvárad püspöke kétségbe vonja felettese, Justinian pátriárka őszinte magtartását a rendszerrel szemben.³² Mindketten a kommunista hatalom kegyeit élvezték, mindketten – írásban és szóban – az RKP-val történő együttműködést szorgalmazták már 1945-től, másfelől viszont versengés is volt közöttük. Más történelmi forrásoknak köszönhetően ez az ortodox egyházon belüli hatalmi harc ismert volt, de azt hiszem csak most becsülhetjük fel, vagy akár mérhetjük meg annak dimenzióját. Természetesen, ezeket a már meglévő versengéseket és viszálykodásokat a politikai hatalom is tovább táplálta, vagy felhasználta saját céljai érdekében. Ez nem csak az egyházi életre volt jellemző, a hatóságok hasonló feszültségeket keltettek az értelmiségi-művészi, egyetemi és egyéb körökben is.

Az újabb típusú források kategóriájába sorolhatók a káderdossziék. Egy ilyen dossziét Teoctist³³ pátriárka nevére is kiállítottak, melyet 2006-ban fedeztek fel a CPADCR tagjai. Ez arra utaló jel, hogy a főpapok viszonylag jól beilleszkedtek a politikai rendszerbe.

32 Arhivele Naționale Istorice Centrale (továbbiakban ANIC), Fond CC al PCR – Secția Administrativ Politică, dosar nr. 29/1958, f. 10. és a következők.

33 ANIC, Fond CC al PCR – Secția Cadre, dosar A/592 (Arăpașu Teoctist).

Létezett egy ellentétes irányú mozgalom is: a levéltárakhoz való hozzáférés lezárására irányuló törekvés. És ezek a próbálkozások, melyeket az állam egyes szervei és az egyházi hierarchia cinkos együttműködése jellemezte, olyan megfélemlítési akciókban is megnyilvánultak, mint például azon levéltárak vezetőinek lejárata, akik engedélyezték ezen kényes iratokhoz (lásd például Dorin Dobrinu esetét, akik a Nemzeti Levéltár főigazgatója volt 2007. júliusa és 2012. júniusa között, és aki ellen panaszt emeltek az ügyészségen többek között azért is, mert hozzáférhetővé tette Teoctist pátriárka dossziéját is).

A parlamentben, főleg a szenátus jogi bizottsága szintjén zajló politikai kezdeményezések, melyek a személyes káderdossziéhoz való hozzáférést, valamint a CNSAS működését szabályozó törvénykezés változtatást célozták, szembetűnően ellenkeztek mind a CPADCR *Végző Jelentésének* szellemével, mind a totalitárius múlt felvállalásának, illetve az áttekinthetőségnek a szükségességével.

A vitatott 2008. január 31-i 51. számú határozatot követően, illetve a civil társadalom nyomására elfogadott 2008. évi 24. számú és 2008. március 10-én közzétett sürgősségi kormányrendelet³⁴ szükséges és fontos pontosításokat tartalmazott a kommunista párt apparátusának felelősségéről a politikai rendőrség tevékenységével kapcsolatban, illetve a *Securitate* kollaboránsairól és az ebbe a kategóriába sorolható személyekről („azok a személyek, akik jogi vagy politikai döntési kompetenciával rendelkezve, olyan központi vagy helyi szintű döntéseket hoztak a Securitate, vagy a totalitárius rendszer egyéb elnyomó struktúrájának tevékenységével kapcsolatban, melyek az emberi jogok és alapvető szabadságok korlátozására irányultak” – 2. cikkely, c pont). De a szenátus jogi bizottsága által a 2008 évi 24. sz. sürgősségi kormányrendelettel kapcsolatos tárgyalások nyomán hozott módosítások, melyeket a felsőház elfogadott, épp ezt a pontosítást iktatták ki. Így többek között az RKP volt megyei párttitkárai sem képezik többé a CNSAS ellenőrzéseinek tárgyát. Mi több, a fent említett sürgősségi kormányrendelet szövegéhez képest a törvénynek a szenátus által elfogadott új változata visszalépést jelent az átláthatóság, az állampolgároknak a személyes dossziéjukhoz és a kommunista időszak dokumentumaihoz való hozzáférés szempontjából, azaz már nem nyújt lehetőséget a „Securitate tevékenységét támogató egyéb intézmények” által kiadott anyagok és információk tanulmányozására.

A sürgősségi kormányrendelet szenátusi módosításai nem szolgálják a vallási szféra, illetve az egyház intézmények erkölcsi megtisztulását, illetve a múlttól való szakítást. Míg a sürgősségi kormányrendelet 3. cikkelyének u. pontja biztosítja a „közhasznú információkhoz való hozzáférés jogát”, azaz „minden, belföldi vagy külföldi lakhellyel rendelkező román állampolgárnak, továbbá az írott és sugárzott sajtónak, a politikai pártoknak, a törvényesen létrehozott civil szervezeteknek, a hatóságoknak és közintézményeknek joguk van ahhoz, hogy kérésre tájékoztatásban részesüljenek az egyes, a következő tisztségeket, illetve rangokat birtokló személyeknek a Securitate-val való kapcsolatáról”, akik ebben az esetben „a törvény által elismert felekezetek vezetői és főpapjai, a papi szintet, valamint az országon belüli, illetve külföldi parókiákhoz tartozó asszimiláltjaikat is beleértve”, a szenátus plénuma által megszavazott változata korlátozza az állampolgároknak a közhasznú információkhoz való hozzáféréseinek jogát, és akadályozza a magas rangú egyházi vezetők ellenőrzésének folyamatát. Ugyanis kiköti, hogy a főpapok és papok esetében ez

csak „annak a felekezetnek a kérésére történhet, amelyhez tartoznak.”³⁵ Amint az előrelátható volt, az Ortodox Egyház vezetése nem használta fel ezt a lehetőséget, hogy ellenőrizze magas rangú vezetőinek múltját.

Amint azt Vasilică Croitor lelkipásztor könyvének bemutatóján is említettem, aki 2010-ben kiadott könyvében a Pünkösdi Egyháznak a kommunista rezsim alatti történelmét foglalta össze,³⁶ csak egyetérteni tudok a szerző állításával, miszerint: „a romániai egyházak [az egyházi hierarchia] húsz éve a valóság tagadásában él, bátorítva a félreértéseket, zavaros üzeneteket továbbítva a fiatal generációnak.”³⁷ És én azt hiszem, hogy az egyházi vezetés szintjén nincsenek lényeges különbségek a hivatalosan elismert egyházak felső klérusának a politikai hatalommal szembeni, kommunista diktatúra alatti szolgálai magatartásának tekintetében (Márton Áron római katolikus püspök valószínűleg kivételt jelent). De szinte az összes felekezet egyházi vezetőinek az 1990 utáni viszonyulása az erkölcsi reformhoz, a CNSAS leleplező tevékenységéhez, az egyházi archívumok átláthatóságának biztosításával kapcsolatos igényekhez alátámasztja a idézett szerző (csak látszólag) kategorikus és radikális kijelentését.

A helyzet nem változott 2007. júliusa–szeptembere után, az új ortodox pátriárka, Daniel vezetése alatt sem. Valószínűleg annak érdekében, hogy megszüntesse a decentralizálást és az egyes egyházmegyékből induló nyitási tendenciákat a kutatók irányába (még olyan esetekben is, amikor azok akár „erkölcsi garanciával” rendelkeznek), az új pátriárka és a körülötte lévő főpapok nemrég (2012. július 5-én) hatályba léptették a Szent Szinódusnak az ASSBOR, illetve a püspökségek archívumában lévő dokumentumokhoz való hozzáféréssel kapcsolatos határozatát.³⁸ E döntés miatt még nagyobb megkorlátozásokkal lehet hozzáférni az egyházi vezetőknek a kommunizmus időszakára vonatkozó dossziéikhoz, amelyhez szükséges igényelni a Szent Szinódus jóváhagyását is.³⁹

35 Románia Parlamentje, Szenátus, *A saját dossziéhoz való hozzáférésre és a Securitate leleplezésére vonatkozó 2008/24. számú Sürgősségi Kormányrendelet jóváhagyó törvény. 4.*

36 CROITOR, Vasilică: *Răscumpărarea memoriei. Cultul penticostal în perioada comunistă*. Medgidia, 2010, Succed Publishing.

37 Uo. 9.

38 A Román Ortodox Egyház Szent Szinódusának 5944. számú határozata a Szent Szinódus Levéltárában, valamint az egyházmegyei levéltárakban őrzött iratokhoz való hozzáférés engedélyezéséről kutatási, publicisztikai vagy más célokból; http://www.patriarhia.ro/_layouts/images/File/5944%20Comunicare%20documente%20Arhiva.pdf, Letöltve 2013. január 21-én.

39 A határozat előírja: „A Román Patriarchátus, valamint az egyházmegyei központok birtokában lévő iratok/levéltárak védelme érdekében minden iratbocsátó és birtokló egyházi központnak szükséges tartania a Román Ortodox Egyház szervezeti és működési szabályzatát [36. cikkely 9. bekezdés, 173. cikkely 1. és 2. bekezdés, 106. cikkely 2. bekezdés]. A lelkipásztori, szerzetesi és szociális bizottság javaslatai kapcsán folytatott megbeszélések nyomán a Szent Szinódus elhatározta: 1. Jóváhagyja, hogy a Szent Szinódus múltbéli és jelenlegi tagjai emlékének megőrzése és tiszteltetés érdekében a Román Patriarchátushoz, illetve az intézmények vagy magánszemélyek részéről akadémiai kutatás, publicisztika célból az egyházmegyékhöz leadott igényléseit, vagy egyéb más okból kifolyólag a Szent Szinódus archívumában lévő, a főpapok magánéletére és tevékenységére vonatkozó iratokra vonatkozó igényléseket csak a Szent Szinódus jóváhagyása után lehet kutatni. 2. Jóváhagyja, hogy a Román Patriarchátusnál és minden egyházmegyei központnál létező iratok védelme érdekében, az 1. pontnál felsoroltaktól eltérő iratok esetében az engedélyt csak az Országos Egyházi Állandó Tanács, illetve az egyházmegyei levéltárak esetében az Egyházmegyei Állandó Tanács bocsátja ki. 3. Tudomásul veszi az Országos Egyházi Állandó Tanács 2009. március 11-i határozatát, amely szerint a Román Patriarchátus archívumában lévő iratok tanulmányozására vonatkozó igénylésekhez kötelező módon mellékelni fogják a kutatási, vagy tanügyi intézmény vezetőségének ajánlását, továbbá a dolgozat tervét, s elsőbbséget élveznek a teológiai felsőfokú

34 *Monitorul Oficial al României*, Partea I, nr. 182/10.III.2008.

JEZSUITÁK A DIKTATÚRÁBAN

A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya története 1945–1965¹

A második világháborút követően kiépülő-berendezkedő diktatúra a kommunista akaratérvényesítés teljes körű és kizárólagos biztosítására törekedett. E társadalom-átalakító terv megvalósításának egyik legfőbb akadályát az erős struktúrával, saját törvényekkel, hierarchiával, sajátos működési elvekkel és nem elhanyagolható tradicionális társadalmi bázissal rendelkező Katolikus Egyház képezte. A korszak kezdetének ideológiai váltással párosuló gazdasági-politikai elitcseréje a katolikus struktúra minden szegmensét elérte, és hatással volt annak működésére.² Világmagyarázatának kizárólagos érvényre juttatása érdekében a kommunista párt a „világnézeti harccal” kapcsolatos kérdéseket a gyakorlati politika terrénjába utalta. Az egyházi-pasztorális tevékenységét olyan ideológiai alapon kialakított nyelvi kódrendszer segítségével terelte büntetőjogi-politikai síkra, amely a szavakat, indítékokat és tetteket eredeti kontextusukból kiragadva, saját szempontrendszerének megfelelően torzította el. Az egyház működését korlátozó intézkedések a szerzeteseket érintették legérzékenyebben. A vallásos egyesületek betiltását és az iskolák államosítását követően többségük elveszítette működési területét,³ az apácákat kiszorították a kórházakból, mozgásukat korlátozták, külföldre nem távozhattak. A férfi szerzetesek, mint felszentelt papok missziók és lelkigyakorlatok tartásával hasznosították magukat, de később ez a lehetőség is megszűnt. Az 1945 és 1950 közötti időszakban számos szerzetest tartóztattak le izgatás jogcímén, az iskolák államosítása elleni tiltakozás vagy missziós tevékenység miatt. Az egyházak elleni erőszakos fellépés elsődleges oka a diktatúra államszervezési logikája, mivel az ab ovo nem tűrhetett ellenőrizhetetlen közösségeket. A konfliktust az állampárt ideológiai voluntarizmusa is felerősítette, mert az a vallásosságot olyan történeti esetlegességnek tekintette, melyet a proletárdiktatúrának mielőbb ki kell

- 1 A kutatás a TÁMOP 4.2.4. A/2 -11-1-2012-0001 Nemzeti Kiválóság című kiemelt projekt keretében zajlik. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.
- 2 A katolikus egyház két világháború közötti privilegizált állapotát a következő intézkedések számolták fel: az egyházak gazdasági hatalmának megtörése a kárpótlás nélküli földosztás révén, 1945; az egyházak közéleti, kulturális és politikai aktivitásának korlátozása, 1946–47; az egyházak oktató-nevelő intézményrendszerének államosítása, 1948. június. Lásd erről: BALOGH Margit: „Isten szabad ege alatt” – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között. In: *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után*. (Historia Hungaro-Slovaca – Slovaco-Hungarica 2.) Szerk. BALOGH Margit. Bp. 2008, 49. 60.
- 3 A katolikus szervezetek feloszlását 1946 júliusában Rajk László belügyminiszter rendelte el, aminek következtében mintegy 1500 egyesületet számoltak fel. Az iskolák államosításáról szóló törvényt 1948. június 16-án fogadta el az országgyűlés, amely 3094 katolikus intézményt érintett.

Következésképp megállapíthatjuk, hogy nincsenek bátorító jelek, hogy hozzáférjünk a Román Ortodox Egyház 1945–1989 közötti belső dokumentumaihoz. Az ortodox hierarchia azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy ellenezte a mélyreható erkölcsi reformokat, illetve, hogy a levéltárak átláthatóak és kutathatók legyenek mindenki számára. Annak ellenére, hogy az ASSBOR minden valószínűség szerint zárt archívum marad a független történészek számára, Óboldogsága Daniel pátriárka lelkipásztori tevékenysége alatt (Teocist pátriárka utódjáról van szó), mégis visszafordíthatatlannak tűnik a nyitás más levéltárak esetében. Ilyenek a Securitate CNSAS-nál őrzött iratai,⁴⁰ vagy a Politikai-Adminisztratív Osztályának a Nemzeti Levéltárban őrzött iratai. Összevetve egyes magas rangú egyházi vezetők és klérus többi tagjának nemrég megjelent visszaemlékezései bizonyos mértékben helyettesíteni tudják a Román Ortodox Egyház belső dokumentumainak hiányát vagy szegényességét. Szükséges megemlítenem, hogy nemcsak az ortodox egyházi vezetők utasították vissza a világi kutatók kérelmeit, hanem, azok előtt sem nyitlak meg a kapok, akik a Római Katolikus Egyháznál akartak kutatni (főleg a Bukaresti Érsekségen), de más felekezetek sem fogadták őket szolgálatkészséggel.

Az állam-egyház közötti kapcsolat problematikájáról szólva szükséges még elmondani azt, hogy számos módszertani és elméleti lemaradás mellett a román történetírás adós maradt az összehasonlító szakmunkákkal. Olyan szakmunkákra gondolok itt, amelyek az állam-egyház viszonyát kelet-európai kontextusba helyezve elemzi.⁴¹ Hasznosnak bizonyult volna az egyház és az állam hazai kapcsolatának elemzését párhuzamban vonni más esetekkel (például a bulgáriaival).⁴²

tanintézetek doktorandusai. Ezeket csak akkor veszük figyelembe, ha kellőképpen megindokolták a kutatást. Az elkövetkezendőkben ugyanezt ültetik majd gyakorlatba az egyházmegyei központok levéltárai esetében is. 4. Jóváhagyja, hogy az információkhoz, adatokhoz és dokumentumokhoz való ellenőrizetlen hozzáférésnek, valamint a Szent Szinódus Levéltárában, illetve az egyházmegyei archívumaiban lévő dokumentum-örökségek illegális eltulajdonításának és értékesítésének megelőzése érdekében mindenütt gyakorlatba ültessék az Országos Egyházi Állandó Tanács 2012. február 23-i határozatát, amely szerint a Szent Szinódus Levéltár alkalmazottai nem használhatják a levéltárakban lévő dokumentumokat az Országos Egyházi Állandó Tanács, illetve az egyházmegyékre vonatkozóan az Egyházmegyei Állandó Tanács jóváhagyása nélkül. 5. Jóváhagyja, hogy a Szent Szinódusnak a jelen határozata megfelelő módon ültessék gyakorlat és alkalmazza az egyház központi szervezeteinek, valamint a szavazati joggal rendelkező szervezetek szabályzatának kidolgozásakor. Uo.

40 2007-ben több száz iratot tettek közzé a CNSAS archívumából, melyek főleg az egyes klérusagok és a nemzetbiztonsági szervek közötti együttműködés szempontjából voltak reprezentatívak. Lásd a Raportul Final bevezetőjét, ill. CHIVU-DUȚĂ, Carmen: *Culte din România între prigoană și colaborare*. Iași, 2007, Polirom. 12. és az azt követő oldalak.

41 Természetesen kivételek is vannak – lásd a Lavinia Stan és Lucian Turcescu által aláírt tanulmányokat: *Religion and Politics in Post-communist Romania*. Oxford University Press, 2007; LEUȘTEAN N., Lucian: *Orthodoxy and the Cold War: Religion and Political Power in Romania, 1947–1965*. Palgrave MacMillan, Houndmills-Basingstoke, 2009., és ȘINCAN, Anca Maria: *Of Middlemen and Intermediaries, Negotiating the State Church Relationship in Communist Romania - The Formative years*. PhD Thesis, CEU Budapest, 2011.

42 Ebből a perspektívából hasznos lehet a Carsten Riisnek köszönhető kötet: *Religion, Politics, and Historiography in Bulgaria*. New York–Boulder, Colorado, East European Monographs–Columbia University Press, 2002.

külsőből. Ezzel szemben a szerzetesi létforma önmagában is azt demonstrálta, hogy létezik transzcendencia.

A következőkben a magyarországi katolikus egyház történetén belül a jezsuita rend sorsfordulói tárulnak fel az 1945 és 1965 közötti időszakban.⁴ A jezsuiták igen hamar a kommunista egyházüldözés célkeresztjébe kerültek, a rend tagjai a magyarországi egyházüldözés kárvallottjait figyelembe véve felülreprezentáltak voltak. A rendtagok tekintélyes részét ítélték el koncepciós perben, hurcolták internáló táborokba, vagy vonták más módon eljárás alá. A provincia 67 tagja – a magyar rendtartomány hazai szekciójának közel negyede – majd 280 évet töltött börtönben vagy internálásban. Összesen több mint 1000 évre ítélték őket. A rend működését ellehetetlenítő intézkedések hatására, 1946 és 1957 között több hullámban összesen 135 jezsuita hagyta el az országot. Mindezekhez képes azért beszélhetünk mégis működésről, mert a jezsuiták minden nehézség ellenére megőrizték szervezeti egybetartozásukat, többszöri „lefejezés” közepette is biztosították a belső hierarchia illegális megmaradását.

A MAGYAR PROVINCIA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A magyar jezsuiták a második világháború utáni első években – saját korábbi történetükhöz mérten is – minden korábbit meghaladó létszámot, megújulási lendületet, előremutató kezdeményezéseket tudtak felmutatni. A rendtagok tevékenysége széleskörű intézményes bázisra épült: próba- és lelkigyakorlatos ház Budapesten; teológiai-bölcséleti főiskola és egyházmegyei közti szeminárium Szegeden; gimnázium internátussal Kalocsán és Pécsen, rendházak Budapesten, Hódmezővásárhelyen, Kaposváron, Kiszepsten, Mezőkövesden, Nagykapornakon, Szatmárnémetiben és Szegeden; missziós állomás plébániával Kolozsvárott és a tamingi misszió Kínában.⁵ Jezsuita vezetés alatt állt a szegedi egyházmegyei közti szeminárium és a kalocsai főegyházmegye kissemináriuma; jezsuita tanárok működtek a szatmári, veszprémi és egri egyházmegyei szemináriumokban is. Az 1920-as évek óta rohamosan gyarapodó Magyar Rendtartomány létszáma 1950-ben érte el a csúcspontot: 417 tagjával a Magyarországon működő szerzetesrendek egyik legnépesebb közössége volt. Személyi állományának gerincét az a 30–40 évesekből álló csoport képezte, mely a harmincas évek elején, a magyarországi „katolikus reneszánsz” időszaka-

kának inspiráló hatására lépett a rendbe.⁶ A magyar provinciának 1949 elején 83 tagja tartózkodott külföldön: 35 misszióban 48 személy tanulmányi és más okokból.⁷

A háborús összeomlást követően a külső körülmények változása az „egyház új tavaszával” kapcsolatos várakozásokkal párosult. A „krisztusibb kor” előkészítésének sürgető feladata és az egyre szűkülő mozgástérben való érvényesülés igénye új megközelítéseket inspirált, és pezsgő rendi életet eredményezett.⁸ A *Historia Domus*ok bejegyzései, a rendtartomány által kiadott lap, *A Szív* kétszázazres példányszáma, a népmissziókon részt vevő tömegek és a rend iránt érdeklődő fiatalok sokasága a vallási élet dinamikus fellendüléséről tanúskodtak. Lélektanilag érthető, hogy ebben a helyzetben a rendtagok többsége – az egyre sűrűsödő letartóztatások és internálások dacára – nem vette komolyan azokat a vést jósó jelzéseket, melyeket többek között a római rendi központ is közvetített már 1946-tól. „Ezek az olaszok be vannak rezelve, pedig nincs itt semmi baj, megyünk fölfelé. Azt hittük: olyan erős a katolicizmus, hogy az állam nem tehet semmit ellenünk” – emlékezett vissza a korszak hangulatára Pálos Antal⁹ *A Szív* korabeli szerkesztője.¹⁰

Az egyházak elleni harc az egypártrendszer megeremtését követően (1948) került nyíltan a politikai élet fókuszába: a Magyar Dolgozók Pártja soron következő, felszámolandó politikai ellenfeleként tekintett a Katolikus Egyházra, és ellehetetlenítése érdekében a politikai propagandán túl a végrehajtó hatalom és az igazságszolgáltatás minden lehetséges eszközét felhasználta.¹¹ A rendi történet szempontjából 1948–1949 fordulója mindenképpen korszakot zár. Ekkor, Tüll Alajos¹² tartományfőnöksége idején, sorsfordi-

6 Az 1930-as évek katolikus útkereséséről lásd PETRÁS, Éva: „*A Splendid Return*” *The Intellectual Reception of the Catholic Social Doctrine in Hungary (1931–1944)*. (Complementa Studiorum Historiae Ecclesiasticae I.) Wesley János Lelkészképző Főiskola, Bp. 2011. és BALOGH Margit: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946*. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 23.) MTA Történettudományi Intézete, Bp. 1998.

7 A személyi állomány alakulását lásd ANDRÁS Imre S.J.: *A Jézustársaság magyar provinciája 1949–1968 között*. Kézirat. 1969, 3–8.

8 Egy új, krisztusi korszak eljövételének várása általános jelenség volt a II. Világháború traumáját követő években. XII. Piusz az „Egyház új tavaszáról” beszélt; Lombardi, neves jezsuita pedig szintén Krisztus korszakának eljövételéről tartott előadást az 1950-es szerzetesi kongresszuson Rómában.

9 Pálos Antal SJ (1914–2005) Az 1909-ben alakult önálló magyar rendtartomány hazai nevelésű, harmadik nemzedékéhez tartozott, 1943-ban szentelték pappá. 1944-től Kollár Ferenc mellett *A Szív* segédszerkesztője, 1948 decemberétől Tüll Alajos, majd Csávossy Elemér tartományfőnöki titkára, a tanuló rendtagok külföldre szöktetésének egyik irányítója. 1951 májusától 1954. június 30-ai letartóztatásáig a provincia tartományfőnöke. 1956. október 27-én, a forradalom alatt szabadult, 1957. január 9-én tartóztatták le ismét, végül 1963. május 15-én szabadult. 1991-ig Piliscsabán, a megváltós nővérek öregotthonában működött, kezdetben mint „mindenes”, később mint alkalmi lelképásztor és a nővérek lelki vezetője. A rendszerváltást követően aktív szereplője az újjászerveződő rendi életnek. 2005. február 3-án hunyt el Pilisvörösváron.

10 B. PETŐFI Ágnes: *Pálos Antal életútja*. In. *Pálos Antal emlékezete*. Szerk. SZABÓ Ferenc S.J. – LÁZÁR KOVÁCS Ákos. Szent István Társulat, Bp. 2009, 32.

11 Az iskolák államosításától a szerzetesrendek működési engedélyének megvonásáig tartó időszak egyház-történetének fontosabb eseményei: Mindszenty József bíboros letartóztatása és elítélése 1948. december – 1949. február; a békepapi mozgalom megszervezése, és az állam és egyház közötti ún. „megállapodás”, 1950. augusztus; a szerzetesrendek működési engedélyének megvonása, 1950. szeptember voltak. Lásd erről: SALACZ Gábor: *A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje 1948–1964*. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 9.) München, 1988, 9–96.

12 Tüll Alajos SJ (1894–1987) a középiskolát Kalocsán, a filozófiát és a teológiát Pozsonyban és Innsbruckban végezte, 1923-ban szentelték pappá. 1929-től 1941-ig a rend pécsi Pius Kollégiumának tanára, 1933-tól rektora és gimnáziumi igazgató. Működése alatt a az intézmény az ország egyik legnívósabb iskolai komplexuma lett. A rendtartomány vezetését Borbély István külföldre szökését követően 1949. január

4 A kutatás során az újonnan feltárt és elemzett iratok mellett jelentős mértékben támaszkodhattam a korábbi gyűjtésekre és feldolgozásokra. Elsősorban Pálos Antal visszatekintésére: PÁLOS Antal: „*Viharon vészen át.*” *Rövid áttekintés a Jézus Társasága Magyar Rendtartományának életéről a II. világháború után (1944–1990)*. (Anima Una könyvek I.) H. n. [Bp.] 1992., Hetényi Varga Károly pótolhatatlan értékű dokumentációjára: HETÉNYI VARGA Károly: *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában II*. Abaliget 2002., és az Anima Una sorozat Szabó Ferenc SJ által szerkesztett, a kortárs és/vagy üldözött magyar jezsuiták életútját bemutató kötetekre. A memoárok közül forrásértékét tekintve kiemelkedik Mócsy Imre írása: MÓCSY Imre: *Beadványom*. Bécs 1989. A levéltári kutatáskor legnagyobb haszonnal az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) és a Budapesti Fővárosi Levéltár (BFL) nagy mennyiségű iratanyagának kutatása járt, e két archívum őrzésében lévő iratok együttes feldolgozása lehetővé tette az egyes koncepciós perek folyamatának – korábban el nem végzett – integrált és majdhogynem teljes körű analizisét.

5 SZILAS László: *Jezsuiták Magyarországon*. In. *Magyar Katolikus Lexikon V*. Főszerk. Diós István. Szent István Társulat, Bp. 2000, 827–834.

tó eseményeket jegyez a rend története: ilyen a provincia tanulmányi házának elfoglalása, a tanuló rendtagok külföldre menekítése és a provincia új struktúrájának kialakítása, valamint az első, a rend egészét érintő, nagy letartóztatási hullám. A Mindszenty-ügy folyamánként történt letartóztatások pedig úgy is érzékenyen érintették a rendet, hogy a nyílt ellenállás megtörése egyúttal a kompromisszumok útját is elvágta. Az bíboros letartóztatása a rend két nagy hatású egyéniségének sorsát is megpecsételte: Mócsy Imrét¹³ 1949 januárjában Kistarcsára internálták; Kerkai Jenőt¹⁴ 1949. február 12-én tartóztatták le.

A TANULÓ RENDTAGOK KÜLFÖLDRE SZÖKTETÉSE ÉS TÜLL ALAJOS PEREI

A rend szegedi skolasztikátusát 1948 őszén foglalták el iparostanoncok. Az utánpótlás képzésének ellehetetlenülését látva Tüll Alajos radikális lépésre szánta el magát: a Társaság római központjának ajánlására utasítást adott a tanuló rendtagok külföldre menekítésére.¹⁵ Az akció során, drámai körülmények közt, 68 személynek sikerült külföldre jutnia. A provincia vezetése a szökésre két lehetőséget talált: az egyik út – nevezzük evidensnek – azoknak a szerzeteseknek az önálló akciója, akik a nyugati határ közeléből származtak.¹⁶

1-én vette át. Már 1949. január 22-én kitiltották a fővárosból, és Mezőkövesdet jelölték ki kényszerintézkodási helyül, ahol 1949. augusztus 27-én a tanuló rendtagok külföldre szöktetésének megszervezése miatt letartóztatták, majd két és fél év börtönbüntetésre ítélték. Miután büntetését letöltötte internálták, majd az internáló táborok felszámolását követően újra elítélték. 1956 októberében, a forradalom alatt szabadult súlyos beteg, 1957-ben Pannonhalmára költözött, ahol az ott élő szerzetesek előjárójukká választották. Itt hunyt el 1987-ben.

13 Mócsy Imre SJ (1907–1980), a rend nemzetközileg is elismert teológusa és biblikusa, a Gregorianum professzora, 1948 decemberében, mint szóvivő, (portavoce) a Mindszenty-ügy diplomáciai rendezésének lehetőségét is felvető „üriemberi megállapodás” ajánlatával utazott Rómába. Az üzenet lényege az volt, hogy a magyar kormány a vele kapcsolatban felmerült adatok ellenére kész a Mindszenty elleni eljárás megindításától eltekinteni, ha a Vatikán őt valamilyen jogcímen Rómába visszahívja. Mócsy küldetése a primás karácsonykor bekövetkezett letartóztatása miatt okafogyottá vált. Így a Czaplak Gyula egri érsek, illetve a kormány szóvivőjeként Rómába érkező Mócsy, a Vatikán szóvivőjeként hozta haza a pápa tiltakozó levelét és azt az üzenetet, hogy a Mindszentyvel történtek miatt a Szentszék elvárja a magyar püspökök nyilvános tiltakozását. Mivel a püspökök próbálták elkerülni a nyílt konfrontációt, Mócsy szükségesnek érezte, hogy a Szentszék felhívását személyesen is nyomatékosítsa. Ezért január 17-én megjelent a püspöki konferencián és a nyílt állásfoglalás mellett érvelt. Az államvédelem még aznap őrizetbe vette, Dél-Budára, majd Kistarcsára internálta. Perére csak 1953. október 7-én került sor. A bíróság „demokratikus államrend elleni folytatódó gyűlöletre izgatás büntetésében” találta vétkesnek, amiért 9 és fél évi börtönrre ítélte.

14 Kerkai Jenő SJ (1904–1970) a '30-as évek végén létrehozott legnagyobb magyar katolikus népmozgalom, a KALOT alapítójaként és vezetőjeként vált országszerte ismertté. A világháborús összeomlást követően, a mozgalom megmentése érdekében felvette a kapcsolatot a megszálló szovjet hadsereg képviselőivel; majd Mindszenty bíboros haragját is magára vonva azt szorgalmazta, hogy az egyház – a megmaradás érdekében – a bíboros által képviselt intranzigens magatartás mellett, az elvek feladása nélkül, de keresen kompromisszumokat az új államhatalommal. Perében az állam és egyház közötti ellentét enyhítését célzó megbeszéléseit és közvetítő szerepét minősítették az államrend megdöntésére irányuló szervezkedésnek, amiért 6 év fegyházra ítélték. Mielőtt büntetését letöltötte volna, 1954. februárjában ügyében pótnyomozást rendeltek el, melynek eredményeként a bíróság a magyar jezsuiták „szociális apostolatát” – egy 1941-ben írt KALOT-körlevél miatt – „népellenes büntetettben” találta bűnösnek és ezért újabb 4 és fél évi börtönrre ítélte. ÁBT. 3. 1. 9. V–302. P. Sas Imre. A Budapesti Fővárosi Bíróság B. III. 0253/1954–5. számú ítélete (1954. május 14.). 177–178.

15 PÁLOS: „Viharon vészen át” i. m. 30. 31.

16 ÁBT. 3. 1. 9. V–19486. Handler Lajos. Kiss László gyanúsított kihallgatása (1949. március 30.). 16.

A másik egy extrém megoldás: az Alberg Expressz hálókocsijának tengelyére szerelt deszkalapokon kijutni. Többeket határátlépés közben fogtak el, ők – egy tucatnyian – internálótáborba vagy börtönbe kerültek. A tartományfőnököket 1949 augusztusában tartóztatták le. A szökések elősegítése miatt ítélték el,¹⁷ ám büntetése letöltése után nem engedték szabadon: 1952-ben – miután eljátszották vele szabadulását – Kistarcsára internálták, 1953 októberében, a táborok felszámolásakor pedig ügyét átértékelve egy szürrealitásba hajló látszatperben kémkedés miatt ítélték el.¹⁸

A kialakult helyzethez alkalmazkodva a Társaság római központja önálló előjárót nevezett ki a külföldön élő rendtagok számára. A provincia ezáltal hivatalosan is két szekcióra oszlott: I. szekció: a Magyarországon élő rendtagok; II. szekció: a Nyugaton élők.

CSÁVOSSY ELEMÉR TARTOMÁNYFŐNÖKSÉGE ÉS A SZERZETESRENDEK SZÉTSZÓRATÁSA

Tüll letartóztatását követően, utódja, Csávossy Elemér¹⁹ hisztérikus politikai légkörben vette át a provincia irányítását. Tartományfőnöksége idejére esik a magyar püspöki kar ellenállásának megtörése, a szerzetesek kitelepítése, majd a rendek szétszórátása, valamint a jezsuitákat érintő újabb internálási hullám.

A szerzetesek elleni nyílt fellépés időzítését aktuálpolitikai és praktikus szempontok határozták meg. Kiiktatásuk önmagában is nagy horderejű lépésként annak a politikai játszmának volt része, mely a püspöki kar ellenállásának megtörésére irányult. A szerzetesek kitelepítésével, őket túszként felhasználva a pártvezetés az általa diktált megállapodás elfogadására akarta kényszeríteni a katolikus püspöki kart, mely eddig – intézményes tényezőként utolsóként – sikerrel odázta el a rendszer elismerésére irányuló törekvéseket. A pártvezetést az is motiválhatta, hogy a szomszédos országok már korábban megkezdték a szerzetesrendek likvidálását: a férfi szerzetesrendek erőszakos felszámolása Csehszlovákiában 1950. április 13-áról 14-re virradó éjszaka az úgynevezett K-akcióval vette kezdetét.²⁰

17 BFL VII. 5. c. 13711/1949. Tüll Alajos és társai pere. Jegyzőkönyv a Tüll Alajos és társai ellen indított bűnügy nyilvános főtárgyalásáról (1949. szeptember 15.). 56–63.

18 BFL XXV. 4. f. 002103/1954. Tüll Alajos pere. A Legfelsőbb Bíróság ítélete. 96–97. vö. HETÉNYI VARGA: *Szerzetesek i. m.* 356.

19 Csávossy Elemér SJ (1883–1972) jezsuita szerzetes, 1924 és 1927 között és 1949 szeptemberétől 1951. május 7-ig letartóztatásáig a rend magyarországi tartományfőnöke. Középiskoláit a jezsuiták kalocsai és kálcsburgi gimnáziumában végezte. Pozsonyban filozófiát, Innsbruckban teológiát tanult, 1911 júliusában Budapesten szentelték pappá. Csávossy az egyik legtermékenyebb újkori magyar jezsuita író. Irodalmi munkássága főként a Jézus Szíve-tisztelet, a lelkigyakorlatok, Szűz Mária és a szociális igazságosság témájára terjedt ki. Elindította Kaszap István, Bathány-Straßmann László és Apor Vilmos boldoggá avatását. A szemlélődő és tevékeny életformát egyesítő Unum Testvérek társulatának alapítója, Bogner Mária Margit lelki vezetője és kanonizációjának előmozdítója. Meghatározó egyénisége az 1938-as Eucharisztikus Világkongresszusnak és fontos háttérszervezője az 1947–1948-as Mária-évnak. A forradalom idején, 1956. október 27-én Vácról szabadult. 1957 novemberéig Budapesten és Pannonhalmán bujkált, ekkor hivatalosan is szabadlábra helyezik. Budapesten élt, majd az 1961. február 6–7-ei országos razziát követően végleg Pannonhalmára költözött. 1972. október 22-én hunyt el.

20 A csehszlovákiai szerzetesek kitelepítéséről alapvető munka DUBOVSKÝ, Ján: *Akcia kláštor. Komunistický režim na Slovensku v boji proti mužským rehoľiam v rokoch 1949–1952*. Martin, 1998., a K-akció összefoglalását lásd DUBOVSKÝ, Patrik: *Akcia kláštor. Pamäť národa*, 2005/3. 73–78. A szerzetesrendek működésének korlátozását vagy tiltását semmiféle jogszabály vagy rendelet nem rögzítette Csehszlovákiában.

A több hullámban végrehajtott akció májusig 28 rend 2376 tagját érintette. A szerzetesek gyűjtőkolostorokba és internáló kolostorokba tömörítését 1950 márciusában nagyszabású kirakatper előzte meg.²¹ A több mint 8000 csehszlovákiai apáca a következő évben jutott hasonló sorsra. A román kormányzat már korábban, egy 1949. július 29-én kelt rendeletével felszámolta a kolostorok és rendházak többségét.²²

A szerzetesrendek működési engedélyét végül az 1950. évi 34. számú törvényerejű rendelet vonta meg, melyet 1950. szeptember 7-én hirdettek ki. Az intézkedés 23 férfi szerzetesrend 2582 tagját és 40 női rend közel 9000 apácáját érintette.²³ A jezsuita provincia (Sectio I.) 250 tagot számlált ekkor. A működési engedély megvonása után a már felszenteltek közül csak korlátozott számú pap-szerzetes működhetett rendezett egyházi státusban, egyházmegyei felvételt nyerve vagy a volt szerzetestemplomokat ellátva. A többi szerzetesnek az állam nem engedélyezte, hogy papként működhesse, vagyis nyilvánosan nem misézhettek és egyéb istentiszteletet sem végezhettek, legfeljebb zárt ajtók mögött, illetve a nyilvánosságtól elzárt helyen. Ők az állam szempontjából csak mint világiak voltak eltűrhetők, még világi papi ruhát sem hordhattak.

A jezsuiták helyzetét súlyosbította azoknak a rendtagoknak az internálása, akik megszöktek a számukra kijelölt rendházakból, kolostorokból, vagy elkerülték a kitelepítést. Azzal, hogy a tiltott határátlépés miatt fogva tartott rendtagok csoportja újabb internál-takkal bővült, a provincia *Collegium Maximuma* és egyben aktív tagjainak legnépesebb közössége 1951-re a Budapest közelében üzemeltetett kistarcsai internálótábor lett. A fiatalok számára a szintén internált Mócsy Imre szervezett egyházi engedéllyel és táborparancsnoki jóváhagyással – az egyháztörténelemben talán egyedülálló – teológiai főiskolát.²⁴

A jezsuiták a rend állami feloszlását – a többi szerzetesrendhez hasonlóan – nem kívánták beletörődvé elfogadni, hanem alkalmazkodni akartak hozzá, mégpedig a régi hagyományok szellemében és a további hatékony szolgálat érdekében. Csávossy és provinciális-utódai ezt tekintették fő feladatuknak, aminek az lett az eredménye, hogy a rendtagok továbbra is szoros kapcsolatban maradtak egymással, és csak igen kevesen morzsolódtak le. Csávossy nagy gondot fordított a katakomba-lét elvi és gyakorlati megalapozására; a „szerzetesek voltunk, vagyunk és maradunk” alapelvét az egyházi jogi érvek mellett évszázados történelmi tapasztalatok és a hitben szemlélt valóság is alátámasztotta.

Mindez olyan alternatív létállapot kialakítását eredményezte, ami – a világegyházban kibontakozó fundamentálteológiai szemléletváltás által is inspirálva – mégiscsak lehető-

séget adott a szerzetesi létforma intézményesültség nélküli megőrzésére.²⁵ A provinciális ügy értékelte az eseményeket, hogy a Gondviselés a Társaság tagjainak életét más pályára állította. A korábbi „etablírozott” korszakkal szemben, amikor külső tényezők eltakarták az Evangélium fényét, eljött a kenózis ideje, mely az igazi kereszténység megjelenésének elengedhetetlen feltétele. Ebben az új helyzetben lehetőség van az életszentség radikális megélésére, akár az élet feláldozásának árán is – erre vannak ex offo a szerzetesek. Az így bemutatott tanúságtétel pedig előkészíti a krisztusi kort. Az idők jeleinek fürkészése és a krisztusi küldetésnek való megfelelés az evangelizáció területén új – jezsuita vonatkozásban konkrét – perspektívákat nyitó javaslatokkal egészült ki. Az inspirációt Jean-Baptiste Janssens generális szociális apostolkodásról szóló körlevele és az 1946-os generális kongregáció irányelvei adták. A mindennapi feladatokon túl, a várható változásokkal is összefüggésben, Csávossy legfontosabb feladatának a rendi központ ezzel kapcsolatos javaslatainak megvalósítását tekintette. Az üldöztetést a kiválasztottság pecsétjeként fogadta, az aktuális nehézségek a jövőbe tekintve, a feltámadásba vetett hit dimenziójában nyertek értelmet. A szétszórás, a szándékoltól eltérően így egyfajta bumerángthatást váltott ki: a szerzetesi identitás újrafelfedezését, az összetartozás tudatának megerősödését eredményezte.

A felszámolásra ítélt szerzetesrendek aktivitása, a pasztorációs lehetőségek további szűkítésének igénye, valamint az, hogy a püspöki kar továbbra sem tette le az állameskü, drasztikus lépésre készítették a kommunista pártot. Az egyházpolitika új irányvonaláról az MDP KV Titkársága 1951. május 6-án hozott határozatot. Ebben egy Grósz József kalocsai érsek elleni – ő volt Mindszenty József letartóztatását követően a püspöki kar elnöke és az 1950 augusztusában kikényszerített „megállapodás” aláírója – kirakatperről döntött, melynek főbb vádpontjait és személyi összetételét is meghatározta.²⁶ Az MDP a perrel a feloszlott szerzetesrendekre is csapást kívánt mérni: „A pernek bizonyítani kell, hogy a legfontosabb szerzetesrendek, megszegve az egyezményt és az állam törvényeit, illegálisba vonultak, szervezett államellenes működést fejtettek ki a reakciós püspökök tudtával és segítségével.”²⁷

Csávossy Elemér letartóztatására 1951. május 7-én került sor. Valószínűleg a kalocsai érsek elleni perben akarták felhasználni, de mint a jezsuita rend tartományfőnöke is veszélyesnek minősült. Végül 8 hónapi vizsgálat után, a személyi szolgálatára beosztott Miklós János testvérrel és több civillel együtt, 1952. január 16-án külön – „00”-ás (titkos) – perben „népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés, vezetése és kémkedés bűntette” miatt 7 és fél év börtönbüntetésre ítélték.²⁸

25 Ennek az ébredésnek adott ösztönzést XII. Piusz pápa *Mystici Corporis* enciklikája, illetve elismerést az 1947-ben megjelenő *Provida Mater* apostoli konstitúció, mely a világi apostolkodás új lehetőségeit taglalta. Teljes terjedelemben közli BERTALAN Péter: *Provida Mater; Egy rejtőzködő enciklika magyarországi utóélete*. Győr, 2009.

26 Nagyságrendjét tekintve Grósz József kalocsai érsek pere és a hozzá kapcsolódó mellékperek együttese volt a kommunista diktatúra egyik legnagyobb törvénysértése Magyarországon. A Grósz-pernek legalább 24 mellékpere volt, amelyekben több mint kétszáz elítélt adata ismert. A 17 kivégzett mellett tízéves vagy azon felüli büntetést kapott ötvenöt fő. Grósz József és társai ügyében a bíróság 1951. június 28-án hirdetett ítéletet, melyben Vezér Ferencet halálra, Grósz Józsefet 15 évre ítélte, a többi vádlottat 8 és 14 év közötti börtönbüntetéssel sújtotta. A főper dokumentumait BALOGH Margit és SZABÓ Csaba közölte: *A Grósz-per*. Bp. 2002.

27 A dokumentumot közli: SZABÓ Csaba: *A Grósz-per előkészítése 1951*. Bp. 2001, 100–109.

28 BFL XXV. 4. f. 002197/1951. Csávossy Elemér pere. A Budapesti Megyei Bíróság ítélete (1952. január 16.). 136–139.

21 A per egyik fővádlottja Frantisek Šilhan jezsuita tartományfőnök volt, akit 25 évre ítélték. KAPLAN, Karel: *Staat und Kirche in der Tschechoslowakei 1948–1952*. (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum. Band 64.) München, 1990, 101–104.

22 A Romániában működő szerzetesrendek sorsáról lásd: BOZGAN, Ovidiu: *Ofensiva împotriva monahismului catolic din România (1948–1951)*, in „Revista istorică”, tom XIII (2002), nr. 1–2, p. 91–119.

23 BALOGH Margit – GERGELY Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Kronológia*. Bp. 1993, 293. Ettől kezdve csak a bencések, a piaristák, a ferencesek és a Miaszonyunkról Nevezett Szegény Iskolánövérsek működhetek a rendenként 2–2, a megállapodás értelmében visszakapott gimnázium ellátásához szükséges korlátozott létszámmal.

24 Mócsy a képzést 1949-ben szervezte meg. A táborparancsnok lényegében arra adott engedélyt, hogy Mócsy teológiai szakkönyveket hozasson a táborba.

A rendtartomány történetének talán legkritikusabb időszakában Pálos Antal vette át a provincia vezetését. A közösséget nagy leleményességgel összetartva megszervezte a szemináriumokból időközben elbocsátott növendékek illegális képzését, új tagokat vett fel és gondoskodott az idős rendtársak ellátásáról. Ők a pannonhalmi bencés apátságban kialakított papi szociális otthonban nyertek elhelyezést. Az összetartozás tudatát erősítették azok a tartományfőnöki levelek, melyeket Pálos lehetőleg negyedévenként minden rendtaghoz eljuttatott.²⁹ A provincia életében jelentős eseménynek számított, hogy 1953. szeptember-októberében Nagy Imre kormánya felszámolta az internálótáborokat.³⁰

Pálos számára a diszperziós lét egyedül lehetséges fundamentumát a Rómához való feltétlen hűség jelentette és e szerint végezte feladatait is. Mivel a pápa kommunizmussal kapcsolatos véleménye nem volt kétséges, a rendszerrel kapcsolatos bármiféle kompromisszumot elfogadhatatlannak tartott. A „materialista törekvésekkel való együttműködés” egyházi követelményeinek tisztázására a rendtagok számára több eligazítást is készített. Annál is inkább, mert úgy vélte, hogy a Szentszék kommunizmussal kapcsolatos állásfoglalásai nem érvényesülnek autentikusan a magyar egyház életében. A megrostált és megfélemlített „legális egyház” egyre több termelési-politikai transzmissziós feladatot vállalt. A novíciusok felszentelésének nehézségei, a diszpozícióknál érvényesülő kontraszelekció és a püspökök papi békemozgalommal kapcsolatos erőtlensége mély belső krízis jeleit tükrözték. Ezért, hogy a növendékek szentelése biztosítva legyen és a nyilvános működéstől eltiltott papokat összetartsa, a provinciális titkos püspök felszentelését és egy titokban működő missziós szervezet létrehozását kezdeményezte. Az erről szóló tervezetet 1954 júniusában akarta a vatikáni államtitkárság elé terjeszteni, elkészítésébe Jámor Mike bencés szerzetest vont be. A tervezetben a Rómától kért püspök(ök) csak az *ordó*-t birtokolhatták volna, tevékenységük kizárólag a papszentelésekre korlátozódott. A *jurisdictió*t, a missziós egyház kormányzását, külön pápai jogkörrel, apostoli adminisztrátorként egy másik pap gyakorolta volna teljes illegalitásban. A „katakomba egyház” a magyar egyházi hierarchiától függetlenül, kizárólag a Szentszéknek alárendelten működött volna.³¹

A rend akkor került újra a politikai rendőrség látókörébe, amikor az, egy kombinált államvédelmi akció során megszerezte a tervezetet.³² Pálost 1954 júniusában tartóztatták le, majd 1955. február 22-én zárt tárgyaláson, „külföldi szervezet részére adatközléssel elkövetett hűtlenség; a Népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése büntette” miatt 17 év börtönbüntetésre ítélték.

Noha a pártvezetés által meghatározott egyházpolitikát 1951-től hivatalosan az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) felügyelte,³³ az illegalitásban működő szerzetesrendekkel kapcsolatos intézkedések elsősorban a politikai rendőrség szempontjai szerint alakultak. Az államvédelem a jezsuita rendet konkurens szolgálatnak, vatikáni irányítás alapján működő kémszervezetnek tekintette, melynek tagjai összekötő „cementként” a klerikális reakció összefogásában is vezető szerepet töltöttek be. Ellehetetlenítésük érdekében a „klasszikus ’50-es évek” jellemzően börtöncentrikus időszakának módszerei mellett 1953–54-től érzékelhetően az operatív szempontokat érvényesítő állambiztonsági módszerek váltak hangsúlyosabbá. A „kit hogyan tudunk bebörtönözni” szempontja helyett sokkal inkább a „kit hogyan tudunk beszervezni, együttműködésre bírni” kérdése határozta meg a politikai rendőrség munkájának hatékonyságát.³⁴ Hogy az illegális rendek működését lehetetlenné tegye, az államvédelem igyekezete mindenekelőtt ügynökséggel való átfogásukra, belső bomlasztásukra és a külföldi rendi központokba való beépülésre irányult. Mindez a jezsuiták vonatkozásában Pálos Antal letartóztatásával vette kezdetét: „Megállapítottuk, hogy Pálos az illegális jezsuita rend tevékenységét a „rendi tanács” tagjaival együtt irányította. Miután ők szabadon maradtak, aknamunkájukat továbbra is folytatják. Ellenséges tevékenységük megszakítása érdekében javasoltuk őrizetbe venni az illegális jezsuita rend jelenleg szabadon lévő vezetőit. Az őrizetbe vételek végrehajtásával egy időben az illegális jezsuita rend dezorganizálására, ügynökséggel való átfogására és a belgiumi emigrációs központba való beépülésre tettünk javaslatot.”³⁵

Az MDP Központi Vezetőségének Titkársága 1955. július 11-én határozatot hozott az Állami Egyházügyi Hivatal munkájának „megjavítására” és az egyház tevékenységének visszaszorítására. A határozat 3. pontjának megállapítása szerint: „Különös figyelmet kell fordítani és a legrövidebb időn belül felszámolni az illegális egyházi szertartásokat, valamint az illegálisan működő szerzetesrendeket.”³⁶ Pálos utódját és közvetlen munkatársait 1955 augusztusában vették őrizetbe.³⁷ Letartóztatásukkal a kommunista hatalomátvételt követő hetedik évben már a rendtartomány negyedik provinciálisa került fogságba, a csoportvezetők letartóztatása pedig lényegében „lefejezte” a rendet. Ebben a helyzetben, az állambiztonsági igények változásával szoros összefüggésben, a vizsgálat befejezése előtt kompromisszumkészsége miatt szabadon engedett Kollár Ferenc³⁸

33 KÖBEL Szilvia: „*Oszd meg és uralkodj!*” A pártállam és az egyházak. Rejtjel Kiadó, Bp., 2005.

34 A Belügyminisztérium Kollégiumának ülési jegyzőkönyvei 1953–1956. I. (Állambiztonsági Történeti Tár 1.) Szerk. KAJÁRI Erzsébet – S. VARGA Katalin. Bp., 2001, 86–237.

35 ÁBTL 3. 1. 9. V–129284/1. Tamás János és társai. Jelentés (1955. augusztus 8.) 15.

36 A dokumentumot közli BALOGH Margit – GERGELY Jenő: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon (1790 – 2005). II.* (História könyvtár – Okmánytárak 2.) Bp., 2005, 208. dokumentum.

37 Pertükre 1956 februárjában került sor. Az eljárás abszurditását és a politikai helyzet kuszaságát is jelezte, hogy míg a 10 vádlottat első fokon több mint 100 évre ítélték, a Legfelsőbb Bíróság fél évvel később az ítéleteket megalapozatlannak találta, és új eljárást rendelt el. BFL XXV. 4. f. 2943/1957. Tamás János és társai pere. A Budapesti Fővárosi Bíróság ítélete (1956. február 4.). 137–166. illetve BFL XXV. 4. f. 2943/1957. Tamás János és társai pere. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának végzése (1956. augusztus 22.). 203.

38 Kollár Ferenc SJ (1912–1978) tanulmányait Magyarországon végezte, 1940-ben szentelték pappá. 1944 szeptemberétől a lap 1951 júliusi betiltásáig *A Szív* főszerkesztője. 1951-től kántorként és karnagyként

29 Pálos Antal tartományfőnöki leveleinek gyűjteménye: PÁLOS Antal: *Rostában*. Hamilton, 1985.

30 1953-ban, a Sztálin halálát követő változások a magyar pártvezetést sem hagyták érintetlenül. Moszkvai utasításra a sztálinista Rákosi Mátyás helyét Nagy Imre vette át a miniszterelnöki poszton. Az általa kezdeményezett „új szakasz” desztalinizációs politikájában hangsúlyosan szerepelt a törvényesség helyreállítása. Ennek keretében Nagy Imre kormánya felszámolta az internálótáborokat.

31 A missziós egyház létrehozására vonatkozó tervezet levéltári kutatásaim során eddig nem került elő, a forrástörvényekből azonban összeállítható a tervezet minden lényeges pontja. A tervezet leghosszabb egybefüggő részletét lásd ÁBTL 3. 1. 9 V–129284/1. Tamás János és társai. A magyarországi jezsuita rend ellenforradalmi tevékenysége a felszabadulás óta (dátum nélkül). 75–76.

32 ÁBTL 3. 1. 9. Bt–1091. „Perry Ralph”. Jelentés. (1954. június 23., július 1., augusztus 11.)

szakított elődei intranzigens hozzáállásával, hogy a rend további működését az elnyomó apparátussal dialógusba lépve, az előljárói tevékenység elfogadtatásával próbálja meg biztosítani. Kialakítani azt a kapcsolatot, mely az illegális – de mégis működő – jezsuita rend; és a vele foglalkozni rendelt politikai rendőrség hivatalos, illetve intézményes jellegű kommunikációs kísérletének is tekinthető. Ez egyfelől a rend létének *de facto* tudomásul vételét, a másik fél részéről pedig a politikai rendőrség illetékességének elismerését is jelent(h)ette. A rend működésére vonatkozó alkut Kollár és az ÁVH 1956. július 13-án írásban is rögzítette.³⁹ A kapcsolat felvételét a két fél részéről természetesen egymással ellentétes érdekek motiválták. Az államvédelem a rend bomlasztása érdekében, Kollár pedig minden jel szerint felelősség-etikai megfontolások alapján hajlott az együttműködésre. Kollár az államvédelem reményeit nem váltotta be. Hamarosan kiderült, hogy az együttműködést a rend működésének elősegítése érdekében vállalta. „Kollár Ferencet 1955-ben rendfőnöki kinevezésével egy időben ügynöknek szerveztük be. Célunk ezzel az volt, hogy a vezetők nagy részétől megfosztott rend irányítását ügynökünk vegye át és rajta keresztül azt a kezünkben tartsuk... Kollár az általunk megszabott feladatokat nem hajtotta végre. A későbbiek során megállapítottuk, hogy a beszervezését a rendi illegáció elősegítése érdekében vállalta... Beszervezését rövidesen írásban jelentette Rómába. Janssens generálistól kapott helyeslő válaszát megtárgyalta tanácsadóival is és arra a következtetésre jutottak, hogy az állambiztonsági szervekkel való együttműködés az óvintézkedések betartásával továbbra is járható út és feltétlenül hasznos a rend további működése szempontjából.”⁴⁰ Mindennek ellenére a kapcsolat – mint dezinformációs játszma – a kommunista rendszer 1956-os összeomlása után, a '60-as években is érvényben maradni látszott.⁴¹

1956 októberének forradalmi napjaiban minden bebörtönzött rendtag visszanyerte szabadságát. A bukás után Pálosnak és Kerkai Jenőnek kellett folytatnia korábbi büntetését. A forradalmi eseményekben való részvétel miatt két rendtagot marasztaltak el. 1956 novemberében újabb 30 tanuló rendtag hagyta el az országot.

A „VILÁGSZOLIDARIZMUS PER”

A forradalom leverését követően a szovjet segítséggel hatalomra juttatott régi-új elit sikerrel restaurálta a forradalom előtti hatalmi rendszer főbb elemeit. Az 1960-as évtized kezdetétől ugyanakkor az egyházpolitika hosszú távú tervében a Kádár János neve által fémjelzett konszolidáció részeként, melyhez külpolitikai nyitás is társult, helyt kapott annak demonstrálása, hogy a szocialista állam és az egyházak képesek békésen egymás

működik, 1955-től haláláig, 1978-ig a magyar rendtartomány provinciális. 1977-ben Rómába utazik, ahol VI. Pál pápa külön kihallgatáson fogadja.

39 A „megállapodás” szövegét Pálos Antal közli visszaemlékezésében, a forráshely megjelölése nélkül. PÁLOS: „Viharon vészen át” i. m. 86–87.

40 ÁBTL 3. 1. 9. V-151900/7. Rózsa Elemér és társai. Összefoglaló jelentés (1961. december 27.) 32.

41 Az igazsághoz az is hozzá tartozik, hogy a rendtagok egy része – óvatos vonalvezetése és az államvédelmi szervekkel tartott, rendtársai előtt nem titkolt kapcsolata miatt – bizalmatlan volt vele szemben. Ez súlyos keresztye volt. Tartományfőnöksége érvényességének tisztázására vizitátort is kértek, aki, miként a rendi központ később több alkalommal is, megerősítette Kollár Ferencet hivatalában.

mellett élni.⁴² Az enyhülést jelző politikai változások bizonytalanságot gerjesztettek az államvédelem működésében, mely változatlan fontosságát minél több ügy kreálásával igyekezett igazolni. A jezsuiták esetében egy monstre per előkészítésével. A konstrukcióban a jezsuiták, mint a „klerikális reakció” eszmei vezetői és koordinátorai szerepeltek, a rend *politikai programját*, az egész klerikális reakciót összekötő „cementet” pedig a korábban kidolgozott „világszolidarizmus” képezte.⁴³ A letartóztatások végül – figyelembe véve a Magyar Népköztársaság és a Szentszék 1964. szeptemberi részleges megállapodását – a tervezettnél jóval kisebb kört érintettek. Rózsa Elemér és öt társának perére 1965 júniusában került sor, az ítéletek súlyossága azonban az „enyhülés” ellenére sem tért el szignifikánsan a korábbi bebörtönzésektől.⁴⁴ A perből és annak előkészítéséről, a politikai rendőrségen „tananyag” készült.⁴⁵ Leginkább abból a célból, hogy bemutassa, milyen módszerekkel kreálható teológiai önképzésből „összeesküvés”, behelyezve az ügyet a nemzetközi „klerikális reakció” korabeli működésébe is.

ÖSSZEGZÉS

Pusztulásra ítélt közösségek túlélésének szilárd identitás a feltétele. Ha ez a fundamentum ép, változó körülmények között is releváns stratégiaalkotásra képesek, legyen az akár hősiesség helytállás vagy leleményes alkalmazkodás. A létét fenyegető súlyos kihívások a magyar jezsuita rendtartomány vezetését alternatív túlélési stratégiák kialakítására kényszerítették. Kezdetben – úgymond – magától értetődően a rendszerrel szemben következetesen intranzigens magatartásforma szabadította fel a rend belső erőforrásait, majd a Pálos Antal és elődei által kijelölt utat olyan – kényszer szülte – hozzáállás váltotta fel, mely a rend további működését az elnyomó apparátussal dialógusba lépve, az előljárói tevékenység (és ezzel a rend) elfogadtatásával vélte biztosítani. E két stratégia egymást kiegészítve képezte alapját a Társaság későbbi elfogadottságának, majd újjáéledésének.

42 A hatvanas évek első felét olyan „enyhülés” jellemezte, amikor a külső hatások és belpolitikai lépések, intézkedések észrevehetően egymásra reflektáltak. Ezek között említhető az 1962-es pártkongresszus határozata arról, hogy a szocializmus alapjainak lerakásával megszűntek létezni a rendszerrel frontálisan szemben álló osztályok és rétegek; az 1963-as politikai amnesztia; a „magyar ügy” levétele az ENSZ napirendjéről; a Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatfelvétele. Témánk szempontjából lásd erről SZABÓ Csaba: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*. Szent István Társulat–Magyar Országos Levéltár, Bp., 2005, 19–48.

43 ÁBTL 3. 1. 9. V-151900/7. Rózsa Elemér és társai. Összefoglaló jelentés a „Misszió” fn. ügyben (1961. december 27.). 53. A „Világszolidarizmus” rendszerét fiatal rendtagok egy csoportja dolgozta ki 1949–50 fordulóján a gyakorlati papi munkára készülve. A szolidarizmus rendező elvéből levezetve egy korszerű világkép kifejtésére törekedtek, meghatározva az evangélium fényében cselekvő ember lehetőségeit és a korszerű apostoli munka alapelveit a modern társadalomban. A „világszolidarizmus” az ember Istenhez, embertársaihoz és az anyagi világhoz való viszonyát vizsgálta az üdvösség tervében. Azt az egyensúlyi állapotot jelölte, melyben mind az egyén, mind pedig a közösség érdeke érvényesül. A lelki gyakorlatos formában kidolgozott anyag a *Solidaritas Bellarminiana* címet kapta.

44 BFL XXV. 4. f. 9828/1965. Rózsa Elemér és társai. A Budapesti Fővárosi Bíróság ítélete. (1965. június 30.)

45 ÁBTL Módszertani gyűjtemény – 811. CSILLAG György – TÓTH Imre: *A jelszó: „Alles in Ordnung”*. – *A jezsuita államellenes összeesküvés operatív feldolgozásának és vizsgálatának tapasztalatai*. BM Tanulmányi és Képzési Csoportfőnökség 1965.

A koncepciók perében elítélt jezsuiták közül utolsóként Rózsa Elemér szabadult 1972-ben. Az állam és egyház viszonyának gyakorlati kérdéseket érintő konszolidálódása a '70-es évek közepétől – de facto – a magyar provincia vonatkozásában is változásokat hozott. A korábban illegálisnak minősített tevékenységek – korlátozott és ellenőrzött módon – engedélyezetté váltak, a jogilag nem létező Magyar Rendtartományt legfőbb előljárója, Pedro Arrupe genrális, 1978-ban – a Társaság történetében először – hivatalos látogatáson kereshette fel. Az „Annus Mirabilis” (1989) negyven év tűzpróbáját követő esztendejét végül a jezsuita rend szétszóratáskor számolt magyarhoni tagságának közel egynegyede élte meg.

VÖRÖS GÉZA

SASIK A VIHARBAN*

Egy gyermekmentő pap meghurcoltatásai a diktatúra évtizedeiben.

BEVEZETÉS

Az egypártrendszer létrejöttétől egészen 1989-ig a mindenkor állami egyházpolitikát a Magyar Dolgozók Pártja (MDP), majd a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) politikája határozta meg. A két állampárt irányítása alatt összehangoltan működtek együtt a különböző szintű párt-, állami és társadalmi szervek. Az MDP Központi Vezetősége 1950. június 1-jén a „klerikális reakció elleni harcról” hozott határozatában az egyházakkal szembeni fellépés fokozását, a teljes ellenőrzés megvalósítását tűzte ki célul.¹

Az 1956-os szabadságharc bukását követően az állampárt – immár MSZMP néven – újjászerveződve, az 1956. október 23-a előtti állapotok visszaállítását tűzte ki célul. Az 1950-es évek végétől a sztálinista módszereket fokozatosan kifinomultabb eszközök váltották fel²: a konszolidáció megszorító intézkedései mellett, a Kádár-korszak egyházpolitikája a Rákosi-rendszert túlélő egyházakat megpróbálta felhasználni saját érdekeinek érvényesítésére, nemzetközi helyzetének erősítésére, elfogadtatására. A harcot immár a vallásos világnézet, és nem az egyház ellen kellett megvívni. Az ideológiai oktatás előtérbe került, mivel „a proletárdiktatúra államának egyik fő feladata az egész nép szocialista átnevelése” lett.³ A békemozgalom erősítése, a lojális egyházi személyek támogatása, a társadalom politikai nevelése volt a cél, és kategorikusan kizárták annak a lehetőségét, hogy az egyházak a meglévő jogi kereteken túl, az ifjúság nevelésével is foglalkozhassanak. A vallásszabadság „csupán a templomban gyakorolható vallásosságot” takart.⁴

A módosuló egyházpolitikai irányvonal érvényesítésében továbbra is kitüntetett szerepet kapott a kommunista politikai rendőrség.⁵ Mivel az egyházak sok szempontból a

* A tanulmány egy része megjelent a *Betekintő* 2013/4 számában.

1 *A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége, Politikai Bizottságának és Szervező Bizottságának fontosabb határozatai.* Szikra Nyomda, Budapest, 1951, 164. A határozat a „protestáns egyházakban, a zsidó egyházakban jelentkező reakciós irányzatokkal” szembeni fellépést is megemlíti. Uo. 168.

2 BALOGH Margit: *Egyházak a szovjet rendszerben (1945–1989).* In KOLLEGA TARSOLY István. (főszerk.): *Magyarország a XX. században.* II. köt. Babits Kiadó, Szekszárd, 1997, 392–394.

3 KÖBEL Szilvia: „Oszd meg és uralkodj!” *Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–89 között.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005, 133.

4 MÉSZÁROS István: *Kimaradt tananyag. II. köt. A diktatúra és az egyház 1957–75.* Márton Áron Kiadó, Budapest, 1994, 202.

5 A Rákosi-korszak politikai rendőrségének történetéhez lásd: *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről.* Szerk. GYARMATI György. Történeti Hivatal, Budapest, 2000.; GYARMATI György: *A politika rendőrsége Magyarországon a Rákosi-korszakban.* Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2002.; MÜLLER Rolf: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban.* Jaffa Kiadó, Budapest, 2012. A Kádár-korszak állambiztonsági szerveinek történetéhez lásd: KISZELY Gábor: *Állambiztonság, 1956–90.* Korona Kiadó, Budapest, 2001.; TABAJDI

rendszer fő ellenségének számítottak, így érthető, hogy a pártállami diktatúra titkosrendőrségének célkeresztjében álltak. A többször is átszervezett politikai nyomozó apparátus célja mindvégig egyértelmű volt: a hitélet felszámolása, az egyházak megszüntetése, majd ennek megvalósíthatatlansága miatt szervezetük ellenőrzése, a lojális személyek vezető pozícióba juttatása, az egyházpolitikával szemben állók ellehetetlenítése, a papi pályáról való eltávolítása. Ennek az állambiztonsági mechanizmusnak – mely a (párt) politikai irányvonalhoz képest is ridegebb, militánsabb maradt –, az egyházi hierarchia bármely szintjén álló személy áldozatául eshetett. Ennek bemutatását célozza az alábbi példa.

TANULÓÉVEK

Regőczy István 1915. október 5-én született a Somogy megyei Látvány községben. Édesapja, Regőczy Ákos Budapesten egy malomgyárban dolgozott ügyvivőként,⁶ édesanyja, Szabó Ilona öt gyereket nevelt otthon. 1915-ben legkisebb fia, István születése előtt két hónappal az édesapát elvitték az első világháború olasz frontjára, így a család-fenntartó szerep az édesanyára hárult. A családra nehéz idők köszöntöttek be: a frontról egy súlyosan sebesült édesapa tért vissza, Istvánnak két leánytestvérét elvitte az 1918-as spanyolnátha. A jobb megélhetés reményében a Regőczy család a fővárosba költözött. Csekély bevételüket kiegészítendő, a két fiú az Erzsébetvárosi templomban ministrált.⁷ 1920 decemberében István lehetőséget kapott, hogy egy belga kanonok miséjén ministráljon, aki szegény sorsú gyerekeket juttatott ki Belgiumban élő családokhoz. A kanonok a Regőczy-fiúknak is felajánlotta a lehetőséget, de ők ekkor még – elsősorban édesanyjukra tekintettel –, nem éltek a lehetőséggel. A család életkörülményei azonban nem javultak, így 1925-ben, az ismételt meghívást követően, bátyjával, Imrével együtt útnak indultak, és Poperinge városába kerültek Richard Vervacke esperes, kanonok házába.⁸ Egyévnyi távollét után Regőczy hazatért, és tanulmányait az Esztergomi Don Bosco Intézetben folytatta.⁹ Az itt szerzett élmények meghatározóak lettek számára, és a papi hivatás felé terelték. 1933-ban jutott ki ismét Belgiumba Vervacke kanonokhoz, ahol tíz évet töltött el. Megtanult flamandul, franciául, elvégezte a brugge-i szemináriumot, ahol többször találkozott a vakok Szent Rafaelről elnevezett Intézetének igazgatójával, Arnold Ghesquière atyával.¹⁰ Az ő inspirálására kezdett el még Belgiumban szegény, árva gyerekekkel foglalkozni.¹¹ 1942-ben meghalt az édesapja, majd a következő év elején az őt patronáló kanonok is elhunyt. Így amikor 1943 áprilisának elején váratlanul lehetővé vált, hogy a háborús események közepette a külföldön élő magyarok egy különvonattal haza-

térjenek, Regőczy az utazás mellett döntött. Ám előtte még, kérésére a Brugge-i püspök 1943. március 28-án pappá szentelte.¹²

ÚJ SASI-OTTHON

Megérkezését követően Pétery József váci püspöktől kérte az egyházmegyébe való felvételét, aki Pestszenterzsébetre helyezte hitoktató káplánnak. Itt, a háborús körülmények közepette folytatta a Belgiumban megkezdett munkát. Összegyűjtötte az árva gyermekeket – akiknek Prohászka Ottokár egyik karácsonyi elmélkedése alapján, ekkor adta a *sasfiókák*¹³ elnevezést –, és a Dezső utcában a romokból házat kezdett építeni. A bombázások közepette a környék lakóinak támogatásával 15 árva gyermekről gondoskodott, sőt a nyilas uralom alatt, menedéket biztosítva számukra, több zsidó családot mentett meg a pusztulástól.¹⁴

A háború befejeződését követően, 1945. szeptember 8-ával Pétery püspök Regőczyt Kis-Vácot plébániaszervezéssel bízta meg,¹⁵ aki az árva gyerekek közül azokat, akik követni szerették volna, magával vitte új helyére. A Rákóczi téren egy elhagyott óvoda épületében leltek otthonra Regőczy és sasfiókái,¹⁶ majd növekvő létszámuk miatt a téren üresen álló házakat vették birtokba.¹⁷ Az elhelyezendő, gondoskodásra szoruló gyermekek száma nemsokára száz fölé duzzadt. A város mérnökének¹⁸ segítségével az óvoda jobb oldalán egy kápolna, a bal oldalán egy kétszintes árvaház létrehozását tervezték.¹⁹ A kápolnát – amely 1946. szeptember 8-ára épült fel, s amelynek freskóit a váci születésű Kemény László festőművész készítette – a váci püspök, Pétery József szentelte fel.²⁰ Az árvák gondozásában Regőczyt csak néhány önkéntes segítette: unokatestvére, Szabó Erzsébet és Kemény Jolán voltak a nevelőnők az intézetben.²¹ 1947-ben már kilenc szalvátor nővér, és egy piarista tanár oktatta a gyerekeket, önkéntesként pedig Kemény Jolán húga, Erzsébet érkezett az otthonba.²²

Regőczyt az árvaház működtetésének anyagi feltételei komoly kihívás elé állították. Ahogy fogalmazott: „Szörnyű gondot és költséget okozott új árvaházam felszerelése,

12 Váci egyházmegyei almanach. Szent István millénium évében. Szerk.: BÁNK József. Vác, Váci Egyházmegyei Hatóság, 1970, 343., REGŐCZI i. m., 206–209.

13 Uo. 217.

14 Özv. dr. Kálmán Mihályné, Oestreicher Emilné, Lehr Ferenc és Sötét József budapesti lakosok nyilatkozatai, 1949. november–december. ÁBTL 2.5.2. (Szervezeti egységekhez nem kapcsolódó, személyes szabadságot korlátozó intézkedések iratai, Országos Rendőr-főkapitányság internálási iratai) 301045/1950. Regőczy István. (A forrás a BM IV/4. Ellenőrzési Osztály iratai között található, mely még rendezés alatt áll, ezért végleges állagbesorolása még változhat. Köszönöm Kis Péter levéltáros segítségét az irat fellelésében.), REGŐCZI i. m., 221–222.

15 Önéletrajz, d. n. ÁBTL 3.1.9. V–55328. Szucsics József és tsa. 64., REGŐCZI i. m., 240.

16 REGŐCZI i. m., 242–243.

17 Uo. 247–248.

18 Regőczy visszaemlékezéséből nem derül ki a mérnök személye, de valószínűsíthető, hogy a Vác város képviselőtestülete által 1945. május 1-jén főmérnökké választott, és a műszaki osztály vezetésével megbízott Dombay Sándorról van szó. Váci Napló, XX/71. szám. 2011. szeptember 6. 8.

19 REGŐCZI i. m., 249.

20 Uo. 260–261.

21 Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, 1949. június 22. ÁBTL 3.1.9. V–55328. Szucsics József és tsa. 9.

22 Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, 1949. június 22. ÁBTL 3.1.9. V 55328. Szucsics József és tsa. 12.

Gábor – UNGVÁRY Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–90.* 1956-os Intézet–Corvina Kiadó, Budapest, 2008.

6 REGŐCZI István: *Az Isten vándora.* Szent István Társulat, Budapest, 1991, 22.

7 Uo. 30–31.

8 REGŐCZI i. m., 67–68.

9 Uo. 82–85.

10 Önéletrajz, dátum nélkül (d. n.). Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.9. (A központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt vizsgálati dossziék) V–55328. Szucsics József és tsa. 62.

11 REGŐCZI i. m., 200–204.

gyermekeim fenntartása, ruháztatása és iskoláztatása”.²³ Ám ténykedésének hírére lassan Vác egész lakossága megmozdult, hogy segítse a sasfiókák ellátását. Nem egyszer a polgármestertől kaptak élelmiszer-jegy kiutalásokat, sőt a rendőrség is küldött a feketézőktől elkobzott élelmiszerekből.²⁴ Ahogy nőtt a gyermekek létszáma, egyre szűkösebbé vált a hely. 1947. március 25-án kezdtek az otthon építésébe, és nyár végére, szeptember 8-ára rengeteg segítséggel, de bekötözhető állapotba került az épület, a „Sasi Otthon”.²⁵ Minthogy folyamatosan fogadták az árva gyermekeket, így a létszám lassan 200 fölé emelkedett.²⁶ 1947 karácsonyán Pétery püspök a székesegyház melletti kölcsönkönyvtár épületét bocsájtott Regőczy és az egyre növekvő létszámú sasfiókák számára, akik január 6-án költöztek be.²⁷ A lányokat a Rákóczi téri kis épületben szállásolták el, majd amikor itt is szűkössé vált a hely, ismét a váci püspök nyújtott segítő kezét, aki megengedte, hogy a levéltár melletti káptalan földszintes épületének üresen álló szobáit birtokba vegyék.²⁸

Az adományok ellenére a gyermekek eltartása folyamatos anyagi nehézségekbe ütközött. Regőczy kétszer, 1947-ben és 1948-ban is Belgiumba utazott, hogy onnan kérjen támogatást a további működéshez.²⁹ Kapcsolatai révén többször kapott segélyadományokat: matracokat, takarókat, lepedőket, ruhaneműket, élelmiszereket, kerékpárokat, sőt sporteszközöket (pl. focilabdákat, vívófelszerelést stb.) is.³⁰ 1948 nyarán Brugge-ben Ghesquiere egy társaságot alapított „Sasfiókák Egylete” néven, amelynek fő feladata a Regőczy által fenntartott árvaház számára történő adományok gyűjtése és eljuttatása volt.³¹ Az Egylet nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy lassan ugyan, de biztos alapokra helyeződjön az intézet anyagi helyzete.

A Sasi otthont több befolyásos személy is meglátogatta: 1948 nyarán Mindszenty József bíboros, majd Pétery püspökkel egyetemben Shvoy Lajos székesfehérvári püspök fordult meg náluk. Ezt követően a belga nagykövet és családja vendégeskedett a sasiknál. A diplomata biztosította Regőczyéknek, hogy a katolikus intézmények várható államosítása esetén közben jár az árvaház fennmaradása érdekében.³² 1949 márciusára elkészültek az új, nagyobb otthon tervrajzai, és hamarosan megkezdődött az építkezés is.³³ 1949 nyarára úgy tűnt, hogy Regőczyék helyzete rendeződik. Ám ekkor megrendítő fordulat következett.

23 Önéletrajz, d. n. ÁBTL 3.1.9. V-55328. Szucsics József és tsa. 64.

24 REGŐCZI i. m., 248.

25 Uo. 264–265. Mind a kápolna, mind az otthon megépítése során a Naszály hegy lábánál álló – a háború miatt befejezetlenül maradt –, Híradó katonai laktanya anyagainak használatát fel, a Hadügyminisztérium engedélyével. REGŐCZI i. m., 250–251.

26 1948-ban már 230 főre duzzadt a sasfiókák létszáma. Uo: 285.

27 Uo. 274–275.

28 REGŐCZI i. m., 278.

29 Regőczy István ügyében összefoglaló jelentés, 1959. július 7. ÁBTL 3.1.5. (A Központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt operatív dossziék) O-11462. Regőczy István. 55., Jegyzőkönyv Regőczy István 3. kihallgatásáról, 1962. április 10. ÁBTL 3.1.9. V-147432. REGŐCZI i. m., 50.

30 Jegyzőkönyv Regőczy István 3. kihallgatásáról, 1962. április 10. ÁBTL 3.1.9. V-147432. REGŐCZI i. m., 50–51.

31 „Sasfiókák Egylete Brugesben, 1948. augusztus 6. ÁBTL 3.1.5. O-11718 Hegedüs Erzsébet. 454., Jegyzőkönyv Regőczy István 3. Kihallgatásáról, 1962. április 10. ÁBTL 3.1.9. V 147432. REGŐCZI i. m., 51.

32 REGŐCZI i. m., 280–281., Jegyzőkönyv Regőczy István 3. kihallgatásáról, 1962. április 10. ÁBTL 3.1.9. V-147432. REGŐCZI i. m., 52.

33 REGŐCZI i. m., 286–289.

AZ OTTHON FELSZÁMOLÁSA

Az ifjúság nevelése évszázadokon át az egyházak kezében volt. A mindenkori hatalom tisztában volt ennek jelentőségével, hisz ők jelentették a társadalom jövőjét. A kiépülő kommunista diktatúra ezért mihamarább ki akarta venni az egyházak kezéből ezen intézményeket,³⁴ ezt a törekvésüket érvényesítette az 1948. évi 33. törvény is.³⁵ Várható volt, hogy a Sasi Otthona is rövidesen a kommunista állam áldozatává válik. 1948 karácsonyán a sasi otthont támadó cikk jelent meg a *Szív* újságban, amelyben a szerző a higiénias viszonyokra hivatkozva kérte annak feloszlatását.³⁶ 1949 tavaszán felszólították Regőczyt, hogy változtasson nevelési módszerein és fogadja el az állami felügyeletet, amit azonban ő elutasított.³⁷

Az 1948/49-es tanév végén, Regőczyék a gyerekeket Balatonmáriára vitték nyaralni. Ekkor a rendőrség már javában gyűjtötte az információkat a *Sasfiókák Otthonáról*.³⁸ 1949. június 22-én kihallgatták Regőczy segítőit, Kemény Jolánt, Józsa Károlynét és Sipos Jánosnét. Ők, Káldor György százados kihallgató tiszt kérdésére egybehangzóan állították, hogy a plébános által vezetett otthonban imádkoztak Mindszentyért, hallgatták az Amerika Hangja rádió adásait, többször felvonultak a város utcáin, mikor is flamand és latin indulókat énekeltek. Az intézet falaira pedig az alábbi szöveget festették. „Ha ellenség bántja a keresztet, a Sasik csatába mennek.” „Mindent a Sasfiókákért, a Sasfiókák Istenért.”³⁹ Sipos Jánosné tanúvallomásaiban azonban az is olvasható volt, hogy a nyár elején Regőczy ezeket a feliratokat lemeszeltette.⁴⁰ Ezen információk így is elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy a hatóságok felszámolják az árvaházat.

A plébánost és a gyerekeket nyaralás közben érte a hír, hogy a sasi otthont augusztus 5-ei dátummal megszüntették, Regőczy visszaemlékezése szerint azzal az indoklással, hogy „árvaházakra nincs szükség. A Magyar Népköztársaság az árva, elhagyott gyermekekről gondoskodik.”⁴¹ Regőczy néhány idősebb gyermekkel azonnal Budapestre utazott. Először a belga követségre mentek, ahol a konzul közbenjárását kérték ügyükben. Majd a Művelődési Minisztériumba siettek, ahol egy kérvényt akartak benyújtani az otthon fennmaradása érdekében, azzal érvelve, hogy nem egyházi intézményről van szó, mert

34 BALOGH Margit: *Kötélhúzás a kulisszák mögött. Czaplak Gyula egri érsek tárgyalásai 1948-ban.* In SZABÓ Csaba SZIGETI László (szerk.): *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon, 1948.* Lénárd Ödön Közhatalmú Alapítvány – Új Ember Kiadó, Budapest, 2008, 65–102.

35 1948. évi XXXIII. törvény a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonbavétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában.

36 REGŐCZI i. m., 286. Az újság még 1947 végén dicsérő szavakkal emlékezett meg Regőczy tevékenységéről. Uo. 274.

37 Uo. 289–290.

38 Jelentés a váci „Sasfiókákról”, 1949. július 17. ÁBTL 3.1.5. O-11718. Hegedüs Erzsébet. 147., Jelentés, a váci Regőczy féle Sasfiókák Árvaház ügye, 1949. július 18. ÁBTL 3.1.5. O 11718. Hegedüs Erzsébet. 151., Jelentés, a váci Sasfiókák árvaház ügye, 1949. augusztus 7. ÁBTL 3.1.5. O 11718. Hegedüs Erzsébet. 153.

39 Kemény Jolán tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1949. június 22. ÁBTL 3.1.9. V-55328. Szucsics József és tsa. 9.

40 Sipos Jánosné tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1949. június 22. ÁBTL 3.1.9. V-55328. Szucsics József és tsa. 13.

41 REGŐCZI i. m., 300.

minden árva gyermeket felvesznek vallásfelekezeti tekintet nélkül.⁴² Elutasító választ kaptak, így eredménytelenül tértek vissza a Balatonhoz. Augusztus 21-én Regőczy Vácott próbált közbenjárni annak érdekében, hogy a gyermekek ne kerüljenek állami gondozásba. A következő napon a sasik önkormányzatának bizottságában lévő ifjak egy kérvényt fogalmaztak meg a polgármester felé, aki azonban – a hivatalos döntésre hivatkozva –, elzárkózott kérésük elől.⁴³ Eközben Regőczy este kilenckor a váci Rákóczi téri kápolnájukban, az egyre nagyobb létszámban megjelenő hívők előtt tartott litániájában az árvaház és a gyermekek további sorsának alakulásáról beszélt, kérve a megjelenteket, hogy segítsenek a gyermekek elhelyezésében.⁴⁴ A rendőrség emberei már másnap, augusztus 23-án, kihallgatták az árvaház önkormányzatának néhány tagját, az Államvédelmi Hatóság Budakörnyéki Osztálya Váci Kirendeltségén. Ők elmondták, hogy jóllehet Regőczy ugyan tudott a kérvényükről, de azt saját elhatározásukból írták az otthon fennmaradása érdekében.

Az államvédelem szorgalmasan gyűjtötte információit Regőczyék ellen. Augusztus 31-én több tanút hallgattak ki a plébános augusztus 22-én tartott litániájával kapcsolatban. A megkérdezettek egybehangzóan állították, hogy a pap azt mondta: a jelenlegi állapotokat átmenetinek tekinti, az államosítást nem fogadja el, és kéri a híveket, hogy amíg a helyzet nem oldódik meg, fogadjanak be minél több otthon nélkül maradtot.⁴⁵ A „Sasi Otthon”-t egy évig tartották zárva, majd pedagógusszállóvá alakították át. A fiókák számára egyedül az a ház maradt meg a Rákóczi tér sarkán, ahol Regőczy unokanővére, Szabó Erzsébet lakott munkatársnőjével, Kemény Jolánnal és két kis árvával.⁴⁶

INTERNÁLÓTÁBORBAN

Regőczy Istvánt először 1949. november 10-én, majd 12-én is kihallgatták az ÁVH Andrassy út 60-as számú épületében. A kihallgató tiszt, Sásdi Andor hadnagy előtt a plébános beismerő vallomást tett. Ebben kijelentette, hogy 1948 nyarán, amikor az államosítás veszélyét érezte, a belga konzultól védnökséget kért az otthon számára, helyeselte a gyerekek államosítás elleni fellépését, akik ez ügyben kérvényt adtak át a váci főjegyzőnek, valamint továbbra is imádkoztak a letartóztatott Mindszentyért. Litániát tartott, amelyben az otthon nélkül maradt árvák kilátástalan sorsára hívta fel a figyelmet. A kihallgatását Regőczy ezekkel a szavakkal fejezte be: „beismerem, hogy fenti kijelentéseim alkalmasak voltak demokráciaellenes izgatásra és, hogy kijelentéseimet azzal a céllal tettem, hogy a gyermekek iránt szánalmat keltsék, hogy a szülők maguk is követeljék az otthon visszaadását. Beismerem, hogy cselekedeteimmel a demokráciára vonatkozóan káros tevékenységet követtem el, különösen azzal, hogy a gondozásomra bízott gyermekeket, demokráciaellenes szellemben neveltem. Fenti vallomásomat minden kényszer nélkül

tettem és azt elolvasás után aláírással igazolom.”⁴⁷ Mindezek alapján Sásdi hadnagy még aznap őrizetbe vette,⁴⁸ javasolta bíróság elé állítását, indoklasként a folyamatos demokráciaellenes lázító tevékenységet jelölve meg.⁴⁹

Regőczy ügyében a végzést Décsi Gyula államvédelmi ezredes hozta meg. A főtiszt által aláírt véghatározat alapján Regőczyt 1949. november 12-én internálták⁵⁰; még aznap Kistarcsára, a Nagy-budapesti I. kerületi rendőr-főkapitányság Központi Internálótáborába szállították, ahol az 5. ezred 8. szobájában helyezték el.⁵¹ A végzés ellen Regőczy 1949. november 24-én fellebbezéssel élt, kérve rendőrhatalósági őrizetének megszüntetését. Indoklásában azt hozta fel, hogy az általa vezetett árvaház működésével mind a demokratikus pártok, mind a hatóságok elégedettek voltak. A belga kapcsolatait csak az árvaház anyagi fedezetének és felszerelésének biztosítására vette igénybe. Azt azonban elismerte, hogy nyilvánosan imádkozott Mindszentyért – bár hozzátette, hogy csak a bíboros letartóztatásáig –, valamint, hogy időnként hallgattak amerikai rádióadásokat is. Az árvaház államosítása elleni tiltakozásával pedig csak részvétet akart kelteni az „*otthon nélkül maradt árva gyermekeim befogadására*”.⁵² A kérelemhez csatolt jelentés alapján Regőczy a táborban kifogástalan magatartást tanúsított, fenytetésben nem részesült, a december 8-ai véghatározat mégis helyben hagyta az internálását elrendelő elsőfokú döntést.⁵³

Regőczy nem nyugodott bele az elutasító válaszbába, és 1950. január 15-én kérvénnyel fordult Kádár János belügyminiszterhez. Szabadlábba helyezését kérését részben munkásszármazásával, részben súlyos beteg édesanyjának ápolásával, valamint a háború alatt üldözött emberek mentésével indokolta.⁵⁴ Ennek bizonyítására négy levelet is csatolt beadványához, melyek egyikében például Sötét József 1949. november 28-án a belügyminiszterhez címzett levelében azt írta, hogy „*magam 1944. november 5-én századomtól megszöktem és Pestszenterzsébetre érve tőle kértem a nyilasok ellen védelmet. Regőczy István az Izabella u 7. sz[ám] alatt egyik a bombázások elől vidékre menekült keresztény család rája bízott családjának lakásába rejtett el. Harmadik nap, amikor a nyilasok házról-házra kutattak zsidók után igazolványt szerzett részemre és édesanyjához Máriaremete Boldogasszony útja 119 alá kísért, ahol két hónapig rejtgetett és látott el élelemmel, mindaddig amíg a vörös hadsereg fel nem szabadított bennünket. Életem érttem gondolkodás nélkül tette kockára, teljesen önzetlenül, csak azért, hogy az üldözött*

47 Jegyzőkönyv Regőczy István gyanúsított kihallgatásáról, 1949. november 10. ÁBTL 3.1.9. V 55328. Szucsics József és tsa. 28.

48 Regőczy István őrizetbe vételi kartonja, 1949. november 12. ÁBTL 3.1.9. V–55328. Szucsics József és tsa. 22.

49 Jelentés, 1949. november 12. ÁBTL 3.1.9. V–55328. Szucsics József és tsa. 35.

50 A magyarországi internálás történetéhez lásd: BANK Barbara – GYARMATI György – PALASIK Mária: „Állami titok”. Internáló- és kényszmunkatáborok Magyarországon 1945–1953. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012.

51 Véghatározat, 1949. november 12. ÁBTL 2.5.2. 301045/1950. Regőczy István., Regőczy István kérvénye Kádár János belügyminiszter úrhoz, 1950. január 15. ÁBTL 2.5.2. 301045/1950. Regőczy István.

52 Regőczy István kérvénye a belügyminiszterhez, melyben rendőrhatalósági őrizet alóli felmentését kéri, 1949. november 24. ÁBTL 2.5.2. 301045/1950. Regőczy István.

53 Véghatározat, 1949. december 8. ÁBTL 2.5.2. 301045/1950. Regőczy István., Véghatározat, 1949. december 8. ÁBTL 3.1.9. V 55328. Szucsics József és tsa. 39.

54 Regőczy István kérvénye Kádár János belügyminiszter úrhoz, 1950. január 15. ÁBTL 2.5.2. 301045/1950. Regőczy István.

42 Uo. 302–303, 307.

43 Uo. 306.

44 Pálkóvics András tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1949. augusztus 31. ÁBTL 3.1.9. V–55328. Szucsics József és tsa. 19., Majer István tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1949. augusztus 31. ÁBTL 3.1.9. V–55328. Szucsics József és tsa. 21.

45 Uo.

46 REGŐCZI i. m., 342.

embereken segítsen.”⁵⁵ A fentiek ellenére kérvényét – sok más sorstársáéhoz hasonlóan –, indoklás nélkül elutasították.

Regőczi az államvédelem a tábor területén is figyelemmel kísérte. A politikai rendőrség a foglyok közül jó néhányat információforrásként használt fel. Így egy 1951. június 14-ei jelentésben Holczer Gyula internált részletes adatokkal szolgált Regőczi személyéről: az életrajzi információk mellett, elmesélte a pap 1945-től az internálásáig tartó időszakának eseményeit, kikkel tart kapcsolatot, mikor járt külföldön, kik látogatták a táborban és kikkel levelezett.⁵⁶ Így az államvédelem feladata már az lett, hogy a „kompromittáló adatok” birtokában Regőczi ne csak rendőrhatalósági őrizetben tartsák, hanem „demokráciaellenes tevékenysége” miatt átadják az ügyészségnek. Az erről készített javaslat 1952. augusztus 14-én kelt. A kistarcsai táborban ugyanezen a napon Regőczi mellett Kemény Jolánt is kihallgatták. A plébánosról pedig októberben környezettanulmány is készült, amelyben megállapították, hogy „a rendszer elszánt, aktív ellensége, aki fanatikus Vatikán barát és a nyugati demokrácia meggyőződéses híve”.⁵⁷ Bár 1953 januárja és júliusa között többször is kihallgatták,⁵⁸ azonban az államvédelemnek minden igyekezete ellenére sem sikerült elégséges bizonyítékot összeszednie ahhoz, hogy vádemelési javaslattal ügyét átadhassák az Államügyészségnek.

ÚJRA SZABADON

A kistarcsai internáló tábor iktatókönyve szerint Regőczi végül 1953. szeptember 16-án szabadult, azzal a feltétellel, hogy korábbi lakhelyére, Vácra nem térhet vissza.⁵⁹ Szabadulásakor bátyja címét, a Máriaremete Boldogasszony utca 119-et jelölte meg lakóhelyeként.⁶⁰ Első útja valóban Máriaremetére vitte, ahol a még egyetlen élő testvére, Imre lakott, majd Makkosmáriára zárandokolt, ahol épp a Fogolykiváltó Boldogasszony búcsúját tartották. Itt sok olyan paptársával találkozott, akikkel együtt raboskodott a kistarcsai internálótáborban, többek között a jezsuita Mócsy Imrével.

Regőczi 1953 őszén a váci általános püspöki helynök, Kovács Vince Máriabesnyőre helyezte,⁶¹ ahol nemsokára újabb csapás érte: Kovács segédpüspök az egyetlen még meg-

maradt, Szabó Erzsébet és Kemény Jolán vezette sasi otthon felszámolására utasította.⁶² Az árvák egy részét helyi családoknál, a másik részét először Pestszenterzsébeten, majd Máriabesnyőn helyezte el.⁶³ Már nagyjából harminc gyermekről gondoskodott, mikor 1955 novemberében egyházi előjárója Aszódra disponálta káplánnak.⁶⁴ Regőczi itt is nagy kedvvel vette bele magát a munkába, és hamarosan Máriabesnyő mellett, az aszódi plébánia filiáján, Domonyban is sasfiókákról gondoskodott, egy elhagyott raktárpépületében. A gyermekeket nyaranta a Balatonhoz, Révfülöpre vitte pihenni. Bár az anyagi nehézségek továbbra is fennálltak, de részben a helyi lakosság segítőkészségének, részben az újból felélesztett belga kapcsolatoknak köszönhetően, úgy tűnt újra minden jól alakul.

Az internálásból szabadult Regőczi személye már nem volt kulcskérdés az államvédelem számára. A váci árvaház korlátozott keretek között, de 1954 elejéig fennmaradt,⁶⁵ azonban tevékenységét továbbra is – elsősorban hálózati úton – ellenőrizték a klerikális reakció elleni elhárító osztály tisztjei. A célszemély – aktív belga kapcsolata miatt – ekkor inkább Kemény Jolán volt, akiről szorgalmasan jelentették az ügynökök, hogy mikor és hol találkozott Regőczivel, hogyan tartja fent az otthont. Az államvédelem ügynökének jelentései alapján kiderült, hogy a belga követségen dolgozó Hegedűs Erzsébettel Regőczi az árvaházban dolgozó Kemény Jolán segítségével tartotta a kapcsolatot, aki diplomáciai futárpostával küldte ki Belgiumba a pap leveleit, és rajtuk keresztül jutottak vissza hozzá a Sasfiókák Egyletének adományai.⁶⁶

Az államvédelem azonban nem az egyházi tevékenységet ítélte veszélyesnek, hanem a külföldi kapcsolat miatt, ellenséges hírszerzést gyanított a háttérben. Ezért a kémelhárítás is gyűjtötte az adatokat Hegedűsről.⁶⁷ Azonban hiába vetettek be különböző operatív eszközöket (külső megfigyelés, ügynökség), Regőczi István és Kemény Jolán esetében sem sikerült igazolni a külföldi hírszerző szervekkel való együttműködés gyanúját, így a nyomozás eredménytelen maradt.

1955 februárjában egy véletlen levélellenőrzés során Regőczi újból a politikai rendőrség látókörébe került. Egy Taszáron sorkatonai szolgálatát teljesítő kiskatona, a plébánosnak címzett levelében a váci otthonban eltöltött éveiről és vallásos neveléséről írt. A katonai elhárítás nyomozása végül megállapította, hogy a tizedes ugyan ellenséges tevékenységet nem végez, azonban Regőczi továbbra is kapcsolatban áll Ghesquière-rel, és rajta keresztül rendszeresen adományokban részesül. A katonai elhárítás – mivel nem tudott ellenséges tevékenységet dokumentálni a kiskatonával kapcsolatban –, az általa gyűjtött, a sasfiókákkal kapcsolatos anyagokat átadta az egyházi elhárítás tisztjeinek. 1956-ban az államvédelem operatív tervet dolgozott ki a pap működésének felderítésére, amelynek végrehajtását a forradalom kitörése megakadályozta.

62 REGŐCZI *i. m.*, 343.

63 „Kornél” fedőnevű ügynök jelentése Regőczi István ügyében, 1954. május 26. ÁBTL 3.1.5. O–11718. Hegedűs Erzsébet. 97.

64 REGŐCZI *i. m.*, 351., Összefoglaló jelentés Regőczi István ügyében, 1959. július 7. ÁBTL 3.1.5. Regőczi István. O–11462. 57.

65 Kemény Jolán Sára környezettanulmánya, 1956. május 23. ÁBTL 3.1.5. O–11462. Regőczi István. 50/1.

66 „Kornél” fedőnevű ügynök jelentése Regőczi István ügyében, 1954. május 26. ÁBTL 3.1.5. O–11718. Hegedűs Erzsébet. 97–99.

67 Összefoglaló Hegedűs Erzsébet ügyében, 1954. szeptember 1. ÁBTL 3.1.5. O–11718. Hegedűs Erzsébet. 118–119., Kapcsolat megállapítás, 1954. július 15. ÁBTL 3.1.5. O–11718. Hegedűs Erzsébet. 134–135.

55 Sötét József nyilatkozata, 1949. november 28. ÁBTL 2.5.2. 301045/1950. Regőczi István.

56 Regőczi István internált ügye, 1951. június 14. ÁBTL 3.1.9. V–55328. Szucsics József és tsa. 44–46.

57 Regőczi István internált környezettanulmánya, 1952. október 28. ÁBTL 3.1.9. V–55328. Szucsics József és tsa. 53.

58 Szolgálati jegy, 1953. január 3. ÁBTL 3.1.9. V–55328. Szucsics József és tsa. 55., Szolgálati jegy, 1953. július 13. ÁBTL 3.1.9. V–55328. Szucsics József és tsa. 57.

59 ÁBTL 4.1. (Gyűjtemények, állambiztonsági munkához készült háttéranyagok) A–501. 1950-es kistarcsai iktatókönyv. 28. A szabadulási ideje a kistarcsai internálótábor parancsnoka által készített határozata szerint 1953. szeptember 21-e, ami egy héttel későbbi dátum az iktatókönyvben szereplőnél. Határozat, 1953. szeptember 21. ÁBTL 3.1.9. V–55328. Szucsics József és tsa. 58. Regőczi-től a szabadulásakor titoktartási nyilatkozatot tettek, hogy a táborban tudomására jutott minden hír és a táborral kapcsolatosan minden információ államtitkot képez. Nyilatkozat, 1953. szeptember 21. ÁBTL 3.1.9. V–55328. Szucsics József és tsa. 59.

60 REGŐCZI *i. m.*, 339–340., Regőczi István őrizetbe vételi kártyája, 1949. november 12. ÁBTL 3.1.9. V–55328. Szucsics József és tsa. 23.

61 REGŐCZI *i. m.*, 342., *Váci egyházmegyei almanach. Szent István millénium évében.* Szerk. Bánk József. Váci Egyházmegyei Hatóság, Vác, 1970, 343.

Az 1956-os forradalom eseményeiben Regőczy nem vett részt, de lelkesen üdvözölte a hejcei száműzetéséből kiszabadult, és Aszódon keresztül Vácra tartó Pétery püspököt.⁶⁸ A szabadságharc bukását követően pedig egy brossurát állított össze „*Sasik a viharban*” címmel, amelyben a harcokban részt vetteknek, különösképpen a saját „fiókaiknak” kívánt emléket állítani.⁶⁹ Az írást – mintegy híradásként – Belgiumba küldte. 1957. március 10-én a rendőrség emberei máriabesnyői lakásában házkutatást tartottak, a brossura kézzel írott változatát lefoglalták,⁷⁰ őt magát pedig őrizetbe vették, és visszaemlékezése szerint a budapesti gyűjtőfogházba szállították, ahol arra akarták rábírní, hogy paptársairól jelentessen.⁷¹ Az állambiztonsági iratok tanúsága alapján 1957. március 18-án a Belügyminisztérium (BM) II/5-c klerikális reakció elhárítás alosztálya beszervezte.⁷²

Ezt az állítást erősíti meg egy másik dokumentum: Regőczyt 1960. december 12-én beidézték a Pest megyei Rendőr-főkapitányságra, ahol kihallgatásán elismerte, hogy „Kurucz” fedőnéven államellenes cselekményekre vonatkozóan adatszolgáltatást vártak tőle a belügyi tisztek. Mivel nem voltak megelégedve hálózati „munkájával” – hiszen gyakorlatilag semmit sem jelentett –, a Gödöllői Rendőrkapitányságon az állambiztonsági tisztek, titoktartási nyilatkozat vételét követően, megszakították vele a kapcsolatot.⁷³ A kizárás tényét támasztja alá egy másik forrás is.

A Pest megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának Gödöllői Kirendeltségén 1958. március 14-én írták alá vele a hálózatból való kizárásakor a már említett titoktartási nyilatkozatot. A kizárás indokaként Regőczy ebben azt írja, hogy „*kapcsolattartómnak egyetlen egy alkalommal sem adtam írásban jelentést és az állambiztonsági szervek részére hasznosnak minősíthető adatokat nem szolgáltatam. A kiadott feladataimat nem hajtottam végre. Tudomásul veszem, hogy eddigi hanyag munkám következtében az állambiztonsági szervek nem tartanak további munkámra igényt és így a velem való kapcsolatot megszakítják.*”⁷⁴

ÚJABB LETARTÓZTATÁS FELÉ

Ezt követően Regőczy életéből egy rövid időre eltűntek a politikai rendőrség emberei. A hatóságok 1957 végén feloszlatták a máriabesnyői otthont,⁷⁵ majd figyelmeztették, hogy hagyjon fel a révfülöpi táboroztatásokkal is.⁷⁶ Ő azonban tovább folytatta

gyermekmentő munkáját; a nehézsorsú kiskorúak gondozását, nyaranta pedig a Balatonnál történő táboroztatásukat. Ehhez anyagi segítséget továbbra is Arnold Ghesquièrétől kapott, aki 1958 augusztusában látogatást is tett náluk.⁷⁷ Regőczy tehát a figyelmeztetés ellenére sem hagyott fel a „sasik” szervezésével, nevelésével, pedig a váci segédpüspök előbb Nógrádverőce filiájába, Szokolyára káplánnak, majd 1959-ben Szalkszentmártonba helyezte adminisztrátorként.⁷⁸ A felszámolt máriabesnyői otthon helyébe a máriaremetei ház lépett.⁷⁹ Szalkszentmártomi szolgálathelyére négy sasfiókat vitt magával máriabesnyőről.⁸⁰ A révfülöpi tábort 1960 nyarán az állambiztonság kérésére a helyi rendőrség oszlatta fel.⁸¹ A hatóságok rendelkezéseivel való konok szembeszegülése, figyelmen kívül hagyása ismét mozgásba lendítette a politikai rendőrség gépezetét.

A BM Pest megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztály V. Alosztálya 1959. augusztus 1-jén az addigi előzetes ellenőrző dossziéját a beszerzett adatok alapján személyi dossziévá minősítette át, mivel „*Regőczy István alaposan gyanúsítható igazgatás, egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélés, valamint forintkijárlás büntetével*”.⁸² A bizalmas, vagy titkos nyomozás során, a korabeli jogszabályok által bűncselekménynek minősített tevékenységének felderítésére számos operatív eszközt (környezettanulmány készítés, külső megfigyelés, ügynökség) bevetettek. Már 1960. augusztus 15-én javaslatot tettek az ő és Kemény Jolán letartóztatására, de a BM II/8. Vizsgálati Osztály F. Alosztálya, amely a nyomozások során keletkeztetett bizonyítékok alapján adott jogi véleményt az ügyben a büntetőeljárás megindításának lehetőségeiről, jelen esetben ezt nem támogatta. Szerintük „*az ügyben minősíthető bűncselekmény, amit Regőczy István vagy Kemény Jolán követett el, nem található*”.⁸³ Javasolták a nyomozószerveknek, hogy derítsék ki, milyen ideológiai nevelést kaptak a gyerekek, honnan szerezték az anyagi eszközöket Regőczyék és hogy bizonyíthatóan kikerült-e nyugatra az 1956-os forradalomról írt brossura kézírata. A devizagazdálkodás megsértésének vádját már azon év novemberében elvetette a jogi osztály, mivel annak büntethetősége addigra már elévült.⁸⁴

Végül csak 1962-ben zárták le a titkos nyomozást, és adták át a vizsgálati eljárást végző szerveknek az iratokat, melynek eredményeképpen március 26-án őrizetbe vették, majd 29-én előzetes letartóztatásba helyezték Regőczy Istvánt, igazgatás és egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélés büntetvének gyanújával.⁸⁵ Az április 29-éig folyó vizs-

77 Összefoglaló jelentés Regőczy István ügyében, 1959. július 7. ÁBTL 3.1.5. Regőczy István. O–11462. 69–71.

78 REGŐCZY *i. m.*, 363–364, 368..

79 Uo. 367.

80 Uo. 369–371.

81 Összefoglaló jelentés Regőczy István rk. pap ügyében, 1960. augusztus 15. ÁBTL 3.1.5. O–11462. Regőczy István. 169.

82 Határozat Regőczy István ügyében előzetes ellenőrző dosszié személyi dossziévá való átminősítésre, 1960. augusztus 9. ÁBTL 3.1.5. O 11462. Regőczy István. 43.

83 Jelentés, 1960. október 26. ÁBTL 3.1.5. O 11462. Regőczy István. 192.

84 „*Kemény Jolán azzal, hogy Szilvási Dénestől külföldi megbízatás alapján különböző összegű pénzt vett fel megvalósította az 1950. évi 30.törv. 12. §-nak 1/1 bek. b. pontjába felvett devizagazdálkodást sértő bűncselekményt, amely e törvény 59.§. 1/1 bek. szerint 2 évig terjedhető börtönnel büntetendő. Tekintettel arra, hogy az utolsó összeget 1957. január, illetve február havában vette át, az említett törvényhely szerint a bűncselekmény elévültnek tekinthető.*” Feljegyzés, 1960. november 15. ÁBTL 3.1.5. O–11462. Regőczy István. 194.

85 Határozat őrizetbevételről és házkutatásról, 1962. március 26. ÁBTL 3.1.9. V 147432. Regőczy István. 12–13.

68 REGŐCZY *i. m.*, 355.

69 Jegyzőkönyv Regőczy István 6. kihallgatásáról, 1962. április 25. ÁBTL 3.1.9. V–147432. Regőczy István. 64–65.

70 Jegyzőkönyv Regőczy István 6. kihallgatásáról, 1962. április 25. ÁBTL 3.1.9. V–147432. Regőczy István. 65.

71 REGŐCZY *i. m.*, 356–358..

72 Összefoglaló jelentés Regőczy István ügyében, 1959. július 7. ÁBTL 3.1.5. O–11462. Regőczy István. 67. A szervezési nyilatkozat szövege itt olvasható: ÁBTL 3.1.5. O–11462. Regőczy István. 268.

73 Jelentés Regőczy István szalkszentmártoni rk. [római katolikus – V.G.] lelkész meghallgatása alkalmával készült hangfelvételtől, 1960. december 12. ÁBTL 3.1.5. O–11462. Regőczy István. 195–196.

74 Nyilatkozat, 1958. március 14. ÁBTL 3.1.5. O–11462. Regőczy István. 267.

75 Összefoglaló jelentés Regőczy István rk. pap ügyében, 1960. augusztus 15. ÁBTL 3.1.5. O–11462. Regőczy István. 167.

76 Vádirat, 1962. május 16. ÁBTL 3.1.9. V–147432. Regőczy István. 116.

galati eljárásban Regőczy és a tanúk kihallgatása, valamint a házkutatás során megtalált „*Sasik a viharban*” brossura szövege alapján a hatóság megalapozottnak vélte a gyanúsítást. A nyomozást lezárták, és Regőczy ügyét a Fővárosi Ügyészségnek küldték át. Kemény Jolánnal szemben az eljárást megszüntették, őt csak rendőrhatalósági figyelmeztetésben részesítették.⁸⁶ Az 1962. július 18-án megtartott tárgyaláson a budapesti II., XI., és XII. kerületi bíróság a Regőczy elleni bünvádi eljárást – elévülés miatt – megszüntette, szabadlábra helyezéséről, valamint az ingó és ingatlan vagyonára elrendelt zár alá vétel feloldásáról rendelkezett.⁸⁷

NYOLC SZABAD ESZTENDŐ

A bírósági tárgyalás lezárultát követően az egyházi hatóságok ismételtén úgy gondolták, hogy jobb lesz, ha Regőczyt elhelyezik Szalkszentmártonból. 1963-ban a váci segédpüspök Örkénybe disponálta káplánnak.⁸⁸ Bár ekkorra a hatóságok intézkedéseinek köszönhetően, a gyermekek szétszéledtek, többen közülük állami gondozásba kerültek, de Regőczy nem adta fel, hogy ismét sasikat neveljen. 1963 karácsonyán máriaremetei házába fogadott két kicsit, és 1964-ben már tíz gyermekkel foglalkozott. Azonban mivel nem kapott hitoktatói engedélyt, az idős örkényi plébános kénytelen volt helyette más káplánt kérni.⁸⁹ Minthogy Kovács Vince nem volt hajlandó őt más beosztásba helyezni, Regőczy munka nélkül maradt. Így viszont annál több ideje jutott sasfiókáira, akikkel kerékpáron az ország több táját is (Balaton, Pécs, Baja, Szeged, Kaposvár, Kecskemét) bebarangolta. Anyagi segítséget továbbra is Belgiumból kapott, Arnold Ghesquière révén, aki majd minden évben nála vendégeskedett egy hónapot. A belga papban ekkoriban fogalmazódott meg az a gondolat, hogy Regőczy korábban írt munkáit, és a vele folytatott beszélgetéseket a lelkész közelgő ezüst miséjére egy kötetbe szerkesztve kiadhatja. A kötet nagy sikert aratva 1969-ben jelent meg Belgiumban „*Mi nem hallgathatunk*” címmel.⁹⁰

ÚJRA A BÍRÓSÁG ELŐTT

Ez a könyv volt az, amely utolsó cseppként, újból mozgásba hozta az állambiztonság gépezetét. A 60-as években többször, utoljára 1968-ban részesítették rendőrhatalósági figyelmeztetésben, hogy hagyjon fel az ifjúsággal való foglalkozással, a kápolnaépítésekkel.⁹¹ Azonban Regőczy mindezeket figyelmen kívül hagyta.⁹² A politikai rendőrség –

tevékenysége miatt – 1968-tól tartotta szoros megfigyelés alatt, személyére októberben figyelő dossziét nyitottak.⁹³ Fülöp József rendőr alezredes a Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Osztály III/C Csoport alosztályvezetője a BM III/1. Osztály jogi véleménye alapján 1970. július 13-án megállapította, hogy „*A Regőczy által írt 'Nem hallgathatunk' c. könyv kifejezetten gyűlölet keltő, izgató tartalmú. Alkalmas a Magyar Népköztársaság, a szocialista társadalmi viszonyainkkal, a Szovjetunióval, a kommunistákkal szembeni gyűlölet keltésére*”.⁹⁴ Az ügy realizálására 1970. szeptember 4-én készített intézkedési tervében Kassai László rendőr őrnagy azt javasolta, hogy a fenti megállapítások alapján sokszorosítás útján, nagyobb nyilvánosság előtt elkövetett izgatás büntette miatt kell eljárást indítani Regőczy ellen.⁹⁵ Ennek keretében Kassai a vizsgálati eljárás alatt, az illetékes társosztályoktól Regőczy személyére vonatkozóan – minthogy őt nem kívánták letartóztatni –, a kihallgatásokról történő távozását követő 5 napra külső megfigyelést, valamint a „K” ellenőrzést, vagyis postai küldeményeinek ellenőrzését kérte.⁹⁶ A Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Vizsgálati Alosztálya a nyomozást szeptember 8-án rendelte el. Az első kihallgatásra másnap került sor, ahol Regőczy panasszal élt a gyanúsítás ellen. A Fővárosi Ügyészség Politikai Csoportjának vezetője, Kelemen Géza azonban panaszát elutasította azzal, hogy a rendelkezésére álló nyomozati anyagok a rendőrség álláspontját támasztják alá.⁹⁷

Regőczyt 1970. szeptember 9-e és november 18-a között tizenkétszer hívták be kihallgatásra, ahol elsősorban könyve megírásának körülményeiről, annak tartalmáról, belga kapcsolatairól, pénzügyeiről, egyházi működéséről, nevelői munkájáról faggatták. Az eljárás során a tanúkihallgatások, és a házkutatások mellett ügynökök jelentéseivel, társadalmi kapcsolatoktól nyert értesülésekkel kívánták alátámasztani a vádak.⁹⁸ Az izgatás vádjának megerősítését szolgálta Méray József önkéntes rendőr jelentése is, amelyben Regőczynek a fiatalokkal való foglalkozásáról és államellenes kijelentéseiről írt. Ezt a nyomozó hatóság azért is tartotta fontosnak, mert a „*jelentés adatai arra utalnak, hogy Regőczy az ellene folyamatban lévő vizsgálat ideje alatt sem hagyta abba ellenséges tevékenységét*”.⁹⁹ A nyomozást lezáró Kassai László rendőr őrnagy és felettese Sárdi Kálmán rendőr alezredes, alosztályvezető által aláírt javaslat ismételtén megállapította, hogy Regőczy elkövette a sokszorosítás útján, nagyobb nyilvánosság előtt elkövetett izgatás büntettét, ezért ügyét vádemelési javaslattal átadták a Fővárosi Főügyészségnek.¹⁰⁰ A Budapesti I. és III. kerületi Bíróság 1971. február 19-én meghozott döntésében Regőczyt főbüntetésül két év kettő hónapi szabadságvesztésre, és mellékbüntetésül öt év közügyek

86 Javaslat Regőczy István és egy társa ügyének lezárására, 1962. április 25. ÁBTL 3.1.9. V–147432. Regőczy István. 119–120.

87 REGŐCZY *i. m.*, 382–383., A II., XI. és XII. kerületi bíróság végzése, 1962. július 18. ÁBTL 3.1.9. V–147432. Regőczy István. 159–160. Az indoklás szerint az elkövetéstől, azaz 1956-tól számított öt év eltelté miatt került elévüléssel megszüntetésre az eljárás.

88 REGŐCZY *i. m.*, 384.

89 REGŐCZY *i. m.*, 385.

90 Uo. 390, 402.

91 Uo. 389–390.

92 Javaslat Regőczy István F. dossziés személy ügyének realizálására, 1970. július 13. ÁBTL 3.1.9. V–154925. Regőczy István. 23.

93 Intézkedési terv Regőczy István ügyében, 1970. szeptember 4. ÁBTL 3.1.9. V 154925. Regőczy István. 26.

94 Javaslat Regőczy István F. dossziés személy ügyének realizálására, 1970. július 13. ÁBTL 3.1.9. V–154925. Regőczy István. 25.

95 Intézkedési terv Regőczy István ügyében, 1970. szeptember 4. ÁBTL 3.1.9. V–154925. Regőczy István. 27.

96 Intézkedési terv Regőczy István ügyében, 1970. szeptember 4. ÁBTL 3.1.9. V–154925. Regőczy István. 30.

97 Határozat a panasz elutasításáról, 1970. szeptember 11. ÁBTL 3.1.9. V 154925. Regőczy István. 45.

98 Jelentések, kivonatok, 1970. szeptember–október. ÁBTL 3.1.9. V–154925. Regőczy István. 418–437.

99 Jelentés Méray József önk. rend. [önkéntes rendőr – V.G.] jelzéséről, 1970. október 29. ÁBTL 3.1.9. V–154925. Regőczy István. 433–434.

100 Javaslat Regőczy István ügyének lezárására, 1970. november 19. ÁBTL 3.1.9. V–154925. Regőczy István. 444.

gyakorlásától való eltiltásra ítélte. A szabadságvesztést a bíróság ítélete alapján *szigorított börtönben*¹⁰¹ kellett végrehajtani.¹⁰² Regőczy és védője fellebbezéssel élt, így az ügye másodfokon folytatódott tovább. Az 1971. augusztus 17-én kihirdetett ítélet alapján a Fővárosi Bíróság – bár alapvetően elfogadta az elsőfokú bíróság ítéletét –, a büntetés kiszabásánál több enyhítő körülményt figyelembe vett, ezért Regőczy szabadságvesztésének időtartalmát egy év nyolc hónapra, a közügyek gyakorlásától való eltiltását három évre mérsékelte.¹⁰³ Az elítéltet 1971. november elején először a II. kerületi Rendőr-főkapitányság fogdájába, majd onnét a Kozma utcai Budapesti Országos Börtönbe, közismert nevén a „Gyűjtő” épületébe szállították.¹⁰⁴ Itt látogatta meg őt 1971 karácsonya előtt Bánk József váci püspök, akinek közbenjárására javult az elítélt papok helyzete.¹⁰⁵

Regőczy személye nem csak a magyar politikai rendőrség figyelmét vonta magára, hanem a Vatikánét is. 1972. október 3–8-a között magyar állami vezetők tárgyalásokat folytattak a Szentszék diplomatáival. A megbeszéléseken Casaroli érsek előadta azt a pápai kérést, hogy a magyar kormány „*gyakoroljon kegyelmet 3 börtönben lévő pap – Tabódy István, Rózsa Elemér, Regőczy István – ügyében*”.¹⁰⁶ A magyar delegáció mindössze annyit reagált erre, hogy megvizsgálják ennek lehetőségét.

A SZABADULÁS ÉS AZ AZT KÖVETŐ ÉVEK

Regőczy István 1972. december 16-án, harmadolással szabadult ki a börtönből, hét hónappal a teljes büntetési idejének letöltése előtt.¹⁰⁷ Ezt követően, az 1970–80-as években is az állambiztonsági szervek látókörében maradt. Tevékenységét különböző titkosszolgálati módszerekkel ellenőrizték.

Regőczy tovább folytatta, még börtönbüntetése előtt elkezdett munkáját, a Szabadság-hegyen lévő Mária-kápolna felújítását, de a végleges berendezést csak szabadulása után fejezhette be.¹⁰⁸ Bár korábbi sasfiókái már felnőttek, de az ifjúság nevelésével, az árva gyermekek segítésével nem hagyott fel.¹⁰⁹ Mindezen tevékenységét az állambiztonság is nagy igyekezettel dokumentálta. Egy 1979. február 10-i jelentés szerint „*Regőczy István rk. pap, budapesti lakos balatonszárszói házában, fiatal egyházi és világi személyek összejöveteleket tartanak. Az összejöveteleken biblia olvasás és vallási témák megbeszé-*

101 A szigorított börtön a szabadságvesztés büntetés végrehajtásáról és az előzetes letartóztatás foganatosításáról szóló 1966. évi 21. törvényerejű rendelet alapján a korabeli szabadságvesztés-büntetés leg súlyosabb fokozata volt; megegyezett a *büntető törvénykönyv módosításáról és kiegészítéséről* szóló 1971. évi 28. törvényerejű rendelettel bevezetett fegyházbüntetéssel. Lásd részletesen LÖRINCZ József – NAGY Ferenc: *Börtönügy Magyarországon. Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, Budapest, 1997.*

102 A Budapesti I. III. kerületi bíróság ítélete, 1971. február 19. ÁBTL 3.1.9. V–154925. Regőczy István. 461.

103 A Budapesti Fővárosi Bíróság ítélete, 1971. augusztus 17. ÁBTL 3.1.9. V–154925. Regőczy István. 47.

104 REGŐCZY *i. m.*, 419–420.

105 Uo. 427–428.

106 Jelentés a Vatikán képviselőivel folytatott tárgyalásokról, 1972. október 3–8. ÁBTL 3.2.5. (A BM III/I. Csoportfőnökség és jogelődei által kezelt operatív dossziék) O–8–552/11. „Nérók”. Vatikáni Államtitkárság. 83.

107 REGŐCZY *i. m.*, 431–433.

108 Uo. 394–399.

109 Uo. 468–473.

lése folyik”.¹¹⁰ A belga kapcsolattartás hűséges segítőjére, Kemény Jolánra hárult, mivel Regőczy sokáig nem kapott útlevelet. Egy másik jelentés szerint Kemény 1979. augusztus 15-étől Belgiumban járt, ahol találkozott a „*Sasfiókák Egylete*”-ének titkárával, aki további anyagi támogatást ígért számukra.¹¹¹ Regőczy többször folyamodott útlevéletért, hogy személyesen is meglátogathassa belga ismerőseit, de csak 1986-ban teljesítették kérését.¹¹²

VÉGSZÓ

Regőczy István sorsa, jól példázza, hogy az egyházi személyek a pártállami diktatúra politikai rendőrségének mindvégig az egyik leginkább kitüntetett figyelemmel követett, szinte minden más társadalmi rétegnél jobban ellenőrzött „célszemélyei” voltak. A Rákosi- és a Kádár-korszak ugyan eltérő módon közelített feléjük, de még a rendszerváltozás előtti évtizedekben is szorosan szemmel tartották az immár együttműködésre szorított egyházakat, különösen azok meghatározó személyiségeit, és elsősorban a gyermekek nevelését, az ifjúság oktatását végzőket. Hisz a diktatúra irányítói is tudták; akié az ifjúság, azé a jövő.

Regőczy István katolikus pap, a Kútvolgyi Szűz Mária Engesztelő-kápolna lelkésze 1992-ben Vác díszpolgára lett, majd 2010. február 27-én életműve elismeréseként *Parma fidei – A hit pajza* díjat kapott, mindazért az önfeláldozó munkáért, amelynek során, évtizedeken át árva gyermekeket gyűjtött maga köré, hogy velük és nekik árvaházakat, templomokat, kápolnákat építsen. A demokratikus berendezkedésű jogállamok ekként értékelik a kiemelkedő társadalmi tevékenységet. Az 50-es, 60-as évek népi demokráciájában, azaz a pártállami diktatúrában azonban a minősítés – többek között – illegális ifjúsági szervezkedés, valamint izgatás, egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélés büntette volt.

Regőczy István, „*Isten vándora*” életének 98. évében, 2013. február 28-án halt meg. 2013. március 9-én helyezték örök nyugalomra a budai Kútvolgyi-kápolnában.

110 ÁBTL 2.7.1. (Szervezeti egységekhez nem kapcsolódó állambiztonsági iratok, Napi Operatív Információs Jelentések) 45–78/10/35/1979. február 10.

111 ÁBTL 2.7.1.45–58/8–138/1979. augusztus 12.

112 ÁBTL 1.12.3. (Állambiztonsági (államvédelmi) szervek szervezetével, működésével kapcsolatos iratok, BRFK Igazgatásrendészeti Osztály Útleveléi Alosztály iratai) 41608. Regőczy István.

„GYEREKEK ELLEN NINCS OSZTÁLYHARC”

Állambiztonsági eljárások az egyházi iskolák diákjai ellen
1950–70 között

„A szavak olykor arra valók csupán, hogy elleplezzék a tényeket. Ennek azonban úgy kell történnie, hogy senki se vehesse észre titkos szándékunkat; arra az esetre pedig, ha mégis lelepleződnenk, mindig tartunk készenlétben megfelelő kifogásokat, melyeket bármikor azonnal előhúzhatunk.”

Niccolo Machiavelli: *A fejedelem*

Minden hosszabb távra berendezkedő politikai rendszer a maga képére alakítja az oktatás intézményrendszerét, ezzel alapozva meg az ország jövőjét. A második világháború után hatalomra kerülő kommunista rezsim is tisztában volt ezzel, éppen ezért a társadalom erőszakos átalakításának folyamatában nagy energiákat mozgósítottak a két világháború között kiépített polgári és egyházi iskolaszervezet „átalakítására”.

A társadalom átforgatását már 1945-ben kezdték azzal, hogy államosították a földeket (ezzel megfosztva az egyházakat anyagi bázisuktól), majd folytatták tovább az ipari létesítmények és a banki szféra állami tulajdonba való juttatásával. Az anyagi alapok és az infrastruktúra átalakításával párhuzamosan zajlott a politikai hatalom pszeudodemokratikus átalakítása is. Az 1947-es, a kommunisták által irányított belügyminisztériumból levezényelt kékcédulás választások következtében nyíltan is hatalomra kerültek a szovjetek által támogatott erők. A „társadalomépítés” következő szakaszát 1948-tól az országban több helyen kiprovokált „iskolaügyek” jelentették, melyek látványosak voltak és a polgári társadalom megfélemlítésére irányultak. Több helyszínen is spontán, illetve kiprovokált tömegmegmozdulások történtek (Zalaegerszeg, Sopron, Pócspetri, stb.), amelyek során az egyházi iskolák diákjai, tanárai, szülők, szerzetesek és apácák iskoláikat védve demonstratív módon adtak hangot nemtetszésüknek, amit a kommunista hatalom arra használt fel, hogy az egyház ellen fordítsa a közvéleményt és megalapozza azt az intézkedését, amelyet a pócspetri eset ürügyén elrendelt.¹ 1948. június 16-án a XXXIII. Törvénycikkkel elrendelték mindenfajta egyházi oktatási intézmény államosítását. Az elkövetkező két tanévben az egyházi iskolák teljesen megszűntek, illetve állami intézményekként működtek tovább.

A kommunista kormányzat párhuzamosan számolta fel a különböző társadalmi rétegeket. Ideológiai és propaganda-okokból a tulajdonnal rendelkező osztályokat semmisítette meg, vagyis a régi társadalmi rend elitjét, a középosztályt, a vidéki parasztságot és a tudatos munkásvezetőket. A reménykedők hamar megtapasztalhatták, hogy az új (népi)

¹ ÁBTL 3.1.9. V–51023 Asztalos János és társai.

demokráciában életük csakis a hatalom szeszélyétől függ, amellyel szemben teljesen elszigetelten kellett szembenézniük, anélkül hogy bármilyen segítséget kaphattak volna attól a társadalmi csoporttól, amelybe beletartoztak.

Hasonló állapotba akarták juttatni az egyházat is, hogy ilyen módon a funkciójától megfosztott intézmény csak magányosan vegetáló egyházi személyek gyűjtőhelye maradjon, amelyet szükség esetén a Nyugatnak képesek felmutatni mint a „népi” demokrácia egyik zálogát.

Az 1948 júniusában közzé tett MDP programnyilatkozatában a következők olvashatók: „A demokratikus nevelés egységének biztosítására a párt követeli: (...) a tanügyigazgatás egységesítését és korszerű reformját, az egyházi iskolák államosítását, az egyház hitoktatási jogának és a papnevelő iskolák egyházi jellegének csorbítása nélkül. A párt sikraszáll a teljes vallásszabadságért, tiszteletben tartja a vallásos érzést, felhívja az egyházakat a bukott nagybirtokos és nagytőkés renddel való szakításra, a népi demokrácia vívmányainak elismerésére, a demokratikus állammal való békés együttműködésre. Ugyanakkor a párt kijelenti, hogy erőlesen fellép az egyház palástja mögé bújó reakciós irányzatok ellen és kiméletlenül leleplezi a vallásos érzéssel visszaélő népellenes politikát. A párt új demokratikus közkerölcs és közszellem kialakítását szorgalmazza: a közösség, a nép, a haza önzetlen szolgálatának, a munka szeretetének és megbecsülésének, a nemzeti függetlenségnek, a nép érdekében való önfeláldozásnak és bátorságnak szellemében. A párt arra nevel, hogy a közérdeket a magánérdek fölé kell helyezni.(...)”²

A mindent átfogó szocializmus új világát ígért, de ennek elérésében nem csak a külsőségekben kellett megváltoztatni a társadalmat, hanem már a fiatalokat kellett nevelni, úgy, ahogy Lukács György³ megírta: „Kérlelhetetlen osztályharc a burzsoázia ellen, egészen addig, amíg (mint osztály) meg nem semmisült. Teljes egyenlőség a nevelés terén. Gyerekekkel szemben nincs osztályharc, (érdekes, hogy a szocialista állambiztonsági szervek ezt nem vették figyelembe! Saját megjegyzés) mert minden gyermekben az eljövendő, az osztálykülönbséget nem ismerő társadalom kezdő tagját kell látni; ha ugyanakkor semmisül meg a burzsoázia, amikor egy így nevelt nemzedék felnő, akkor meglesz egy új társadalomnak a gazdasága mellett erkölcsi létalapja is: minden ember kölcsönös szeretete és szolidaritása.”⁴

Az új világ gyakorlati megvalósításához a hatalom titkos eszközök és módszerek tömegét vetette be. Az oktatás területét a hivatalos adminisztratív eszközök mellett a titkosszolgálatok polipkarjai is átfonták lassan szorítva ki azokból azt a hagyományt, ami korábban lényegét adta ezeknek az intézményeknek. Ez az időszak a rákosista állambiz-

tonság totális kiépülésének Max Weber-i⁵ értelemben vett bürokratikus szakasza, amikor az apparátus szakmaiságát és léte kiteljesedését bőséges igazolással tovább akarta növelni. Az államvédelem erőteljesen foglalkozott a klerikális ifjúság kérdésével is, az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) megalakulásáig is. Az alkalmazott módszerek semmiben sem tértek el a 40-es évek második felében, a koncepciós perekben már begyakorlottaktól. Eszközökben nem válogatva, teljhatalommal felruházva csapott le a Párt mindenható ökle azokra, akik nem illeszkedtek be a meghirdetett pártprogramba.

BAROSS UTCAI BENCÉS GIMNAZISTÁK ELLENI ÁLLAMVÉDELMI ELJÁRÁS A RÁKOSI-ÉRÁBAN

1951 januárjától folytatott felderítést az Államvédelmi Hatóság Vizsgálati Főosztálya a budapesti Baross utcai bencés gimnáziumban, az 1949-ben érettségizett diákok szervezkedési ügyében.⁶ A bejelentés alapján indított és ügynöki bizalmas nyomozással megalapozott vizsgálódás hamarosan intenzív és nagy erőket mozgósító, több főosztályra kiterjedő vizsgálati ügyvé terebélyesedett. 1951. június 20-án az első letartóztatási hullám során négy diákot (már egyetemre bejutott egyetemistát) letartóztatták. Ekkor még csak 15 felderített személyről szóltak az értékelő jelentések.

A vizsgálatot irányító VI/1 osztály⁷ vezetője Vajda Tibor⁸ őrnagy és helyettese Szeifert József⁹ főhadnagy instruálása mellett az ügyben vizsgálatot folytató ÁVH-s tisztek kvázi

5 Max Weber 1864-ben született. Jogi, filozófiai és gazdasági egyetemi tanulmányai után rövid ideig ügyvédként praktizált. Egyetemi tanárként Berlinben, Freiburgban, Heidelbergben és Münchenben tanított. Saját magát szociológusnak tartotta és az ő nevéhez fűződik a Német Szociológiai Társaság megalapítása 1909-ben Weber maradandó munkái közül említésre méltó az 1905-ben megjelent történeti-szociológiai kutatásokon alapuló *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című munkája majd 1920-ban bekövetkezett halála után megjelent tekintélyes méretű összefoglaló munkája *Gazdaság és társadalom* címmel.

6 ÁBTL V-96958 Magasházy Ádám és társai

7 VI/1 osztály előbb jogi majd vizsgálati osztály lett.

8 Vajda Tibor 1924. január 26-án született Budapesten. 1934-ben a gimnázium befejezése után a fogtechnikusi szakmát választja. 1946-ra szerez képesítést. 1946 áprilisában jelentkezik az Államvédelmi Osztályon. 1949–1950 között Moszkvában elvégzi az egy éves szakmai továbbképzést. Hazatérése után őrnaggyá léptetik elő és főosztályvezetővé nevezik ki. 1951 januárjától kezdve Károlyi Márton alez. által vezetett Vizsgálati Osztályon teljesített szolgálatot, előbb mint osztályvezető helyettes, majd mint főosztályvezető helyettes Juhász László áv. ezds mellett 1951 második felétől. 1952 decemberében leszerelték majd 1953 januárjában Péter Gábor és társai ügyében őrizetbe került. 1953 decemberében a Budapesti Hadbíróóság 6 év börtönbüntetésre ítélte. 1956. nov. 27-én Ausztriába szökött. ÁBTL 2. 8. 1. BM Központi 5976.

9 Szeifert András 1928-ban született Budapesten. A 4 polgári befejezése után többnyire segédmunkásként dolgozott. Előbb kifutófiú egy csemegeboltban, majd liftes 1945-ig. Még ez év tavaszán belépett az MKP soraiba. Segédmunkásként dolgozott előbb a Pozner nyomdában, majd 1946-ig a Pénzjeggy Nyomdában. A következő két évben szövősegédként dolgozott. 1948 novemberétől mint próbanyomozó az ÁVO-n kezdte meg állambiztonsági karrierjét. A következő évben, 1949-ben Moszkvába vezénylik egy éves időtartamra továbbképzésre. Visszatérésekor kinevezik a Vizsgálati Főosztály keretében osztályvezetőnek századosi rendfokozatban 1953-ig, amikor is alosztályvezetőként folytatja munkáját 1955-ig. Ekkor fegyelmivel lefokozzák főhadnagyi rendfokozatra és főoperatív beosztottként dolgozik tovább. A következő évben törlik az ellene hozott intézkedést, ezért 1961-ben őrnagyként áll a Katonai Bíróság elé, ahol végül ítélet nem születik, hanem átutalják közvetlen felettese hatáskörébe az ügyet és így egy fegyelmivel lezárul az ügy. Végül 1962-ben szerel le az állambiztonsági szervtől, és pályáját az Állami Egyházügyi Hivatalban folytatja. ÁBTL 2. 8. 1. BM Központi 5354.

2 Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948 56, főszerk.: IZSÁK Lajos, Napvilág, Budapest, 1998, 29.

3 Lukács György 1885. április 13-án született Bernát György néven egy budapesti zsidó bankárcsaládban. 1902-től Pesten tanult jogot, Kolozsvárott doktorált. A következő években jobbra Németországban élt, de publikált a Nyugatban és a Huszadik században. 1918 végén belépett a Kommunista Pártba. A Vörös Újság szerkesztője, a Tanácsköztársaság alatt oktatási helyettes népbiztos, a Vörös Hadsereg politikai biztosa lett. A bukás után illegális munkát végzett, majd a párt bécsi Ideiglenes Központi Bizottságának tagja. 1924-ben „jobboldali revizionistának” minősítették, és csak 1926-ban lett ismét a KB tagja. 1930-tól a moszkvai Marx-Engels Intézetben dolgozott. 1945 után hazatért és egyetemi oktatóként dolgozott. 1949-ben jobboldali elhajlónak minősítették és ő ismét önkritikára kényszerült. 1956-ban forradalom idején népművelési miniszter lett. A forradalom leverése után őt is Romániába vitték, csak 1957-ben engedték haza. Az MSZMP-nek csak 1967-ben lehetett tagja. 1971. június 4-én halt meg.

4 LUKÁCS György: *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma*. In: *Történelem és osztálytudat*, Magvető Kiadó, Budapest, 1971, 21.

koncentrikus körben bővítették a begyűjtendőket körét. Ennek magjába, az első hullámban letartóztatott és a szervezkedés vezetőinek kijelölt egyetemisták (Magasházy Ádám¹⁰ kivételével, akinek nem sikerült egyetemre bekerülni, ugyanis édesapját a Weiss Manfréd Művek volt igazgatóját, mérnökét 1950 februárjában kivégezték) kerültek. A tisztek körük építik fel baráti és ismerősi alapon, a begyűjtendőket körét, csoportjait, amelyek különböző felsőoktatási intézmények szerint különültek el. Így Dánielffy Tibor¹¹ „sejtje” a Műszaki Egyetemről került ki; Deák József az Iparművészeti Főiskola különböző szakosztályain lévő ismerőseivel alakított csoportot; Magasházy pedig a Weiss Manfréd Művekben – akkoriban már Rákosi Mátyás Művek néven ismert üzemben – főleg a tisztviselői körökben mozgott otthonosan, és mint ott dolgozó és a Motor Szakosztályon ismert személy az említett helyekről került ki ismerősi köre.

Nyomasztó, ahogyan az ÁVH-sok vasfegyelemmel, elhivatottságuk tudatában és a már lezajlott koncepciók perек gyakorlatával a hátuk mögött rutinosan, az emberi logika határát átlépve alakították a Magasházy ügy koncepcióját is. A koncepció nem volt új keletű, „csak” a szokásos összeesküvés, természetes fegyveres – amely súlyosabban büntethető –, vádat látjuk felépülni a vizsgálati anyagokban. A valóságban ezek a fiatalok a rendszer bírálói voltak és elkövették azt a „hibát”, hogy említést tettek Rákosi Mátyás feleségének megtámadásáról. Ez a kiindulási alap a bejelentésnek köszönhetően elég volt ahhoz, hogy cselekmények tömegét – melyeket egyetlen hajszálvékony fonál kapcsolta össze, a barátság, ugyanis minden baráti körben és csoportban fellelhető volt közös ismerős minőségében egy volt osztálytárs, évfolyamtárs, rokon vagy barát, – koncepciók perré gyűrik a hatóság emberei.

Az áldozatokat valótlán bizonyítékok alapján vizsgálták. A preconcepció, a fordított okság szabálya szerint, vagyis a nagybetűs Párt által megjelölt bűnbaktípushoz rendelt cselekmény minősítése határozta meg az ügyben elfoglalt szerepüket, jelentőséget és nem utolsósorban majd a bíróságon kiszabott büntetés is e szerint alakult. A „klerikális fasiszta elemek”, jelen esetben diákok, csakis fegyveres kémkedés és szervezkedés cselekményét követhették el, vagyis az egyházi iskolákban (Baross utcai és csepeli bencés gimnáziumból) érettségizett diákok és tanáraik (Kovács Arisztid¹² volt igazgató, Csizma-

dia Gerő¹³ volt szerzetes paptanár, stb.) akik nem mutathattak a népi demokratikus berendezkedésnek megfelelő mintát. Ugyanis a délutánonként teazsúrra összeverődött baráti körben a lányismerősökkel folytatott beszélgetés, a fiatalok származására visszavezetve csakis veszélyforrást jelenthetett a Rákosi-rezsim társadalmi berendezkedésére, derül ki a vizsgálati anyagokból. Legalábbis ezt olvashatjuk ki a tisztek értelmezési módszereiből. Példának okáért álljon itt egy értékelő jelentés, amely egy házkutatás anyagának kiértékelő jelentése:

„Jelentem, hogy Hun Tibor házkutatási anyagát átvizsgáltam és benne az alábbi kompromittáló anyagokat találtam: 2 drb. cserkészfénykép, amely bizonyítja, hogy tagja volt a cserkész szövetségnek, ahol fasiszta és klerikális nevelésben részesült, 4 drb. horthysta katonákat, harcokcsikat ábrázoló fénykép, amely bizonyítja, hogy a múlt rendszer hű kiszolgálója volt, 2 drb. amerikai fénykép, amely két nőt ábrázol erkölcsstelen állapotban, ez bizonyítja erkölcsstelen magatartását, 1 drb. levél, amelyben bibliai idézetek vannak, ez bizonyítja klerikális beállítottságát.”¹⁴ A tisztek gondolkodását átitatta rendszerspecifikus ellenségkép minden vizsgálati anyagból visszaköszön, és egyben megmutatja azt a határtalan hatalmi arroganciát, mely áthatotta a vizsgálatot lefolytató állománybelieket. Így a vizsgálat alá vont csoport „tagjai elenyésző kivétellel polgári és kispolgári szülőktől származnak és kivétel nélkül klerikális beállítottságú személyek.”¹⁵ és ez meghatározó alapja bűnösségüknek.

Vörös posztóként hatott az ÁVH-s tisztekre, hogy a letartóztatott fiatalok általában értelmiségi és polgári társadalmi környezetből kerültek egyházi iskolákba, ahol tovább erősödött bennük a családból hozott világszemlélet, és ez ütközött össze azzal az új világrénddel mely nem tűrte, tűrhette előbbinek létét, ugyanis abban látta gátját saját társadalmi érvényesülésének.

Az idő előrehaladtával és természetesen a lefoglaltaktól megszerzett nevekkkel, újabb letartóztatási hullámok következtében, tovább bővült a gyanúsítottak és letartóztatottak létszáma: a júniusi 15 főről 1951 augusztusára már 40-re emelkedett az ügyben érintettek száma, majd röpké egy hónappal később, a szeptember 20-án kelt összefoglaló jelentés már 80 elfogott személyről számol be.¹⁶ A koncepciógyártás gyakorlott mesterei azzal, hogy mind több személyt fogtak le, növelték az ügy súlyát úgy, hogy több szervezeti egységtől kértek segítséget,¹⁷ együttműködést.

10 Magasházy Ádám 1931-ben született Csepelen. Iskoláit a pesti Baross utcai bencés gimnáziumban végezte. A továbbtanulás lehetőségét akkor veszítette el, amikor édesapját, Magasházy Ödönt (a Weisz Manfréd Művek igazgatóhelyettesét) a Röediger-perben több társával együtt koholt vádak alapján 1949 tavaszán letartóztatták és 1950 februárjában kivégezték.

11 Dánielffy Tibor 1931-ben született Miskolcon 1949-ben érettségizett a volt pesti Baross utcai bencés gimnáziumban, majd az Iparművészeti Főiskolára nyert felvételt. 1951-ben letartóztatták és 12 évre ítélték.

12 Kovács Arisztid Jenő OSB Székesfehérváron, 1891. márc. 4. született. 1910. augusztus 6-án lépett a magyarországi bencés rendbe. 1912 májusában egyszerű fogadalmat tett, majd 1915. június. 2-án ünnepélyes fogadalmat tett, még ugyanebben az évben június 29-én pappá szentelték. 1916-ban latin–görög szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett. 1915-től már Győri gimnáziumi tanár, majd 1918–19-ben házgondnok is, 1922-től Pannonhalmán főpáti titkár, 1923-ban Kőszegen, 1925-ben Pápán gimnáziumi tanár. 1926-ban Angliában járt tanulmányúton, 1927-ben Budapesten gimnáziumi tanár, 1928–30 között házgondnok is, 1931-től Kőszegen házfőnök és a gimnázium igazgatója, 1934-től Pannonhalmán alperjel és a magiszter helyettese és 1935-től házgondnok is. 1936-tól magiszter és kertfelügyelő is, 1939-ben Firenzében járt tanulmányúton, 1939 második felétől Pannonhalmán a gimnázium igazgatója, 1945-től pedig a budapesti gimnáziumot igazgatja, 1948-tól Budapest–Józsefvárosban lelkész is, 1949-től Budapesten a Jáki-kápolna lelkésze. 1951: a görög nagykövetségen portás, majd októberben letartóztatták és 15 év börtönre ítélték. A Gyűjtőfogházban raboskodott, 1956. július. 14-én szabadult. Budapesten nyugdíjasként a felső-krisztinavárosi plébánián kisegítő, majd 1958-tól nyugdíjállományban Pannonhalmán. 1975. november 29-én hunyt el. (forrás: Bencés Rendi Névtár)

13 Csizmadia Gerő Imre OSB Somlóvásárhely (Veszprém m.), 1920. dec. 19-én született. 1938. augusztus 6-án belépett a rendbe. Egyszerű fogadalmat tett 1940. június 27-én, ünnepélyes fogadalmat tett 1943. június 27-én, áldozó pappá szentelték 1944. május 21-én, 1944–48. között gimnáziumi tanár Budapesten, 1948–51 között pedig hittanár Budapesten, 1951–54. között a Győri bencés gimnáziumban tanít, majd 1956-ig különböző Büntetés-egrehajtási intézményekben raboskodik. A forradalom után 1966-ig Győrben a bencés gimnáziumban tanár és diákokthoni prefektus. 1966-tól Budapesten, Angyalföldön segédlelkész. 1969-től –73-ig előbb gimnáziumi tanár Győrben, majd házfőnök is 1982-ig, majd templomigazgató és gimnáziumi tanár nyugdíjba vonulásáig. 1996 augusztusában hunyt el a pannonthalmi Szociális Otthonban. (forrás: Bencés Rendi Névtár)

14 ÁBTL 3.1.9. V–96958/2 Magasházy Ádám és tsai., 361. o. Hun Tibor lakásán tartott házkutatási anyagáról készült kiértékelő jelentés

15 ÁBTL 3.1.9. V–96958/1 Magasházy Ádám és tsai., 135. o.

16 Uo.

17 ÁBTL 3.1.9. V 96958/1 Magasházy Ádám és tsai., 257. o. A vizsgálati főosztály VI/1-b. alosztályának munkatársa megbeszélést folytat az I/2d alosztály ifjúsági vonalának vezetőjével.

A vizsgálati eljárás kezdeti időszakában csak arra koncentráltak, hogy minél szélesebbre tárják az Andrássy út 60. épületének kapuját, majd a konspiratív módon begyűjtött személyektől pszichés és fizikai erőszak – ez utóbbit csak feltételeken jelenthetjük ki¹⁸ – eszközeivel, megvonással az államrend megdöntésére irányuló „szervezkedésről” jegyzőkönyveket, információkat gyűjtöttek be.

Következő lépésben, laikusok számára kevésbé követhető módon, az anyagok összehasonlása következett. A több ezer oldalt kitevő kihallgatási, és más operatív (ügynöki, házkutatási, konspiratív környezettanulmányi, priorálási stb.) anyagokból, mint a kirakós játék elemeiből realizálták az ügyet, úgy hogy azokat az információkat, bizonyítékokat melyek koncepciójukba nem fért bele elvetették, elfelejtették, elhagyták. A kémkedés elmélete rövid ideig szerepelt az eljárásban, ugyanis rövid időn belül kiderült, Magasházyék sem amerikai kapcsolatokkal, sem pedig a Magyar Harcosok Bajtársi Közösségéhez köthető kapcsolatokkal nem rendelkeznek. Sőt, a hatósági jelentésből az is kiderül, hogy 1951. július 20-án „az illegális szervezkedésnek külföldi kapcsolata nincs, ilyen kapcsolatot most keresnek.”¹⁹ A Nyugatra disszidált diákok szerepét próbálták beleerőszakolni saját koncepciójukba. „1951 májusában a szervezkedés egy perifériális csoportja Németh Sándor²⁰ foglalkozás nélküli és társai disszidáltak. Miután a határon átjutottak, Grácból majd Münchenből adtak életjelt magukról.”²¹ Tehát a hatóság a Magasházy ügy keretein belül nem tudja a disszidáltakat a vádlottak padjára ültetni, ezt majd egy külön eljárás keretében teszik.²²

A fiatalokat az eljárás során szembesítik azzal, hogy az alma materben eltöltött évek alatt elkövetett kamaszkori kalandjaik, azaz a háború utáni fegyverraktárak (Baross utcai dohánygyár, amely szembe volt a bencés gimnáziummal) felfedezése, háborús helyszíneken (budavári kerület romjai között) történt kalandozások, fegyverek válogatása a lágymányosi fegyverlerakóban és ezeknek, romantikus vagy világmegváltó szándékkal történő, elrejtése és a barátokkal, barátnőkkel folytatott kocsmai beszélgetések, mind ellenük fordíthatók.

Az utolsó pillanatig képlékeny koncepció kezdetben kémkedési vonalon indul, majd bővíti a fegyveres vonallal, fontos szerepet kap a Rákosi feleségének megölésére tett kísérlet is és a kihallgatók nem feledkeznek meg kimélyíteni a bencés rendi atyák vezető szerepét hangsúlyozó elképzelést sem. Az ügy méreteire úgy tűnt sokáig senki sem

figyelt, de ez csak a módszert nem ismerők számára lehet megtévesztő, ugyanis a nyomozók rutinosan gyűrték koncepcióknak megfelelő csoportokba a fogvatartottakat (Egyetemi, Főiskolai, Nyíregyházi, Hajdúnánási, Pécsi, Miskolci, Katonai-vonal, Rákosi Mátyás Művek). A csiszolás folyamatába adnak betekintést azok a széljegyzetek, üzenetek, utasítások, melyeket az ÁVH-s tisztek sűrűn hagytak az iratokon. Így válik érthetővé az is, hogy a kémkedés vonala később miért kerül ki az ügyből:

„A fegyveres szervezkedés, merénylet, stb. bizonyított és reális! Azonban a Csonka féle „hírszerzés” nem ajánlatos továbbítani, mert eddig megállapítottuk, hogy Csonka ügynöki volt, Csonka „felső kapcsolata” Forbáth ugyancsak ügynök volt. Továbbá konkrét adat van arra, hogy a „kémvonal” másik „felső kapcsolata” Véri Lajos volt av. beosztott volt. Fényképét a tagok ma felismerték. Tehát a „hírszerzés” egyenlőre csúnya provokációnak látszik!”²³ Nemi magyarázatra szorul ez a rövid, de annál fontosabb idézet, mely szerint kémkedés és hírszerzés vádja komoly akadályokba ütközött, ugyanis az a Forbáth Fried Imre,²⁴ aki ügynöki pályáját még a 2. Vkf D. (deffenzív) alosztály román vonalán kezdte 1937-ben és 1946 októberétől az ÁVO szolgálatába állt, azzal a megbízatással, melyet Dékány István elhárításért felelős alezredestől kapott, hogy derítse fel ismerettségű körében a volt Vkf-es tiszteket. Forbáth jelzésére, miszerint a szintén 2. Vkf. D alosztály volt ügynöke, Csonka Kálmán²⁵ keresi vele a kapcsolatot, aki azt állítja, hogy Csepelen a Weiss Manfrédban ismeri a volt Vkf-eseket, az ügygel megbízott Darvas²⁶ százados, a két ügynök fölé 1947 őszén, telepíti és provokációs céllal futtatja az említett környezetben Véri Lajos²⁷ av. hadnagyot. Ez utóbbi, „Előd” álnéven amerikai

23 ÁBTL 3.1.9. V-96958/1 Magasházy Ádám és tsai., 99. o.

24 Forbáth Fried Imre 1911-ben született Nagykárolyban. Kereskedő családból származott, de a két világháború között a filmes szakmában futott be mint vágó. Foglalkozásánál fogva bejárta egész Európát, 1936-ban huzamosabban Bukarestben tartózkodott, amikor a román katonai hírszerzés besorozta Magyarországra elleni hírszerzésre. Ezt jelezte az illetékes magyar szerveknél, akik visszafordították és sikeres felderítési akciókban használták fel. A világháború után 1946-ban előéletére hivatkozással az ÁVO pressziós alapon besorozta. Előbb belső elhárítási ügyekben foglalkoztatják 2. VKF -es személyek felderítésében, majd a kémelhárítás vonalán átdobják Bécsbe. Az államvédelmi szervezet hibájából végül Forbáth Imre leszakad és második feleségével Ausztráliába disszidál az ötvenes évek elején. ÁBTL3.2.4. K-1165 „Filmes”.

25 Csonka Kálmán 1917-ben Salgótarjánban született. 1936-ban érettségizett, majd Csepelen a Weiss Manfréd Művekhez került tisztviselőnek. 1939-től a 2. VKF D. (Deffenzív) alosztályra román vonalra került szolgálatba. A háború után továbbra is a Weiss Manfrédban dolgozott, a bicikli raktárban. A Katonapolitika Osztály 1948-ban szervezte be és dobta át Ausztriába. Családja eltartását csempészéssel oldotta meg. 1949-ben az ÁVH letartóztatja. Előbb 5 évre internálták. 1957-ben újra felvették vele a kapcsolatot, de 1959-ben hírszerzési lehetőség hiányában újra ejtik. 1963-ban a kémelhárítás felvette vele a kapcsolatot, ekkor már mint a „Citadella” vendéglátóipari egység helyettes vezetőjével a beutazó idegen állampolgárok ellenőrzése céljából. ÁBTL 3. 1. 9. V 96958 Magasházy és társai, illetve 3. 2. 1. Bt 503 „Kovács Béla”.

26 Darvas (Desauer) György Budapesten született 1922-ben. A budapesti Bolyai reáliskolában megszerzett érettségi után előbb az EMERGÉ Gumigyárban segédmunkás, majd a Budakalászi Textilművekben szövősegéd. 1943-44 között munkaszolgálatos, majd 1945 első felében külső munkát végez (informátor) a Politikai Rendészeti Osztályon. Szaberszky József támogatásával előbb a Társadalmi Alosztályon dolgozik májustól, majd később a minisztériumokkal foglalkozó alosztályon foglalkoztatják. 1946-tól átkerül a Kémelhárítási Alosztályra. Itt együtt dolgozott Dékány Istvánnal 1948-ig. 1953-ban távolították el az Államvédelmi Hatóságtól és az Országos Tervhivatalban osztályvezetőként tevékenykedett. A Műszaki Egyetem elvégzése után 1957-1965 között az Ipari és Mezőgazdasági Tervező Vállalatnál állt alkalmazásban. ÁBTL 2.8.1. BM Központi 999.

27 Véri (Weis) Lajos 1924-ben Budapesten született. 4 polgári elvégzése után aranyműves segédként dolgozott, majd a világháború után 1946-tól a Politikai Rendészeti Osztályra került állományba. Előbb Gát,

18 Közvetlen bizonyítékot a fizikai erőszakra csak az áldozatok megkérdezésével kaphatunk, de a kihallgatási jegyzőkönyvek vizsgálatával kimutatható, hogy erőszakos beavatkozás nélkül lehetetlen, hogy a kihallgatott személy pár óra vagy nap elteltével töle idegen nyelvezettel és tartalmilag magára nézve terhelő vallomást tegyen. Feltehetően a deprivációs állapot, a kihallgatások, az étel megvonás és sok más ebben a helyzetben megjelenő új elem lehetett olyan hatással, hogy a lefogott fiatalok saját magukra nézve tettek terhelő vallomást.

19 ÁBTL 3.1.9. V-96958/1 Magasházy Ádám és tsai., 26. o.

20 Németh Sándor 1931-ben született Budapesten, 1949-ben érettségizett a volt pesti Baross utcai bencés gimnáziumban, 1951-ben disszidálásáig gépkocsivezetőként dolgozott.

21 ÁBTL 3.1.9. V-96958/1 Magasházy Ádám és tsai., 26. o.

22 ÁBTL 3.1.9. V-73318 Vaszari Gábor és társai ügyben Vaszari Gábor, Jezerszky Ottó és Lengyel Ferenc volt bencés diákokat 1951. szeptember elején vették át a magyar hatóságok az ausztriai szovjet hatóságoktól. Harmadszor lépték át az osztrák-magyar határt, amikor az osztrák csendőrok elfogták őket és átadták a szovjet katonai hatóságoknak. Egyhetes szovjet fogság és kihallgatás után kerültek a magyar szervek kezébe. Esetükben a vád kémkedés volt, Vaszari Gábort halálra, Jezerszky Ottót halálra és Lengyel Ferencet 15 évi börtönbüntetésre ítélte 1952. április 10-én a budapesti Katonai Hadbíróság, melyet végre is hajtottak.

kémként mutatkozott és adott utasításokat és megbízásokat 1947–48-ban többek között az akkor alig 17 éves Magasházy Ádámnak, sőt apjának, Magasházy Ödönnek is,²⁸ arra, hogy szervezzenek hírszerző csoportot. Tehát az 1951-es vizsgálatot vezető tiszt tudatában volt annak, hogy a kémkedés és szervezkedés megalapozása ÁVO-s és Kat. Pol-os ihletésű provokáció.

A jegyzőkönyvekre rávezetett megjegyzések magyarázatot nyújtanak arra is, hogy miért nem az egyházi vonal kapott nagyobb hangsúlyt és miért nem lett felsőkapcsolat két egyházi személy (Kovács Arisztid bencés gimnáziumi igazgató, illetve a Műegyetemen működő gyóntató, P. Szabó József²⁹) és miért nem kerültek a vizsgált ügyben a vádlottak padjára.³⁰ Szeifert József osztályvezető helyettes széljegyzeti utasításából „A kiértékelés helytelen! A jegyzőkönyvek nem támasztják alá, hogy a két pap valóban irányítja a szervezkedést. Egyelőre nem indokolt a lefogás. Folytatni rájuk a kihallgatást, hátha csak mentik őket a diákok.”³¹ Tehát a kémkedési után az egyházi államrend ellenes szervezkedés vádja okafoogyottá vált.

Nagyot lendíthetett a Vajda őrnagy vezette VI/1 osztály csapatának vizsgálati munkájának jelentőségén, amikor Péter Gábor³² kérdéseit kellett feltenni a kihallgatottaknak – derül ki ugyancsak egy széljegyzetből – ugyanis úgy tűnik, hogy az Iparművészeti Fő-

majd Darvas százados vezetésével hajtott végre provokációs akciókat, többek között Csepelen is 1947 és 1948 között. Hasonló feladatokat hajtott végre a Nehézipari és Elektromos Központokban. 1950-ben a Budapesti katonai Törvényszék lefokozásra és 7 évi börtönre ítélte szolgálati titoksértésért. 1954-ben amnesztiával szabadlábra került. ÁBTL 3.1.9. V–817 és V–96958/1. alapján készült.

28 ÁBTL 3.1.9. V–96958/1 Magasházy Ádám és tsai., 329. o.

29 Szabó József SJ 1906. április 23-án született Miskolcon. A gimnáziumot a miskolci minorita gimnáziumban végezte. 1926. július 30-án lépett be a magyar Jézus Társasága noviciátusába Érden. Bölcséleti és teológiai tanulmányait Szegeden végezte. 1937. június 24-én Szegeden szentelték pappá. A teológiai tanulmányai befejezése után a Manrézába került, és ott tanított szónoklattan 1939 és 1945 között. A háború befejezése után műegyetemistákkal foglalkozott. 1945-ben a budapesti rendházba került, és a Műegyetemen lelkeszként működött 1948-ig. A rendek szétszórásával 1950-től 1976-ig rendi kereten kívül kényszerült dolgozni. 1950 őszétől kezdve a Haller téri plébánián sekrestyés, de az egyetemistákkal való foglalkozást nem hagyta abba. 1963. augusztus 22-én letartóztatták, és illegális szervezkedés miatt hat évre ítélték. Szabadulása után egy jó ideig irodavezető volt a budapesti Szent Kereszt plébánián. 1976-tól hivatalosan is lelkipásként működhetett újra. 1976 és 1978 között a Szent Kereszt plébánián dolgozott, majd a kelenföldi plébánián lett káplán, később helyettes plébános. Itt 1978-tól dolgozott nagy buzgósággal, míg bírta erővel. Ereje fogytán, 1993-ban kérte elhelyezését a Radvány utcai rendházba, majd onnan 1995-ben került a pilisvörösvári Szent Erzsébet otthonba. Itt hunyt el 1997 karácsonyán. SZABÓ Ferenc SJ. (szerk.): *Kortárs magyar jezsuiták*

30 Kovács Jenő Arisztid bencés atyára, aki a budapesti Baross utcai bencés gimnázium igazgatója volt 1945-től külön vizsgálatot folytattak le, melynek anyagát az ÁBTL 3.1.9. V 73235 jelzetű dossziében helyezték el.

31 ÁBTL 3.1.9 V–96958/1 Magasházy Ádám és tsai., 198. o.

32 Péter Gábor eredetileg Eisenberger Benjáminként született Újfehértón 1906-ban. Elemi iskolai elvégzése után kitanulta a szabó mesterséget. A Vörös Segély szervezetébe 1931-ben, a világválság idején kerül be, 1932-ben pedig Moszkvát is megjárta. A Világháború alatt a Béke Párt vezetőségi tagja. 1945 januárjában kinevezték a Politika Rendészeti Osztály vezetőjének. Péter Gábor 1945-től 1953. januári letartóztatásáig állt a politikai rendőrség (PRO, ÁVO, ÁVH) szervezetének élén. Rákosi átmeneti mellőzések – 1953-ban letartóztatták és életfogytiglani börtönre ítélték. Büntetését azonban nem töltötte ki, a Kádár-rendszerben, 1959-ben szabadon bocsátották. 1959-ben kiengedték a börtönből, a Ruhaipari Központ szakszervezeti könyvtárába került könyvtárosként és nyugdíjazásáig itt dolgozott. Budapesten halt meg 1993. január 23-án.

iskolát látogató Rákosi Mátyásné ellen szőtt támadásra utaló információk, felkelthették Péter Gábor érdeklődését is.³³

Végül, mégis sikerült eljutni a tanúvallomástól az átgyúrt, illetve a teljesen költött vallomásokig, megdöbbenő kompozíciót eredményezve: „Magasházy Ádám 1949 őszén létrehozott egy fegyveres szervezkedést, melynek tagjai főként a bencés gimnázium volt diákjaiból és főiskolai hallgatókból tevődött össze. Az őrizetbevetettek egybehangzó beismerő vallomása és a tárgyi bizonyítékok szerint, a szervezkedés célja, fegyveres terrorkiállítás végrehajtására való felkészülés volt, egy általuk remélt Magyar Népköztársaság elleni angol-szász beavatkozás esetén. Ennek érdekében fegyvereket és robbanóanyagokat rejtettek, gyorsanölő mérgeket szereztek, a szervezet tagjait elméleti fegyveres kiképzésben részesítették. Népi demokrácia ellenes propagandát folytattak elsősorban az Egyetemeken és Főiskolára.”³⁴ áll a vizsgálati eljárást lezáró és az ügyészségnek átadásra kerülő jelentésben.

A valóságtól elrugaszkodott konstrukció, a következményeket tekintve, szívszorítóan tragikus véget ért, ugyanis voltak, akiket ennek alapján a halálba küldtek, míg számos más fiatal börtönbe, internáló táborba zártak. Tehát a *harmadik lépés az átadás*, mely során „bizonyítékokkal” egyetemben átadták az ügyészségnek az arra érdemeseket, továbbá saját hatáskörben az Államvédelmi Hatóság adminisztratív eszközökkel büntetve a kiválasztottakat, így zárva le a korai ötvenes évek kanonizált államvédelmi eljárásrendjét. Így a Magasházy ügyben az ÁVH rendőrfelügyelet alá helyezett 8, rendőrfelügyelet (REF) alá helyezett és kitiltott 6 személyt a felsőoktatásból, és 1 személyt pedig csak kitiltott. Internált további 11 személyt. Kitelepített 4 személyt a Hortobágyra, egyet pedig Orosházára. Az adminisztratív eljárásokat elszenvedők átlag életkora alig haladta meg a 24 évet, pedig az ügyben tanárok is érintettek voltak.

A teljhatalmú ÁVH értesíti Révai³⁵ elvtársat is arról, hogy a Képzőművészeti Főiskolán intézkedni kell, és fegyelmi eljárás keretében a Szerv által előterjesztett anyagok alapján a megjelölt személyeket fegyelmmel marasztalják el.

A *központi perben (Magasházy)* 1951. nov. 23-án zárt ülésen hirdetett ítéletet a Jónás Béla³⁶ vezette Pest Megyei Bíróság a nyilvánosság teljes kizárásával. A 21 vádlott majdnem mindegyikének ítéletét másodfokon a Legfelsőbb Bíróság helyben hagyta vagy

33 ÁBTL 3.1.9 V–96958/1 Magasházy Ádám és tsai., 273. o. „...az Altby. bt. kérdései. Jegyezze ki és sürgősen adja tovább.”

34 ÁBTL 3.1.9 V–96958/1 Magasházy Ádám és tsai., 424. o.

35 Révai József 1898-ban, Budapesten született. A gimnázium befejezése után a Budapesti Kereskedelmi Akadémián szerzett képesítést követően banktisztviselőként helyezkedett el. Révai 1918 végén, a Komunisták Magyarországi Pártjának alapító tagjaként főleg propagandamunkával foglalkozott. Tanácsköztársaság bukása után 1919 októberében szökött át Ausztriába. A húszas évek során mind fontosabb figurává előlépő politikus, aki a Komintern VI. kongresszusán (1928, Moszkva) is jelen volt. 1930-ban illegális munkára küldték Budapestre. Rövid időn belül elfogták és börtönbe került, ahol tovább képezte magát. Szabadulása után 1934 nyarán Révai kijutott Moszkvába. 1944 novemberében az első köztársaság érkezett Szegedre, és mint propagandista bizonyította alkalmasságát. Így amikor az MKP vezetősége 1945 legelején felosztotta a munka- és hatásköröket, Révai természetszerűleg vált az agitáció és a propaganda első számú irányítójává, s az is maradt egészen 1953-ig, amikor is Révai önkritika gyakorlására kényszerült és kikerült a legfelsőbb hatalomból. 1955-ben agyvérzést kapott. 1956. október 31-én a tököli reptérre, majd onnan Moszkvába menekítették. 1957-ben tért vissza Magyarországra, de a politikai hatalomba nem kerülhetett vissza, végül Balatonaligán elszigetelődve élt, ahol végül 1959 augusztusában halt meg.

36 Jónás Béla (1905–1956) jogász, ügyvéd. 1948. nov.-tól a Budapesti Népbíróság tanácsvezető bírja. A BNB megszűnése után a Budapesti Büntetőtörvényszéken tanácsvezető (1949–53), majd a Budapesti Megyei Bíróság megbízott elnöke (1953–56). 1956. okt. 30-án felmentették, öt nappal később öngyilkos lett.

súlyosbította, így kettő életfogytiglanost, Magasházy Ádámot és Sallay Ernőt, tényleges halálra ítélte; egy 15 éves büntetést, Merényi Aladár esetében, életfogytiglanra súlyosbított; két személy esetében pedig 1–1 évvel csökkentette a büntetési tételt, míg egy esetben 10 évről 7 évre csökkentette a letöltendő börtönbüntetés időtartamát.

A Magasházy-perben és a kikülföntett katonai vonalon született perben összesen 24 személyt ítéltek el, ebből 2 kötélt általi halál, 1 életfogytiglan ítélet született, a többi 21 személy együttvéve 185 év letöltendő börtönbüntetést kapott. Az elítéltek átlag életkora alig haladta meg a 22 évet.

Ebben a perben az eljárás alá vont, de ítélet nélkül hagyott személyek sem kerültek el a diktatúra igazságszolgáltatását, ugyanis őket *további koncepciók, és a Magasházy mellékpeleinek tekinthető eljárásokban* (Vaszary Gábor³⁷ és társai,³⁸ Kovács Arisztid pere,³⁹ Thury Ferenc és társai pere⁴⁰ stb.) szabtak rájuk súlyos büntetéseket. Eddig beazonosított elítéltek száma 40, börtönévek száma 265, halálos ítéletek száma 4, ill. életfogytiglani ítélet egy esetben született.

A fenti eljárásban is, mint – feltehetően – sok más koncepciók perben „óhatatlanul” számos ügynököt is produkáltak az illetékes szervek.⁴¹ Mindamelllett, hogy a hatalom tüzzel-vassal irtotta a Horthy-rendszer középosztályát és a polgári keresztény társadalom erős támaszát, az egyházakat, a hivatalos paraván politikája alkotmányos szinten biztosította az egyházi oktatás létét.

1950. augusztus 30-án az állam és a római katolikus egyház között létrejött megállapodás II/2. pontja értelmében 8 katolikus egyházi iskola (6 fiú és 2 leány) visszaadásához járult hozzá a magyar kormány.⁴² A megállapodásból adódóan 1950. szeptember 7-én a két fél részletes jegyzőkönyvben rögzítette az egyházi iskolák gyakorlati átadásával, működésük feltételeivel és a fennmaradó 4 szerzetesrend tevékenységével kapcsolatos kérdéseket.⁴³ Az egyházi gimnáziumok működését az 1961. évi III. törvény, valamint a törvény

végrehajtása tárgyában kiadott rendeletek, utasítások, intézkedések és a Művelődésügyi Minisztérium által kiadott rendtartás szabályozta a megállapodás figyelembevételével.⁴⁴

Az egyházi gimnáziumok munkájában általában az előírt állami követelmények érvényesültek, az állami tanterveket és tankönyveket használták, természetesen a sajátosságok figyelembevételével. Az egyházi gimnáziumokat fenntartó szerzetesrendek kerültek minden olyan helyzetet, amellyel okot adhattak volna a fennálló rendszernek az erőszakos beavatkozásra. A hatalom ezzel szemben folyamatos ostromállapotot tartott fenn azáltal, hogy a törvényi feltételeket folyamatosan változtatta, újabb és újabb tantervek kidolgozására kötelezte az érintett intézményeket. Ezeket a módszereket az Oktatási Minisztérium alkalmazta, de ezzel párhuzamosan az Állami Egyházügyi Hivatal és a Belügyminisztérium illetékesei is beavatkoztak az egyházi iskolák életébe és így közvetlenül a rendek belső életébe is. Az ÁEH munkatársainak jelentései, valós képet festenek a hatalom igazi szándékáról, céljairól és azok megvalósításáról:

„Az egyházi középiskolák vonatkozásában abból kell kiindulni, hogy vannak. Létük ugyan ellentmondásos, de kompromisszum eredményeképpen vannak. Tanárok és diákok felfogásában kezdenek megjelenni a szocialista elemek. Segítsük ezeknek az elemeknek a kialakulását és erősödését tudatukban. A középiskolák fennállásának időtartamával kapcsolatban:

a./ erősítsük tekintélyünket továbbra is és a demokratizmust az iskolákon belül. Ilyen körülmények között belátható időn belül elérhető, hogy az iskolák nem lesznek kifizetődők az egyházak számára és elhalnak. Ezt a folyamatot gyorsítani lehet. Egyházas szellem kialakítható, az állami tananyag kötelező. Nem mindig sikerül eredményesen cáfolni. Politikai egység keretébe belefér ez a rész is. A szocializmust igenlik. Ez pedig labilissá teszi az iskolákat.

b./ Van egy másik lehetősége is a fennállási időtartam meghatározásának, illetve meg rövidítésének. Ha ellenséges tevékenység kezdődik valamelyik középiskolában, akkor azt megszüntethetjük menetközben is. Az ellenséges tevékenységet egyházi szervek elé is vihetjük, mely arra kényszerítheti az egyházi középiskolákat, hogy gyorsabban haladjanak előre. Néha utalni is kell erre a lehetőségre, hogy el ne feledkezzenek arról. Szoros kapcsolatban az iskolareformmal határozzuk meg feladatainkat és tartósan, megközelítően érzük el a reform célját az egyházi iskolákban is, a közeljövőben. Később pedig maradéktalanul oldjuk meg a követelményeket. Módszereink legyenek rugalmasak. A nevelőkre hatni kell: a./ egyházi és b./állami szerveken keresztül. Ne alakuljon külön munkabizottság, de felkészült mozgalmi papok kapjanak megbízást a gimnáziumokban. Szakvonalon az MM.⁴⁵ ellenőrzése legyen alapos. A formális ellenőrzésről a lényegi ellenőrzésre kell áttérni. Az egyházi iskolák ellenőrzését a legfelkészültebb felügyelőkre bízni. Mi is beszéljünk el a tanárokkal. Kérjünk tőlük választ arra vonatkozóan, hogy a létező ellentmondásokat, hogyan igyekeznek megoldani. Teológiai nézeteik pozitív emberi nézetek legyenek. Erről az álláspontonról fejtsék ki meggyőződésüket.

44 Az egyházi iskolákban a gimnáziumok számára előírt állami rendtartás, valamint az azt kiegészítő két, katolikus általános gimnáziumok számára készült kiegészítő rendtartást használják. Az első, a Köznevelési Minisztérium 1952. július 4-én kelt 841–071/52. sz. rendelet alapján, a másikat – ami az első módosítása, illetve kiegészítése – az Oktatási Minisztérium 1954. jan. 29-én kelt 853–12/1954. VII. sz. rendeletével hagyták jóvá. Mindkét kiegészítő rendtartás használatát a Katolikus Köznevelési Főhatóság kötelezővé teszi.

45 MM – Művelődési Minisztérium

37 Vaszary Gábor bencés diák

38 ÁBTL 3.1.9. V–73318 Vaszary Gábor és társai

39 ÁBTL 3.1.9. V–73235 Kovács Jenő

40 ÁBTL 3.1.9. V–140464 illetve V–140464/1 Thury Ferenc és társai

41 Végh Ferenc – „Orvos” fn. ii. ÁBTL 3.1.1. B–78602, Czeller Zoltán – „Füredi Ferenc” fn. ii. ÁBTL 3.1.2. M–40467, stb.

42 1950. szeptember 7-i megegyezés alapján „létrejött” a bencések pannonhalmi és győri gimnáziuma, a piaristák kecskeméti és budapesti gimnáziuma, a ferencesek esztergomi és szentendrei gimnáziuma, a Miasszonyunk Szegény Iskolaövérek budapesti és debreceni gimnáziuma.

43 MOL XIX-A–21-d–0026–12/1966 (Feljegyzés a katolikus középiskolák helyzetéről és javaslat egyes elvi és gyakorlati kérdések eldöntésére) Az 1950. szeptember 7-én aláírt jegyzőkönyv a következő lényegesebb kérdésekben foglal állást:

„– Iskolák és kollégiumok nevelőinek és növendékeinek létszámában, mely szerint minden iskolában 8 osztálytagozat nyílhat. Egy-egy osztály létszáma 40 fő. A tanárok létszáma osztálycsoportonként 2 fő, a kollégiumi nevelők létszáma az állami kulcsszámnak megfelelően alakul. A kollégiumok – Pannonhalmi és Esztergom kivételével, – az iskolai tanulók 50%-át vehetik fel. A budapesti piarista fiú és leánygimnázium kollégiummal nem rendelkezik.

– Az állami tantervek és tankönyvek kötelező használata mellett, lehetővé teszi a katolikus álláspont kifejtését. – Az egyházi iskolák felügyeletét a Művelődésügyi Minisztérium a Fővárosi és megyei tanácsok bevonásával gyakorolja.

– A tanítás ellátásához szükséges rendtagok létszáma mellett biztosítja a tanári utánpótlást, akik csak az állami egyetemeken szerezhetik meg diplomájukat.

– Az egyházi iskolába járt tanulókat nem érheti hátrányos megkülönböztetés”

Állami szaktárgyalásokra az egyházi gimnáziumok tanárait is meg kell hívni. Néhány kiváló tanárt a Hivatal elnöke, vagy más állami vezető is fogadhat, amikor velük elbeszélgetne. Munkájukban a pozitív teológiai vetület legyen az alap.”⁴⁶

Az ÁEH illetékesei teljesen tisztában voltak azzal, hogy az egyházak a végsőig kitartanak majd az iskoláik mellett, éppen ezért minden eszközt bevettettek azok felszámolásának érdekében. „Az egyházi gimnáziumokat elő kell készíteni a 10 év alatti folyamatos felszámolásra. A megszüntetés eszköze nem lehet adminisztratív, hanem az elnéptelenedés útján kell megvalósítani.” – jelentette ki a 60-as évek derekán Szeifert József, ekkor éppen az ÁEH egyik oszlopos tagja.⁴⁷

Az ÁEH a társszerveknek köszönhetően, tájékozott volt az egyházi gimnáziumok helyzetével és az ott zajló eseményekkel kapcsolatban. Tudták azt, hogy az ország területén volt néhány tízezer olyan család, melyek kitartanak hitük mellett és egyházi középiskolákban akarják gyerekeiket taníttatni. Rálátásuk volt arra is, hogy az egyházi középiskolák előjárói igen nagy tárgyi ismerettel rendelkeztek az előbb említett családokról, vagy közvetetten az egyházmegyes papságon keresztül, vagy akár közvetlenül informális kapcsolataik révén. Az egyházi személyek ugyanis szorgalmazták egyes nekik megfelelő tanulók egyházi gimnáziumokba való beíratását, túlnyomórészt azzal a kifejezett céllal, hogy utána papi szemináriumba jelentkeztesse őket. Ugyanis, sok esetben a papok intézték az adminisztrációval járó ügyeket, sőt a gyerekekkel a gimnáziumba is elmentek, nekik ott diákotthoni férőhelyet, sőt szükség esetén állandó egyházmegyei segínyt is biztosítottak. Az ország gazdasági helyzetéből adódóan az állambiztonsági szervek tenni nem tudtak a fennálló helyzettel szemben, de tudomásul vették azt, hogy a katolikus gimnáziumok nagyobb része csaknem minden diáknak képes volt diákotthoni férőhelyet biztosítani. Érzékenyen érintette az állami hatóságokat az a tény, hogy ezeknek az egyházi intézményeknek jó hírtük volt az országban.

A KÁDÁRI-REZSIM POLITIKAI RENDŐRSÉGÉNEK ELJÁRÁSA A 60-AS ÉVEK MÁSODIK FELÉBEN

A gimnáziumok belső életével kapcsolatban is pontosan tájékozódtak a politikai rendőrség tisztjei, mert tudták azt, hogy az egyházi iskolákról egységes kép nem alakítható ki, hiszen a rendek sem homogén jellegűek. Amíg a régi tanító rendek által fenntartott gimnáziumokban, tehát a bencésekénél (főleg Pannónhalmán) és a piaristáknál (elsősorban Budapesten) a jó tanulmányi eredmények mellett a vallásos jellegű nevelés is magasabb fokú volt, addig a ferencesekénél (Szentendrén) a nagyobb erőfeszítések ellenére sem sikerült szilárd vallási közösséget összekovácsolni. Az illetékesek tiszta képet kaptak arról, hogy a gimnáziumok nem szentéletű emberek nevelését tartották feladatuknak, de jól képzett, ugyanakkor mélyen vallásos értelmes emberekkel akarták megtölteni a társadalmat, akik minden körülmények között hűek maradnak az egyházhöz. Tudták továbbá,

hogy az egyházi iskoláknak a diákokkal nem céljuk az, hogy azokból szerzetest vagy lelkészt neveljenek, de ezek közül a diákok közül a legalkalmasabbakat erre a pályára kiválogatták, ugyanakkor a többieket egységesen katolikus szellemiségben nevelték fel.

Kezdetben a hatóságok legyőzhetetlen akadállyal találták szembe magukat, az iskolai közösségek áthatolhatatlan egységét nehéz volt megbontani. Ezzel kapcsolatban a következőket olvashatjuk a vizsgált dokumentumban: „a gimnáziumokban egység tapasztalható a tanárok között és jobbra azonos felfogásúak a diákok is. Az igazgatók e tisztességükkel járón összefogják a tantestületet, laikus téren még a diákokat is. Azonban az a tapasztalatom, hogy a diákokat lelki téren a lelkivezetők uralják. Ezek az emberek a kétarcúvá nevelés mesterei. Ugyanis módszereik olyan kifinomultak, hogy nem szükséges a tanító tanároknak reakciós szellemben tanítani, mert ők – a lelkivezetők – olyan helyzetet alakítanak ki az egyes gimnáziumokban a rendszeres foglalkozásokon keresztül, hogy az alapvető cél megvalósul.”⁴⁸

Feltűnő az a hasonlóság, ami az ÁEH és az állambiztonsági dokumentumokban felfedezhető az egyházi iskolák belső életével kapcsolatban. Ezen dokumentumok és az elvégzett kutatások alapján kijelenthető, hogy a két szerv között komoly együttműködési kapcsolat állt fenn már 1967 előtt is.⁴⁹

A politikai rendőrség a gimnáziumokban zajló eseményekről, a tanárok és a diákok viszonyáról, a kisebb-nagyobb ellenséges megnyilvánulásokról és egyéb olyan dolgokról, amelyeket a belső bomlasztásra használhattak volna fel csak ritkán szereztek tudomást, és ezeket az információkat is a hosszú évek munkájával kiépített felnőtt ügynököktől tudták megszerezni.⁵⁰ Az egyházi gimnáziumokban természetesen folyamatos volt a próbálkozás adatszerzésre és bomlasztásra, amelyet a rendi ügynökségen keresztül folytattak azok a tartótisztek – Sollich Endre⁵¹ és Molnár István⁵² személyében –, akik a 60-as évek közepén gimnazisták beszerzését is megvalósították.

48 MOL XIX-A-21-d-0026-4 1963 (24 d) Feljegyzés a rk. általános gimnáziumok helyzetéről, Budapest, 1962. december 31.

49 A hivatalos együttműködésről szóló dokumentumot 1967 decemberében írta alá a két szerv. A szerződéseket közli SZABÓ Csaba: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*, Szent István Társulat, Budapest, 2005, 352–354.

50 ÁBTL 3.1.2. M-36924 „Marosi Zoltán”, ÁBTL 3.1.2. M-36422 „Mátrai Gábor”

51 Sollich Endre 1936.03.16-án született Győrben. Textiltechnikum elvégzése után Budapestre vonult be a honvédséghez, majd jelentkezett és elvégezte a Ságvári Endre Tisztképző iskola egészségügyi szakát. 1956-ban szerelt le és a következő évet már a győri „Richards” Finomposztó gyárban kezdte technikusként. 1961-ben alhadnagyi rendfokozattal a Győr megyei Politikai Osztály III/III Alosztályán operatív beosztottként indította állambiztonsági karrierjét, ahol a horthysta erőszakos szervezetek figyelésével lett megbízva, majd 1964-től levelező tagozaton a BM Akadémia hallgatója, közben pedig a Bencés Rendet mint önálló területet jelölték ki számára feldolgozásra. Az itt elért sikerei után családi okok miatt a Szolnok megyei Politikai Osztályra kérte áthelyezését. 1971-től főoperatív beosztott századosi rendfokozatban, majd 1980-tól csoportvezető, később 1986-ban soron kívül alezredessé léptették elő. 1990-ben 54 éves korában kérte nyugdíjazását, melyet államtitkári jóváhagyással ezredesi rendfokozatban kapott meg. ÁBTL 2.8.1. Jász-Nagykun-Szolnok megye 2106.

52 Molnár István 1931. 12. 02-án született. Állambiztonsági karrierjét 1953-ban a Zala megyei szervnél kezdte alhadnagyi rendfokozattal. 1958-ig Zala, Borsod, Somogy megyei politikai nyomozó osztályait operatív beosztottként járta végig. Karrierjében fordulat 1957 végén a Zala Megyei RFK Politikai Nyomozó Osztály Alosztályán alosztályvezető helyettesé váló kinevezésével következik be. Következő évben Moszkvába vezénylik operatív iskolára, ahonnan visszatérése után a Győr megyei RFK Politikai Nyomozó Osztály V. Alosztály vezetőjévé léptetik elő. Valójában 1970-ig osztályvezetőként dolgozik, amikor is felfüggesztik és visszaminősítik vizsgálóvá. Karrierjében változás 1981-ben következik be azzal, hogy

46 MOL XIX-A-21-d 0026-4 1963 (24 d) 1963. március 15-én megtartott Katolikus Főosztály ülésén elhangzott hozzászólás.

47 MOL XIX-A-21-d 0026-1/1964 (30.d.) Jelentés a Katolikus középiskolák működéséről, az állam és az egyház közötti megállapodások betartásáról, 1964. augusztus 25. Budapest, a kijelentés Szeifert Józseftől származik.

Véleményük szerint a felnőtt ügynökhálózat is hozott „jó eredményeket”, de a szerzetesi hálózat több okból nem volt képes arra, hogy a bomlasztó munkát megfelelően fejleszthessék. Ezért gondolták úgy, hogy a kialakult féloldalas helyzetet megszüntetik azzal, hogy a gimnáziumokban tanuló fiatalok közül ügynöki, informátori tevékenységre alkalmas személyek beszerzését hajtják végre. Ezt azért is tartották megvalósíthatónak, mert szerintük a gimnazistáknak kevésbé áll érdekükben oly mértékben eltitkolni a fiatalok közt előforduló problémákat, rendellenességeket, esetenként „bűncselekményeiket”, mint nevelőiknek. A két tartótiszt által készített összefoglaló anyagból az is kiderül, hogy a diákok beszerzésével párhuzamosan, továbbiakban is folytatták a szerzetesek közé való beépülést, amely további szerzetesek beszerzését jelentette.

Szerintük így sokoldalúbbá válik számukra a felderítési munka, és így az egyházi gimnáziumokban előforduló „ellenséges cselekményeket” újabb összefüggésekben ismerhették meg. Így „egyidőben »felülről« (a tanári korból) és »alulról« (a diákok közül) való beépülés elősegíti a mélyebb behatolást, a kulturáltabb, differenciáltabb, támadóbb operatív munka végzését.”⁵³ Tehát a két tartótiszt nemcsak külsőségeiben ismerte az intézményt, hanem járatos volt belső felépítésében is (az épület belső szerkezete, osztályok, internátusok elhelyezkedése, tanári kar összetétele), sőt ismerték szervező elvét (a belső szabályokat) is. A beszerzésre kerülő diákokat előbb alaposan tanulmányozták (a felnőtt hálózattól minden személyes adatot megszereztek).

Az akciót végrehajtó tisztek bevallása szerint a kiválasztott és felhasznált személyek az operatív munkába való bevonáskor még nem töltötték be a 18. életévüket. A kialakult helyzetet a következőképpen magyarázták:

„Az operatív alapelveket valójában nem sértettük meg, mivel a kérdéses tanulók szellemi, fizikai képességeik következtében, általános műveltségük, egyéniségük folytán érettebbek, rátermettebbek a velük egy korosztályú társaiknál.”⁵⁴

Az egyházi gimnáziumokban végrehajtott beszervezések általánosságban követték azokat a szabályokat, amelyeket a felnőtt hálózatok kialakításánál alkalmaztak. A különbség abban rejlik, hogy ezekben az esetekben fiatalok személyek kerültek olyan helyzetbe, amelyből még a felnőttek jelentős része sem tudta a kivezető utat.

Alább a két tiszt által tanulmányi és tájékoztató céllal elkészített dokumentum fontosabb momentumait emeltem ki, azért hogy a tartótisztek módszerein keresztül jobban megismertessem a hatalom kiszolgálóinak mentalitását és esetleg a „lelkületét” is. A győri bencés gimnázium tanulóit szemelte ki magának a két (nagy tapasztalattal rendelkező) állambiztonsági tiszt. Fő céljuk az volt, hogy csapást mérjenek a bencés rendre. A részcek ennek lettek alárendelve. A beszerzésre kerülő **diákokat** a beszerzés előtt részletes, mindenre kiterő **tanulmányozás alá vonták**.

Az eljárás során megismerték családi helyzetüket, feltérképezték ismeretségi körüket és a potenciális operatív lehetőségeket (rajtuk keresztül kiket tudnának még beszervezni, vagy csak egyszerűen kikről tudnának terhelő adatokat gyűjteni). A „jelöltek” alaposabb megismerése érdekében a két tiszt változatos eszközökkel elérte, hogy személyes találko-

a Győr megyei RFK-n elhárító főoperatív tiszt lesz. 1987-ig ebben a beosztásában teljesített szolgálatot. ÁBTL Archontológia.

53 ÁBTL. 4.1. A–3016/49 Egyházi Gimnáziumokban Végzett Beszervezések Tapasztalatai, BM Tanulmányi Kiképzési Csoportfőnökség, 1967.

54 Uo.

zó jöjjön létre köztük és a jelöltek között (a jelöltekkel külön-külön, mert három egymástól független esetről van szó: „Zenész” fn. ü., „Menő” informátor, „Sekrestyés” fn.ü.)⁵⁵ Minden esetben tervet készítettek minden lehetséges magatartásra az elfogadásra és az elvetésre egyaránt.

A tanulmányozás során minden esetben találtak az érintett személy előéletében olyan eseményt, aminek alapján az illetőt zsarolni tudták. Jelen esetben a gimnazistákkal szemben kevésbé használták a kompromittálás eszközét, inkább olyan gyengéket kerestek, amelyek korosztályi jellemzők voltak (például: a lányokkal való kapcsolat, családi gondok, amiket másokkal nem tudnak megbeszélni, stb.) A tisztek fokozatosan, nagy türelemmel teremtettek olyan hangulatot, idézem: „hogy olyan légkör alakult ki közöttünk, melyben nevezett lényegében teljesen megbízott bennünk, jellemében, szellemi és fizikai tulajdonságokban többet jelentettünk számára, mint az eddig kialakult ismeretségi köre – beleértve tanárait is.”⁵⁶

A **valódi szándék** ebben az volt, hogy **hamis biztonságérzetet alakítsanak ki a leendő ügynökből**. Arra törekedtek, hogy a kiválasztott gimnazista úgy érezze, mintha nagy szívességet tennének neki és a kialakult kapcsolatból nagy előnye származna. Minden beszerezett diáknál más eszközzel tartották fenn a **függőségi viszonyt**.

„Zenész” fn. ügynök⁵⁷ esetében mozijeggyel, színházjeggyel, motorozással; „Menő” fn. informátort⁵⁸ útlevél pozitív elbírálásának ígéretével; „Sekrestyés” fn. ügynököt⁵⁹

55 A hivatásos állomány részére készített oktatási anyagokban, tankönyvekben szerepeltetett fedőnevek nem minden esetben feleltethetők meg a valós ügynöki fedőnevekkel.

56 ÁBTL. 4.1. A–3016/49., Egyházi Gimnáziumokban Végzett Beszervezések Tapasztalatai, BM Tanulmányi Kiképzési Csoportfőnökség, 1967.

57 „Zenész” fn. gimnáziumi tanuló 17 éves, internátusi lakos, állandó lakhelye szüleinél Budapesten. Általános iskoláját Budapesten végezte kitűnő eredménnyel. Tagja volt az úttörő mozgalomnak, azt élvezetesnek, romantikusnak találta. Öt éves kora óta tanul hangszeren játszani mindig nagyon jónevű tanárok irányításával. Jelenleg is a helyi zenei iskola hallgatója, magasfokú zeneelméleti képzettsége, kitűnő gyakorlati érzéke folytán tanárai szeretik, szívesen foglalkoznak vele, nagy jövőt jósolnak számára zenei téren. Zenei tudása következtében gimnáziumi tanárai és tanulóitársai előtt nagy a tekintélye. Szülei meglévő összeköttetések révén szeretnék elérni, hogy gyermekük Rómában végezhesse tovább zenei tanulmányait.” ÁBTL. 4.1. A–3016/49., Egyházi Gimnáziumokban Végzett Beszervezések Tapasztalatai, BM Tanulmányi Kiképzési Csoportfőnökség, 1967.

58 „Menő” 18 éves, állandó budapesti lakos, a gimnáziumhoz tartozó internátusban nyert elhelyezést. Általános iskolában jó tanulmányi eredményt ért el, ennek következtében valamint vallási okokból szerzetesi gimnáziumba írták, mivel nevezettel továbbtanítási szándékuk volt.

A szülők elképzelése, melyet az internátusi neveléshez fűztek nem vált be, mert az első évtől kezdve közepes átlaggal tanult és magatartásában is sok kivétmivalót találtak tanárai.

Egyébként jó megjelenésű, magas növésű gyerek lévén, a gimnáziumi évek alatt felsőbb osztályú tanulók saját társaságukba is befogadták, barátkoztak vele, együtt jártak szórakozni. A társaságban igen kedvelt személy volt, lányokkal szembeni találékonysága, simulékony modora, könnyed és szellemes társalgási stílusa miatt.

Az előbb említett magatartásbeli /tanárai szerint/ problémák miatt többször kapott fegyelmi büntetést. Ennek következtében „Menő” kimondottan bizalmas lelki viszonyt, kapcsolatot egyetlen tanárával sem tudott kialakítani, sőt nem is kísérelte, mert az elmarasztalások miatt nehezített rájuk. Tehát lényegében felettései által állandó összeköttetésben állt.” Uo.

59 „Sekrestyés” 17 éves, falusi gyerek, egyházi iskolai tanuló, a tanulmányi év folyamán a II. sz. internátus lakója. Általános iskoláját szülei lakhelyén végezte kitűnő tanulmányi eredménnyel. Szülei egyénileg gazdálkodó parasztok, anyagilag közepesen szituáltak.

pedig rendszeres anyagi támogatással „kényszerítették” arra, hogy adatokat szolgáltatasson.

Az említett három személy **foglalkoztatása** nem véletlenszerűen történt. Az általános adatszolgáltatáson túl „Zenesz”-nek a következő ügyekben volt konkrét szerepe: „Értékes adatokat szolgáltatott tanulmányozott tanárai és tanulóitársaival kapcsolatban. Szoros barátságban volt egy terhelő adatok alapján szervezett tanulóval, így rajta keresztül tudtuk megoldani a kérdéses személy szervezés utáni ellenőrzését. Feltérképezte az internátus belső elrendezését, tanulók szekrényeit, mely munkáját őrizetbe vett személy könyveinek, levelezésének előzetes ellenőrzésénél tudtuk értékesíteni. Tájékoztatást adott az intézet belső hangulatáról különböző események után. Közölte egyik tanáráról, hogy az szovjetellenes kijelentéseket tesz óráin, míg a másik tanár lojális beállítottságú. Megbízásunkból levelezést folytatott az eltávolított tanulóitársával, mely területen is sikerült eredményt elérnünk. Jelentette tanulóitársai kimenőidő alatt tanúsított magatartását, azok hova járnak szórakozni, kinek van lánykapcsolata, amit a tanárok tiltanak.”⁶⁰

„**Menő**” informátor nevéhez köthető, hogy „sok, elsősorban ifjúságvédelmi szempontból értékes adatokat nyertünk, mely a bencés diákság alapos megismerése szempontjából igen lényeges momentum volt.(...) rajta keresztül, ezenkívül a diákok személyes ügyeit, a tanári kar által elkövetett rendszeres és folyamatos levéltitok sértést, az ilyen irányú „levéllenőrzés” kijátszásának különböző módjait. Az internátusban lakó diákok, illetve a nyugati rádióadásokat hallgató diákcsoportokat és több bencés tanár kegyetlen, vagy reakciós magatartását hozta felszínre. Az informátor által szolgáltatott adatok alapján, s természetesen egyéb anyagokat is felhasználva, számos olyan intézkedést tettünk, mely súlyosan érintette a bencés rendet és az iskola reakciós tanárait nézve dezorganizáló hatást váltott ki.”⁶¹

„**Sekrestyés**”-től mint leendő szeminaristától sokat vártak. Az ő szervezése különösen fontos volt a két tiszt számára, mert így személyében kipróbált ügynököt tudtak bejuttatni a szemináriumba. „Sekrestyés” személyén keresztül több ügyet is „realizáltak”: „Az ügynök tájékoztatása alapján a szóban forgó tanárt operatív célra használtuk fel.” (T.B. tanárról van szó, saját megjegyzés) vagy egy másik eset, amikor „Az ügynök által történt jelentés alapján több erkölcsi jellegű kompromittáló dokumentumhoz jutottunk, melynek alapján a teológus feldolgozását beindítottuk.”⁶²

Mindhárom esetben a szervezők, azt tartották szem előtt, hogy olyan személyeket szervezzenek be, akiknek későbbi hírszerző lehetőségük bővülni fog, és hosszú távon alkalmazhatják őket. Ezek a célok valószínűnek tűntek, mert a szervezettek mindegyike a továbbtanulás útját választotta. A szervezések hatékonyságát bizonyította, hogy

Az illetékes egyházmegye igen nagy súlyt helyez nevezett tanítatására, mert a jelenlegi falubeli plébános idős kora miatt nem sokára nyugdíjba kerül. Utánpótlását „Sekrestyés” tanítatása útján pappá nevelésével kívánják megoldani.

A család számos külföldi rokonnal rendelkezik, köztük nyugati államokban is. Egyházi kapcsolataik közül több személy van aktív operatív feldolgozás alatt, tehát állambiztonsági szempontból figyelemre méltók.” Uo.

60 Uo.

61 ÁBTL. 4.1. A–3016/49., Egyházi Gimnáziumokban Végzett Beszervezések Tapasztalatai, BM Tanulmányi Kiképzési Csoportfőnökség, 1967.

62 Uo.

több tanárt sikerült állásából kiszorítani, és többen pedig kénytelenek voltak közelebbi viszonyba kerülni a hatóságokkal.

A tisztek nem elégedtek meg az egyszerű együttműködéssel, minden eszközzel azon voltak, hogy neveljék a fiatal ügynököket. A tisztek „munkájuk” során, a legvalószínűlenebb és váratlan körülményekre is részletesen, gondosan kioktatták, szinte szóról-szóra betanították a szervezett gimnazistákat úgy, hogy olyan szövegeket kellett mondaniuk, amelyekkel elháríthatták a lelepleződést.

A hatóság arra is felkészült, hogy „amennyiben a dekonspiráció vagy lebukás történne, úgy az ügynököt vagy informátort kizárnánk,” – áll a dokumentumban – „a kapcsolatot viszont csak abban az esetben szüntetnénk meg, ha ezt a kérdéses személy külön igényelné. Nem hagynánk magára, sorsát továbbra is figyelemmel kísérménk, operatív lehetőségeinket figyelembe véve megóvnánk a »kellemetlen« ráhatásoktól. Abban az esetben, ha dekonspiráció következtében az illető iskolából a fiatalot megkísérelnék eltávolítani, feltétlenül szükséges, hogy elősegítsük további elhelyezkedését, esetleg állami iskolába való segítését vagy más úton való felkarolását.” Tehát a tisztek „gondoskodtak” az érintett személyekről, azok megkérdezése nélkül. Sollich Endrének, a fiatalabb operatív tisztnek munkáját Molnár István, parancsnoka és egyben közvetlen munkatársa a bencés rend feldolgozása területén 1968-ban a soros minősítő iratban a következő sorokkal jellemezte: „Igen jó eredményt ért el az egyházi iskolákban tanuló fiatalok szervezése tekintetében, valamint a közöttük, társadalmi jellegű kapcsolatok kiépítése vonatkozásában. Dicséretesnek és ugyanakkor figyelemreméltónak tartom, hogy e vonatkozásban szerzett operatív tapasztalatait, sajátos módszereit tanulmány formájában az egész állambiztonsági állomány részére hozzáférhetővé tette.”⁶³ A bencések nagy szerencséjére a bemutatott eljárás felelőse 1967 decemberében házasságot kötött, és áthelyezését kérte Szolnok megyébe.

A Kádár-korszak egyházi elhárításának eszköztárából felvonultatott eljárás bizonyítja, hogy a diktatúra célvezérelt módon továbbra is a kijelölt ellenség legapróbb titkait „fűrészte”, hogy irányíthassa azt és titokban fossza meg emberi méltóságától az érintetteket. Nem lehet feledni a drasztikus következményekkel járó 40–50-es évek Rákosi diktatúrájában meghozott és végrehajtott halálos ítéletek tényét, melyek kitörölhetetlenül nyomasztják az érintett családokat és egyházi társadalom egészét. Túl nagy ár volt a „társadalomépítés” oltárán.

A második világháború után Magyarországon kialakult kommunista rezsimjének hivatásos kiszolgálói elérték azt, hogy a társadalomban mélyszéges és jóvátehetetlen változások alakuljanak ki. A Rákosi-korszak koncepciós peres eljárásai és retorziót foganatosító adminisztratív eszközök tömege ugyanazt célozta meg, mint a Kádári véres erőszakkal megalapozott rendszer, amely konszolidálódása után kereste ugyan az együttélést az egyházakkal saját létének legalizálása érdekében, de titkosrendőri módszereit finomra hangolta és a „pseudo-törvényesség”⁶⁴ alapján alkalmazta, mindezt csak azért, hogy biztosítsa a szocialista társadalmi rend fennmaradását.

63 ÁBTL 2.8.1. Jász-Nagykun-Szolnok megye 2106., 18.1.

64 Kahler Frigyes jogtörténész által a történeti szakirodalomban meghonosított fogalom. Lásd pl. KAHLER Frigyes: *Jogállam és diktatúra*. Kairosz Kiadó, 2005.

MÁRTON ÁRON PÜSPÖK SZABADONBOCSÁTÁSA 1955-BEN*

Kísérlet a romániai katolikus egyházrész helyzetének rendezésére?

Az elmúlt két évtizedben számtalan olyan könyv vagy tanulmány látott napvilágot, amely Márton Áron, gyulafehérvári római katolikus megyéspüspök életét tárta fel az olvasó előtt.¹ Azonban az államvédelmi szervek iratainak minél szélesebb körű hozzáférhetősége arra készítetett, hogy Denisa Budeanu, bukaresti kutatóval közösen felkutassuk és feldolgozzuk Márton Áron megfigyelési dossziéját. A kutatás sikerrel járt, mert sikerült megtalálni és részben feldolgozni Márton Áron 236 kötetből álló két személyi megfigyelési dossziéját. Ellenben mindenki számára evidens, hogy a mennyiség, főleg egy nem egzakt tudomány esetében, mint a történetírás, nem mindig mérvadó. Az iratfolyóméterek mögött azonban nem csupán egy személy, és ahogyan azt majd látni fogjuk, fontos egyházi személy „megfigyelt” élete elevenedik meg előttünk, hanem a 20. század legfontosabb eseményei is. Elmondhatjuk, hogy Márton Áron személye szorosan összekapcsolódik a 20. századi történelem legfontosabb világpolitikai eseményeivel, az egyetemes római katolikus egyház történetével, míg személyes megnyilatkozásait és helytállását elemezve az erdélyi magyarság egyik legkiemelkedőbb 20. századi kisebbségpolitikusa és társadalomszervezője tárul elénk.

Márton Áron életpályájának nyomon követése lehetőséget nyújt a kutató számára, hogy betekintést nyerhessünk egy olyan életútba, ahol a közeleti és az egyházi tisztség nem a címek, hivatalok vagy rangok halmozását jelentette, hanem a mély elkötelezettséget és szolgálatot egyháza és nemzete iránt.

* A tanulmány átdolgozott változata megjelent a Remény a reménytelenségben című kötetben. Budapest, 2014.

¹ A legfontosabb magyar szakmunkák: VINCZE Gábor: *A kisebbségpolitikus Márton Áron*. In *Magyar Kisebbség*, 1995/1. 93–108; VIRT László: *Nyitott szívvel. Márton Áron erdélyi püspök élete és eszméi*. Budapest, 2002, Teleki László Alapítvány; NAGY Mihály Zoltán: *Márton Áron Csiksomlyón*. In *Rubicon*, 2007/1–2. 52–54; MARTON József: *Márton Áron szabadulása*. In *Studia Theologica Transsylvaniensia*, 14/2 [2011], 273–293; SERES Attila: *Márton Áron és a kisebbségi reciprocitás kérdése a magyar-román kapcsolatokban*. In *Limes*, 2011/2. 75–95; Uő. *Márton Áron és az erdélyi (gyulafehérvári) katolikus püspökség a második bécsi döntés után*. In *Satu Mare – Studii si comunicari*, XXVII/II Supplementum [2011] 179–199; BODEANU, Denisa: *Márton Áron püspök letartóztatása, pere és börtönbüntetése a Szekuritáté Irattárát Vizsgáló Országos Tanács (CNSAS) dokumentumai tükrében*. In *Székegyföld* 2012/8. 81–105; BODEANU, Denisa–BUDEANCA, Cosmin: *Márton Áron dossziéi a Szekuritáté Irattárát Vizsgáló Országos Tanács archívumában*. In *Székegyföld* 2013/7. 97–108; BOTTONI, Stefano: *Ellenállás és közösségépítés. Márton Áron és román kommunista rendszer*. In *Székegyföld* 2013/7. 77–96; *Keresztény Szó* 2013. februári tematikus száma, valamint *Az idők mérlegén. Tanulmányok Márton Áron püspökről*. Szerkesztette: BODÓ Márta–LÁZÁR Csilla–LÖVÉTEI László. Budapest–Kolozsvár, 2013, Szent István Társulat–Verbum. Márton Áron első román életrajzírója Iulius Mureșan, nyugalmazott, tartalékos katonatiszt, aki elsősorban román források alapján dolgozott. MUREȘAN, Iulius: *Episcopul Márton Áron*. Cluj-Napoca, 2008, Risoprint.

Ha Márton Áron kihívásokról megterhelt életútját szeretném röviden bemutatni, akkor elsősorban a cselekvő ember gondolkodására ható eszmékre és értékekre kell rámutatnom. Márton Áron gondolkodását, tevékenységét mélyen meghatározta a római katolikus egyház társadalmi tanítása, a társadalmi rendnek és életviszonyoknak természetjogi szempontból való értelmezése, és nem utolsósorban az erdélyi magyarság körében a két világháború között széles körben elterjedt ún. népszolgálati eszme. Az első két kérdést nem szeretném kifejteni, hiszen ezek már ismertek, ellenben a népszolgálati eszme rövid magyarázatot igényel. A népszolgálati eszme kidolgozása – részben – a kolozsvári református teológiához köthető, amely valójában olyan vallásfilozófiai reflexiónak tekinthető, amelyen keresztül értelmezni akarták a kisebbségi sorsba került romániai magyarság léthelyzetét, de ugyanakkor cselekvési programot is jelentett. A népszolgálati eszme értelmében a kisebbségi létforma kötelezettségekkel jár: uralkodás helyett a szolgálat, önzés helyett az önfeláldozás, az egyéni érdek helyett a közösségi érdek élvez elsőbbséget. Az állammal szemben lojális magatartást írt elő, az állami jólét előmozdítására buzdított, ellenben az állam felett is az isteni erkölcsi rend élvez elsőbbséget. A helyét kereső erdélyi magyar értelmiség a két világháború között ebben a szellemben nevelkedett, itt találta meg erkölcsi szerepét.²

Márton Áron 1896-ban született a Csík megyei Csíkszentdomokoson, középparaszti családból. Végig harcolja az első világháborút, két alkalommal is megsérül. Püspöki kinevezését a második világháború előestéjén, 1938 decemberében kapja kézhez. Prédikációban és a hivatalos állami szervek vezetőihez címzett levelekben 1944 májusában Kolozsváron nyíltan kifejezi tiltakozását a zsidók deportálása ellen.³ A népi demokrácia éveiben nyilvánosan felszólal a romániai magyarságot érintő politikai kérdésekben és a határvitában. 1949. évi letartóztatása szorosan összefügg a két tábor, az „imperialista hatalmak” és a „békátábor” országainak egymásnak feszülésével, valamint a szovjet felügyelet alá került kelet-közép-európai államok egyházpolitikai irányvonalával és gyakorlatával. 1955. évi szabadon bocsátása is a kül- és belpolitikai események prizmáján keresztül értelmezhető. A „Generálisissimusz” halált követő desztalinizációs folyamat és a nemzetközi politikai életben bekövetkezett ún. békés egymás mellett élés politikája némi engedményre készítette a moszkvai döntéshozókat és a szovjet tömb országainak vezetőit. A keleti blokkhoz tartozó államok egyházpolitikájára hatással volt Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának 1954. novemberi 10-ei, Hibák a nép körében folytatott tudományos-ateista propagandában című határozata, amely nagy engedményeket hozott az Orosz Ortodox Egyház számára, és Szovjetunióban – habár csak egy rövid időre is –, de újra felélénkült a vallási élet.⁴ A román párt- és államvezetés aktuálpolitikai érdekei is meg kívánták, hogy törvényesen rendezzék a román állam és a romániai római katolikus egyház viszonyát, annak az egyházét, amely az 1948-ban hatályba lépett új

felekezeti törvényt elutasítva nem nyújtott be az állami felügyelet elfogadását konstituáló új működési szabályzatot, így jogi értelemben törvényen kívüli egyházzá vált.

A bukaresti érsek, Alexandru Cisar 1954. január 6-ai halálával már egyetlen római katolikus püspök sem volt szabadlábban, éppen ezért a Román Kommunista Párt Központi Vezetősége 1954 első felében (január 28., május 25.) úgy döntött, hogy rendeznie kell a viszonyt a katolikus egyházzal. Továbbá a kommunista párt vezetői attól tartottak, hogy a Szentszék által elismert és szabadon lévő római katolikus püspök hiányában a Vatikán olyan megoldást fog kidolgozni, amely „újabb konfliktusokhoz vezet”.⁵ Döntés született arról, hogy szabadlábba kell helyezni a börtönben fogvatartott két egyházi méltóságot: Pacha Ágoston temesvári és Márton Áron gyulafehérvári megyéspüspököket.⁶ Pacha Ágoston röviddel szabadulása után 1955. november 4-én meghalt. Márton Áront a máramaroszigeti börtönből⁷ először Bukarestbe szállították, ahol a Belügyminisztérium épületében tartották fogva, majd onnan átvitték a Belügyminisztérium fővárosához közeli (Malmaison) épületébe, de mindkét helyen teljesen elzárták a külvilágtól.

Valószínűleg már ekkor megkezdődött Márton Áron álláspontjának és magatartásának felmérése, valamint az állammal való kollaboráció felvetése. Mindezt a Román Kommunista Párt előírásának megfelelően kellett végrehajtani, melynek főtitkára, Gheorghe Gheorghiu-Dej a már említett májusi ülésen kijelentette: „mindent el kell követni annak érdekében, hogy megegyezésre jussunk Márton Áronnal”, de felhívta a jelenlévők figyelmét arra, hogy ezeket a beszélgetéseket „semmi esetre sem a Belügyminisztérium szerveinek kell végeznie”, hanem „erre a [feladat] olyan személyeket kell kijelölni, akik tudnak majd vele beszélni.”⁸ A legmegfelelőbb személy nem is lehetett más mint Petru Groza államelnök, akiről köztudott volt, hogy már több évtizede jó kapcsolatot ápolt Márton Áronnal. A kettőjük között magyar nyelven lezajlott beszélgetést a titkosszolgálat lehallgatta és rögzítette is, ellenben csak a második és harmadik találkozó román nyelvű jegyzőkönyvei maradtak fenn. A második találkozó alkalmával (1954. július 5.) Márton Áron leszögezte, hogy „... egyetlen egy itteni [romániai] püspök sem folytathat tárgyalásokat a Szentszék előzetes hozzájárulása nélkül. Ez egy törvény.”⁹ A harmadik találkozó során (1954. július 17.) Márton Áron bővebben kifejtette, hogy nem hajlandó kompromisszumot kötni az állammal, még abban az esetben sem, hogyha ellentételezésképpen szabadon bocsátanák őt: „Ki kell jelentenem, hogy jelenlegi helyzetemben mint fogoly nem hozhatok semmilyen intézkedést. Nagy figyelemmel hallgattam meg az Excellenciád által bemutatott pontokat, amiből kiderül az Ön jóindulata a római katolikus klérus helyzetének kedvező rendezése érdekében, de én nem adhatok semmilyen engedményt. Mindenekelőtt letartóztatva vagyok, és egy letartóztatott püspök nem hozhat semmilyen

2 Erről bővebben lásd: HORVÁTH SZ. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940)*. Csíkszereda, 2007, Pro-Print Könyvkiadó, valamint BÁRDI Nándor: *A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között*. In *Regio*, 1997/2. 32–67.

3 TRĂȘCĂ, Ottmar–SERES Attila: *Márton Áron 1944. május 18-i kolozsvári beszéde a zsidók deportálása ellen. Gondolatok néhány magyar és román levéltári irat apropóján*. In *Múlt és Jövő*, 2011/3.

4 CHUMACHENKO, Tatiana A.: *Church and State in Soviet Russia. Russian Orthodoxy from World War II to the Khrushchev years*. M.E. Sharpe Armonk, New York, London England, 2002, 134. Az „enyhülési” folyamatra lásd a könyv From Propagandistic Attacks to Stability in Relations with the Church c. alfejezetét. 125–141.

5 IONESCU GURĂ, Nicoleta: *Stalinizarea României. Republica Populară Română 1948–1950: transformări instituționale*. București, 2005, Editura BIC ALL. 429. Emil Bodnăraș felszólalása a május 25-i ülésen.

6 Uo. 430.

7 Marton József tanulmányában április 27-ét jelöli meg. Márton Áron szabadulása után két időpontot is megjelölt: egy 1964-ben lezajlott beszélgetéskor áldozócsütörtököt (vagyis április 27.) jelölte meg, míg 1971-ben úgy emlékezett vissza, hogy május 10 vagy 12-én szállították Bukarestbe. MARTON I. M. 275., valamint Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (továbbiakban – ACNSAS), Fond Informativ, dosar nr. 205991, vol. 69. 123. f., vol. 42. 78. f.

8 PETCU, Adrian Nicolae: *Aspecte ale represiei antireligioase în anii '50. Dosarul 15.563*. In *Pro Memoria*, 2006/5. 235.

9 Lásd Csendes Lászlónak a kötetben megjelenő tanulmányát.

intézkedést. [...] csak abban az esetben adhatnék választ, hogyha szabad lehetnék. [...] Azonban szabadon bocsátásom ellenében nem tehetek semmilyen ígéretet.”¹⁰

A román pártvezetés úgy mérte fel a helyzetet, hogy a katolikus egyház és az állam közötti viszony rendezésére mégis Márton Áron lesz a legalkalmasabb, mivel sem a gyulafehérvári, sem pedig a bukaresti és iasi-i állammal kollaboráló egyházi vezetésnek nem sikerült elismertetnie magát a Szentszék előtt. A helyzetet tovább rontotta az a tényező is, hogy a papság és a hívek sem fogadták el a fenti csoportokat legitim egyházi vezetőknek, és bojkottálták az állammal együttműködő úgynevezett békepapokat. Éppen ezért a Nagynemzetgyűlés Elnöksége 1955. január 3-ai rendelete értelmében Márton Áron börtönbüntetését *felfüggesztették*.¹¹

A román belügyminiszter-helyettes irodájában 1955. január 6-án közölték Márton Áronnal a Nagynemzetgyűlés rendeletét, ahonnan Ioan Bărbulescu¹² belügyis tiszt és Vasile Begu bukaresti érseki tanácsos és kultuszminisztériumi igazgató kíséretében először átszállították a Kultuszminisztérium épületébe, majd a bukaresti érseki palotába.¹³ Ha jogilag nem is, de valójában Márton Áront az érseki palotában *házi őrizetben* tartották fogva. A Kultuszminisztérium engedélye nélkül senki sem érintkezhetett vagy találkozhatott a püspökkel.¹⁴

A püspök bukaresti tartózkodása valójában azt a célt szolgálta, hogy meggyőzzék őt a román állammal való kollaborálásról, és ezt a tényt írásban is rögzítsék. Előre kitervelt akció keretében két úton folytak a megbeszélések: egyházi vonalon a bukaresti érsekség alkalmazottainak, illetve vezetőinek¹⁵ és a püspököt meglátogató gyulafehérvári egyházmegyei hatóság képviselőinek¹⁶ kellett volna meggyőznie Márton Áront a kollaborálásról, míg a román államhatalom részéről a kultuszminiszter, Petre Constantinescu-Iași az államelnök, Petru Groza és a kormány miniszterelnök-helyettese, Emil Bodnăraș próbálkozott ígéretet kicsikarni tőle.

Márton Áronnak döntenie kellett: vagy elfogadja a pártállami érdekeknek megfelelő, a román állam és a romániai római katolikus egyház viszonyát rendező statútumot, vagy követve a Szentszék korábbi utasításait, elzárkózik a kommunista államhatalom képviselőivel folytatandó mindenféle tárgyalás elől. (Ma már tudjuk, hogy ezen dilemmára a térség országainak katolikus egyházfői más és más választ adtak). Márton Áron személye felértékelődött, mint törvényes joghatósággal rendelkező és szabadlábban lévő egyedüli római katolikus egyházi vezető egy nagyobb nemzetközi politikai játszma főszereplőjévé lépett elő, jobban mondva léphetett volna elő. Azonban Márton Áron feltételeket szabott: egyrészt kérte, hogy engedélyezzék visszatérést püspöki székhelyére, Gyulafehérvárra, ahogyan ő fogalmazott – „a népem körébe”, másrészt a közvetítést az Apostoli Szentszék jóváhagyásához kötötte.

Az államhatalom képviselőivel folytatott tárgyalásokról nem készültek hivatalos jegyzőkönyvek, ellenben az ügynökök jelentései alapján rekonstruálhatjuk az elhangzottakat.¹⁷ A püspök nem volt hajlandó elfogadni egy olyan statútumot, amely szentesítette

volna a Romániai Római Katolikus Egyház kiszolgáltatottságát a román állammal szemben. Erről a kérdésről csak a Szentszék felhatalmazásával lett volna hajlandó tárgyalni.¹⁸ Néhány nappal később egy nyilatkozatot próbáltak aláírni a püspökkel, amelyben elismerte volna, hogy tiszteletben tartja Románia törvényeit. Márton Áron erre sem volt hajlandó, mivel egyrészt számára ismeretlenek voltak a letartóztatása után hozott jogszabályok rendelkezései, érvelt a püspök, másrészt csak olyan „világi törvényeknek” vetette volna alá magát, amelyek nem ellenkeztek az egyházi törvénykönyv előírásaival.¹⁹ Egy másik ügynöki jelentésből megtudhatjuk, hogy Márton Áron nem volt hajlandó kegyelmet kérni, mivel ezzel elismerte volna a koncepció per során ellene felhozott vádakat, sőt kérésekkel állt elő. A püspök kérte ügyének újratárgyalását és az ellene felhozott vádak elejtését, továbbá a bebörtönzött papok szabadon bocsátását és a vallásszabadság tiszteletben tartását. Márton Áron azt sem tudta elfogadni, hogy az '50-es években bevezetett gyakorlatnak megfelelően a papok kinevezése és áthelyezése esetén konzultálnia kellett volna a Kultuszminisztériummal.²⁰

A román állam képviselői számára egyre kényelmetlenebbé vált a püspök határozott magatartása. A kultuszminiszter, Petre Constantinescu-Iași a január 12-ei tárgyalás után „kissé ideges volt Márton Áron kérései miatt”,²¹ derül ki ez egyik ügynök jelentéséből, míg Petru Groza február 17-én arról tájékoztatta az őt meglátogató gyulafehérvári teológia rektorát, Pop Iosifot, hogy „hajthatatlan magatartása miatt” Márton Áront „visszaküldték volna oda, ahonnan kijött, de ezt ő [Petru Groza] megakadályozta.”²²

Az egyik ügynök jelentése szerint 1955. március 17-én közölték a püspökkel, hogy „szabad és elmehet Gyulafehérvárra anélkül, hogy bármiféle feltételt kértek volna tőle.”²³ A Lazăr fedőnevet viselő kultuszminisztériumi ügynök március 21-ei jelentése pedig arról tanúskodik, hogy Márton Áron szabadon bocsátása ellenében nem volt hajlandó semmilyen feltételt elfogadni, mindössze: „elismerte, hogy országunkban a Kultuszminisztérium az egyházi ügyek intézésének legfelsőbb fóruma.”²⁴

A kommunista államhatalom vezetői azonban jól tudták, hogy a gyulafehérvári püspöki székhely elfoglalásával Márton Áron csak látszólag nyerte vissza szabadságát. Mint ahogyan azt Petru Groza 1955. február 17-én Iosif Popnak kifejtette: „A kormánynak, ha szükség lesz rá, meg vannak az eszközei, hogy bármikor megbénítsák a püspök és emberei tevékenységét.”²⁵

A feltételes szabadlábba helyezése után (jelzem, kegyelmet sohasem kért, mert azzal elismerte volna a perben ellene felhozott vádakat) a bukaresti érsekség épületében két és fél hónapig vendégeskedő Márton Áron 1955. március 24-én visszatért püspöki székhelyére, és a több hónapi információgyűjtés és az állami hatóságokkal folytatott előzetes

18 ACNSAS, Fond Informativ, dosar nr. 261991, vol. 144. 89. f.

19 Uo.

20 Uo. vol. 144. 22. f.

21 Uo.

22 Uo. 76. f.

23 Uo. 90. f.

24 Uo. 85. f. Az ügynök egy korábbi, január 21-ei jelentésében „elhamarkodott” döntésnek nevezte Márton Áron szabadon bocsátását, mert írásos nyilatkozattal ellenében kellett volna kiengedni őt a börtönből. Egy ilyen, a püspök rendszer iránti lojalitását rögzítő nyilatkozatra azért lett volna szükség, mert „a hatóságoknak lett volna egy iratuk, amivel bedughattuk volna Marton [Áron] száját, amikor az hülyeségeket (sic!) csinál.” Uo. 39–40. f.

25 Uo. 76. f.

10 Uo. 21–22. ff.

11 ACNSAS, Fond Penal, dosar nr. 254, vol. 3. 142. f.

12 ACNSAS, Fond Informativ, dosar nr. 261991, vol. 144. 4. f.

13 Uo. 18. f.

14 Uo. 8., 38–39. ff.

15 Uo. 4., 8. f.

16 Uo. 56., 70. 76. ff., valamint MARTON *i. m.* 278–282.

17 A bukaresti egyeztetésekről Márton Áron feljegyzéseket készített, ezeket közli MARTON *i. m.* 273–293.

A MAROS ÉS URÁNIA DOSSZIÉK

Márton Áron püspök megfigyelési iratai

tárgyalások után 1955. augusztus 3-ai keltezéssel jelentést intézett XII. Pius pápához. A levélben ismertette a román állam tárgyalási feltételeit és röviden bemutatta a romániai római katolikus egyházrész helyzetét.²⁶ A pápa válasza és a későbbi események azt bizonyítják, hogy az Apostoli Szentszék és a román állam aktuálpolitikai érdekei nem voltak összeegyeztethetők: a bukaresti vezetés nem fogadta el az Apostoli Szentszék által támasztott feltételeket, többek között nem volt hajlandó elfogadni a Szentszék azon igényét, amely a romániai görög rítusú római katolikus egyházmegyéek visszaállítására vonatkozott.²⁷ Ha időben egy kicsit előre szaladunk vagy két és fél évtizeddel, ez a kérdés volt a Szentszék és Románia között elindult tárgyalások legneuralgikusabb pontja, és egyben a sikertelenül zárult tárgyalások legfőbb oka.²⁸

Az 1955. évi eredménytelen tapogatózás Márton Áron helyzetére is negatív következménnyel járt. A román állami hatóságok előtt a püspök személye leértékelődött, hiszen nem kapta meg a Szentszék felhatalmazást. Márton Áron követelései és egyházkormányzati intézkedései sem voltak tolerálhatók a bukaresti pártvezetők számára. A püspök követelte az 1948. januári viszonyok helyreállítását, vagyis a görög rítusú katolikus egyházmegyéek visszaszállítását, a letartóztatott egyházi személyek szabadon bocsátását és a szerzetesrendek szabad működését. Az egyházi törvénykönyv előírásaira támaszkodva elítélte az állammal kollaboráló ún. békapapi mozgalmak résztvevőit, mert megítélése szerint az állammal való együttműködés csak abban az esetben lehetséges, hogyha az állam is betartja az alkotmányban szavatolt lelkiismereti jogokat és az egyházak szabad működését, valamint a román állam nem avatkozik be az egyházkormányzati kérdésekbe és tiszteletben tartja az egyházi törvénykönyv előírásait. Ezek után a román párt- és állami vezetés, a rendvédelmi szervekkel karöltve Márton Áron befolyásának csökkentésére törekedett.

A szabadulását követően Márton Áron ellenszegült minden olyan kultuszminisztériumi kísérletnek, amely korlátozta volna döntéshozói jogát egyházkormányzati ügyekben, és arra kérte a román hatóságokat, hogy a Romániai Római Katolikus Egyház esetében állítsák vissza az 1948. január 1-jei jogviszonyokat. A püspök határozott magatartása aggodalmat keltett a román hatóságok körében, amit tovább fokozott az a tény, hogy a püspök 1956. és 1957. évi bérmakörútjai „tömegrendezvényekké” váltak, amelyeken nem csak katolikus hívek, hanem más felekezethez tartozók is részt vettek. Az állami hatóságok ezért úgy döntöttek, hogy a püspök mozgását korlátozni kell, míg egyesek Márton Áron újbóli letartóztatását javasolták. Talán Petru Groza közbenjárásának köszönhetően a püspök megmenekült a börtöntől. A Belügyminisztérium 1957. június 5-én kibocsátott 6826. számú határozata értelmében Márton Áronnal szemben 36 hónapra kiterjedő háziőrizetet rendeltek el, mozgási szabadságát a püspöki palota és a székegyház területére korlátozták.²⁹ A modus vivendi megtalálása nem volt könnyű feladat, hiszen egy el nem ismert felekezet püspökének úgy kellett megszerveznie egyházát a kényszerlakhelyként kijelölt püspöki székhelyről, hogy az nem váljon sem az állam kiszolgálójává, sem földalatti egyházzá. Hogy ez mennyire sikerült, azt az újabb kutatások fogják tisztázni.

26 ACNSAS, Fond Informativ, dosar nr. 261991, vol. 144. 269–283. ff. A jelentést csak augusztus 10-én küldte el.

27 A Szentszék 1955. szeptember 28-ai válaszában román nyelvű fordításon megtalálható: ACNSAS, Fond Informativ, dosar nr. 261991, vol. 144. 328–329. ff.

28 A témáról bővebben lásd BOZGAN, Ovidiu: *Cronica unui eșec previzibil. România și Sfântul Scaun în epoca pontificatului lui Paul al VI-lea (1963–1978)*. București, 2004, Curtea Veche. 88, 101–113, 395.

29 ACNSAS, F. Penal, dos. nr. 254, vol. 12., 2. f.

I. A MÁRTON ÁRON SECURITATÉ-DOSSZIÉINAK RÖVID ISMERTETÉSE

A Securitate Levéltárát Vizsgáló Országos Tanács (Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, a továbbiakban rövidítve: CNSAS) archívumában négy, Márton Áronra vonatkozó dosszié található, ezek közül kettő a bűnvádi állományban (Fondul Penal)¹, kettő pedig a megfigyelési állományban (Fondul Informativ)².

A bűnvádi állományban két dosszié viseli Márton Áron nevét: a P 337-es számú dosszié 5 kötetet, összesen 408 oldalt tartalmaz, a P 254-es számú pedig 12 kötetet, összesen 4.544 oldalt. A P 337-es számú dosszié tanulmányozása során megállapítottuk, hogy a nyilvántartó rendszer létrehozói ezt az iratcsomót tévesen tulajdonították Márton Áronnak, ugyanis az ebben található öt kötet címlapján másik név szerepel, Gogoman Gavrilé, aki könyvelőként dolgozott Kolozsváron, és 1957. július 12-én tartóztatták le „közrend elleni izgatás” vádjával.³ A dosszié tartalmát tekintve úgyszintén megállapítottuk, hogy az itt található összes dokumentum ennek a személynek a letartóztatására, vizsgálatára és fogvatartására vonatkozik. Igaz, Gogoman Gavril és Márton Áron püspök között létezett valamiféle kapcsolat, ugyanis 1956 őszén találkoztak, a magyarországi eseményekről beszélgettek, és a romániai kommunista rendszert bírálták. A dosszié dokumentumai között számos kihallgatási jegyzőkönyvet azonosítottunk, melyekből kiderül, hogy Gogomannak többször kellett válaszolnia a püspökkel való kapcsolatát firtató kérdésekre. Azonban ezekből a válaszokból a Securitaténak nem sikerült olyan információkhoz jutnia, melyek Márton Áron megvádolására alkalmasak lehetnek volna.

A második, a CNSAS levéltárában Márton Áron neve alatt szereplő dosszié azon vádlottakra vonatkozó iratokat tartalmazza, akiket Márton Áronnal együtt ítélték el. (A

1 A Bűnvádi Iratok Fondjában őrzik a bíróságokra küldött személyek. bűnvádi dossziéit, a dossziék a vizsgálati anyagot tartalmazzák: házkutatási, kihallgatási jegyzőkönyveket, fotókat, tudományosteknikai szakértők vizsgálati anyagát stb. Minden bebörtönzött személyről egy vagy több iratcsomó készült. Banu, Florian: *Direcții ale studierii regimului comunist din România. Studiu de caz: cercetătorii acreditați la CNSAS*, In *Arhivele Totalitarismului*, XVI, nr. 58–59 (1–2/2008), pp. 124–133. *Raport de activitate privind anul 2011*, pp. 33–34, www.cnsas.ro/documente/rapoarte/Raport_CNSAS_2011.pdf, letöltve 2012. március 23-án

2 A Megfigyelési Iratok Fondjában található az az iratok, amelyeket a Securitate gyűjtött össze az adott személy megfigyelése során. A személyi megfigyelési dossziék (dozar de ????? informativă – D.U.I) tartalmazza az adott személy életrajzi adatait, tájékoztató jelentéseket, jegyzeteket, kézzel írt vagy legépel lehallgatási jegyzőkönyveket, visszatartott leveleket, fotókat, megfigyelési terveket stb. Magyarországi terminológia szerint figyelő dosszié, F-dosszié. BANU i. m.

3 Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (a továbbiakban ACNSAS), Fond Penal, dosar nr. 337, vol. 1. 3. f.

„csoport”, melyről azt állították, hogy a vezetője Márton Áron volt, a következő további személyekből állt: Korparich Ede, Szász Pál, Lakatos István, Kurkó Gyárfás, Teleki Ádám, Venczel József és Bodor Bertalan). A dosszié kötetei közül nyolcnak a borítóján a „Szász Pál és mások”, kettőén pedig „Bodor Bertalan és mások” felirat található, csupán két dosszié borítóján olvasható Márton Áron neve. Mindez nem jelenti azt, hogy az előbbi kötetek anyaga kizárólag a fedőlapon említett személyekre vonatkozna, hanem a „csoport” többi tagjával kapcsolatos különféle iratokat is tartalmaz.

A dokumentumok típusát illetően a P254-es számú dosszié tartalmaz: letartóztatási parancsokat, kihallgatási jegyzőkönyveket, a vádlottak és a tanúk vallomásait, ügyészi referátumokat, vádemelési javaslatokat, az ítélet szövegét és kivonatait, felfolyamodási kérelmeket, az egyik börtönből a másikba való áthelyezés dokumentumait, börtönkartotékokat, különböző intézmények közötti átiratokat, kényszerlakhelyet elrendelő végzéseket, stb. A fogalmazók hiányos iskolázottságából adódóan az itt felsorolt dokumentumok egy része nehezen olvasható. Ugyanakkor számos űrlapot (pl. börtönkartotékot, áthelyezési lapot) nem töltöttek ki minden szükséges adattal, ennek okán ma már nehéz a perben elítélt személyek pontos történetét rekonstruálni.

Kizárólag Márton Áron ügyére szorítkozva el kell mondanunk, hogy a bűnvádi dossziéből sok dokumentum hiányzik, amelyet a hasonló dossziék tartalmazni szoktak: hiányoznak például az áthelyezési iratok (többek között az az irat is, amely a máramaroszigeti börtönből Bukarestbe történő áthelyezését dokumentálná), nem találhatók zárkalapok, orvosi kartonok, a fogvatartók által adott jellemzések, a börtönbéli viselkedésre vonatkozó információk, nincsenek arra vonatkozó feljegyzések sem, hogy a börtönszabályok megsértése miatt alkalmaztak-e vele szemben valamilyen büntetést (amennyiben ilyen előfordult), és nem találjuk a zárkatársak róla szóló jelentéseit sem.

A 254-es bűnvádi dossziében van azonban egy „idegen”, az efféle dossziékban szokatlan iratanyag: ezek az iratok Márton Áron püspök letartóztatása előtti megfigyelésére vonatkoznak. Ezen iratok tanulmányozása során megtudtuk, hogy a titkosszolgálatok már jóval a Kommunista Párt 1947-es teljhatalomra jutása előtt felfigyeltek Márton Áronra. Itt találjuk a Siguranța (a Securitate elődje) által 1943–1947 között Márton Áronról készített iratait, melyekből kiderül, hogy a titkosszolgálat kitüntetett figyelemben részesítette, kezdetben a román állam elleni, később a kommunista rendszer elleni akciókkal gyanúsítva a gyulafehérvári püspököt.

Márton Áronról a megfigyelési állományban (Fond Informativ) a következő dossziék találhatók: az I 261.991. számú dosszié, mely 174 kötetből, összesen 54.687 oldalból áll, illetve az I 209.511. jelzetű, amelynek 62 kötetében összesen 22.393 oldal található. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a CNSAS megfigyelési állományában Márton Áronnak van a legvaskosabb dossziéja. Összehasonlításként, Ion Gavrilă Ogoranunak, aki Románia-szerte a legjelentősebb antikommunista fegyveres ellenálló csoport vezetője volt, 119 kötetet tesz ki a megfigyelési dossziéja, Ion Mihai Pacepának, a Külügyi Hírszerzési Igazgatóság (Direcției de Informații Externe) 1978-ban külföldre szökött vezetőjének pedig 120 kötetes dossziéja van.

Márton Áron első dossziéját, a korábban említett I 261.991. jelzetű 1956. június 23-án nyitotta a Belügyminisztérium Vajdahunyad-Dévai Tartományi Igazgatósága (Direcția Regională a M.A.I. Hunedoara-Deva). Ekkor a dosszié a 114-es számot viselte, és a püspöknek a „Maros” („Mureș”) fedőnevet adták. 1962. augusztus 7-én, arra való hivatkozással, hogy a „Maros” akciót a Belügyminisztérium Vajdahunyadi Tartományi Igazga-

tóságának III. Ügyosztálya hiányosan hajtotta végre, a püspök dossziéját átvette a III. (Belföldi Hírszerzési) Igazgatóság IV. Ügyosztályának 2. Hivatala. (Biroul 2 din cadrul Serviciului IV al Direcției a III-a).⁴ 1969 januárjában a „Maros” megfigyelési dossziét az I. Igazgatóság (1967-től a Belső Hírszerzés) IV. Ügyosztálya átadta a Securitate Fehér Megyei Felügyelőségének, amelyet az 1968-as közigazgatási reform során hoztak létre.⁵ A Securitate iratai szerint ezt a lépést egy részről az indokolta, hogy Márton Áron hatóságokkal szembeni magatartásában változást észleltek, másrészt pedig a Securitate Fehér Megyei Felügyelőségének (Inspectoratul de Securitate al Județului Alba) megalakulásával a püspök megfigyelését optimális körülménnyel között végezhetnék.

Kutatásaink során megállapítottuk, hogy az I 261.991. számú dosszié 174 kötetéből 46 kötet a megfigyelési dossziék jellemző dokumentumait tartalmazza (ún. jelentéseket, szintéziseket, tájékoztató jegyzékeket, intézkedési terveket, referátumokat), 105 kötet Márton Áron lehallgatott beszélgetéseit tartalmazza, melyeket a Securitate tisztjei speciális technikai berendezéssel rögzítettek a püspök dolgozószobájában, 5 kötet tartalmaz ellenőrzött, elfogott postai küldeményeket, 3 tartalmaz követési jegyzékeket, 4 kötet jelentéseket, szintéziseket, intézkedési terveket, stb. a „felekezetek-szekták” problémakörre vonatkozóan, két kötet tartalmaz kizárólag a Teológiai Intézere vonatkozó dokumentumokat, 4 kötet a moldvai és erdélyi ferencesekre vonatkozik, 3 kötetben olyan dokumentumok találhatók, melyek Joseph Schubert püspök és Hieronimus Menges megfigyelése során keletkeztek, egy kötet Câmpian Maximilian megfigyelési iratait tartalmazza, egy másik kötet pedig Ambrozie Petreét, aki a bukaresti „Bărăția” (ferences) templom papja volt. Elmondhatjuk, hogy ezen kötetek közül 15-nek semmilyen, vagy csak kevés kapcsolata van Márton Áron püspökkel, ezek a kötetek véletlenszerűen kerültek a püspök dossziéjába.

Márton Áron püspök második, a CNSAS levéltárában található megfigyelési dossziéját, az I 209.511. jelzetűt, tulajdonképpen a Securitate Fehér Megyei Felügyelősége vezette, miután az I. Főigazgatóság IV. Ügyosztályától átvették a püspök megfigyelésének feladatát 1969 januárjában. Attól a pillanattól, ahogyan a püspök megfigyelésének felelőssége a Fehér megyei tisztekre hárult, a püspök új fedőnevet kapott: „Urania”. Az „Urania” dossziét 1980. december 15-én zárták le, három hónappal a püspök halálát követően.⁶

E dosszié 62 kötete közül egy tartalmaz követési jegyzékeket és a levelezés ellenőrzését, 48 kötet lehallgatott beszélgetéseket, 13 pedig a megfigyelési dossziék egyéb specifikus iratait tartalmazza (pl. jelentéseket, szintéziseket, tájékoztató jegyzékeket, intézkedési terveket, referátumokat, stb.).

4 ACNSAS, Fond Informativ, dosar nr. 261991, vol. 1. 1, 5 6. ff.

5 ACNSAS, Fond Informativ, dosar nr. 209511, vol. 2. 46–48. ff.

6 ACNSAS, Fond Informativ, dosar nr. 209511, vol. 4. 415. f.

II. MÁRTON ÁRON SECURITATE ÁLTALI MEGFIGYELÉSÉNEK INDÍTÉKAI

A volt Securitate levéltárában található iratokból kitűnik, hogy 1956-ban az ekkor 144-es számot viselő, Márton Áronra vonatkozó megfigyelési dosszié megnyitásának főbb indítékai a következők voltak:

- illegális úton való kapcsolattartás a Vatikánnal a belga és francia külképviseletek közvetítésével;
- az alárendeltségébe tartozó római katolikus papoknak adott „ellenséges” utasítások;
- a hívek tömegei körében végzett „ellenséges agitáció”;
- információszerezés céljából kifejtett tevékenység.

Az elkövetkező években Márton Áron megfigyelésének indokai némileg változtak, annak függvényében, hogy milyen új információkhoz jutottak a püspök dossziéján dolgozó tisztek. Egy 1959-es szintézisben például az áll, hogy Márton Áront továbbra is a legnagyobb figyelemmel kell követni, mert „megrögzött reakciós”, egyértelműen anti-kommunista és nacionalista magatartású, aki „a katolikus egyház nevében és annak céljai mögé bújva nagyszabású államellenes tevékenységet [fejt ki], a püspöki rezidenciát összeszeküvésű tűzfészekké, a gyulafehérvári teológiai intézetet és kántoriskolát pedig magyar nacionalista-soviniszta tenyésztő alakította.”⁷

Tulajdonképpen az ötvenes évek végétől 1980-ig Márton Áron megfigyelésének elsődleges indoka az volt, hogy a Securitate szemében ő volt „a magyar nacionalisták fő képviselője és ideológusa”, aki „maga köré összpontosítja azokat a szubverzív elemeket, amelyek a földalatti magyar nacionalizmus érdekében tevékenykednek”.⁸ E legfontosabb motiváció mellett a Securitaténak egy sor további indítéka is volt a püspök megfigyelésére:

- (hivatalos vagy titkos) kapcsolata a Vatikánnal és más nyugat-európai katolikus szervezetekkel (Caritas), melyeket „kémközpontok”-nak tartottak;⁹
- állhatatossága, amellyel papjaitól a hívek körében végzett vallási tevékenységük fokozását kérte;¹⁰
- határozott ellenkezése azzal az elképzeléssel, hogy az állam ellenőrzése alá vonja a katolikus felekezet belső életét és külső kapcsolatait.¹¹

III. A SECURITATE ÁLTAL ALKALMAZOTT MEGFIGYELÉSI MÓDSZEREK ÉS ESZKÖZÖK

Márton Áron püspök CNSAS-ban található megfigyelési dossziéjának iratait elemezve megállapíthatjuk, hogy a Securitate dolgozói komplex módszerek és eszközök segítségével gyűjtöttek információkat a püspökről 1955 és 1980 között: hírszerző hálózatot működtettek, tevékenységét technikai eszközök és személyek bevonásával követték, le-

⁷ Uo., vol. 13. 141. f.

⁸ Uo., vol. 14. 80. f.

⁹ „Információs terv 1980-as évre” (1979. november 9.) a következő intézkedés szerepelt: „Olyan elemektől, akik a vallási tevékenység mögé bújva nacionalista irredenta fasiszta terveket szőnek és propagandát fejtenek ki a fennálló szocialista társadalmi rend ellen.” ACNSAS, Fond Documentar, dosar nr. 13110, vol. 6, 15. f.

¹⁰ ACNSAS, Fond Informativ, dosar nr. 261991, vol. 106, 121. f.

¹¹ Uo., 138. f.

vezését ellenőrizték és cenzúrázták, technikai nyomozati eszközöket (román megnevezéssel: *technică operativă*, rövidítve: T.O.) alkalmaztak.

a. Hírszerző hálózat

A Securitate által Márton Áron ellen végrehajtott akciókra felhasznált informátorok öt csoportra oszthatók:

- a püspöki palotában dolgozó papok és adminisztratív személyzet köréből toborzott informátorok. Közülük 1955 és 1967 között legfontosabb az „Apulum” fedőnevű személy volt, akit még 1949-ben szerveztek be.
- a Teológiai Intézet és Kántoriskola növendékei és tanárai köréből beszerezett informátorok. A Teológiai Intézet és Kántoriskola paptanárai közül kikerült legfontosabb informátorok: „Nistor”, „Mureșan Ioan”, „Lăpușan Ioan”, „Somos Arpad”, „Balla Mihai”, „Felix”, és „Müller”.
- a Kultuszminisztérium és Vallásügyi Osztály (Departamentul Cultelor) helyi és központi egységeinek alkalmazottai közül beszerezett informátorok. Közülük leginkább „termékeny” volt „Sandu Jar”, az egyházi ügyek dévai megbízottja, aki a gyulafehérvári egyházmegyei központért felelt. Számos tájékoztató jegyzék származik tőle 1964 és 1967 között, melyekben még saját bukaresti feletteseit is bírálja amiatt, hogy nem tanúsítottak határozottabb magatartást Márton Áronnal szemben.
- más helyiségekben (nem Gyulafehérváron) élő papok, szerzetesek, esperesek, sőt ordináriusok köréből toborzott informátorok. Ebből a csoportból is megemlítenek néhányat: „Lőrincz”, „Bonifaci”, „Matei Popescu”, „Kiss Nicolae”, „Poenaru Victor”, „Sandor Pall”, „Radu Sabin”, „Demeny”, „Grecu”, stb.
- a laikus informátorok csoportja, akikkel baráti vagy szakmai kapcsolata volt a püspöknek, és akik alkalmanként meglátogatták őt. Ebből a csoportból kitűnik „Bărbosu” informátor, aki a püspökség jogtanácsosa volt, „Hațeganu Nicolae”, aki Márton Áron egyik orvosa volt, illetve a „Komaromy” nevű ügynök, egy erdélyi származású budapesti arisztokrata hölgy, aki a magyarországi titkosszolgálat (ÁVH) ügynöke volt, de akit egyidejűleg a romániai Securitate is használt.

b. Követés

A Márton Áronra vonatkozó adatgyűjtés 1956-os megkezdésével egyidőben a püspökség szomszédságában található Gyulafehérvári Katonai Egység területén egy „operatív őrhelyet” („post de supraveghere operativă”) is felállítottak, hogy lefényképezzék a püspök látogatóit.¹² Az iratokból kiderül, hogy ez az őrhely csupán néhány hónapig működött, pontosabban 1956 decemberéig, amikor megszüntették, mert a katonai egység néhány alkalmazottjának a családja tudomást szerzett a létezéséről.¹³

Ennek dacára, úgy űnik, a Securitate nem mondott le teljesen a püspök követéséről, mert egy 1957. március 2-án kelt, Kasza Ștefan őrnagy által aláírt jelentésben kérvénye-

¹² ACNSAS, Fond Informativ, dosar nr. 261991, vol. 13. 306. f.

¹³ Uo., vol. 14. 208. f.

zik, hogy rendeljenek ki a Fehérvári Rajoni Egység mellé („pe lângă Secția Raională Alba-Iuli”) egy jól képzett operatív felügyeleti csapatot, amelyik „felügyeli és titokban lefényképezi a T.O.-ból jelzett elemeket, melyek operatív szempontból érdekesek.” („care să supravegheze și să fotografieze secret elementele semnalate din T.O. că prezintă interes operativ”).¹⁴ Az említett dokumentumban további magyarázatokat is találunk: „A Regionális Igazgatóságnak nincsenek gyakorlati lehetőségei ezt biztosítani, mert bizonyos esetekben az operatív felügyelet alkalmazottai más ügyeken is dolgoznak, más esetekben pedig a T.O. által jelzett észrevételek sürgős intézkedést követelnek. Vagy pedig a rajoni székház és a Regionális Igazgatóság székhelye között a távolság elég nagy.”¹⁵

Márton Áronnak a CNSAS levéltárában található megfigyelési dossziéiban valóban találunk követési iratokat az 1957–1959 közötti időszakból (pontosabban három kötetnyi követési jegyzékről van szó, melyek összesen 690 oldalt tesznek ki), ami azt bizonyítja, hogy a Belügyminisztérium Vajdahunyadi Tartományi Igazgatósága (Direcției Regionale al M.A.I. Hunedoara) főnökének javaslatát jóváhagyták. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy az iratokat készítő tiszt a legtöbb követési jegyzékben nyilvánvalóvá teszi, hogy az akció során fényképek is készültek, de ezek nem találhatók meg a dossziékban.

Ugyancsak érdekes, hogy a tanulmányozott dossziékban nagyon kevés követési jegyzék található a hatvanas évekből, annak ellenére, hogy egyetlen irat sem utal arra, hogy ebben az időszakban megszüntették volna a püspökségre érkező idegenek felügyeletét. Ellenkezőleg: a Securitate egy 1967-ben kelt referátumában elrendelik, hogy a Márton Áronra vonatkozó mozgáskorlátozások feloldása miatt a Vajdahunyadi Tartományi Igazgatóságnak kötelessége időben tájékoztatni „az állambiztonság azon szerveit, amelyek működési körzetébe kiszállni készül a püspök, acélból, hogy az illetékes szervek intézkedéseket foganatosítsanak az érkezéséből adódó informatív-operatív helyzet vonatkozásában.”¹⁶ Következésképpen a püspök minden kiszállását szorosan felügyelték a Securitate követési egységei, noha erre vonatkozóan a dossziében nem találhatók konkrét iratok az 1967–1969 közötti időszakból.

Találtunk viszont a 209511. számú dosszié két kötetében egy sor követési jegyzéket és fényképet a hetvenes évekből (kb. 100 oldal követési jegyzéket és 25 fényképet), de véleményünk szerint ez csak töredéke lehet a követési akciókra szakosodott egységek ebben a periódusban készített iratainak.

c. A levelezés ellenőrzése és titkos cenzúrája

Attól a pillanattól kezdve, hogy 1955 márciusában visszatért az egyházmegye élére, egészen 1980 őszéig, haláláig, Márton Áron levelezését ellenőrizték és titokban cenzúrázták. A CNSAS-ban található dossziékban 7 olyan kötet található, amely 80–90 százalékban tartalmaz a levelezés ellenőrzéséből és cenzúrázásából származó iratokat, de hasonló dokumentumokat – kisebb arányban – más kötetek is tartalmaznak. Konkrétan, a következő irattípusokról van szó:

14 Uo., 211. f.

15 Uo.

16 Uo., vol. 106. 119–142. ff.

- jegyzékek, referátumok, jelentések, kérvények és más, a püspök levelezésének ellenőrzése és cenzúrázása kapcsán a Securitate tisztjei által szerkesztett iratok;
- levelek, beadványok, körlevelek, melyeket Márton Áron különféle belföldi személyeknek és intézményeknek írt;
- Márton Áron határon túlra küldött levelei;
- különféle levelek, meghívók, brosúrák, folyóiratok, képeslapok, melyeket belföldről és külföldről küldtek a püspöknek;
- Márton Áron külföldről kapott postai küldeményeinek tartalmát számbavevő jegyzőkönyvek.

Amikor a Securitate úgy ítélte meg, hogy a Márton Áron által küldött, illetve neki címzett egyes levelek ellenőrzés után eljuthatnak a címzetthez, másolat (kézi másolat vagy fénykép) került a dossziéba. Más esetekben a Securitate kivonta a leveleket a postai forgalomból, ezek eredetiben megtalálhatók a dossziében.

d. Technikai nyomozati eszközöket (román megnevezéssel: technică operativă, rövidítve: T.O.)

A T.O. eszközöket Márton Áron püspökségi dolgozósobájában 1956 augusztusában szerelték fel. A művellet végrehajtását az „Apulum” fedőnevű ügynök segítette, aki néhány nappal korábban átadta a Securitate tisztjeinek a püspök irodakulcsának másolatát.¹⁷

Egy 1957. március 2-án kelt irat szerint, melynek aláírója Kasza Ștefan őrnagy (a Tartományi Igazgatóság vezetője), a T.O. naponta tizenöt órán át működött, azonban a beszélgetéseket kisebb késéssel írták át, mivel mind a rögzítés, mind a visszahallgatás és átírás céljára egyetlen berendezés állt rendelkezésre, ráadásul az átírást végző személyzet elégtelen létszámú és túlterhelt volt.¹⁸

Amellett, hogy nem rendelkeztek elegendő számú lehallgató/visszajátszó készülékkel, illetve megfelelő számú képzett személyzettel, amely a rögzített anyagot áttanulmányozhatta volna, a Securitate fehérvári tisztjeinek azzal is számolniuk kellett, hogy a püspöki irodába beszerelt T.O. időnkénti meghibásodásából kiesések adódtak. Például már 1956 novemberében (tehát a beszerelés után pár hónappal) Bartha Carol főhadnagy elégedetlenségét fejezte ki amiatt, hogy a berendezés elromlott, és a „T.O. szervek”, bár időben értesítették őket a meghibásodásról, „nem érkeztek időben megjavítani a berendezést”.¹⁹ A későbbiekben 1959-ben, 1961-ben és 1964-ben is születtek hasonló iratok, melyek a T.O. meghibásodásáról és az igényelt hibaelhárításról szólnak.²⁰

A T.O. berendezés javítása különösen nehéz feladat elé állította a Securitate tisztjeit az 1957. június 5-ével kezdődően, amikor Márton Áron püspök háziőrizetét elrendelték. Mivel Márton Áron nem hagyhatta el a püspökséget, a Securitate tisztjei nem tudtak bejutni a lakásába, hogy megjavítsák a T.O. berendezést. Ha csak apróbb javításokra volt szükség, amelyekhez nem volt szükséges nagyobb diszkréció, és amelyek nem vettek igénybe túl hosszú időt, a Securitate tisztjei villanyszerelőknek álcázva jutottak be a püs-

17 ACNSAS, Fond Informativ, dosar nr. 209511, vol. 6. 359–360. ff.

18 Uo., vol. 14. 211–212. ff.

19 Uo., vol. 13. 306. f.

20 Uo., vol. 5. 47, 166–167. ff, vol. 6, 333–334. ff.

pökségre, azt színelve, hogy meg kell vizsgálniuk vagy javítaniuk a villamos berendezést. Mivel nem nélkülözhatték a T.O. berendezés révén nyert értékes információkat, ha a meghibásodás nagyobb mértékű volt, a Securitate-nak személyek és intézmények egész hadát kellett mozgósítania, hogy eltávolítsák Márton Áront a lakhelyéről, és a műszaki csoportnak optimális munkafeltételeket biztosítsanak.

A T.O. berendezés sorozatos meghibásodása, valamint a javításra kirendelt, villanyszerelőnek álcázott tisztek óvatlansága miatt Márton Áron gyanakodni kezdett, hogy lehallgatókészülék van az irodájában. Egy 1959. október 3-i, Huber Józseffel folytatott – és a Securitate által lehallgatott – beszélgetésében nyíltan hangzott is adott ezen aggodalmának.²¹ A következő években a püspök és a hozzá közelálló személyek meg is kísérelték a mikrofonokat felkutatni az irodában, azonban – legalábbis 1965-ig – nem sikerült megtalálniuk ezeket. Mindezzel együtt a püspök sejtése lassacskán bizonyossággá vált, éppen ezért, ha kedvező volt az időjárás, látogatóit a püspök a kertben fogadta, főként ha fontos megbeszélőjük volt.²²

Márton Áron püspök és bizalmi emberei elővigyázatossága dacára 1956 és 1980 között mindvégig a T.O. eszközök jelentették az elsődleges forrást a Securitate tisztjei számára, akik a püspök operatív megfigyelési dossziéjában dolgoztak. Az ily módon szerzett információk lehetővé tették, hogy Márton Áron életének és tevékenységének más módszerekkel hozzáférhetetlen részleteit, aspektusait ismerjék meg. Ezen információk birtokában a Securitate-nak a leghatékonyabb módszerekkel sikerült a püspök kezdeményezéseit sok esetben semlegesíteni.

IV. KÖVETKEZTETÉSEK:

1955-től, börtönből való szabadulásától egészen 1980-ig, haláláig, Márton Áron szüntelenül megfigyelés alatt állt, és a Securitate megpróbálta minden kezdeményezését megismerni, minden kommunistaellenes erőfeszítését ellehetetleníteni. A Márton Áron megfigyelésére hadrendbe állított lenyűgöző anyagi és emberi erőforrások dacára a Securitate nem tudta elérni minden célját. A püspök állhatatossága, mellyel az állami beavatkozási szándéknak ellenállt, biztosította az egyház és a katolikus hit túlélését, és erkölcsi mércévé tette őt a kortársak és az utókor szemében.

21 ACNSAS, Fond Informativ, dosar nr. 261991, vol. 5. 93. f.

22 Uo., vol. 57. 246–249. ff.

ADALÉKOK A REFORMÁTUS EGYHÁZ ÉS A ROMÁN ÁLLAM 1948–1960/1961 KÖZÖTTI KAPCSOLATÁHOZ

A Református Egyház és a román állam második világháború utáni kapcsolatát taglaló munkák egyelőre hiányoznak. A komolyabb elemzések többnyire kimerülnek az 1948. évi alkotmány és az ezt követő törvények és kormányrendeletek egyházellenességének fejtegetésében. Ennek megfelelően tanulmányunk akár hiánypótlónak is tekinthető, miután a kommunista korszakba bevezető két református püspök – Vásárhelyi János és Arday Aladár – 1948–1960/1961 közötti egyházpolitikáját vizsgálja.¹

A korszak belföldi és nemzetközi eseményei lehetőséget nyújtottak a korabeli egyházi elit magatartásának felmérésére, de viszonyulására is az ateista politikum beavatkozását követően, mely egyrészt a közigazgatási eszközökön, a Román Munkáspárt, majd a Román Kommunista Párt akaratát tolmácsoló és érvényesítő Kultuszminisztériumon, majd Vallásügyi Államtitkárságon,² másrészt a Securitate-n, mint véleményező és végrehajtó szervén³ keresztül kapott kifejezést.

1 Ezúton is köszönetet mondok témavezetőmnek, Buzogány Dezsőnek, aki a kutatást lehetővé tette, dolgozatomban megírását értékes tanácsokkal segítette, továbbá mindazoknak, akik névtelenül, valamilyen formában hozzájárultak megírásához. A kutatást a Magyar Tudományos Akadémia Domus Programja is támogatta.

2 A Kultuszminisztériumra, majd az utódjául létrehozott Vallásügyi Államtitkárságról szóló tudományos munkákra a „vázlatszerű” megállapítás a legmegfelelőbb. Hiányzik az intézménytörténet – melynek iratanyaga a bukaresti Vallásügyi Államtitkárság dohos pincéiben várja a feldolgozást –, aminek következtében csupán a meglévő néhány oldalas munkákra támaszkodhattunk. Az 1945. március 6-án megalakuló első Groza-kormány az 1945. március 24-én kelt 188. sz. törvénnyel létrehozta az 1957-ig nevét megőrző önálló Kultuszminisztériumot (Vö. *Ministerul Cultelor și Artelor: Direcția Studii 1924–1925, 1930–1935, 1937–1963*. <http://www.arhivelenationale.ro/images/custom/image/serban/Culte%20final.pdf>, 1–2. A letöltés ideje 2012. augusztus 7.). 1957. március 14-én, a Központi Bizottság Politikai Bürojának ülésén, a tevékenységi ágazatok rokonítási kritériumát követve a minisztériumok számának csökkentését határozták el, a kormánytagok számának csökkentése, a minisztériumok, államtitkárságok és vezérigazgatóságok illetékességének kiterjesztése mellett. Ennek fényében jelent meg az 1957. március 21-i 435. sz. Minisztertanácsi Határozat (a továbbiakban MH), mely létrehozta a Minisztertanács mellett működő Vallásügyi Államtitkárságot – mely a rendszer végéig megtartotta elnevezését –, élén a főtitkári teendőket 1957–1975 között ellátó Dumitru Dogaruval (Enache, George – Petcu, Adrian Nicolae: *Monahismul ortodox și puterea comunistă în România anilor '50*. Partener, Galați, 2009, 44.). A Kultuszminisztérium, majd a Vallásügyi Államtitkárság volt tehát az RMP-RKP központi szerve, melyen keresztül a párt a felekezetek ellenőrzését gyakorolta. A 286. sz. 1958. március 5-i MH a Vallásügyi Államtitkárság szervezeti struktúrája mellett jogkörét is tisztázta: a vallásos felekezeteket felügyelő és ellenőrző feladatai mellett jóváhagyhatta, illetve elutasíthatta új gyülekezetek megszervezését, új állások létesítését, de beleszóllhatott a kinevezésekbe és a teljes lelkesközösséget érintő áthelyezésekbe és nyugdíjazásokba is. Engedélyezte az egyházi költségvetést és a hatvanas évek elejétől szigorúan ellenőrizte a felekezetek pénzforrásait. Vö. NEAGOE-PLEȘA, Elis – PLEȘA, Liviu: *Culte neoprotestante din România în perioada 1975–1989*. In PETCU, Adrian Nicolae (coord.): *Partidul, Securitatea și Cultele: 1945–1989*. Nemira, București, 2005, 363.

3 A párt öklének szerepe mellett őrző-védő funkciót is ellátó testületről forráskiadványok, könyvek és tanulmányok sokasága várja a kutatót. Ennek ellenére mégis homályos vagy tisztázatlan marad, hogy a Securitate

Rögtön az elején szükséges megemlítenünk azokat a jogi normákat, amelyek szabályozták az Állam és Egyház közötti kapcsolatot, és irányadónak bizonyultak mind a Romániai Református Egyház, mind a többi felekezet számára. Idesoroljuk az 1948. március 2-i 62. számú törvényt, mely arra kötelezte a felekezeteket, hogy a közzétételtől számítva három hónapon belül igazítsák hozzá működési szabályzatukat a kommunista jogalkotáshoz; az 1948. április 17-i Alkotmányt,⁴ mely formálisan elismerte a vallásszabadságot; az 1948. augusztus 3-i tanügyi törvényt,⁵ mely felszámolta a felekezeti oktatást; és végül az 1948. augusztus 3-i kultusztörvényt.⁶ E jogszabályok célja az egyházi élet ellenőrzése volt, és hogy idővel az egyházi intézményeket engedelmes eszközökké alakítsák át. Ennek megfelelően, már az 1950-es évek elejétől dokumentálhatóak a rezsim kísérletei, hogy a pártakat hűen követő, lojális személyeknek nyerje meg a református egyházkerületek⁷ püspökeit.

Az új rendszer, az 1948. évi jogszabályozást követően, gyakorlatilag folytatta az Egyház elleni támadásokat, és a korabeli püspököket megoldáskeresésre kényszerítette, hogy életképes egyházpolitikát folytathassanak a múltból örökölt értékek megőrzésére és védelmében. E törekvések körvonalazását – a teljesség igénye nélkül – Vásárhelyi János⁸ és Arday Aladár⁹ püspököknek a Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Bizottság Levéltára-

fenntartása során, átszervezéstől átszervezésig, melyik ügyosztály, iroda/büro kísérté figyelemmel a romániai egyházi életet, hogyan rangsorolták a felekezeteket, de hiányzik a terepen (tartományokban, rajonokban) működő állambiztonsági káderek helyi-területi intézménytörténete is. A Különleges Ügyosztály (Serviciul Special de Informații) belső elhárítással foglalkozó szakosztálya mellett az egyházellenes intézkedések a Securitate 1948. augusztus 30-i létrehozásáig a Sziguránca belső elhárítással foglalkozó II. Büroja, illetve területi ügyosztályaira hárultak. 1948 végére az átszervezett titkosrendőrségben belül az I. Belső Hírszerzési Igazgatóság III. Felekezeti Ügyosztálya foglalkozott a romániai egyházi élettel (Oprea, Marius: „Problema 132”: Biserica Română Unită în atenția Securității. In VASILE, Cristian: *Istoria Bisericii Greco-Catolice sub regimul comunist: 1945–1989. Documente și mărturii*. Polirom, Iași, 2003, 8, 16.). A későbbi átszervezések során az egyházi élet megfigyelése mindvégig a belföldi hírszerzés hatáskörében maradt, kivéve az 1951–1953 közötti időszakot, amikor úgy tűnik a C. Szabotázselhárítási Igazgatóság hatáskörébe került át. A felekezetek-szekták (culte-secte) megfigyelése a BM 1956. július 11-i újabb átszervezését követően, 1967-ig, központi szinten a III. Igazgatósághoz, tartományi szinten pedig a III. Ügyosztály 4. Bürojának (Biroul 4 Culte-secte) feladatkörébe került. Vö. DOBRE, Florica – BANU, Florian – BĂRBULESCU, Theodor – IVAN DUICĂ, Camelia – ȚĂRANU, Liviu: *Securitatea. Structuri cadre. Obiective și metode. vol. I. (1948–1967)*. Editura Enciclopedică, București, 2006, X–XI, XIV–XVI, XX–XXII; OPREA, Marius: *Bastionul cruzimii. O istorie a Securității (1948–1964)*. Polirom, Iași, 2008, 56–57, 65, 68.; TRONCOTĂ, Cristian: *Torționarii. Istoria Instituției Securității regimului comunist din România (1948–1964)*. Editura Elion, București, 2006, 25.; DELETANT, Dennis: *Ceașescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965–1989*. Editura Humanitas, București, 1998, 81–82.; DOBRE, Florica – NEAGOE-PLEȘA, Elis – PLEȘA, Liviu: *Securitatea. Structuri cadre. Obiective și metode. vol. II. (1967–1989)*. Editura Enciclopedică, București, 2006, VI IX.

4 Hivatalos Közlöny, 87. szám, 1849. április 10.

5 Uo. 177. szám, 1948. augusztus 3.

6 Vallásügyi Államtitkárság Levéltára (Arhivele Subsecretariatului de Stat pentru Culte, a továbbiakban VÁL), Tanulmányi Osztály fond (fond Direcția de Studii, a továbbiakban fond TO), 55/1955. sz. d. 47

7 1960-ban a Romániai Református Egyháznak 694.269 híve volt, melynek kétharmada a Kolozsvári Egyházkerületben élt. VÁL, fond TO, 47/1960 sz. d. 6.

8 Vásárhelyi János kolozsvári püspök egyházpolitikájának feltérképezésekor elsősorban kétkötetes megfigyelési anyagára támaszkodtunk. Lásd Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Bizottság Levéltára (Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, a továbbiakban ACNSAS), fond Informativ (Megfigyelési-adatgyűjtő fond, a továbbiakban fond i), 236522/1–2 számú dosszié (a továbbiakban sz. d.).

9 Arday Aladár nagyváradi püspök esetében, kolozsvári püspöktársához hasonlóan, szintén megfigyelési iratanyagából indultunk ki. Uo. fond i, 236849/1–2, 236850, és 236851 sz. d.

ban található személyes megfigyelési-adatgyűjtő iratsomóit felhasználva végeztük el. A nagyfokú érdeklődés eredményeként létrejött több száz oldalas megfigyelési-adatgyűjtő dossziék alapján az 1948–1960/61 közötti korszakot két periódusra oszthatjuk.

I. 1948–1956: PÜSPÖKI ÖSSZEFOGÁS, AZ EGYÜTTMŰKÖDÉS DIMENZIÓI

A kommunista hatalomátvételt követően a protestáns egyházak, a pártakatnak megfelelően, egyházi alapszabályzatukkal, írásban adták beleegyezésüket az állami beavatkozáshoz.¹⁰ Ezért az 1940-es évek végén viszonylag csendben kerülhetett sor a lelkesítő szolgálat új formáinak és módozatainak kiépítésére. De 1951-től kezdődően a katekizációt, majd 1952-től a vasárnap délutáni istentiszteletek időpontját is szabályozni kívánó állami elképzelések újra a kedélyek felborzolásához vezettek. A feszültté váló egyházi légkört, tovább terhelte a 490/1952 számú kormányrendelet, mely a református lelkészek esetében is sorozatos letartóztatáshoz vezetett. A fenyegetettség hatására az 1951–1953 közötti időszakban a szokásosnál többször került sor Vásárhelyi és Arday püspökök magánjellegű találkozói. 1952 folyamán az 5 protestáns püspöknek a közös egyeztetést szolgáló négy összejövetele dokumentálható. A kialakuló protestáns front irányát nagyban befolyásolta Jusztinian ortodox pátriárka véleménye is, aki Bukarestben tartózkodva közvetlenül érzékelhette a pártpolitika rezdüléseit. Az egyházi élet minden szektorát ellenőrizni kívánó állami elképzelés kivitelezését megkönnyítette a két református egyházkerület nemzetközi elszigeteltsége is.

Püspöki találkozók a katekizáció és a letartóztatott lelkészek ügyében

Az egykori Securitate irataiban a protestáns püspökök egyeztető találkozásairól először „Sinai A.” informátortól értesülünk.¹¹ 1951. április 14-én, Kolozsváron keltezett tájékoztató jegyzéke szerint Vásárhelyi püspök tájékozódva Szöcs Endre kultuszinspek-

10 A Romániai Református Egyház már a kezdetektől hajlott a megegyezésre. Ennek megfelelően betartotta az 1948. március 2-i 62. sz. törvény előírásait, mely elrendelte, hogy a vallásos felekezetek három hónapon belül egyeztessék működési alapszabályzatukat a hatályban lévő kommunista jogalkotással, továbbá, hogy terjesszék fel jóváhagyásra a Kultuszminisztériumhoz. (Vö. TÖKÉS István: *A kultusztörvény módosítása után*. In: *Református Szemle*, XXXXIII évf., 7. sz., 1948. április 15, Kolozsvár, 194–196.). Az 1948. május 24-i nagyváradi Zsinat konkrét lépéseket is tett a megoldásra. (Vö. VÁSÁRHELYI János: *A Zsinat egybehívása*. In: *Református Szemle*, XXXXIII évf., 8. sz., 1948. április 30, Kolozsvár, 219–220; VÁSÁRHELYI János: *Zsinatunk*. In: *Református Szemle*, XXXXIII évf., 10. sz., 1948. május 31, Kolozsvár, 279–280; VÁSÁRHELYI János: *Egyházunk álláspontja. Zsinati megnyitó beszéd*. In: *Református Szemle*, XXXXIII évf., 11. sz., 1948. június 15, Kolozsvár, 311–316). Az új egyházi Statútum összeállítására az 1948. október 24–27 között lefolyt kolozsvári Egyetemes Zsinat munkálatai alatt került sor. (Vö. TÖKÉS István: *Zsinati megnyitó beszéd. Református Szemle*, XXXXIII évf., 21. sz., 1948. november 15, Kolozsvár, 641–650; A Román Népköztársaságban lévő Magyar Református Egyház Kolozsvári 1948. október 24-én megnyílt Zsinatának jegyzőkönyve. In: *Református Szemle*, XXXXIII évf., 22. sz., 1948. november 30, Kolozsvár, 668–695.). Az új alapszabályzatot a Nagy Nemzetgyűlés 1949. június 1-i kormányhatározatában (dekrétumában) hagyta jóvá. VÁL, fond TO, 29/1962 sz. d. 70.

11 A tanulmány idézeteit román nyelvből fordítottuk. Ugyanakkor meg kell említenünk, hogy a munkában megjelenő informátorok felfedésétől eltekintettünk, miután ez a részlet tudományos szempontból megkérdőjelezhető.

ternak az unitárius és evangélikus püspökségeken tett látogatásairól és a hitoktatást bontó álláspontokról, felháborodva jegyezte meg: nem fogja beleegyezését adni, hogy kateórákat csak vasárnap tarthassanak. Az ügyet a Kultuszminisztérium kellemetlenkedésének minősítette, és mint mondta, legfelső szinten is tiltakozni fog, ha szükséges. László Dezső esperes szerint a lelkészi kar már értesült a korlátozási szándékról és elképzelhetőnek tartotta, hogy a lelkészek meglátogatják majd a gyerekes családokat, ahol meggyőzik a szülőket, hogy véleményyt nyilvánítsanak az ügyben. Az informátori jelentés alapján Vásárhelyi püspök már korábban meglátogatta a protestáns felekezetek és a Római-Katolikus Egyház vezetőit, az állami elképzelés elleni közös fellépést és tiltakozást hangoztatva.¹² „Sinai A.” 1951. június 11-i jelentésében Argay György magyar evangélikus püspök Vásárhelyinél lezajlott 1951. június 8-i látogatásáról is beszámolt, mely alatt a katekizáció ügyét is megvitatták. Arra a megállapodásra jutottak, hogy tekintettel az ügy kényes voltára, csak szeptemberben fognak vele komolyabban foglalkozni. Vásárhelyi erről magyarországi püspöktársaival is konzultálni szándékozott, tekintve, hogy Stanciu Stoian kultuszminiszter személyesen tett ígéretet a kiutazáshoz szükséges útlevele ügyében.¹³

Az Arday püspök vezette nagyváradi egyházkerületben a katekizáció szabályozása közelebb járt a pártelképzelésekhez.¹⁴ A püspök írásban rendelkezett, hogy lelkészei a hitoktatást vasárnap és csak a templomban végezhessek. „De amikor a Nagyvárad rajoni Biharszentjános lelkésze a nagyváradi egyházmegye lelkészértekezletén a [rendelet] végrehajtása ellen agított és felhívta a lelkészek figyelmét arra, hogyan lehet a végrehajtást elkerülni, a jelenlévő Arday a többi lelkésszel együtt nevetett és egy szót sem szólt a felszólaló ellen.” – írta „Kutasi” 1951. május 8-i tájékoztató jegyzékében.¹⁵

1952. január 16-án a kolozsvári református püspökség épületében sor került az állambiztonság érdeklődését is kiváltó 5 romániai protestáns püspök értekezletére. Az eseményen a Búthi Sándor által elkísért Arday Aladár nagyváradi református püspök mellett, Dr. Müller Frigyes, a nagyszebeni központú Romániai Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház püspöke, Argay György, a kolozsvári központú elsősorban magyarokat tömörítő Romániai Zsinatpresbiteri Evangélikus-Lutheránus Egyház püspöke, Kiss Elek kolozsvári unitárius püspök és természetesen a házigazda Vásárhelyi János kolozsvári református püspök vett részt. A jó hangulatú összejövetel nemcsak a protestáns felekezetek egységes hitoktatási tervével foglalkozott, hanem sor került a Protestáns Teológiai Intézet¹⁶ hely-

zetének, a Húsvét másodnapja Müller-féle megünneplési javaslatának, a kinevezésekhez és áthelyezésekhez kötődő személyzeti ügyeknek, de a Kultuszminisztériumtól kérelmezendő anyagi támogatásoknak a megvitatására is.¹⁷

1952. március 5–7 között ismét sor került az 5 protestáns püspök közös tanácskozáására. A Vásárhelyi püspök révén összehívott tanács a hitoktatás kérdésében kívánt konszenzusra jutni. A tanácskozás végeredményét határozati javaslat formájában szerették volna a Kultuszminisztériumnak továbbítani.¹⁸ Az érdemi vitára március 7-én került sor. Mivel az 5 püspöknek nem sikerült egyezsége jutnia¹⁹ több pontos kérelemmel fordultak a Kultuszminisztériumhoz: 1. a minisztérium hívja tanácskozáásra az 5 püspököt, hogy közösen oldhassák meg a hitoktatás körüli nézeteltéréseket 2. a Kultuszminisztérium engedélyezze a kateórákat szombat délután egy órában, továbbá vasárnap egész nap. 3. azok a fiatalok, akik konfirmálni szeretnének, három évig részesüljenek hitoktatásban, heti három órában, csoportokra bontva az V., VI. és VII. osztályokban tanuló fiatalokat.²⁰

Az ülésen a doktori cím megadásának módozatai, valamint a pénzügyi reformnak az egyházkerületekre gyakorolt kedvezőtlen hatása is szóba került.²¹

Vásárhelyi püspök másnap, 1952. március 8-án kívánt Pogăceanu kultuszminiszterhez Bukarestbe utazni, hogy továbbítsa a püspökök álláspontját.²²

1952. augusztus 10-én Arday Aladár meglátogatta Vásárhelyi János kolozsvári püspöktársát, hogy az egyház aktuális ügyeit megbeszélje vele. A látogatás részleteiről augusztus 20-án számolt be „Kutasi” informátornak, aki az elhangzottakat részletesen továbbította állambiztonsági megbízóinak. A megbeszélés eredményeként a két püspök arra az elvi megállapodásra jutott, hogy a jövőben minden egyházat érintő ügyet együttesen fognak megbeszélni és intézkedéseikben is egységesen járnak majd el. A találkozó-

12 ACNSAS, fond i, 236522/1 sz. d. 23.

13 Argay másnap, június 9-én is meglátogatta Vásárhelyit, de az informátornak erről a találkozóról nem sikerült részleteket megtudnia. Uo. 25.

14 A korabeli hitoktatás ügyét illetően részletesen lásd JÁNOSI Csongor: *Reglementarea catehizării în eparhiile reformate Cluj și Oradea în anii '50*. In Popa, Ilie (coord.): „Experimentul Pitești – Reeducarea prin tortură”. *Cultura, Tineretul și Educația în regimurile dictatoriale comuniste, Ediția a VIII-a, Pitești, 03–05 octombrie 2008*. Fundația Culturală Memoria Filiala Argeș, Pitești, 2009, 475–492.

15 ACNSAS, fond i, 236849/1 sz. d. 426.

16 Az állami beavatkozás következtében 1948-ban létrejött a kolozsvári Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet, mely a továbbiakban a négy történelmi protestáns egyház lelkészképzéséért felelt. A Református Kar a Református Teológiai Fakultás korábbi épületében és jogutódjaként működött a továbbiakban. Az átszervezést követően, az újonnan beiktatott tanárok – Horváth Jenő, Nagy József, Dobri János, Geréb Pál, Borbáth Dániel mellett, sor került a korábbi nemzedékből Tavasz Sándor, Imre Lajos, Gönczy Lajos és Nagy Géza kényszernyugdíjazására is. Vö. BUZOGÁNY Dezső–JÁNOSI Csongor: *A református egyház Romániában a kommunista rendszer első felében. Tanulmányok és dokumentumok*, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011, 61–63.

17 ACNSAS, fond i, 236849/1 sz. d. 674.

18 Uo. fond i, 236522/1 sz. d. 39.

19 A László Dezső esperes, generális direktor által elkészített jelentés szerint a kolozsvári egyházkerületben 37.350 fiatal járt kátéra. A jelentést felolvasó Vásárhelyi jelezte püspöktársainak, hogy a Püspöki Szék legutóbbi ülésén elfogadták az egyetlen nap tartandó, vasárnapi hitoktatás bevezetését. A továbbiakban Arday Aladár támogatta kolozsvári püspöktársa javaslatát. Ezt követően Dr. Müller Frigyes nagyszebeni szász evangélikus püspök nyilvánított véleményt, aki miután jelezte, hogy egyházkerületében 27.500 fiatal részesül katekizációban, elutasította a két református püspöknek a javaslatát, azzal magyarázva, hogy a fiatalokat vasárnap a pionírgyűlések és az Ifjúsági Szövetség (UTM) rendezvényei foglalják le, és emiatt nem fognak kátéra járni. Müller kijelentette: a rendszer célja az, hogy eltávolítsa a fiataliságot a templomtól. Javasolta, hogy a Kultuszminisztériumtól kérelmezzék, hogy a szombat délutánt is engedélyezzék a katekizáció megtartására. Kiss Elek unitárius püspök jelezte, hogy ellene van ugyan a hitoktatás vasárnapi bevezetésének – egyházában 12.500 fiatal járt vallásórára –, ennek ellenére a szombat délután mellett, a vasárnap egésznapra engedélyezését kérte. Argay György püspök egyházkerületében 7.500 fiatal járt hitoktatásra. A püspök a katekizációt nevezve meg a valláserkölcsei oktatás egyetlen alapjául, maga is elutasította a két református püspök álláspontját, szász evangélikus- és unitárius püspöktársainak javaslatát támogatva. Uo. 44–45.

20 Uo. 44.

21 A püspökök aggodalmát a Pénzügyminisztériumnak a Bankhoz és a Takarékpénztárhoz (CEC) intézett azon rendelkezése váltotta ki, mely az egyházak pénzügyeit 200:1 arányban kívánta átszámolni. Vásárhelyi püspök jelezte, hogy a Kolozsvár-központú felekezetek az illetékes minisztériumnál már kérvényezték a pénzbevételek 20:1 arányban történő átszámolását. Megállapodtak abban, hogy a püspökök külön-külön is megpróbálják elérni a számukra kedvezőbb átszámolási feltételek kicsikarását. Uo.

22 Uo. 45–46.

a betánisták ügye is terítékre került.²³ Vásárhelyi késznek mutatkozott arra, hogy a Nyüveden szolgáló Visky Ferencet befogadja egyházkerületébe, ugyanakkor jelezte, hogy a kolozsvári egyházkerületben is van 5–6 betánista lelkész. Mint mondta: négy-öt hónappal korábban a hatóságok, a kultuszmegbízott révén, intézkedések foganatosítását követelték e lelkészek ellen, „de mi addig halogattuk az ügy megoldását, amíg véglegesen elaltattuk. [...] Mára az ügyet senki sem tartja nyilvántartásban nálunk.” – zárta hozzászólását Vásárhelyi.²⁴ Megegyeztek abban, hogy amennyiben valamelyik lelkészük ellen a hatóságok panaszt emelnének, azt a másik egyházkerület minden további nélkül fogadja be. Az akkoriban sorra kerülő letartóztatások ügyében arra a megállapodásra jutottak, hogy előbb megvárják, míg az érintett gyülekezetek írásos beszámolóit erről megérkezik és csak ezt követően fognak a Kultuszminisztériumhoz közös állásfoglalást intézni, hogy közbelépjenek az érintett lelkészek kivizsgálása és az ártatlannak bizonyulók szabadon bocsátása ügyében.²⁵ Vásárhelyi nagyon bízott Groza felsőszintű támogatásában. Ardayval abban maradtak, hogy mielőtt cselekednének, ismét találkoznak majd Kolozsváron, vagy Nagyváradon.²⁶

Vásárhelyi püspök, Szöcs Endre és – Brassótól – „a kolozsvári Argay György szuperintendens” kíséretében, végül 1952. szeptember 3-án Bukarestbe utazott, kedvező közbenjárást próbálva elérni a kultuszminisztériumnál a katekizáció, a letartóztatottak és a kuláknak nyilvánítt lelkészek ügyében.²⁷

Néhány héttel később, szeptember 22-én Arday püspök Kolozsvárra utazott. A Vásárhelyi püspökkel folytatott tanácskozások eredményeiről ismét „Kutasi” tudósított. A legfontosabb megoldásra váró ügy ekkor a letartóztatott lelkészek üresen maradt állásainak a betöltése volt. A két püspök a betöltés elodázása mellett döntött, és arra a megállapodásra jutottak, hogy csak kultuszminisztériumi felszólítás esetén kerítenek sort a konkrét intézkedésekre. A másik megoldásra váró ügyet a letartóztatott lelkészek fizetéseinek folyósítása jelentette, melyeket továbbra is a családtagoknak kézbesítettek. Azt is megállapították, hogy a letartóztatott lelkészek családjait a lehetőség szerint támogatni kell.²⁸ A családi támogatásokat a Nagyvárad Református Egyházkerületben Debreczeni István

23 Magyarországon, 1903-ban Budapesten alakult meg a *Betánia Egylet* egy észak-amerikai eredetű vallási világmozgalom részeként. A Christian Endeavour Society lefordítása más és más változatot eredményezett a különböző országokban. A magyar közösségek *Célegyenest Előre* vagy a *Pro Christo et Ecclesia* kifejezésből kiindulva így határozták meg az új csoport küldetését: *Krisztusért és Egyházáért*. Az első világháború eseményei és következményei miatt 1918. augusztus 20-án megalakult az *Evangéliumi Munkások Erdélyi Szövetsége*, mely sikerrel tett kísérletet arra, hogy az elárvelt erdélyi CE szövetségeknek központi szervévé váljon. A betánistáknak a Református Egyház vezetőségével való kapcsolatát már a kezdetektől feszültség jellemezte. A hivatalos egyházakon belül, de azok kritikusaiént léptek föl, és az érintettek többkevesebb ellenszennvel viseltettek velük szemben. A hitélet megújítását szolgáló mozgalom, miután 1948-ban a civil szervezeteket betiltották, elvesztette szervezeti keretét, de a mozgalom szellemisége mellett kitarók kis csoportokban továbbra is találkoztak, és így már az 1950-es évek elejétől, és különösen 1956 után a Securitate célkeresztjébe kerültek. Vö. JÁNOSI Csongor: *Procesul membrilor mișcării de reînnoire spirituală „Bethania”*. In BUDEANCA, Cosmin – OLTEANU, Florentin (coord.): *Forme de represiune în regimurile comuniste*. Polirom, București, 2008, 318–339.

24 ACNSAS, fond i, 236849/1 sz. d. 395.

25 Uo. fond i, 236522/1 sz. d. 159.

26 Uo. fond i, 236849/1 sz. d. 395–396.

27 Uo. fond i, 236522/1 sz. d. 201.

28 Uo. fond i, 236851 sz. d. 218–220.

temesvári református lelkész szervezte meg a nyugdíjas lelkészeket és lelkészözvegyeket segélyező bizottság révén.²⁹

A nehéz időket jelzi Vásárhelyi püspöknek Dóczy Ferenc egyházkerületi tanácsossal és Csorja Sándor lelkésszel lefolytatott 1952. október 23-i párbeszéde is. A püspök kijelentette, hogy a hitoktatás korlátozása a rezsim által kikényszerített intézkedés, melyet a Református Egyház vezetősége nem tudott elhárítani, mivel félő volt, hogy az esetleges ellenkezés áldozatokat szed a kolozsvári egyházkerületi vezetőség sorából. Hozzáfűzte, hogy a jelenlegi helyzet semmilyen ellenkezést nem tesz lehetővé, és jobb, ha a lelkész együttműködik a helyhatósági szervekkel, mintsem életét veszélyeztesse. Ő maga már nem képes a jelenlegi rendszer követeléseit elviselni, és mindent, amit csinál, azt az erőszaknak engedelmessé teszi. Minden embernek munkatartására kell, hogy legyen – mondta a püspök. Ő maga, öregember, akinek csendes életet kellene élnie, erre életének legnehezebb időszakát éli.³⁰

1952 novemberében felekezeti konferenciára került sor Bukarestben, melyen a református püspökök is részt vettek. 1952. november 27-én hazautazott Arday püspök és azonnal magához kérte Búthit, akivel megosztotta az előző napokban szerzett fővárosi tapasztalatait. Protestáns püspöktársaival és a Jusztinian pátriárkával lefolytatott beszélgetések hatására több ponton is módosítani kívánta álláspontját. Vásárhelyi püspöktársa mellett, különösen a pátriárka gyűjtő hangú beszédei voltak rá hatással.³¹ A nagyvárad püspök a lelkészkinvezésekbe, áthelyezésekbe beavatkozó Laza Péter kultuszügyi megbízottat a továbbiakban mellőzni szándékozta, illetéktelenségére és szakavatottságának hiányára hivatkozva. Az ügyek megoldásakor az egyház érdekeinek szem előtt tartása válik irányadónak. „Ha Laza Péter nem érti meg ezt, kellemetlenségei támadhatnak, mi több lekerülhet a Duna-Fekete-tenger csatornához is.” – hangzott a püspök már-már

29 A segélyező bizottság létrehozása és megszervezése Debreczeni István nevéhez kötődött. Az Egyházkerületi Kollégium elnöke a pénzalapot a lelkészekről szerezte be. Az állami fizetésben részesülő lelkészek 25–50 lej közötti tagsági díjat fizettek be. Az egyházközösségek szintén hozzájárultak a pénzalap fenntartásához. A segélyező bizottság vezetőségét Debreczeni István temesvári lelkész, mint elnök, Czapfalvy József tenkei lelkész, mint titkár, illetőleg Kádár Ernő kisszántói lelkész, mint pénztáros látták el. A bizottság pénzt osztott szét a rászoruló nyugdíjas lelkészek és lelkészözvegyek között. Évente egyszer az egyházkerületi közgyűlés előtt is beszámolt jövedelméről és kiadásairól. A bizottság minden esperest felkért arra, hogy lajstromozzák az egyházmegyéjükben élő nyugdíjas lelkészeket és özvegyeket, a kritériumként szolgáló anyagi helyzet részletes feltüntetésével együtt. A bizottság ugyanakkor kötelességének érezte a letartóztatott lelkészek családjainak segélyezését is. 1953-tól kezdődően havi 50 lejes támogatásban részesült a szamoskrassói Várady József lelkész felesége, valamint a nagysomkúti Puskás Kálmán lelkész felesége. A belényesi Jakab Viktor lelkész felesége egy alkalommal, 300 lej segélyben részesült. A segélyező bizottság 1952 folyamán 29.624 lejt, 1953-ban 36.938 lejt, 1954-ben pedig 33.364 lejt osztott szét. „Kutasi” csupán 1955. február 9-én közölt részletet erről Grosz Sándor főhadnagynak, mely azonnali iratváltáshoz vezetett a titkosszolgálat Nagyvárad Tartományi Igazgatósága és a bukaresti központ között. Uo. fond i, 236849/1 sz. d. 232–233, 690–692.

30 Uo. fond i, 236522/1 sz. d. 200.

31 Ardayt különösen a pátriárkának a felekezeti értekezletet záró felszólalása ragadta meg: „Ne engedjétek meg, hogy valamiféle Néptanács elnök, vagy alapszervezeti titkár illetlenül beszéljen veletek. Hozzatok a tudomásukra, hogy lelkészek [papok] vagy esperesek vagytok, és minden tiszteletet meg kell adniuk, mivelhogy nagyon sok provokátor közülük már a megfelelő helyen, a Duna-Fekete-tenger csatornánál van.” „Kutasi” felemlítette Vásárhelyi püspöknek a kultuszmegbízottakkal kapcsolatos mondatait is: „Szeretném látni, ahogy egy kultuszmegbízott megpróbál beavatkozni ügyeinkbe. Ahogyan javasol valamilyen posztra valakit. Mi választunk. Ha a minisztérium tizedikre sem hagyja jóvá, mi még tízszer felküldjük hozzájuk. Van nekem időm a várakozásra.” Uo. fond i, 236849/1 sz. d. 382.

fenyegetésnek számító kijelentése.³² Arday személyesen Jusztiniantól kapott választ a fogságukból szabaduló lelkészek helyzetére nézve, akiket a pátriárka szerint továbbra is megillette egyházközségük, de az egyházmegyén belül korábban betöltött – akár esperesi – tisztségük is.³³ Helyzetfelismerésről árulkodnak a nagyváradai püspök következő szavai: „Látom, hogy jó kapcsolatok nélkül nem vezetheted az egyházat. Mi ez idáig túlságosan elszigetelődöttünk a többi püspöktől. Egy kicsit túlságosan előrehaladtunk. Írni fogok a pátriárkának, melyből megtudhatja, hogy mi sem adjuk annyira olcsón magunkat. Mélyíteni fogom a barátságot vele, és megpróbálok rajta keresztül olyanokkal is megismerkedni, akik hasznunkra lehetnek.”³⁴

1952. december 17-én Vásárhelyi János püspök javaslatára ismét összegyűltek a protestáns püspökök. A püspöki értekezlet a Protestáns Teológiai Intézet tanulmányi igazgató (director de studii) állásának törvényesítésével foglalkozott, melynek betöltésével az állam a tanári kar fölötti felügyeletet remélte. Az értekezleten nem született érdemi határozat, mert a kultuszminiszter kívánságára létrehozandó állás nem állt összhangban az egyház Statútumával. Kihasználva azt, hogy az Ortodox Egyház is hasonló dilemmával küzdött, a protestáns püspökök a kivárás taktikája mellett döntöttek, megállapítva, hogy az ortodox eljárás irányadó.³⁵ A tanulmányi igazgató állása mellett – a Kultuszminisztérium óhajának engedve – sor került az egyik teológiai tantárgy „átnevezésére”³⁶ és a letartóztatott lelkészek ügyére is.³⁷ Az aggódó püspökök elhatározták, hogy ismét Jusztinian pátriárkához fordulnak, aki már az előző hónapban lezajlott felekezeti konferencián

is közbenjárást ígért.³⁸ Az értekezlet végeredménye az volt, hogy az Állammal szemben egységesen fognak fellépni és megállapították, hogy a minisztériumi óhajok végrehajtása az egyházi érdek függvénye.³⁹ Figyelemre méltóak a kolozsvári találkozón elhangzottak hatása alatt lévő Arday püspök Búthinak mondott szavai is: „Vigyáznunk kell, nehogy elveszítsük a lelkészek szimpátiáját, hogy változás esetén legyen, aki megvédjen bennünket és igazolja magatartásunkat. Úgy kell eljárunk, hogy senki se érzékeljen változást magatartásunkban, mindemellett pedig kövessük a többi püspök példáját.”⁴⁰ A nagyváradai állambiztonság „Kutasi” információi alapján, Vásárhelyi Jánost jelölte meg a protestáns püspökök szellemi vezéréként.⁴¹

1953. április 15-én Arday ismét meglátogatta Vásárhelyi Jánost Kolozsváron. A Sztálin halálát követő enyhülés az egyházban is érzékelhető volt. Ismét elvi megállapodásokat kötöttek. Ha a kultuszmegbízottak komolyabb ügyekkel keresik meg őket, akkor ezekre ezt kellett válaszolni: „előbb beszélünk kell a Kultuszminisztériummal”. Megegyeztek abban is, hogy a letartóztatott lelkészek üresen maradt állásait távollétükben nem töltik be. Az egyházkerületet a Statútum alapján vezetik, tevékenységükben pedig nem hagyják befolyásolni magukat a kultuszmegbízottak személyétől. Tervbe vették, hogy tíz nappal később 1953. április 25-én Bukarestbe utaznak, hogy megismerkedjenek az új kultuszminiszterrel.⁴² Ottlétük ideje alatt Jusztinian pátriárkánál lettek volna elszállásolva, akivel a komolyabb ügyeket szintén szándékukban állt megvitatni.⁴³

32 Ardaynak szándékában állt nagyváradai ortodox püspöktársát, Valerian Zahariát is figyelmeztetni arra, hogy változtasson magatartásán és ne hagyja, hogy a kultuszügyi megbízottak az egyház ügyeibe túlzottan belekeveredjenek. *Uo.* 383.

33 *Uo.* 380. A pátriárka választ Arday püspök a későbbiekben is mérvadónak tekintette. Búthi Sándor 1954. június 27-én közölte a püspökkel, hogy az 1952 folyamán letartóztatott szatmárnémeti lelkész, Kiss Bertalan, illetve a szamoskrassói lelkész, Várady József, hazatértek. Az egyházkerületi tanácsos kérdésre, a püspök megerősítette gyülekezetükhöz való visszatérésük jogát: „Kötelezettségünk, hogy megvédjük e lelkészek jogait. Minden tőlünk telhetőt meg kell tenni az érdekükben. Ha a Kultuszminisztérium nem hagyja jóvá, akkor más megoldáshoz folyamodunk.” *Uo.* 301.

34 *Uo.* 382.

35 *Uo.* 377.

36 Az átnevezés ügye tulajdonképpen tisztázatlan. Sem „Kutasi” 1952. december 18-i tájékoztató jegyzékéből, sem a Nagyvárad Tartományi Igazgatóság Bukarestbe továbbított 343/21.046 sz. 1952. december 30-i értesítőjéből nem derült ki, hogy melyik volt a kérdéses átnevezésre szoruló teológiai tantárgy, és miért írták azt, hogy a tananyag más cím alatti tanítása a Kultuszminisztérium megtevesztésével egyenértékű. *Uo.* 377, 723.

37 A 490. számú 1952. augusztus 15-én kibocsátott kormányrendelet hatására már másnap letartóztatták az összes olyan lelkészt, akiről ismert volt, hogy korábban „a különböző fasiszta magyar pártokban” vezetői funkciót látott el. A Kolozsvári és a Nagyváradai Református Egyházkerületekben a rendelet hatására letartóztatott lelkészeket a kolozsvári Bartha hadnagy lajstromozta – hiányosan – 1953. június 2-án. Az Erdélyi Egyházkerületből 13 lelkészt (Adorján Gábor, Antal Gusztáv, Bisztray Sándor, Bokor Márton, Czell Benjámin, Dobri János, Fülöp Ferenc, Kovács Pál, Köblös Endre, László Dezső, Mágner Sándor, Rozsondai Ádám, Tőkés Elek) sorolt fel, a Királyhágómelléki Egyházkerületből pedig csupán 8 lelkészt (Bagoly Bertalan, Bödi Mihály, Bíró János, Boros Jenő, Jakab Viktor, Kiss Bertalan, Papp József, Szabó Lajos). (ACNSAS, fond i, 236851 sz. d. 204–205.) A Nagyváradai Egyházkerületben letartóztatottak névsorát Vadai Béla bihari esperessel, és a már említett Várady József szamoskrassói-, illetve Puskás Kálmán nagysomkúti lelkésszel egészítjük ki. Neveik a kutatás folyamán kerültek elő és e névjegyzékek nyilvánvalóan nem végelegsek.

38 *Uo.* fond i, 236849/1 sz. d. 378.

39 Arday püspöktársai sajnálattal állapították meg, hogy az ország nyugati felében lévő Nagyváradai Egyházkerületet sikeresen elszigetelték, és emiatt erőltetik annyira bizonyos ügyekben az állami elképzelések szerinti „előrelépést”. Ardayt figyelmeztették, hogy a kialakult helyzet ellenére, vigyázzon, és ne tegyen túl nagy engedményeket az Egyház kárára. *Uo.* 377.

40 *Uo.* 379. Később, 1953. április 8-án, a „Kutasi”-val folytatott beszélgetés során a nemzetközi eseményekkel kapcsolatban a következőket mondta: „A legnagyobb figyelemmel kell egyházkerületünket vezetni, ne csináljunk semmi olyant, amit nem követelnek tőlünk, és hogyha követelnek valamit, akkor addig halasztjuk végrehajtását, ameddig csak lehet. Ne írjunk, és ne nyilatkozzunk ellenségesen az USA-ról és Nagy Britanniáról, illetve ne mondjunk, és ne írjunk semmi dicséretet a Szovjetunióról sem.” *Uo.* 572.

41 *Uo.* 724. Ugyanakkor a püspököknek Müller Frigyeszel szemben tanúsított tisztelete is vitathatatlannak volt. A nemzetközi- és belügyi eseményekben kiválóan informált nagyszebeni evangélikus püspök tekintélyéhez nem férhetett kétség. A protestáns püspökök mindig Müllert bízták meg a Kultuszminisztériumban megoldandó nehezebb ügyekkel, aki szorosabb kapcsolatokat ápolt Jusztinian pátriárkával. A két egyházfő esetenként egységesen lépett fel a sikeres megoldásért. *Uo.* 378.

42 Petre Constantinescu-Iaşi az 1953. január 28 – 1955. október 4 közötti időszakban a II. Gheorghiu-Dej kormány, majd 1955. október 4 – 1957. március 19 között az I. Chivu Stoica-kormány kultuszminisztereként tevékenykedett és tulajdonképpen elődjei: Constantin Burducea (1945. március 6 – 1946. november 30, I. Groza-kormány), Radu Roşculeţ (1946. december 1 – 1947. november 5), Stanciu Stoian (1947. november 5 – december 29, II. Groza-kormány; 1947. december 30 – 1948. április 14, III. Groza-kormány; 1948. április 15 – 1951. április 23, IV. Groza-kormány) és Vasile Pogăceanu (1951. április 23 – 1952. június 2, IV. Groza-kormány; 1952. június 2 – 1953. január 28, I. Gheorghiu-Dej kormány) irányvonalát folytatta. A Minisztertanácsnak alárendelt Dumitru Dogaru vezette Vallásügyi Államtitkárság létrehozása a II. Chivu Stoica-kormány 1957. március 20-i létrehozásához kötődik, de tulajdonképpen az átszervezést követően, a Ion Gheorghe Maurer neve által fémjelzett kormányok alatt sem változott a párt által megszabott egyházakkal szembeni magatartás.

43 „Kutasi” informátornak sikerült Arday püspöknél elérnie, hogy ő maga is a két főméltsággal Bukarestbe utazhasson és a minisztériumban, valamint a Jusztinian pátriárkával lezajló beszélgetések során a tolmács szerepét elláthassa. ACNSAS, fond i, 236849/1 sz. d. 571–572.

Az 1953. április 28-i bukaresti püspöklátogatás eredményeiről „Kutasi” 1953. április 30-i tájékoztató jegyzékéből értesülünk. A fővárosban tapasztaltak hatására megerősödött a Vásárhelyi és Arday püspökségének végéig tapasztalható egyházkormányzati taktika. Ennek értelmében nem helyezkedtek szembe az olyan kultuszminisztériumi kérelmekkel, amelyek nem sértették az egyház főbb érdekeit, de a személyi ügyeket csak a Statútum alapján oldották meg, lévén, hogy ezek voltak a legkényesebb ügyek. A rendszer-váltással számolva ezek voltak azok a kérdések, melyekért a püspököket a leghamarabb felelősségre vonhatták. A bukaresti látogatás megerősítette mindkét református püspök együttműködési szándékát és azt is elhatározták, hogy ezután mindketten megjelennek, amikor a kultuszminiszterhez folyamodnak, hogy kérésüknek nagyobb súlya legyen. Ha a kultuszmegbízottak olyan kéréssel fordulnának hozzájuk, melyeket nem akarnak alkalmazni és elfogadni, akkor közvetlenül a Kultuszminisztériumhoz továbbítják az ügyet, azzal a kéréssel, hogy írásban küldjenek rá választ. Azzal is számolva, hogy esetleg maga a Minisztérium is támogatja a népszerűtlen kérést, a két püspök akkor sem szándékozott sietni a végrehajtással, mondván hogy csak a Statútum alapján tudnak az adott ügyben eljárni. „Mi nem fogadhatjuk el a magyarországi református püspökök intézkedését, akik az egyházi szolgálatból lelkészek sokaságát távolították el. Nem tudjuk, mit válaszolnak akkor, ha majd felelősségre vonják őket!” „Kutasi” szerint a felelősségre vonással nyilvánvalóan számoló két püspök megállapította: semmi olyant nem tettek, amiért később kérdőre vonhatnák őket.⁴⁴

A fővárosi tartózkodást Petru Grozánál, a Nagy Nemzetgyűlés elnökénél lezajlott 1953. április 29-i látogatás tette teljessé. Müller püspök és Jusztinian pátriárka tanácsát megfogadva, Vásárhelyi és Arday püspökök kézbesítették a letartóztatott lelkészekről szóló memorandumot, az ügy pártfogolását remélve. A két órás audienciáról mindkét püspök elégedetten távozott. Vásárhelyi boldogan jelentette ki, hogy megérte az erőfeszítést, tanácsosait egyszersmind az ügy iránti titoktartásra figyelmeztetve.⁴⁵

Püspöki közbenjárás a lelkészek személyi ügyeiben

A közös egyeztetéseket követő közbenjárásokon túl, szólnunk kell a püspökök egyéni kiállításairól is. Mind Vásárhelyi, mind Arday püspök tevélegesen segíteni próbált a bajba jutott legközelebbi munkatársakon, és esetenként a távolabb szolgáló lelkészeken is. Vásárhelyi beavatkozásait követően a kolozsvári egyházkerületi elit elkerülte az állami megrostálást. A Nagyvárad Egyházkerület esetében viszont, Arday püspök minden igyekezete ellenére sem sikerült a helyi elit lefejezését, és a kulcsfunkciók „rendszerhű” elemekkel történő feltöltését elkerülni.⁴⁶

44 Az egyházkerületeknek a pártállam követeléseivel szembeni magatartáselemzése során Arday megállapította, hogy a nagyvárad egyházkerület a kolozsvárral szemben pluszban cselekedett, amikor részt vett a helyi ortodox püspök által megszervezett felekezeti konferencián, melyen nyilvánosan elítélték a bakteriológiai fegyverhasználat gyanúsított Egyesült Államokat. Jellemző Ardayra, hogy még inkább bánta részvételét, miután tudomására jutott, hogy az USA az ENSZ-nél is tiltakozott a vádaskodás ellen. Uo. fond i, 236851 sz. d. 206.

45 ACNSAS, fond i, 236849/1 sz. d. 364.

46 Az 1950-es évek elején jelentkező – az egyházi eliten belül zajló – személycserére részletes vizsgálata több kutatást igényel. Munkánkban pusztán a kutatásunkból származó adatok feltárására szorítkoztunk.

A Kolozsvári Egyházkerületben Vásárhelyi János egyik legelső sikeres püspöki közbenjárása Tőkés István kalendárium-ügyéhez kötődött.⁴⁷ A részleteiben jól ismert lejáratási ügyön túlmenően viszont többnyire csak szórványos megjegyzésekből értesülünk a püspököknek a közvetlen munkatársainak védelmében tanúsított kiállásáról. „Sinai A.” informátor 1951. március 13-i jelentése szerint a prosztatabetegségével kínlódó Vásárhelyi Juhász István professzornak jegyezte meg, hogy bizalmi emberei legyenek nyugodtak, mert mindannyiukat megvédi az egyházon kívüli támadásoktól és nehézségek esetén Gheorghiu-Dejhez fordul, akivel személyes kapcsolatot tart fenn. „Mint a Református Egyház feje nem engedi meg, hogy üldözzék vagy molesztálják az embereit a rendszer képviselői..., kapcsolatai garanciát jelentenek emberei számára is.”⁴⁸ 1952 februárjában, a pénzügyi reformra tett bíráló megjegyzések után sor került Molnár Dezső lelkész, Daróczi Ferenc egyházkerületi tanácsos és Maksay Albert professzor letartóztatására.⁴⁹ Az 1952. március 5–7 közötti püspöki találkozóról fennmaradt Vásárhelyi János püspököknek az a kijelentése, hogy nem fogja tétlenül nézni Daróczi Ferenc letartóztatását, és személyesen jár majd közbe szabadon bocsátásáért.⁵⁰ A legközelebbi munkatársak megvédelése mellett, fontos volt a rendszerhűségükről közismert lelkészek – például Szőcs Endrének – távoltartása az egyházkerületi vezető tisztségektől, mellyel a püspök megakadályozta a pártelképzeléseket ellenállás nélkül végrehajtó csoportosulás kialakulását a Kolozsvári Egyházkerületben.⁵¹

47 A Kolozsvári Református Egyházkerület kiadványa 1950 februárjában jelent meg. Utólag megállapították, hogy a 49. oldalon a nyilaskereszt látható, a 124., 128. és a 137. oldalakon pedig olyan ábrák találhatók, amelyek a német horogkeresztre emlékeztetnek. A kalendáriumból 26.000 példányt szétosztottak ugyan, de további 11.000 példány terjesztését letiltották. Az állambiztonság magyarázata szerint mindez a kolozsvári Néptanácsnon működő Cenzúra Iroda figyelmét azért keltette el, mert a szélsőjobboldali jelvényeknek csak a nyomódúcait mutatták be, amelyekről nem lehetett egyértelműen megállapítani, hogy mit is ábrázolnak. Az előzetes vizsgálatokat az Országos Népbiztonsági Igazgatóság (DGSP) 1950. március 17-i 123/127397. számú parancsa követte, mely elrendelte, hogy a Kolozs Tartományi Igazgatóság azonnal kezdje el Tőkés István és Kakasi András kivizsgálását. Letartóztatásuk után Vásárhelyi János püspök lépett közbe a hatósági intézkedés beszüntetésére, az akkor kultuszminiszter, Stanciu Stoian előtt azzal indokolva kérését, hogy Tőkést legfeljebb gondatlansággal vádolhatják. A kultuszminiszter maga is egyetértett a püspökkel, Luka László pénzügyminiszterhez fordult és vele is ismertetve Vásárhelyi kérelmét. 1950. április 8-án a kultuszminiszter további lépéseket tett Tőkés ügyében: a DGSP-hez fordult, és megemlítette, hogy Luka László is egyetért Tőkés szabadon bocsátásával és az egyházkerületi tanácsos azonnali szabadon bocsátását kérte. A minisztériumi megkeresésnek engedve a bukaresti állambiztonsági szervek az 1950. április 8-i, 523/233.695 számú parancsban rendelték el Tőkés azonnali szabadon bocsátását, kijelentve ugyanakkor, hogy a további vizsgálatok ellene szabadlábban történjenek, míg Kakasi Andrást továbbra is tartsák fogva, az ügy tisztázásáig. A Kolozs Tartományi Igazgatóság az 1950. április 8-i, 5/18.256 számú jelentésében hagyta jóvá a bukaresti központ utasítását. ACNSAS, Hálózati fond (fond Rețea, a továbbiakban fond R), 158848 sz. d. 41–44.

48 Uo. fond i, 236522/2 sz. d. 43.

49 Uo. fond i, 236522/1 sz. d. 181.

50 Vásárhelyi püspök közbenjárására végül nem került sor. Az 1952. március 5-i tanácskozást követően még aznap elterjedt a hír Daróczi szabadon bocsátásáról. Az összefüggésről képviselőit mindez megnyugvással töltötte el. Az a megjegyzés is elhangzott, mely szerint az egyház továbbra is hatalomnak számít, és a körülötte állókat továbbra is megvédi majd a külső csapásoktól, amennyiben az egyház érdekeit szolgálják. Uo. 43.

51 1953. január 7-én Tőkés István egyházkerületi tanácsos és Rapp Károly teológiai professzor előtt Vásárhelyi püspök kijelentette: nagyon oda kell figyelnie az egyházi vezetőségnek arra, hogy az igazgatótanácsi választások során ne hagyja az egyház érdekeit eláruló személyeket válasszanak meg. A jelenlegi tapasztalatok alapján a rendszer próbálkozott és próbálkozik fog az egyház érdekeit aláaknázó olyan személyek bejuttatásával, mint például Szőcs Endre lelkész. Ilyen kalandorok manapság többen is ismertek – folytatta a püspök, majd a következőkkel fejezte be mondandóját: ha nem lesz gondunk arra, hogy az egyházi vezetőségből az ilyen személyeket eltávolítsuk, akkor a legrovidebb időn belül a kommunisták börtöneiben kötünk ki. Uo. 208.

Vásárhelyi lelkészeiért küzdő magatartását igazolja „Incze Walter” 1955. május 11-i tájékoztató jegyzéke is. Jelentése tulajdonképpen a püspök 1954. évi marosvásárhelyi operációjához kötődő eseményeket taglalta, melyekről a Kolozsvárra látogató László István doktortól értesült. A párt támogatását és figyelmét felkeltett püspökök beszédbe elegyedett maga az orvos is.⁵² A püspök önmagáról is nyilatkozott. Kijelentette: tudatában van annak, hogy árulóként tekintenek rá, aki a püspökök közül egyedül, feltétel nélkül követi a rendszert. Mindazonáltal számolnia kellett egyháza és lelkészeinek teljes megsemmisítésével. Érvelése szerint a rendszer megtalálta volna azokat a módszereket, melyekkel előbb lelkileg, majd fizikailag is egyenként kiirtotta volna a 4–5 gyermekes református lelkészcsaládokat. „Sokkal könnyebb ebből a szempontból Márton Áron helyzete, akinek nincs családja, hasonlóképpen a katolikus papoknak, akiknek szintén nincsen családjuk, és könnyebb a börtönben ülni, ha tudod, hogy senki sem sír utánad. Ma még nem tudjuk, vajon én cselekedtem-e helyesen vagy Márton Áron. Lehet, hogy én az erdélyi magyarok árulója maradok, de legalább nyugodt lelkiismerettel halok meg, mivel az a nemes eszme vezetett, hogy megmentssem a Református Egyházat és a református lelkészi kart a biztos pusztulástól.”⁵³ – mondta a kolozsvári püspök.

A Nagyváradi Egyházkerületben Arday Aladár püspök munkatársait védő határozott kiállása szintén dokumentálható. Megfigyelési dossziéjának 1951. május 11-i megnyitását követően rögtön az első állambiztonsági akcióterv kiállításra helyezte a püspök által támogatott, rendszerellenes tevékenységükről ismert Debreczeni István temesvári református lelkész, egyházkerületi főjegyző, és Visky Ferenc nyüvedi lelkész megfigyelését.⁵⁴ „Kutasi” 1951. október 25-i jelentése, az egyházkerületi tisztviselők megválasztását taglalva, a püspök határozott – ám hiábavaló –, elkötelezettségüket és múltbéli érdemeiket hangsúlyozó kiállításáról tudósít Dr. Soós István jogtanácsos, Dr. Balogh Ernő egyházkerületi főgondnok és Debreczeni István egyházkerületi főjegyző esetében.⁵⁵ A kultuszminisztériumi parancsnak – és Takács Lajos miniszterhelyettes felkérésének – kényszeredetten engedelmeskedő püspök végül mégsem tudta bizalmi embereinek eltá-

volítását megakadályozni. Soós István,⁵⁶ Balogh Ernő⁵⁷ és Debreczeni István esetében a püspök ragaszkodott és igyekezett őket tisztségeikben megtartani.⁵⁸ Molnár Károly egyházkerületi tanácsos eltávolítását a Kultuszminisztérium szintén kérelmezte, de a püspök közbenjárása megghiúsította az állami elképzelést. „Elküldte a jutalomtáblázatot is, amelyen a lelkész [ti. Molnár Károly] a legnagyobb összeggel szerepelt az egyházkerületi tisztviselők között.”⁵⁹ – írta „Kutasi”. A legnagyobb tekintélyű egyházkerületi tisztségviselők eltávolításával párhuzamosan a betánista-mozgalom felszámolását célzó kultuszminiszteri rendelkezések is előkerültek, de a püspök eltekintett a konkrét lépésektől.⁶⁰

Az állammal szemben nézett sikeres védekezést nyilvánvalóan megnehezítette az is, hogy Arday püspök csak magyarul beszélt. A kommunikációs nehézség feloldására a Magyar Népi Szövetség vezetői 1950-ben jónak látták, hogy a püspök és a kormányzati megbízottak közé beiktassák, káderesi minőségben, Búthi Sándort. Búthi, ahogyan Arday püspök a Petre Constantinescu-Iași kultuszminiszterhez intézett 1956. május 28-i felterjesztésében írta: „kezdetől fogva magának vindikálta a személyi ügyekben való bizalmas tárgyalásokat és megállapodásokat, aminek az lett a következménye, hogy velem, akinek a felelősséget úgy a kormányzat, mint az egyház felé vállalni és hordozni kellett, legtöbbször csak kész eredményeket közöltek”.⁶¹ A kialakult felemás helyzet nem akadályozta meg Arday püspököt abban, hogy adott esetben a gyülekezet és lelkésze között fennálló konfliktust minisztériumi szinten moderálja és lelkészcserevel orvosolja,⁶² vagy szót emeljen a kényszerlakhellyel sújtott, vagy a büntetést letöltő és hazatérő lelkészeinek ügyében, akiktől időközben elidegenedett a gyülekezete, vagy a helyettesítő

52 Vásárhelyi operációját követően, László István teljesített személye mellett orvosi szolgálatot. A püspök internálását követően 6 ágyas kórteremben kapott helyet. Dr. Mátyás Mátyás tudomást szerezve a tényállásról, külön betegszobába helyeztette át Vásárhelyit. Az eseménynek azonnal híre ment és nem telt el két nap, megérkezett Groza Péter miniszterelnök a kolozsvári püspök egészségéről érdeklődve, azt is kijelentve, hogy az ügyeletes orvosok a püspökben saját személyét lássák. Attól a pillanattól kezdve megváltozott a légkör és a párt képviselői is érdeklődtek a püspök sorsa felől. A fejlemények láttán az orvosok is bátorságot nyertek és beszédbe elegyedtek magas rangú páciensükkel. Uo. 112.

53 Vásárhelyi azt is jelezte, hogy már 1954 folyamán tárgyalások folytak Márton Áron püspök szabadon bocsátásáért: „Amikor Dr. Grozával az élel Gheorghiu-Dejhez mentünk, utóbbi azt nyilatkozta, hogy nem fogadhatom kérelmeket, mivel nem vagyok biztos benne, hogy Márton Áronnak megkegyelmeznek és emiatt súlyos helyzetbe kerülne.” Uo.

54 ACNSAS, fond i, 236851 sz. d. 11–14.

55 „Kutasi” az alkalmat megragadva ismertette a püspököknek a szocializmusról fenntartott véleményét is. Arday kijelentette: tudatában van annak, hogy a szocializmus a jövő társadalmi rendszere, de ezt nem kellene ennyire erőszakos módszerekkel építeni. Nem forradalommal és osztályharccal kellene megvalósítani, hanem egészséges reformokkal. Keresztényeinek miatt nem fogadhatja ezt el. Az informátor szerint a püspök prédikációiban – hogy megőrizze népszerűségét –, nem bízta híveit a békepapi tevékenységek és a szocializmus építésének felvállalására sem. A püspök emellett hangsúlyozta: a politikai ügyek nem képezhetik a prédikációk részét, lelkésztársairak pedig határozottan meghagyták: prédikációikban kerüljék a politikálást. Uo. 235.

56 Arday püspök az egykori nagyváradi polgármester távozását hatalmas veszteségként fogta fel. Amikor a Kultuszminisztérium Soós eltávolítását kérte a püspök megpróbálta megvédeni a minisztérium előtt, majd személyesen meglátogatta a miniszterhelyettest is. Miután közbenjárásai hiábavalónak bizonyultak Soós eltávolítását ahhoz a feltételhez kötötte, hogy jó barátja előbb egy másik állást kapjon. A püspök feltételét elfogadták és attól kezdve Arday arra hivatkozva, hogy Soós még mindig nem kapott megfelelő állást, folyamatosan megerősítette feladatkörében. „Kutasi” részletesen ismertette a püspök és Soós 1951 szeptembere-decembere közötti 4 havi sikertelen álláskeresési próbálkozásait, melyek révén megpróbálták elérni, hogy utóbbit befogadják a nagyváradi ügyvédek kollégiumába, majd hogy nagyváradi közjegyzői kinevezést kapjon. Uo. 41–42.

57 Dr. Balogh Ernő egyházkerületi főgondnok leváltását követően a püspök 1951. október 16-án Aradra utazott, ahol megpróbálta megbékíteni Baloghot, biztosítva arról, hogy teljes mértékben elismeri az egyházzal szembeni érdemeit, és hogy leváltása nem az ő szíve szerint zajlott le. Uo. fond i, 236849/1 sz. d. 426.

58 A nagyváradi egyházkerületi elit leváltása, melyre a kolozsvári egyházkerületben nem került sor, korántsem zajlott le zökkenőmentesen. A püspök miután bukaresti közbenjárása sikertelennek bizonyult, elfogadta pillanatnyilag az állami döntést, de néhány nap múlva ismét meggondolta magát, mondván: „Lelkiismeret furdalásom van, és nem tudom vállalni a felelősséget egy ilyen tettért.”, majd hozzátette: „ezek az emberek a múltban rengeteget tettek a Református Egyházért, és ha ilyen cselekszem, elveszítem népszerűségemet híveim előtt.” Uo. fond i, 236851 sz. d. 50.

59 Uo. 41.

60 „Kutasi” információi szerint mi több hallgatólagosan bátorította is tevékenységükben, betánista lelkészeit a legjobbak között tartva számon. Az informátor a „reakciós” lelkészekből a püspök barátainak nevezte meg az aradi Tamóczi Lajost, a pankotai Szilágyi Sándort, a tasnádszántói Sárközy Endrét, a biharszentjánosi Paksi Sándort és a nyüvedi Visky Ferencet is. ACNSAS, fond i, 236849/1 sz. d. 427.

61 Uo. 554.

62 Példaként említhető a nagybányai gyülekezet esete, ahol a híveivel konfliktusba kerülő nagybányai lelkész, Kádár István, végül – Arday püspök közbenjárására is – a végvári gyülekezethez távozott, egyházközségét végvári elődjének, Tökés Bélának engedve át. Uo. fond i, 236851 sz. d. 163–165.

lelkész mellett döntött.⁶³ Ugyancsak szót emelt az önkényesen elfoglalt börtvényi, igazfalvi, nagysomkúti és csengerbagosi parókiák ügyében, ahol a lelkészek hátrányos helyzetére való tekintettel az épületek visszaszolgáltatását kérte.⁶⁴ Helyzetfelismerését kiválóan jelzi a már említett 1956. május 28-i felterjesztés, amelyben Szebeni István csillagvárosi megválasztását pártfogolva, részletesen ismertette a választást ellenző személyeket és érdekeket, felhívva a figyelmet a „betánista” jelző használata mögött megbúvó hitelrontásra, ugyanakkor kísérletet tett, hogy elérje Laza Péter kultuszügyi megbízott és Búthi Sándor egyházkerületi tanácsos rendreutasítását.⁶⁵

A vasárnap délutáni istentiszteletek szabályozása

1954. július 10-én Arday püspököt felkereste Laza Péter kultuszügyi megbízott a vasárnap délutáni istentiszteletek időpontjának rendezése végett. Kérésére, hogy lehetőleg 14 óra után ne tartsanak istentiszteletet, Arday püspök azt válaszolta, hogy ez nem csak a Nagyváradai Egyházkerület, hanem az ország összes felekezeteinek közös ügye, melyet remélhetőleg a többi történelmi egyházzal együttesen fognak megoldani.⁶⁶ 1954. július 15-én, az „Almanach” szerkesztőbizottságának ülését követően, amely a püspök irodájában zajlott le, Arday ismertette a kultuszügyi megbízott kérését Debreczeni István temesvári és Czapfalvy József tenkei lelkészekkel, illetve Búthi Sándor egyházkerületi

63 A munkatáborból hazatérő lelkészek esete különösen kényes volt. A lelkészeket a gyülekezetek életfogytiglanra választották, elhelyezéstük csak fegyelmi úton lehetett végrehajtani. A püspök a kialakult helyzetben – figyelembe véve a kultuszminisztériumi rendeletet, mely nem engedélyezte a hazatérő lelkésznek parókiája elfoglalását – csupán a gyülekezetcsereát javasolhatta, a Statútum II. Főrészének, 15. cikkelye alapján. A püspök megoldásként azt javasolta, hogy az érintett lelkészek foglalják el ideiglenesen egyházközségüket, azzal a feltétellel, hogy 3, de maximum 6 hónapon belül kötelesek gyülekezetet cserélni egy másik lelkésszel. Ilyen feltételek között – írja a püspök – az egyházkerületi felettes intézmények is vállalhatják a mindenkinek megoldást jelentő lelkészcsere békés lebonyolítását. Arday 1955. október 4-i memorandumában példaként említette a kényszerlakhellyel sújtott Gacsalyi Zsigmond lelkész helyzetét, illetve a szamoskrassói gyülekezet lelkészcserejében érdekelt Várady József és Gönczi Sándor ügyét. *Uo.* 163, 165–166.

64 A börtvényi gyülekezet lelkésze egyetlen szobában nyomorgott nagyszámú családjával, egészségtelen körülmények között, annak ellenére, hogy az államosított parókia épületében minden adva volt a megfelelő életvitelhez. Az igazfalvi parókiaépület esetében, annak ellenére, hogy ezt a templommal egyszerre, 1898-ban építették, arra a tényre alapozva, hogy a földreform idején az ingatlan tulajdonosaként a telekkönyvben a román államot nevezték meg, a helyi Néptanács kötelezte Bitay Zoárd lelkészt, hogy 48 órán belül hagyja el a parókiát, alternatívaként szállást biztosítva egy kulákházban, ahonnan a későbbiekben szintén evakuálták. A sorozatos közbenjárások után sem sikerült a parókia épületét visszaszerezni. *Uo.* 166–167.

65 ACNSAS, fond i, 236849/1 sz. d. 553–557.

66 Két nap múlva, július 12-én, Victoria fürdőn (a Helcher Félix premontrei kanonok nevét viselő Félix-fürdő átnevezésére a román hatalom többször is sort kerített, ennek megfelelően hívták Victoria fürdőnek, illetve Május 9. fürdőnek is, ám az átkeresztelések eredménye az lett, hogy rendre elmaradtak az üdülövendégek, ezért akarva-akaratlanul mégiscsak megmaradt a Félix-fürdő elnevezés) az Ardayval együttlévő Búthi egyházkerületi tanácsos ismét rákérített az istentiszteletek szabályozására. A püspök már korábban is hallott az állam szabályozási szándékáról, de nem hitt a hírnök. Kolozsváron jártában megemlítette Vásárhelyi püspöknek a szóbeszédet, de a kolozsvári püspök sem adott hitelt a híresztelésnek. Arday mihamarabb Kolozsvára szándékozott utazni, hogy Vásárhelyivel megbeszélje az ügyet és javasolja, hogy a többi felekezet püspökeivel együtt próbálják meg a rendelkezés visszavonását elérni. *Uo.* fond i, 236849/1 sz. d. 295.

tanácsossal. Mint mondta, az Ortodox Egyház már 1952-ben – körrendeletben – a 7–14 óra közötti időszakhoz kötötte az istentiszteletek megtartását. A jelenlévők arra a megállapodásra jutottak, hogy érvényes zsinati határozat nélkül nem intézkednek az ügyben. A Minisztérium előtt a zsinati végzéshez kötött sikeres védekezést két észrevétel is alátámasztotta: 1. az ügy megoldása végelláthatatlanul elnyújtható 2. ha mégis összeül a Zsinat az ügy megoldására, akkor a külföld is megtudja majd, hogyan zajlik a szabad vallásgyakorlás a Román Népköztársaságban.⁶⁷

1954. július 28-án Arday püspök megkereste Vásárhelyi püspöktársát Kolozsváron és közölte, hogy a tartományi kultuszmegbízott az elmúlt hetekben megjelent nála és kérte a hétköznapi, valamint a vasárnap délutáni istentiszteletek felfüggesztését. Mi több, egyes helyeken már fel is függesztették a délutáni istentiszteletet. A további lépéseket illetően kezdetben nem született egységes álláspont a két püspök között. Vásárhelyi azon a véleményen volt, hogy a gyülekezetek maguk döntsének az ügyben, de miután Arday kifejtette, hogy egyházkerületében, ahol a Néptanács beszüntette az istentiszteleteket a gyülekezetek csak nehezen tudnak ellenállni a helyhatósági erőszaknak, megváltoztatta véleményét. Arra jutottak, hogy amíg a Kultuszminisztérium nem kéri írásban – „ami elképzelhetetlen és ki van zárva” –, addig nem foganatosítanak semmiféle intézkedést az ügyben. Ha mégis sor kerülne a kérelem írásos kézbesítésére, akkor együtt mennek a Minisztériumba kérni a rendelkezés visszavonását. Abban az esetben, ha próbálkozásuk sikertelennek bizonyul jelezni fogják, hogy püspökként nincs joguk a Nagy Nemzetgyűlés által jóváhagyott egyházi Statútum rendelkezéseit módosítani, és a Zsinat összehívását fogják javasolni, mely majd dönt az ügyben. A két püspök állásfoglalásukat egészen szokatlanul, jegyzőkönyvbe vetette.⁶⁸ A továbbiakra nézve az istentiszteletek megtartása mellett voksoltak. „Ebben az ügyben határozottnak kell lennünk, nem mondhatunk le ilyen jogokról.” – jelentette ki Arday Aladár.⁶⁹

1954. október 9-én Arday püspök, Búthi egyházkerületi tanácsos és Debreczeni István temesvári lelkész együtt vonatoztak Nagyváradról Szinérváraljára. Beszélgetésük során ismét felvetődött a vasárnap délutáni istentiszteletek szabályozásának kérdése. A püspök amellet volt, hogy a Vásárhelyivel jegyzőkönyvbe vett megállapodáshoz maradéktalanul ragaszkodni kell: „A kultuszmegbízottak azt mondták, hogy gondolkozzunk a megoldáson. Abban egyeztünk meg Vásárhelyivel, hogy gondolkozzunk és várunk. Ha a kultuszminiszter ezt az óhaját írásba foglalja, akkor az összes felekezetet találkozára hívjuk. Vásárhelyinek az a szándéka, hogy a katolikusokat is meghívja erre a tanácskozásra.”⁷⁰

67 *Uo.* 293.

68 Az állásfoglalás jegyzőkönyvbe vétele Vásárhelyi püspök ötlete volt. Két okból döntöttek így: 1. Ha valaki megkereste volna őket, a jegyzőkönyvre hivatkozva kifejtették, hogy egyezségük értelmében nem tehetnek semmit egymás nélkül, és csakis közösen járhatnak el az ügyben. 2. A többi püspökkel lezajló tárgyalások során határozott állásfoglalásként hivatkozhattak megállapodásukra. *Uo.* 289.

69 *Uo.* 289 (háttoldal).

70 Arday püspök véleménye szerint az ortodoxok, függetlenül az 1952-ben vállalt kötelezettségüktől, szintén érdeklődve várták az ügy kimenetelét. Mint mondta, az aradi és a kolozsvári ortodox püspökök árulónak tartják pátriárkájukat. Az aradi ortodox püspök azt is kijelentette, hogy a pátriárka hiába adna ki körrendeletet ebben az ügyben, az ő püspökségében ezt nem hajtánák végre. Ha pedig erőltetnék végrehajtását, Bukarestbe utazna és elmagyarázná, hogy a parancs nem szolgálja az ország érdekeit. Ezt a rendelkezést ugyanis nem lehet titokban végrehajtani és fegyvert helyeznének ezzel a nyugatiak kezébe, akik, mivel hogy a rendelkezés súlyosan érinti a vallásszabadságot, használni is fogják majd ezt. *Uo.* 270.

A vasárnap délutáni istentiszteletek szabályozásának ügyében – más iratok pillanatnyi hiányában – irányadónak tekinthetjük azt a 942/1955. számú választ, amelyet a Nagyvárad Református Egyházkerület Püspöki Hivatala küldött a szilágycsehi egyházmegye völcsoői esperesi hivatalának, amikor ez felvilágosítást kért. A Püspöki Hivatal szerint az egyházkerületnek ez ügyben nem volt végleges határozata, annak ellenére, hogy az 1954. december 8-i igazgatótanácsi ülésen Rodeanu Ion kultuszminiszteri „vezérinspektor” jelenlétében megtárgyalták az ügyet. Az ülésen született megállapodások – az elvi⁷¹ és gyakorlati álláspontok⁷² leszögezését követően – csak bizonyos türelmi, átmeneti idő után mehettek át a gyakorlatba, és ha a kolozsvári református, a két evangélikus és az Unitárius Egyház is elfogadta azokat. A 942/1955. számú válasz közölte ugyanakkor az 1955. február 4-i kolozsvári püspöki értekezlet eredményét, melyen a protestáns püspökök elfogadták a református püspökök álláspontját a vasárnap délutáni istentiszteletek szabályozását illetően.⁷³

A külföldi kapcsolatfenntartás nehézségei

A külföldi egyházi konferenciákon és értekezleteken való részvétel teljes hiánya, a püspökök útlevéligényének folyamatos visszautasítása⁷⁴ lehetővé tette a korabeli Romániai Református Egyház csaknem teljes körű elszigetelését. Sztálin halálát követően azonban valamelyes engedményeket tapasztalunk ebben a kérdésben is.

71 „I. Elvi álláspontok: 1. Tekintettel, hogy az ügy nem volt kellőképpen előkészíthető, annak az egyházkerületi közgyűlésen való tárgyalása nem kívánatos. 2. Ugyanezen és sok más szempontra tekintettel az istentiszteleti időpont megváltoztatására vonatkozó határozat gyakorlati megvalósításához átmeneti türelmi időre van szükség. 3. Nemcsak kívánatos, hanem szükségképpen dolog, hogy a szóban forgó ügyben a két református egyházkerület azonos időpontban és azonos módon közös körlevélben intézkedjék. 4. Kívánatos, hogy az ügy, a körlevél szétküldése előtt az esperesekkel a Püspöki Székben, a lelkipásztorokkal pedig az egyházmegyei lelkészértekezleti gyűlésben alaposan megtárgyaltassék.”

72 „II. Gyakorlati álláspontok: 1. A lelkipásztorok mind a városi, mind pedig a falusi gyülekezetekben igyekezzenek a vasárnap délutáni istentiszteletet 15 órára befejezni. 2. Azok a lelkipásztorok, akiknek egyenél több gyülekezetben kell szolgálatot teljesíteniük, csak a törzsgyülekezetben esnek az általános rendelkezések alá, a filiákban 15 óra után is szolgálhatnak. Ugyanígy azok a városi lelkipásztorok is, akiknek 2 vagy több városrészben is kell istentiszteleti szolgálatot végezniük. 3. Évenként 12 alkalommal minden egyházközségben lehet tartani műsoros templomi ünnepélyt 15 órán túl – délután vagy este is – legfeljebb 2 óras időtartammal. Ezeknek időpontja a helyi tanácsokkal megbeszélendő. 4. A sátoros ünnepnapok a korlátozás alól kivételezettek. Úrvacsora osztás napján, más alkalommal is lehet tartani a délutáni istentiszteletet 16 óráig. 5. A püspök temploma általános kivételezést élvez. 6. Nagyobb lélekszámú gyülekezetekben a katechézis szombat délután is végezhető.”

73 „1. Az egyházfők hálával fogadták a református egyház igazgatótanácsának jegyzőkönyvi tájékoztatását, melyben ismertetve vannak az igazgatótanácsi megbeszélések. 2. Az egyházfők tudomásul veszik a jegyzőkönyv tartalmát, de külön intézkedést nem tartanak szükségesnek és javaslatot nem tesznek, hanem az érvényben lévő gyakorlat szerint jár el minden egyház a maga körében. 3. Ha bármely egyházfőhöz megkeresés érkezne ebben a tárgyban, akkor jövőre is tájékoztatják egymást és a maga idejében újabb megbeszélést fognak tartani.” ACNSAS, fond i, 236849/1 sz. d. 791.

74 Vásárhelyi János püspök útlevéligénye már 1951-től dokumentálható (Uo. fond i, 236522/1 sz. d. 25.), bár nagyon hamar felismerte, hogy hasztalan próbálkoznia ez ügyben. Arday Aladár püspök esetében inkább feleségéhez, Arday Terézhez, kapcsolható az állandó kezdeményezés. Fiúk és lányuk – Aladár és Anna – Budapesten éltek, a püspök neje ennek megfelelően 1951-től kezdődően állandó útlevélkérelemmel ostromolta az illetékeset. Uo. fond i, 236849/1 sz. d. 5, 725; 236851 sz. d. 38.

1954. március 3-án Arday Aladár püspök levelet kapott Bereczky Albert budapesti református püspöktől. A Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke arra szeretett volna választ kapni, hogy a Romániai Református Egyház részt vesz-e a Református Világszövetség Egyesült Államokbeli 1954 júliusában esedékes konferenciáján. Arday március 5-én írt püspöktársának, amely magáért beszélt: „Nincs lehetőségünk arra, hogy kiutazzunk és nem is hívtak meg bennünket. Utoljára 1946-ban invitáltak meg ilyen konferenciára, de arra kérlek, hívd fel az illetékesek figyelmét erre a kérdésre, mivel nagy hasznunkra válna, ha a Romániában élő közel egymilliónyi református képviselői is részt vehetnének ezen a világkongresszuson.”⁷⁵

A Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke hasonló tartalmú levelet küldött kolozsvári püspöktársának is. Vásárhelyi 1954. március 15-én levélben jelezte Ardaynak Bereczky Albert érdeklődését és közös megbeszélést javasolt a budapesti püspöknek írandó válasz ügyében. A nagyvárad püspök már másnap, március 16-án Kolozsvárra utazott.⁷⁶ Vásárhelyi tanácskozásuk során jelezte: kevés remény van arra, hogy ő maga kiutazási vízumot kapjon és ezért Arday személye lenne az ideális a küldöttség vezetésére. Az állami jóváhagyást a békepapi tevékenység fontosságának hangsúlyozásával kívánták megkapni. Érvelésük szerint a román kormány más mércével méri az egyház szerepét a békéért vívott harcban, mint a Magyar Népköztársaságban, ahol ezt pozitívan fogadják, és ennek eredményeként támogatják az egyházak külföldi összejöveteleken való képviselőit. Arday megmutatta Vásárhelyinek a Bereczkynek írt választ és arra kérte kolozsvári püspöktársát, hogy maga is szorgalmazza az érdeket szolgáló közvetlen külföldi közbenjárást.⁷⁷

A két püspök tanácskozása eredményesnek bizonyult. 1954. április 10-én Arday Aladár püspököt meglátogatta Rodeanu Ion főinspektor és Laza Péter tartományi kultusz-megbízott. A püspök, kihasználva a lehetőséget, megmutatta a Református Világszövetség főtítkárnak, Marcel Pradervandnak – a talán Bereczky püspök közbenjárására írt – levelét, melyben a Nagyvárad Egyházkerület püspökét két, az Egyesült Államokban tartandó, konferenciára hívta meg: a Református Világszövetség Princetonban, 1954. július 27-augusztus 5 között esedékes rendezvényére, valamint az Egyházak Világtanácsának, Evanstonban, 1954. augusztus 15–31 között tartandó értekezletére. A főinspektornak a részvételi szándékot tudakoló kérdésére, Arday püspök azt válaszolta, hogy előbb Vásárhelyi püspökkel egyeztet⁷⁸ és csak ezt követően terjesztik fel az ügyet a Kultuszminisztériumba.⁷⁹

75 ACNSAS, fond i, 236851 sz. d. 90, 189.

76 Uo. fond i, 236849/1 sz. d. 329.

77 Uo. fond i, 236851 sz. d. 91, 190.

78 1954. április 19-én a BM Nagyvárad Tartományi Igazgatósága – Kiss László alezredes, tartományfőnök, és Brăila Mircea kapitány, a III. Ügyosztály főnöke 343/5845 sz. feliratában részletesen tájékoztatta a III. Igazgatóság bukaresti központját a Romániai Református Egyházhoz intézett amerikai konferenciárészvételre feljogosító meghívók ügyében (Uo. 89.). Válaszul – figyelembe véve Arday püspök egyeztetést hangoztató kijelentését – a Belföldi Hírszerzés III. Igazgatóságának főnöke, Aranici Pavel alezredes, és az ügyosztály főnöke, Florea E.[?] kapitány 1954. április 23-i 343/00171687 sz. leirataikban külön-külön figyelemztették a Nagyvárad és a Kolozs Tartományi Igazgatóságokat a külsőben álló püspöki találkozóra, arra kérve területi egységeiket, hogy pusztán a megfigyelést biztosítsák, és semmiképpen ne avatkozzanak be az esetleges külföldi delegáció összetételének kialakításába. Uo. 87–88.

79 A Kultuszminisztérium képviselőinek látogatásáról a jelenlévő „Kutasi” 1954. április 15-i tájékoztató jegyzékében szintén beszámolt. Az ügygel folytatólagosan megosztotta az Arday püspökkel 1954. április

1954. április 27-én Arday püspök Kolozsvárra utazott, hogy püspökkollégájával megvitassa Marcel Pradervand főtitkár meghívását. Döntésüket a Kultuszminisztériumhoz intézett felterjesztésükben közölték, melyben részletezték a meghíváshoz kapcsolódó előzményeket, a meghívóhoz csatolva Bereczki Albert református püspök hozzuk intézett leveleit is. Jelezték, hogy nem szeretnék elveszíteni a kapcsolatot a nemzetközi szintén zajló egyházi eseményekkel, de mielőtt végleges választ adnának a meghívásra, előbb a Kormány véleményét szeretnék megtudni a részvételt illetően. A Romániai Református Egyház képviselőjének összetételére nézve is javaslatot tettek: Vásárhelyi püspök betegsége miatt a delegáció vezetője Arday püspök lesz, a Kolozsvári Egyházkerületet pedig Maksay Albert és Nagy József teológiai professzorok képviselik.⁸⁰

A két püspök felterjesztésére adott válasz nem maradt fenn és az amerikai kiutazásra nem került sor. Ezt igazolja az Arday püspök tevékenységéről készített 1954. május-júniusi állambiztonsági szintézisjelentés néhány mondata is: „Arday Aladár f.é. július 5-től kezdődően nyári szabadságát Váradszöllősen tölti. Körülbelül három hetet fog ott maradni.”⁸¹

Az enyhülő politikai légkör 1956 folyamán rövid időre lehetővé tette az egyházi tisztviselők külföldi kiutazását. 1956. január 21-én Drăghici Alexandru vezérezredes, állambiztonsági miniszter, személyesen – és nem utoljára – járt közbe a magyar állambiztonság „IV. Igazgatóságán” (Belső reakció elhárítása) tevékenykedő „Rónay elvtársnál” Búthi Sándornak a nagyváradi püspökség egyháztanácsosának zavartalan kiutazása ügyében, aki rokonlátogatása mellett, Arday püspök megbízásainak is eleget kívánt tenni. Drăghici részletesen közölte a magyar kollégákkal Búthi magyarországi programját és elérhetőségeit, azt is jelezve, hogy ügynökük parancsba kapta: 20 napos otlité alatt az esetleges magyar állambiztonsági megkereséseknek is tegyen eleget.⁸²

1956 nyarára a Kolozsvári és a Nagyváradi Egyházkerület közötti viszony feszülté vált. A fellépő presztízskonfliktus kezelésére Arday püspök a budapesti Bereczky Albert püspököt kérte fel közvetítőnek. A nagyváradi püspöknek és környezetének nem tetszett, hogy Kolozsváron van a Teológia, hogy az állam református ügyekben Vásárhelyi püs-

12-én lezajlott beszélgetésük részleteit is. A püspök közölte, hogy a részvétel ügyében majd csak a húsvéti ünnepeket követően egyeztet Vásárhelyi püspökkel. „Kíváncsi vagyok a Kultuszminisztérium véleményére” mondta a püspök. Ha nem akarják részvételünket, nem lesz könnyű megindokolni, hogy miért nem nézik ezt jó szemmel, hiszen Magyarország és más demokratikus országok kiküldöttjei szintén részt vesznek majd.” ACNSAS, fond i, 236849/1 sz. d. 320.

80 Az állambiztonsági szervek az 1954. április 27-én lezajlott kolozsvári püspöki tanácskozás részleteiről előbb „Balaj” kolozsvári informátortól értesültek, aki még aznap megosztotta ismereteit Páll Ferenc hadnaggyal (Uo. fond i, 236522/1 sz. d. 104.). Információit „Kutasi” is megerősítette 1954. május 6-i tájékoztató jegyzékében (Uo. fond i, 236849/1 sz. d. 316.). A BM Kolozs Tartományi Igazgatóságának III. Ügyosztálya a „Református Felekezetről” készített – az 1954. április 5–május 5 közötti időszakot taglaló – havi jelentésében szintén beszámolt Arday Aladár kolozsvári látogatásáról és a Vásárhelyi püspökkel lezajlott tanácskozás részleteiről. Uo. fond i, 236851 sz. d. 83.

81 Uo. 197.

82 Búthi Sándor szakképzett informátorral a kapcsolatfelvétel a következő jelszó elhangzását követően valósult volna meg: „Ismeri Kutasi?” Az előrejelzés szerint Búthi 1956. január 24-én 3 óra 30 perckor lépte volna át a határt. Megadott elérhetőségei tulajdonképpen rokonlátogatásainak színhelyei. A román átírat alapján 1956. január 24–február 1 között unokatestvérének Kamenszky Bélánál tartózkodott volna Budapesten, 1956. február 1–7 között lánytestvérének Papolczy Józsefné Búthi Erzsébetnél Egerben, majd 1956. február 8–11 között nagybátyjánál Kamenszky Bélánál [Elemérnél] Szegeden lett volna elérhető. Kinti tartózkodásának fennmaradó idejét budapesti unokatestvérének töltötte volna el. Uo. 153.

pököt tekinti reprezentatív személynek, hogy az egyház hivatalos lapja, a „Református Szemle” Kolozsváron jelenik meg, és hogy a magyarországi bibliaküldeményeket Kolozsvárra címezték. Mindezeket Debreczeni István temesvári lelkész közölte neheztelve, 1956. június 9-én, „Fekete Iosif” temesvári lelkészinformátorral. Búthi már korábbi január-februári kiutazása alatt jelezte a nézeteltérés részleteit a dunamelléki püspöknek. Az 1956 júniusában Magyarországra utazó Debreczenit, Arday püspök szintén megbízta azzal, hogy ismertesse a nagyváradi egyházkerület sérelmeit.⁸³ Megoldást a hamarosan Erdélybe látogató Bereczky püspöktől remélték.⁸⁴

Az oldottabb politikai helyzetnek köszönhetően 1956. június 25–július 1 között sor került Bereczki Albert dunamelléki püspök erdélyi látogatására. A háború befejezése után először járt személyesen magyarországi református püspök Erdélyben. Látogatását követően került sor Arday és Vásárhelyi püspökök viszontlátogatására a romániai protestáns küldöttség élén, az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottsága Galyatetőn megrendezett gyűlésén 1956. július 28–augusztus 4 között. A püspökök szaktanácsadóként szolgáltak a többi kiküldött, Maksay Albert teológiai professzor és a két evangélikus püspök, Müller Frigyes és Argay György mellett. A galyatetői gyűlés folytatásaként megrendezett prágai konferencián, az Egyházak Világtanácsának Végrehajtó Bizottsági ülésén, a román delegációt Vásárhelyi püspök⁸⁵ és Maksay professzor alkották.⁸⁶ A püspöklátogatások Ravasz László egykori dunántúli püspök augusztus-szeptemberi erdélyi látogatásával értek véget.⁸⁷

II. AZ 1956–1960/1961 KÖZÖTTI IDŐSZAK. REMÉNYEK ÉS CSALÓDÁSOK

A forradalmat követő romániai megtorlást, az egyházhoz kapcsolódó pereket a két püspök némileg reménytelenül, passzív szemlélőként figyelte, bár Arday esetében dokumentálható a püspöki segítség az elítélt lelkészek családjainak, különösen a betánisták esetében. Az egyházkerületek közös nyugdíjintézetének ügye, a Protestáns Teológiai In-

83 „Fekete Iosif” tájékoztató jegyzékében Vásárhelyi János püspökségének 20. évére tett ünnepi készülődéseket is jelezte. Az eseményt emlékkötettel kívánták emlékeztetesebbé tenni. A szerzők közé Arday püspök is felkérést kapott, de a nagyváradi püspök elutasítván válaszolt. Debreczeni elmondása szerint a vizsautasítás oka az volt, hogy Vásárhelyi püspök és Maksay professzor miután meghívást kaptak az Egyházak Világtanácsának mátraházi [sic!] ülésére, útlevelekérelemmel fordultak a hatóságokhoz, miközben elmulasztották közölni a meghívást a nagyváradi püspökkel. A korábban minden külföldi invitálást kolozsvári püspöktársával is tudatott Arday a Kultuszminisztériumban értesült arról, hogy Vásárhelyi püspök Magyarországra utazik. A dunamelléki püspöknek továbbított panaszáradatban ez a mulasztás is szerepelt. ACNSAS, fond i, 236522/1 sz. d. 230–231.

84 Bereczky püspöknek az erdélyi püspökkollégái között végzett moderátori tevékenységéről egyelőre nem bírunk érdemi dokumentációval.

85 Vásárhelyi János püspök csehszlovákiai kiutazásának ötletét a BM Kolozs Tartományi Igazgatósága a 0123/1 sz. Katonai Alakulat (Külföldi Hírszerzési Igazgatóság) 1285/31776/M. számú 1956. április 11-i parancsára 1956. április 14-én véleményezte. Nedelcu Mihail ezredes miután felemlítette a püspöknek az Erdélyi Pártban betöltött tagságát, nacionalista magatartását és a Horthy-rendszerben szerzett kitüntetését, kiemelte: a püspök a békebizottság aktív tagja, a protestáns felekezeteken belül pedig az egyetlen püspök, aki időben teljesíti a Kultuszminisztérium parancsait és rendelkezéseit. Éppen ezért a Kolozs Tartományi Igazgatóság támogatja a püspök kiutazását. ACNSAS, fond i, 236522/1 sz. d. 140.

86 MOLNÁR János: *A Nagyváradi (Királyhágómelléki) Református Egyházkerület története: 1944–1989*, Királyhágómelléki Református Egyházkerület nyomdaja, Nagyvárad, 2001, 106–108.

87 ACNSAS, fond R, 179436 sz. d. 35–36 (hátdal is).

tézet alapszabályzatának módosítása tulajdonképpen a korszak új kihívásai, ezeket azonban az 1888-ban született Vásárhelyi, az 1890-ben született Arday egymással presztízs-konfliktusba is keveredve már nem tudott hatékonyan rendezni.

Püspöki magatartások az 1956-os forradalmat követő romániai represszióban

A magyarországi 1956-os forradalom és a leverését követő események eloszlatták az újabb háborúhoz, az amerikai közbelépéshez fűződő főleg Arday püspökhöz kapcsolható váradalmakat.⁸⁸ A több rendszerváltást megélt püspökök esetében mindez azt is jelezte, hogy a kommunista rendszer nem a remélt átmeneti viszonyokra, hanem huzamosabb időre rendezkedett be. Ez magyarázat is arra, hogy miért nem került sor ügynöki beszervezésükre. Talán ennek is köszönhető, hogy Vásárhelyi püspök elfogadta a nagyenyedi szavazóköri képviselőjelöltségét, és az 1957. február 3-i választások után a Nagy Nemzetgyűlés tagja lett.⁸⁹

A püspök jelöltségének híre már 1956 decemberétől szóbeszéd tárgyát képezte a kolozsvári egyházkerületben.⁹⁰ Ráadásul 1956. december 23-án Nagyenyed rajonban szolgáló több lelkészhez is „anonim” kiáltványt postáztak, melyben élesen támadták a püspök személyét.⁹¹ Sepsiszentgyörgyön, az egyházmegyei lelkészértekezlet szünetében, az eszperes távollétét kihasználva, az egyik résztvevő lelkész felolvasta a kiáltvány tartalmát,

88 Az amerikai közbelépésbe vetett hitét Arday püspök a rádióhallgatásból szerzett információkra építette. „Kutasi” már 1954. július 21-i tájékoztató jegyzékében jelezte, hogy püspöke némileg korábban, július 16-án, 2800 lejért cserébe beszerzett egy lámpás (elektroncsöves) Orion 331 típusú rádiókészüléket (Uo. fond i, 236849/1 sz. d. 292.). A korábbi nemzetközi konferenciák – Berlin, Genf, Bandung – kapcsán, de a forradalom napjaiban is tetten érhető „Kutasi” provokatív érdeklődése a püspök rádióinformációit illetően. 1956. november 13-i jelentése alapján az informátor november 5-én a forradalmi eseményeket tárgyalta püspökével, aki akkoriban még bizakodóan a következőket nyilatkozta: „Tasnádon, egész éjjel, az ENSZ közgyűlésnek a magyarországi helyzetet taglaló beszédét hallgattam. A véleményem az, hogy megnyertük ezt a harcot.” „Majdnem mindennap beszéltek Arday Aladárral a magyarországi eseményekről. Véleménye és reménye szinte naponta változik, a nyugati rádióadókban hallott híreknek megfelelően. Folytonosan, késő éjszakába nyúlva hallgatja a külföldi adókat. Jelenleg nagyon elégedetlen a nyugati nagyhatalmak magatartásával, hogy miért nem avatkoznak be fegyveresen a magyarországi eseményekbe, így kényszerítve a Szovjetuniót, hogy visszavonuljon csapataival.” – zárja jelentését az informátor. Uo. 119 (hátdoldal is).

89 A püspök képviselőiségét múltbéli szenátori funkciójának folytatásaként értelmezte. „Gábor” informátor 1957. február 5-án zavartként jegyezte meg, hogy a múltban [akkor is püspökként – a szerző megj.] hivatalból a szenátus tagja volt, jelenlegi képviselőiségét pedig a felekezeti tisztségének köszönheti. Uo. fond i, 236522/1 sz. d. 125.

90 „Incze” informátor 1957. január 24-i tájékoztató jegyzékében jelezte Bíró Imre egyházkerületi alkalmazottal lezajlott két nappal korábbi beszélgetését. Bíró továbbította a hívek felháborodását amiatt, hogy a püspök elfogadta a képviselőjelöltséget. „Miféle rendszer ez? Vajon Vásárhelyi nem szolgálta a Nemzeti Újjászületés Frontját II. Károly idején, aztán pedig a nagy Horthy Miklóst? Aztán meg Mihályt? A hívek azt mondják: erősen gyenge és silány kell legyen a kormány helyzete, ha egy olyan püspök aki még ráadásul szabadkőműves is, zugtámadásoktól kísértve bejut a Nagy Nemzetgyűlésbe.” (Uo. 117.) „Incze” 1957. január 30-i jelentésében Wágner Zoltán teológusnak a püspök jelöltsége kapcsán elhangzó megjegyzését továbbította Onac Ioan hadnagynak. „Hihetetlen – mondta Wágner –, hogyan tud megbízni benne a rendszer? Mi másként ismerjük. Nekünk másképpen beszél és a professzorok is gyakran nyilatkoztak nekünk, hogy csak kényszerűségből működik együtt a rendszerrel, most mindannyian meglepődünk és minden teológusdiák elítéli azért, hogy elfogadta ezt a szégyenletes jelöltséget. Szerencséje van Vásárhelyinek, hogy Nagyenyedre és nem Kolozsvárra választják meg...” Uo. 118.

91 Uo. 139.

amellyel többen is egyetértettek.⁹² A kiáltványt megfogalmazó személy kilétéről több vélemény is elhangzott.⁹³ Az állambiztonsági szervek vizsgálatot indítottak az ügyben, de mindenféle eredmény nélkül. A kiáltvány következményeként indult el az a szóbeszéd is, hogy az egyházkerület lelkészei közül 160 személy memorandumot írt alá, melyben Vásárhelyi püspök lemondását követelték.⁹⁴

A főhatóság elleni mozgolódás gyökereit akár a magyarországi forradalmi hangulat következményeként is értékelhetnénk. Hasonló lépésekre a továbbiakban már nem került sor, a kibontakozó állambiztonsági represszió ugyanis elterelte a lelkészi kar figyelmét a kolozsvári egyházkerületben kialakuló belső ellenállásról.⁹⁵

Az 1956-os magyarországi forradalomnak nagy romániai visszhangja volt. A következő években kibontakozó represszióban több olyan perre is sor került, melyek áldozatai a protestáns közösség soraiból kerültek ki. E perek ismertetése immár a szakirodalom része.⁹⁶ Nem akarjuk megismételni az eddigi eredményeket, ezért csupán Arday püs-

92 Lásd „Gábor” informátor 1957. január 22-i tájékoztató jegyzékét. Uo. 125.

93 A püspök a kiáltvány szerkesztőjében tanult személyt gyanított, aki valamilyen oknál fogva nem tölthetett be magasabb funkciót, mérget pedig a kiáltvány megszerkesztésével élte ki. Egy másik elképzelés olyan személyt gyanított, akinek a múltban megjelenhettek vallásos tematikájú munkái, a jelenben pedig publikálási gondokkal küzdött (Lásd „Gábor” informátor 1957. február 26-i tájékoztató jegyzékét. Uo. 119.). László Dezső eszperes véleménye szerint a kiáltványt vidéken írták meg, és Kolozsvárról csak elpostázták. Mózes András professzor Horváth László magyarrégeni lelkész személyében gyanította a kiáltvány szerzőjét (Lásd „Béla” informátor 1957. január 15-i tájékoztató jegyzékét. Uo. 121–122.). A későbbiekben kiderült, hogy Ákosfalváról (Magyar Autonóm Tartomány) is elpostáztak néhány kiáltványt. Uo. 127.

94 A szóbeszédet „Radu” informátor 1957. március 4-i találkozásán közölte Onac Ioan hadnaggyal. Válaszként az állambiztonsági szervek a protestáns felekezeteken belül működő teljes ügynökhálózatot az információk ellenőrzésére szolgáltatták fel. Lázároi Nicolae főhadnagynak meghagyták: személyesen felügyelje Nagyenyed rajonban az ügynökhálózat működését, az igazság kiderítése céljából. (Uo. 128–129.) Onac hadnagy 1957. március 20-án „Gábor” informátort is megbízta az igazság kipuhatolásával. Uo. 120.

95 A kutatást megnehezíti, hogy Vásárhelyi János püspök állambiztonsági megfigyelésének képviselői mandátuma egyszer s mindenkorra véget vetett. A III. Belföldi Hírszerzési Igazgatóság főnöke, Nicolae Budişteanu alezredes, 1957. május 25-én személyesen hagyta jóvá a kolozsvári püspök 1951. május 30-tól tartó megfigyelésének befejezését. A határozat felsorolta a püspök ellen korábban bevetett „eszközök” ismertetését is: „Gábor” „Iosca” és „Sinai A.” informátorokon kívül, levélváltásának ellenőrzésére került sor. Megfigyelése során nem sikerült megállapítani, ha a püspök nevéhez szervezett ellenséges tevékenység kötődött volna, és csupán felekezeti vonalon sikerült néhány ellenségesnek tekinthető kijelentést dokumentálni. Az összegyűjtött anyagokat kis fontosságúnak nyilvánítva, 1957. május 24-én Onac Ioan hadnagy, műveleti tiszt; Albu Ioan, az Ügyosztály főnöke és Nedelcu Mihail ezredes, a Tartományi Igazgatóság főnöke, a megfigyelési dosszié lezárását javasolták. Uo. 215–217.

96 A levéltári kutatások és a rendelkezésre álló szakirodalom részeredményei alapján az „erdélyi 56” gerincét képező csoportos pereket több kategóriába sorolhatjuk. Az ezt taglaló munkák között említhetjük: BOTTONI, Stefano (főszerk.): *Az 1956-os magyar forradalom és a romániai magyarság (1956–1959)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2006; DÁVID Gyula (szerk.): *1956 Erdélyben – Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956–1965*. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2006; BUZOGÁNY Dezső – JÁNOSI Csongor: *A református egyház Romániában a kommunista rendszer első felében. Tanulmányok és dokumentumok*, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011; illetve néhány idevágó szaktanulmányt is: JÁNOSI Csongor: *Procesul Organizației Tineretului Maghiar din Ardeal. Studiu de caz*. In Popa, Ilie (coord.): *Experimentul Pitești. Conference proceedings. Comunicări prezentate la Simpozionul Experimentul Pitești – Reeducarea prin tortură. Cultura, Tineretul și Educația în regimurile dictatoriale comuniste. Ediția a VII-a. Pitești, 05–07 octombrie 2007*. Fundația Culturală Memoria Filiala Argeș, Pitești, 2008, 347–360.; Uő: *Penal processes of the "Jehovah's Witnesses" from Romania. The Ungvári, Filől and Kovács groupings on the territory of the Hungarian Autonomous Region*. In BESIER, Gerhard–STOKLOSA, Katarzyna (eds.): *Jehovas Zeugen in Europa – Geschichte und Gegenwart. Band III*. LIT-Verlag, Dresden, 2014 (36 oldal, megjelenés alatt).

pök intézkedéseire térünk ki, amelyekkel a nagyváradi egyházkerületben letartóztatott betánista lelkészek ügyeit kívánta elintézni.

A Református Egyházat érintő, 1956 utáni támadások legreprezentatívabb pereként a mindkét egyházkerületet sújtó, 1948 után illegalitásban működő, a hitélet megújítására törekvő Betánia-mozgalom tagjai ellen indított pereket emelhetjük ki. A mozgalom tagjait három hullámban ítélték el 1958 folyamán. Az első letartóztatottak a székelyföldi csoport tagjaiból kerültek ki. A Marosvásárhelyen ítélező kolozsvári Katonai Bíróság Bakó Pál és Nagy Jenő világiakat, Fekete János, Szőke László és Lőrincz János református lelkészeket ítélte több évnyi börtönbüntetésre. A második hullámbot az ún. „nagyváradi csoport” kilenc tagja képezte, melyhez öt lelkész (Visky Ferenc, Szilágyi Sándor, Dézsi Zoltán, Karczagi Sándor, Antal Sándor) és négy laikus (Papp Antal, Patócs Erzsébet, Kiss Sándor és Jakab Sándor) tartozott. A két csoport 7 és 22 év közötti börtönbüntetései maguk után vonták a személyes vagyon elkobzását és a polgári jogok időszakos megvonását is. A Betánia-mozgalom megszüntetésére tett kísérletnek a zilahi csoport letartóztatása jelentette az utolsó fejezetet. Világi tagjait: Balogh Bélát, Balázs Magdolnát, Holocsuk Idát, Boda Sámuel, ifj. és id. Püspök Miklóst, valamint Porcsalmi Józsefet viszonylag enyhe 5 és 9 év közötti szabadságvesztésre ítélték.⁹⁷

Arday püspöknek a betánistákkal kapcsolatos magatartása látszólag ellentmondásos. Az 1958. május 8-i Nagyváradra összehívott Püspöki Szék ülésén az elnöklő Arday püspök meglehetősen ellenségesen vetette fel a betánisták ügyét, mondván: „Egyház az egyházban. Jelszavuk: mi és ti. Mentalitásuk ellentétes a Helvét Hitvallással, közelebb állnak a szektákhoz, emellett szól az is, hogy közülük sokan beléptek a szektákba.”⁹⁸ Kijelentette, hogy a kormány nagyon elnéző volt eddig velük szemben, mivel csak azt kérte, hogy ne bolyongjanak-zarándokoljanak, és hogy maradjanak egyházközsegeik területén. Hármuktól – Török Bálinttól, Spáhiktól és Kupán Ferentől – megvonták az állami fizetést. A püspök után csak Molnár Károly esperes szólalt fel a betánisták védelmében és azt javasolta, hogy csak azon betánista lelkészek esetében tiltsák be a látogatást, akikre az állam név szerint utalt, mert vannak olyan lelkészek, akik jó szándékkal és vallásos meggyőződésből látogatják híveiket. A püspök válaszában hangsúlyozta: bár számtalanszor felhívta a figyelmüket, az érintettek a Statútumra hivatkozva jelezték, hogy elutazásuk előtt minden esetben közölték esperesükkel, hogy a 16 faluval távolabb lévő keresztelőre, vagy esküvőre mennek, ahová további 50–60 betánista személy gyűlt össze. Vezetőiként Visky Ferencet és Karczagi Sándort nevezte meg. „Nem tisztelnek engem, ezért kell megbüntetni őket” – zárta hozzászólását a püspök, majd javasolta, hogy az egyházkerületi közgyűlés határozatban tiltakozzon a betánisták viselkedése ellen.⁹⁹

A nagyváradi csoport betánista tagjainak letartóztatása néhány nappal később 1958. május 27-én kezdődött el. „Kutasi” informátor 1958. június 5-i tájékoztató jegyzéke tulajdonképpen hangulatjelentés, melyben a nagyváradi egyházkerület lelkészeinek a reakcióit részletezte, amelyet a letartóztatások váltottak ki. Az informátor szerint a püspököt nem érték váratlanul a fejlemények. A meggyőződésből pártolt mozgalmat illetően, és külö-

nösen a Visky Ferenc személyét tisztelő püspöknek sikerült belső fájdalmit és sajnálatát elpalástolnia. „Kutasi” kétségbevonhatatlan ténynek vette a betánistáknak nyújtott püspöki támogatást, amely hosszú éveken keresztül húzódtott, majdnem az utolsó pillanatig tartott.¹⁰⁰ Félelemre hivatkozva jegyezte meg, hogy a püspöknek nincs szándékában felső szinten közbelépni a letartóztatottakért, bár családjaikat támogatni fogja.¹⁰¹ Az egyházkerületi központ tisztviselői kivétel nélkül szimpátiájukat fejezték ki a letartóztatott lelkészekkel szemben. „Kutasi” szót váltott néhány olyan lelkésszel is, akik – leírása szerint – elégedetten vették tudomásul az állambiztonsági szervek intézkedéseit. Megint mások, közönnyel várták a fejleményeket. Az informátor úgy látta, hogy a letartóztatások nem váltottak ki feszültséget, vagy olyan nyugtalanságot, mely befolyásolta volna a lelkészek békepapi tevékenységét, vagy együttműködésüket a helyhatósági szervekkel.¹⁰²

„Kutasi” a hívek hozzáállását is megpróbálta kipuhatolni. Közlése szerint csupán egyetlen gyülekezet – a szilágyzoványi – küldött delegációt Arday püspökhöz, hogy közbenjárását kérje a letartóztatott lelkészük ügyében.¹⁰³ Ezen túl a hívek körében sem tapasztalható nyugtalanság, és csak az érintett egyházközség tagjai rágódnak a történeten – írta az informátor.

Arday püspöknek a letartóztatott betánisták ügyében tett – „Kutasi” reményeivel ellentétes – minisztériumi közbenjárásáról, „Fekete Iosif” informátor 1958. augusztus 20-i jelentéséből értesülünk.¹⁰⁴ A püspök Dogariu Dumitru vallásügyi államtitkárral folytatott hosszas beszélgetést a betánisták érdekében. Elmagyarázta, hogy a betánisták a legalapabb és legaktívabb református lelkészek, akik kis gyülekezetekben szolgálnak, és emiatt nincs képességükhöz mért mozgásterük. A vallásügyi államtitkár válasza állítólag ez volt: „Püspök úr, akkor tegye őket 5000 lelkes gyülekezetekbe, hogy ne csavarogjanak össze-vissza.”¹⁰⁵

100 A Jakab József hadnagy által 1958. január 21-én Arday Aladár püspökről készített jelentés is szót ejtett a betánisták pártfogolásáról és a Visky Ferencel fenntartott bizalmas kapcsolatáról: „E mozgalom vezetőjének Arday Aladár kijelentette, hogy ő elvileg egyetért tevékenységükkel, de szükségességnek véli a taktikák megváltoztatását, olyan értelemben, hogy ne ellenkezzenek nyíltan a kormány rendelkezéseivel, mivel az állami szervek részéről kellemetlenségeik támadhatnak.” Uo. 597–598.

101 „Kutasi” előre látta, hogy abban a gyülekezetben ahol a letartóztatott lelkész felesége teológiai képzettséggel bír, a továbbiakban helyettesíteni fogja férjét. A többi egyházközségben, ahol ez nem áll fenn az egyik közeli gyülekezet lelkészét kéri majd fel, hogy szerény összeg ellenében kezeskedjen az egyházközség hitéletének zavartalan működéséért, miközben a letartóztatott lelkész fizetését továbbra is családjának kézbesítik. A püspök meggyőződéssel hitte az 1950-es évek elején lezajló letartóztatásokból szerzett tapasztalatai alapján –, hogy a Vallásügyi Államtitkárság nem fogja parancsban kérni az üresen álló egyházközség más lelkésszel történő betöltését. Uo. 96.

102 Uo. 96–97.

103 A szilágyzoványi küldöttség a letartóztatott Antal Sándor ügyében kérelmezett közbenjárást. A lelkész feleségéből, Antal Margitból, és a gyülekezeti gondnokból álló küldöttség, a hívek nyomásának is engedve jelent meg a püspöknél, tanácsát és támogatását kérve. Arday ígéretet is tett arra nézve, hogy a vádak igaztalan voltának reményében, megszünteti az illetékeseknél a nyomozás mihamarabbi befejezését. Uo. 97.

104 A temesvári informátort egy hónappal korábban, 1958. július 19-én, meglátogatta Nagy István lugosi lelkész, aki két nappal korábban a nagyváradi egyházkerületi közgyűlésen is részt vett. A lugosi lelkész a történet mellett megosztotta egyházmegyei feljebbvalójával a letartóztatott betánisták ügyében Arday püspökkel folytatott beszélgetésének részleteit is. Uo. 85.

105 Uo. 86.

97 BUZOGÁNY – JÁNOSI i.m. 88–96.

98 A betánisták felvetésének hátterében valószínűleg a Molnár Károly aradi esperestől megtudott információ állt, mely szerint Erdélyben nemrégiben sor került a Marosvásárhely környékén lakó „civil” betánisták letartóztatására. ACNSAS, fond i, 236849/1 sz. d. 103.

99 Uo. 103–104.

Az 1950-es években letartóztatott lelkészek helyzetével ellentétben, amikor a Kultuszminisztérium nem követelte az üresen álló lelkészi állások betöltését, a Vallásügyi Államtitkárság most nem zárkózott attól el és a betánista lelkészek állásainak mihamarabbi betöltését kérte, meghagyva, hogy fizetéseiket sem feleségeiknek, sem gyermekeiknek nem fizethetik ki. „Fekete Iosif” jelentése szerint, „ilyenképpen a pankotai Szilágyi Sándor feleségének sincs joga, hogy az egyházközségtől felvegye a fizetést”.¹⁰⁶

A letartóztatottak ügye az 1958. október 3-i Püspöki Szék napirendi pontjai között is szerepelt. Arday püspök közölte, hogy a letartóztatott lelkészek állásait, a Vallásügyi Államtitkárság parancsára, minél hamarabb be kell tölteni. A püspök a kolozsvári egyházkerületben érdeklődött a betöltés törvényes módjáról. Erdélyben az egyházkerület Igazgatótanácsa a törvényszéki ítéletek alapján üresnek nyilvánította az elítélt lelkészek állásait. A nagyváradai püspök, az erdélyi példát követve kívánt eljárni egyházkerületében.¹⁰⁷ Arday ismertette az Államtitkársággal kötött megállapodást az elítéltek hozzátartozóira vonatkozóan: az elítéltek feleségei, amennyiben diplomájuk van, más egyházmegyében vagy tartományban továbbra is alkalmazhatóak, de nem vállalhatják férjeik korábbi kapcsolatait, új állásaikban pedig kerülniük kellett minden olyan viselkedést, mely arra utal, hogy esetleg házastársuk „irányvonalát” követve végzik egyházi szolgálatukat.¹⁰⁸

Arday püspöknek a letartóztatott betánisták családjait támogató anyagi intézkedéséről – csupán utalásszerűen – „Lencar” informátor 1958. október 10-i tájékoztató jegyzékéből értesülünk.¹⁰⁹ 1958. október 9-én Arday püspök audiencián fogadta Szabylár Kornél székelyhídi esperest, amelyen szóba került Sass Kálmán és Visky Ferenc is. A püspök kitért a súlyos ítéletekre – halál, illetve 22 év kényszermunka –, hozzáfűzve, hogy ő maga semmit sem tehet érdekükben, de családjaiért sem. „Örülök, hogy én élek” – mondta a püspök, majd Szabylár esperest az elítéltek családjainak elhelyezésére, segítő állásadásra kérte fel, „mivel ő maga nem tudja az egyházkerületi alaphól a végtelenségig segíteni őket”.¹¹⁰

106 Uo. Szilágyi Sándor pankotai lelkészt a nagyváradai csoportban 20 év kényszermunkára ítélték. Vö. BUZOGÁNY – JÁNOSI i. m. 180–181.

107 ACNSAS, fond i, 236849/1 sz. d. 73–74.

108 A püspök Antal Sándor feleségét megpróbálta a börtvényi egyházközségben elhelyezni, de a presbitérium női mivoltára hivatkozva, nem fogadta el segédlelkésznek. Szilágyi Sándor fiának szintén távoznia kellett Aradról, kántordiplomás édesanyjával együtt. A püspök a továbbiakban állhatatosan kérte jelenlévő esperesait, hogy kapcsolataik révén tegyék lehetővé az elítéltek hozzátartozóinak megsegítését. Uo. 74.

109 „Lencar” 1958. október 10-én két tájékoztató jegyzéket is összeállított, melyet személyesen a tartományt irányító Kiss László ezredesnek adott át. Az első jegyzékben az 1958. október 3-án lezajlott Püspöki Szék ülésén elhangzottakat részletezte, kiemelve, hogy bár az ülés 10 órától 14 óráig tartott, sem Arday, sem Búthi tanácsos egy szót sem szólt a Visky- és Sass-perek végső kimeneteléről. Az ülést követően, Orosz Árpád nagykarolyi esperes reménykedve jegyezte meg Szabylár Kornélnak: „Látod? Sántíthatnak a vádák, ha vezetőink (stábii) semmit sem említettek meg a perekkel kapcsolatban.” Uo. 82–83.

110 Az informátor cinikus kérdése az az ismertetéshez tartozik: „Én azt mondom, hogy komoly segítséget nyújt, de vajon milyen pénzalapból és kinek a jóváhagyásával?” Uo. 79.

Újabb kihívások: közös nyugdíjpénztár, egyházi levéltárak, a Protestáns Teológiai Intézet ügye

Az 1956-os magyarországi forradalmat követő évek, Vásárhelyi János és Arday Aladár püspökségének utolsó évei, nem telhettek el az állami kezdeményezésből származó újabb kihívások nélkül.¹¹¹ 1957. június 22-én Vásárhelyi püspök felhívására ismét sor került a protestáns püspökök kolozsvári tanácskozására. Müller Frigyes, Argay György, Kiss Elek, Arday Aladár és Vásárhelyi János püspökök az egyházi segélyező- és nyugdíjpénztár ügyét vitatták meg, ugyanakkor a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet statútumának átszerkesztésére is kísérletet tettek.¹¹²

Az egyházi segélyező- és nyugdíjpénztár ügyében a püspökök arra a következtetésre jutottak, hogy az Egyház nem képes saját erejéből, az állami modell mintájára, egy ilyen intézményt fenntartani. Ennek következtében a Vallásügyi Államtitkársághoz kérvénnyel fordultak, melyben kérték: 1. Az egyházi segélyező- és nyugdíjpénztárat az állam finanszírozza. 2. Ha ez nem lehetséges, akkor a lelkészi kar maradjon a továbbiakban is az állami struktúrán belül.¹¹³

A Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet statútumának ügyében a püspökök megállapították: az állam nem elégedett az intézménnyel belül zajló teológusképzéssel. A Vallásügyi Államtitkárság a tanári karban látta a hibát, és a jövőre nézve a tanári testület újrászervezését kérte. Az újrászervezés alatt új professzorokat értett. Mindehhez a statútum módosítására is szükség volt, ezért tervezték a püspökök az alapszabályzat módosítását. Arra törekedtek, hogy professzornak a lelkészi kar csak azon tagjait nevezhessék ki, akiknek megvan hozzá a megfelelő képesítésük, azaz teológiai doktorátussal, vagy egyetemi professzor vizsgával bírnak.¹¹⁴ Ily módon szándékozták a Vallásügyi Államtitkárságot megakadályozni abban, hogy saját jelölteket, a rendszerrel együttműködő lelkészeket javasolhasson.¹¹⁵

111 A címben felsoroltak mellett, további kihívásként az ún. „belkörü stat”, azaz belkörü fizetési jegyzék alapján zajló lelkészi fizetés-kiegészítést említhetnénk meg. A nagyváradai egyházkerületben erdélyi mintára próbálták megszervezni. Püspöki irányítás alapján az állami fizetésben részesülő lelkészek többsége meghatározott összeget fizetett be az egyházkerületi központnak. Az ily módon létrejött pénzalapból az állami fizetésben nem részesülő, gyengébb gyűlekezetekkel bíró lelkészek és egyházi alkalmazottak bérkiegészítésben részesültek. A kolozsvári-, és nagyváradai „belkörü stat” működésének tanulmányozása további kutatást igényel. Létezéséről is csupán a szórványos megjegyzésekből értesülünk. Az 1958. május 8-i nagyváradai Püspöki Széki ülésen Arday püspök szerint „a belső stat életre való gondolat”. A nagyváradai egyházkerületben a belkörü fizetési jegyzék alapján, elsősorban a 300 fő alatti gyűlekezetek lelkészeinek havi támogatásával számoltak. Lásd „Fekete Iosif” 1958. október 18-i jelentését. Uo. 70–73, 77.

112 Uo. 111.

113 Lásd „Kutasi” informátornak a kolozsvári tanácskozásról készített részletes 1957. június 28-i jelentését. Uo. fond i, 236851 sz. d. 151.

114 Vásárhelyi püspök „politikai megfontolásból” nem értett egyet a Vallásügyi Államtitkárság azon javaslatával, hogy a régi professzorgárda tagjait, új rendszerhű elemekkel cseréljék fel. Elképzelése szerint az alapszabályzat megfelelő módosítása megakadályozta volna az államot a további tényérésben. Erre vonatkozóan lásd a BM Nagyvárad Tartományi Igazgatóságának a III. Belföldi Hírszerzési Igazgatóság bukaresti központjához továbbított 1957. július 6-i helyzetelemzését is. Uo. 150.

115 Arday püspök a kolozsvári tanácskozás részleteit 1957. július 24-én osztotta meg „Kutasi” informátorral. A feszült nemzetközi helyzetre vonatkozóan megjegyezte, hogy a kolozsvári püspökök és maga Müller is, optimistán nyilatkoztak. Úgy vélték, bármelyik percben háború törhet ki, melynek végső kimenetelét a nyugati hatalmak fölényes katonai hadereje határozná meg. „Én meg is mondtam nekik – folytatta Arday –, nem értem optimizmusukat, de ők biztosítottak, hogy semmi okunk az elkeseredésre.” Uo. 152.

Az egyházi segélyező- és nyugdíjpénztár ügye sokáig elhúzódott. Az állami szervekkel történő egyeztetés során az a gondolat is felmerült, hogy a két református egyházkerület saját, különálló nyugdíjpénztárt hozzon létre. 1958. október 3-án, a nagyváradai egyházkerület Püspöki Székén Arday püspök újabb fejleményekről tudósított. A Vallástügyi Államtitkárság megelőzően Bukarestbe hívatta a kolozsvári egyházkerület képviselőit, ahol tudomásukra hozta, hogy külön egyházi nyugdíjpénztár létrehozására nincs lehetőség, és csak a két egyházkerület közös nyugdíjintézetének elképzelését támogatják. A két kolozsvári kiküldött, Daróczi Ferenc és Szabó Endre, a meghallgatást követően Nagyváradra utaztak, ahol közösen megvitatták a létrehozandó intézmény ügyét. Arday püspök utólag elégedetten jegyezte meg: ez idáig az első alkalom, amikor ellenkezés nélkül jutottak egyezsre a kolozsvári püspökséggel. Az egyházi nyugdíjsszabályzat kidolgozásával a nagyváradai egyházkerület a maga részéről Czapfalvy József tenkei lelkészt és Búthi Sándort bízta meg.¹¹⁶

Az 1958. május 8-i nagyváradai Püspöki Szék a legutóbbi Minisztertanácsi Határozatok rendelkezéseire hivatkozva¹¹⁷ az egyházmegyei levéltárak megszervezésének első lépéseiről számolt be. Eszenyei Gyula referens és Molnár Károly aradi esperes, Arday püspök megbízásából, 1958. április 11–12 között Kolozsváron tartózkodott. A két napos egyeztetés során megállapították: az iratanyag az egyházhoz tartozik, ennek megfelelően megőrzéséért az egyház felel, természetesen az állam felügyelete alatt. Abban az esetben, ha az egyház nem tesz lépéseket iratanyagának tárolására és megőrzésére, az anyag akár az állam tulajdonába is átkerülhet, mely eltemetésükkel egyenértékű. Tárolásukra betonpadozatú helység, mellette pedig tanulmányi szoba szükséges, mely lehetővé tenné a komolyabb kutatást, akár az állam képviselőinek is. „Felkészült szakembert kell megbízni az egyházmegyei levéltárak megszervezésével. Komoly felhívás, Erdélyben már megkezdődtek a munkálatok.” – zárta szavait Eszenyei.¹¹⁸ A nagyváradai delegáció második tagja, Molnár Károly aradi esperes szintén felszólalt, összmagyar érdekként tüntetve fel az egyházi levéltár megszervezésének ügyét: „Csak az egyházmegyei levéltárak révén őrizhetők meg a dicsőséges magyar múlt adatai.”¹¹⁹ Arday püspök szerint ugyanaz a helyzet állt elő a levéltárak létrehozása kapcsán, mint a katekizáció szabályozásának ide-

jén. Az iskolákat államosították, nem volt hely a hitoktatás számára, de áldozatkészséggel sikerült ezt is megoldani. Hasonlóképpen kell a levéltárak ügyét is megoldani – mondta a püspök.¹²⁰

A Protestáns Teológiai Intézet professzori karának 1959. évi átszervezéséről a püspöki dossziék nem tartalmaznak adatot. Az ok talán az idős püspökök betegségében keresendő, aktivitásuk lankadt, amiért az állambiztonsági figyelem elterelődött róluk. Mindez ugyanakkor azt is jelenthette, hogy már nem tudtak hatékonyan felszólalni a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet tanári karának védelmében sem. A 11 évvel korábbi minta alapján sor került Nagy András és Maksay Albert professzorok nyugdíjazására, helyükre a rendszerhűségükről közismert Teleky Mihály tordaszentlászlói lelkészt és Szöcs Endre vajdaszentiványi lelkész-esperest nevezték ki.¹²¹

ÖSSZEGZÉS

A kommunista rendszer több mint négy évtizedes fennállása alatt az Egyház volt az egyetlen értéket, üzenetet, különböző magatartást és attitűdöt képviselő intézet, melyet a pártállam elviselt. De a társadalommal szembeni feszültség csökkentése esetén, az Egyház hivatkozási alappá válhatott volna az elégedetlenkedők számára. Ennek megfelelően a politikai és ideológiai monopólium veszélyeztetésének lehetősége olyan provokációnak számított, melyre a kommunista elit nem tekinthetett érdektelenül. A sztálinista túlkapások elismerése az ötvenes évek valláspolitikájában csupán felszínes változtatásokhoz vezetett, és bár a hatvanas években a fizikai erőszakot finomabb módszerekre cserélték, az alkalmazott valláspolitikai célja tulajdonképpen ugyanaz maradt: a társadalmi-, családi és magánélet megnyilvánulásainak teljes fokú alárendeltségét, a vallási meggyőződésen alapuló vélemények és értékelések kizárása egészítette ki.¹²²

Az adott kisebbségi létfeltételek között Vásárhelyi János és Arday Aladár püspökök számára nem maradt más, mint, hogy a lehető legkevesebb veszteséget okozó egyházkormányzati intézkedésekkel alkalmazkodjanak a sztálinista típusú kommunista önkényhez. A rendszer „átmeneti” létehez kötött bizakodások, az amerikai-angol intervencióhoz kötött rendszerváltás reménye, 1956 után mind odalettek, s a rákövetkező megtorlás mellett előtérbe került a „be kell rendezkedni abba, ami van” determináltság.

A Nagyváradai Egyházkerületben Arday püspök egyszemélyes ellenállása, a Kolozsvári Egyházkerületben az egyházi elit kirotálásának meghíúsítása, és a jól képzett központi adminisztráció tulajdonképpen ugyanazt az eredményt érte el: az egyház első őrállóit nem sikerült a pártelképzeléseket gondolkodás nélkül végrehajtó személyekké degradálni. Mindemellett a pártállam számára is nyilvánvalóvá vált, hogy hosszabb távon együtt kell élni a hívő, vallásgyakorlók köznéppel, annak hivatásosaival, a felekezetekkel és egyházakkal.

120 Uo. 101.

121 A Vallástügyi Államtitkárság az 19.473/1959 és az 19.475/1959. számú határozataiban 1959. december 1-én ideiglenes helyettesítő tanári minőségben elismerte Teleky Mihályt az Újtestamentum katedrán, és Szöcs Endrét az Ótestamentum katedrán. Erre vonatkozóan lásd a Protestáns Teológiai Intézet 1960. január 13-i szenátusi jegyzőkönyvét. VÁL, fond TO, 55bis/1960 sz. d. 22.

122 BUCUR, Ioan-Marius–STAN, Lavinia: *Persecuția Bisericii Catolice din România. Documente din Arhiva Europei Libere: 1948–1960*. Editura Napoca Star, Cluj-Napoca, 2002, 36.

116 Az 1958. október 3-i Püspöki Szék eseményeiről tudósító „Fekete István” informátor megragadta az alkalmat és személyeskedő észrevételeit is közölte megbízóival. Véleménye szerint az egyházi nyugdíjsszabályzat nagyvonalakban a szocialista szektor által biztosított jogokat és kötelezettségeket tette magáévá. Ennek ellenére „a forrás” észrevett egy kiskaput, melyen keresztül a püspök baráti körének és támogatóinak a 70 éves korhatár fölötti egyházi szolgálat folytonosságát biztosította volna. A szabályzatban kifogásolt pont alapján a 70. életévét betöltött személynek kötelezően kénie kellett nyugdíjazását, de ezen túlmenően tovább szolgáltathatott és vezető tisztséget tölthetett be továbbra is, ha az egyházmegyei tanácsnak beadott kérelmét, az egyházkerületi igazgatótanács is kedvezően véleményezte. A temesvári informátor a nagyváradai igazgatótanács akkori tagságából 3 személyt is felsorolt, akik ismeretei szerint meghaladták a kérdéses életkort: a máramarosi Papp Józsefet, a temesvári Debreczeni Istvánt és a belényesi Jakab Viktort említve meg. Uo. fond i, 236849/1 sz. d. 69–70.

117 A 17. sz. 1951. január 27-i kormányrendelet és a 472. sz. 1951. május 29-i MH 1957 nyaráig volt érvényben, amikor sor került a 353. sz. 1957. július 26-i kormányrendelet és az 1119. sz. 1957. augusztus 13-i MH kibocsátására, amelyek az Állami Levéltárak Főigazgatóságáról és az ekkor létrehozott Állami Levéltári Fondról rendelkeztek. A levéltárak működésére és szervezeti struktúrájának megszervezésére megjelent a 6720/1957. számú „Általános utasítások” címet viselő kiegészítő rendelkezés is. Vö. <http://www.arhivelenationale.ro/index.php?lan=0&jud=103>. A letöltés ideje 2013. április 10.

118 ACNSAS, fond i, 236849/1 sz. d. 100.

119 Uo. 100–101.

Mindez, és az egyházi közzeggel fenntartott évtizedes kapcsolat tanulságai a hatalmi oldalt új megközelítés elfogadására készítették. Az ötvenes évek végétől ennek megfelelően került előtérbe az idős püspökök utódlásának állambiztonsági előkészítése, és a meglehetősen gyér egyházi informátori hálózat segítségével már ekkor elkezdődött a „megfelelő” püspökjelölt felkutatása. Emiatt jelenthetjük ki, hogy Vásárhelyi János püspök 1960. december 11-i, illetve Arday Aladár püspök 1961. szeptember 16-án bekövetkezett halála egy korszak végét jelentette.

E „köztes” időszak tanulságaiból okulva kerül majd sor az 1961., és 1967. évi nagyváradi, illetve az 1962. évi kolozsvári államilag irányított püspökválasztásokra, a református egyházi elit megtörésének e mozzanataira, amelyekkel biztosították az egyházon belüli pártelsőbbiséget a kommunista rendszer végéig.

LAURA STANCU

A CNSAS ARCHÍVUMA A MISZTIFIKÁLÁSTÓL AZ (ÚJJÁ)SZERVEZÉSIG

A volt *Securitate* irattárának megnyitása a közelmúlt sötét történéseit volt hivatott új megvilágításba helyezni. Máris elkezdtek körvonalazódni azon idők diffúz képei, amikor a pártállam mindenhatósága és a politikai rendőrség önkényes módszerei hatalmas szenvedést okoztak.

A kommunista diktatúra dokumentumainak világát ismerők közül azonban sokan úgy vélik, hogy „az archívumok forradalma” Pandora szelencéjét nyitotta fel, az „új” irattári forrásokról alkotott vélemények pedig megoszlanak. Mindenesetre tény, hogy csak az archivált dokumentumokba foglalt információk kontextusba helyezésével tudjuk megfejtetni a Securitatéről alkotott legendákat és rejtélyeket, csak kutatással ismerhetjük meg a terror, a félrevezetés valós dimenzióit stb. Helyes olvasat nélkül nem árnyalhatjuk a szomorú emlékü korszakról alkotott elnagyolt, valamelyest manicheista ismereteket.

Az archívum mindig is az állambiztonsági munka alapját képezte. Innen eredeztethető az archívumok iránti érdeklődés és küzdelem. A dokumentumok rendszerezése a romániai elnyomó kommunista rezsim alatt is elengedhetetlenül szükséges volt, mivel a politikai rendőrség kádereinek az operatív tevékenysége is nagyban függött a gyűjtött információk használhatóságától. Ezért 1951-ben a Nagy Nemzetgyűlés Elnöksége kiadta a Tartományi Népbiztonsági Igazgatóság (Direcția Regională a Securității Poporului) újjászervezéséről szóló első rendeletet. Az 1951. március 30-i 50. számú rendelet szerint a szervezet új megnevezése Népbiztonsági Főigazgatóság lett, jelezve egyúttal a párt és az állam szimbiózisának beteljesítését. Az újjászervezés nyomán a Securitate új ügyosztályokkal gyarapodott, ezek közé tartozott a Nyilvántartási Ügyosztály, „E” jelzéssel – ez volt a Securitatén belül az első osztály, amelynek archiválással kapcsolatos feladatai voltak. A Securitate tartományi igazgatóságai szintjén Nyilvántartási Irodák létesültek, amelyek a tartományi igazgatóságok nyilvántartásának a megszervezéséért feleltek, vezették minden olyan személy nyilvántartását, akit az informátori hálózaton keresztül és az adott tartományi igazgatóság archívumában levő dossziékban azonosítottak, akikre vonatkozóan lezárultak a nyomozások, valamint a tartományi igazgatóság minden volt informátorának és azon személyeknek a nyilvántartását, akik az adott igazgatóság rendőrségének korábbi hírszerzési és belső elhárítási szervei anyagaiban megjelentek.

A párton belül megjelenő konfliktusok és a nemzetközi feszültség kontextusában, 1952 őszén körvonalazódott a gondolat, hogy a Securitatét emeljék ki a Belügyminisztérium felépítéséből. Erre a „véleményhullámra” a Román Munkáspárt Központi vezetősége Politikai Osztálya 1952. szeptember 2-án tartott gyűlésének átiratából következtethetünk, amikor is ezt a problémát megvitatták. Ezen a gyűlésen Gheorghe Gheorghiu-Dej kijelentette, hogy a szétválasztás azért hasznos, mert „javít az államszervek tevékenységén, amelyet az osztályellenséggel, az imperialisták külső próbálkozásaival szembeni osztály-

harc kiéleződése tesz szükségessé, ezeknek a szervezeteknek a specializálódása, minősítésének fokozása, a funkciók körülhatárolása érdekében az adott munka jellege szerint.”¹

Tulajdonképpen a párt próbálta teljes körű ellenőrzés alá vonni ezt az önállósulni, a párt éber látóköréből kikerülni próbáló intézményt. A gyűlésen Alexandru Drăghici kijelentette, hogy „Az Állambiztonsági Minisztérium és a Belügyminisztérium megszervezését azon elv határozza meg, hogy minden szervet az irányításunk alá vonjunk, valamint az, hogy a vezetés által végzett feladatok fölött nagyon komoly ellenőrzés legyen, amely állandó jelleggel a munka jobbá tételét szolgálja.”²

A Securitate szervezeti felépítésében bekövetkezett változások nyomán létrehozták 1953-ban az Állambiztonsági Minisztériumon (a továbbiakban ÁBM) belül a „C” Ügyosztályt – ez volt az Archívum és Operatív Iratok Kezelési Ügyosztálya. Ezért a nyilvántartásról szóló 1951-es direktívát egy új direktíva váltotta fel. Az ügyosztályt egyenesen az állambiztonsági miniszternek és helyetteseinek rendelték alá, a következő hatáskörökkel:

- Elvégezte az ÁBM informátori dossziéi, a megfigyelési és nyomozati dossziék központosított nyilvántartásba vételét;
- Operatív és statisztikai nyilvántartást vezetett minden aktív és volt informátorról;
- Az „ellenséges elemek és a letartóztatottak” nyilvántartását vezette;
- Ellenőrizte a nyomozások lefolytatásának határidejét;
- Ellenőrizte a vizsgálati dossziék ügyészhez és bíróságokhoz való eljuttatásának határidejét;
- Felügyelte a letartóztatott személyek javainak megőrzési módját;
- Ellenőrizte az operatív igazgatóságokon belül a megfigyelési dossziék határidőre történő leellenőrzését és megőrzési módját;
- Összeállította az ÁBM megfigyelési és nyomozati tevékenységének statisztikai nyilvántartását;
- Kiállította és kiküldte a megfelelő területre az országos körözés alá helyezett személyek nyilvántartási lapját;
- + Összeállította az „ellenséges elemekre” vonatkozó általános műveleti és megfigyelési személyi nyilvántartást;
- Megőrizte a lezárt nyomozati és vizsgálati dossziékat, valamint az ÁBM volt alkalmazottainak a személyi dossziéit;
- A párt központi szerveinek, az ÁBM és a Milícia külső szerveinek kérésére kompromittáló anyagokat keresett különböző személyekre vonatkozóan.

Az 1952. március 3-i, 210-es számú rendelet meghatározta a „C” Ügyosztály új szervezeti felépítését; vezetője Gogu Gh. Popescu ezredes volt (öt rövid idő múlva Wilhelm Einhorn alezredes követte), helyettesek: Savenco Ilarie alezredes és Mateescu Nicolae alezredes, összetétele pedig a következő volt: titkárság, négy szekció (összesen 10 irodával) és egy felügyelőségi iroda, amelyhez összesen 267 állás tartozott.³ Az újonnan bevezetett változtatásokkal ki akarták hangsúlyozni, hogy a műveleti nyilvántartás „az állami szervek teljes munkarendszerében egy rendkívül fontos láncszem, mivel az infor-

mátori és nyomozati munka eredményei a műveleti nyilvántartás helyes megszervezésétől függenek.”⁴ Az ÁBM létrehozását követően Alexandru Drăghici miniszter hamarosan megállapította, hogy jelentős számú személyt kell bevonni a műveleti nyilvántartásba, mivel az operatív szervek irattárában részlegesen feldolgozott „kompromittáló” anyagok voltak. Felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy akkoriban az ÁBM általános műveleti nyilvántartását a volt elnyomó szervezetek (titkosszolgálat, rendőrség stb.) nyilvántartásával együtt őrizték. Ebben az összefüggésben, „mivel a műveleti munka érdekében végérvényesen véget kell vetni a Műveleti Nyilvántartás fontossága alulértékelésének”, a miniszter elrendelte önálló műveleti nyilvántartási ügyosztály létrehozását minden tartományi igazgatóságon belül, amelyek alá ügyosztályok, szekciók vagy irodák tartozzanak. A minisztérium vezetésének rendelkezése szerint a dokumentumok rendszerezését „3 hónapon belül be kellett fejezni”.⁵

1955 januárjában új javaslatok születtek az 1953-as direktíva módosítására és kiegészítésére, központi szinten a „C” Önálló Ügyosztály átnevezésére „C” Igazgatóságra, továbbá a tartományi szekciók átalakítására „C” tartományi ügyosztályokká. Ezek a rendelkezések majdnem egy évtizeden át változatlanok maradtak, az Állambiztonsági Tanács (Consiliul Securității Statului) vezetősége által kibocsátott utasításokig.

A RKP 1967 júniusában és 1968 áprilisában tartott ülésein fontos döntések születtek az irattárakkal kapcsolatos tevékenységek vonatkozásában. A párttagoknak kötelességük volt támogatni a Securitate szerveinek tevékenységét anélkül azonban, hogy ezért dossziét állítottak volna ki róluk. A nomenklatúrában vezető pozíciót betöltő személyeket nem használták fel az állambiztonsággal kapcsolatos tevékenységekben (kivéve azokat a helyzeteket, amikor nem állt rendelkezésre más információforrás). Ezeknek a határozatoknak a következményeként, minden központi és területi Securitate egységben kiválogatták és megsemmisítették az 1967-ig kiállított dossziékat és nyilvántartási lapokat azokról az informátorokról, akik párttagok lettek. Ez az eljárás állandó jellegű volt, így abban az esetben, ha egy informátor, akinek a dossziéját az irattárban őrizték, párttag lett, a dossziéját, a mellékelt iratcsomót, a nyilvántartási lapot és a dossziéről készült mikrofilmet jegyzőkönyv kíséretében megsemmisítették. A dokumentumok egy további megsemmisítési akciójára tíz évvel később került sor a belügyminiszter, Teodor Coman 1977. május 25-én kiadott 01051-es rendelete⁶ nyomán, amely értelmében az elhunyt informátorok (együttműködők) dossziéját, melléklet iratcsomóját, esetleg a vonatkozó mikrofilmeket és nyilvántartási lapokat megsemmisítették. Hasonlóképpen az informátorok saját kézzel írott tájékoztató jegyzékeit tartalmazó iratcsomó-mellékleteket az archiválástól számított 5 év elteltével megsemmisítették anélkül, hogy mikrofilmet készítették volna azokról.⁷ A Securitate irattárának történetében ezek a legfontosabb mozzanatok, amelyek dokumentumok megsemmisítésével jártak. Becslések szerint⁸ az 1989. decemberi eseményekig a Securitate több mint 270 000 párttaggá vált informátor dossziéját semmisítette meg. Például egy 1973. március 22-i jelentésben az Információs és Adatgyűjtési Központ (Centrul de Informare și Documentare – CID) főnöke, Pavel Constandache vezérőrnagy azt

1 ANIC (Arhivele Nationale Istorice Centrale, București), Fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar nr. 77/1952, 20. f.

2 Uo., f. 21.

3 ACNSAS, (Arhiva Consiliului National pentru Studierea Arhivelor Securității) Fond M.A.I.-D.J., dosar 7354, vol.13,

4 ACNSAS, Fond MAI- DJ, dosar nr.3611, vol.1. 56. f.

5 Uo., 60. f.

6 ACNSAS, Fond M.A.I.-D.J., dosar nr. 3635, vol.1. 210. f.

7 Uo., 216. f.

8 PINTILIE, Florin: *Constituirea arhivei Securității*, <http://www.procesulcomunismului.com/news/arhiva/ziare/fpintilie/>, utolsó megtekintés: 2013. 11. 12.

jelentette, hogy 1969-től kezdődően, a Belügyminisztérium vezetősége rendelkezéseinek megfelelően a központi és területi egységek megőrzésre elküldték a Securitate tevékenységébe bevont párttagok dossziéit, illetve azokat, akik az együttműködés során váltak párttagokká; ezeket a dossziékat az egyéb irattári állománytól elkülönítve tárolták, és akkor hozzáférhetőlegesen 80 000 irattári egységet képeztek. A párt rendelkezéseire való tekintettel a CID vezetője javasolta „a fentiekben említett dossziék megsemmisítését a Prahova megyei Scăeni településen található papírgyárban való bezúzással.”⁹ Az 1973. március 29-én összeállított jegyzőkönyvből az derül ki, hogy az engedély megadása következtében csak ebben a gyárban négy nap alatt 122 987 dossziét semmisítettek meg.¹⁰ Mindezek ellenére a CNSAS által átvett hálózati állományban találhatunk volt párttagok-ról kiállított dossziékat, habár ez teljesen esetleges.

Az Állambiztonsági Tanács 1967-es létrehozását követően új rendelkezéseket bocsátanak ki az archiválásra vonatkozóan. Így az 1971. január 23-i P.2-es rendelet¹¹ értelmében megállapítást nyert, hogy „az állambiztonsági nyilvántartás a hírszerzési tevékenység egyik eszköze, és azon személyekre vonatkozó adatok központosítását végzi el, akik az állam biztonságát veszélyeztető tevékenységet folytattak, akik ellenséges politikai vagy büntetőjogi előzményekkel rendelkeznek, valamint akik az informátori hálózat részei.”¹² Valamely személy nyilvántartásba vétele vagy abból való kizárása csak az ügyosztály vezetője vagy annak helyettese egy speciális nyomtatványon megadott jóváhagyásával volt lehetséges. A nyilvántartásból való kivételre csak akkor került sor, ha az illető személyt tévedésből vették fel, vagy ha meghalt. Ezzel párhuzamosan hozták létre a speciális nyilvántartást, amely olyan személyekre, cselekedetekre vagy eseményekre vonatkozó adatokat összesített, amelyek megfigyelési dossziében vezetett speciális megfigyelés tárgyát képezték. Az informátori hálózat tagjairól vezetett nyilvántartást a központi nyilvántartási egység őrizte. Ezek az utasítások megállapították azt, hogy a központi egységnél és a megfelelő területi alegységeknél a Securitate archívumait a következő állományok szerint kell rendezni:¹³

Megfigyelési Iratok Fondja (Fondul Informativ), tartalmazta: a megoldott megfigyelési dossziékat, a problémakör-dossziékat és az objektum-dossziékat. Szintén ide tartoztak a „speciális” problémakör-dossziék, valamint az informátori hálózatba bekerült személyek dossziéi.

A Dokumentáris Fond (Fondul Documentar), amely általános tartalmú, a volt fasiszta, burzsoá-földesúri szervezetekről szóló anyagokat tartalmazott; itt helyezték el a Securitate szervei által az idők során összegyűjtött anyagokat, amelyek dokumentumforrást képezhettek.

Levelezési Iratok Fondja (Fondul Corespondență), amelyben a Securitate egységei közötti levelezést őrizték a keltezés szerint rendszerezve.

A Securitate archiválással megbízott „C” ügyosztálya (Operatív Nyilvántartás) számos átnevezésen ment keresztül: 1968. november 1-től Osztályozó-Elosztó, Nyilvántartási, Tudományos Kutatási és Archiválási Központ volt a neve, majd Nyilvántartási, El-

osztói és Archiválási Központ lett. A „C” Ügyosztálynak a következő alegységek voltak alárendelve: I. Osztály – Kapcsolatok és véleményezések; II. Osztály – Informátori hálózat, adatbázis (baza de lucru), letartóztatottak, határátlépések és statisztika; III. Osztály – Személyi nyilvántartás; IV. Osztály – Archivum és dokumentum-kutatás; V. Osztály – Archivum feldolgozás; Titkárság és fotóiroda. Mindezen részlegekben 214 tiszt, 35 altiszt és 29 civil alkalmazott dolgozott. 1968. november 1-től az újonnan létesített Osztályozó-Elosztó Központ (Centru de Triere-Dispecerat) változatlan számú alkalmazottal dolgozott, de a belső felépítésben lényeges változások történtek: I. Osztály – Osztályozás és Elosztás, II. Osztály – Nyilvántartás és Statisztika, III. Osztály – Dokumentum-kutatás és Archivum.¹⁴ 1971. március 1-én ezek kiegészültek a IV. Csoporttal, amely két tiszte foglalkoztatott.¹⁵ 1971. december 1-én létrehozták az *Információs és Adatgyűjtési Központot* (Centrul de Informații și Documentare – a továbbiakban: CID).¹⁶ Létrehozásakor a CID 365 állást tartott fenn, 248 tiszttel, 75 altiszttel és 42 civil alkalmazottal.¹⁷

Ennek a részlegnek a vezetését a következő tisztek látták el: Mateescu Lucian alezredes (1968. augusztus 1. – 1971. március 19.), Constandache Pavel vezérőrnagy (1971. március 19-től 1975. február 3-ig)¹⁸, Brestoiu Horia ezredes (1975. július 1-től). Korábban Brestoiu ezredes a CID-en belüli I. Osztály vezetője volt (1972. április 1-től¹⁹). A központ vezetőinek helyettesei a következők voltak: Breahnă Iordache ezredes (1968. január 1. – 1972), Fătu Mihail alezredes (1969–1970), Anghel Petre alezredes (1971), Moldoveanu Flavian őrnagy (1971), Șerban Dumitru vezérőrnagy (1973. szeptember 1-től 1974. április 30-ig)²⁰, Drăgoi Victor ezredes (1976. május 28-tól 1977. július 31-ig)²¹. További, a CID-en belül vezető funkciót betöltő tisztek: Rapilat Alexandru ezredes, a Központi Elemzési Osztály vezetője (1977-től 1980. szeptember 1-ig)²², Rizea Ion alezredes osztályvezető (1971), Ciupagea Alexandru alezredes, a Feldolgozó Osztály vezetője (1967. december 1-től 1971. szeptember 30-ig)²³, Combi Andrei alezredes osztályvezető (1971), Dumitran Marin őrnagy és Stanciu Vasile alezredes irodavezetők 1971-ben²⁴. Mindezen személyek a CID feladatainak a megfelelő ellátását követték nyomon, ezek a feladatok pedig a következők voltak:²⁵

– Az „ellenség” által meghatározott időszakban, az ország teljes területén vagy az adott területi egység hatókörében az állam biztonsága elleni tevékenysége során

14 Uo., Fond Documentar, dosar nr. 88, vol. 6, partea a II-a, 63. f.

15 Uo., Fond D.M.R.U. a M.I., dosar nr. 7.394, vol. 1. 25. f.

16 Uo., dosar nr. 7.394, vol. 1. 174. f.

17 Uo., 174. f.

18 Az Állambiztonsági Tanács 1225. sz. rendelete nevezte ki (uo., dosar nr. 7.395, vol. 6. 124. f.), nyugállományba helyezték az 1975.02.13./122-es miniszteri tanácsi rendelettel (uo., fond Cadre, dosar nr. 13. 12. f.). Életrajzát lásd Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS), *Securitatea. Structuri-cadre. Obiective și metode (1948–1967)*, szerkesztő: DOBRE, Florica, szerzők: NEAGOE-PLEȘA, Elis–PLEȘA, Liviu, bevezető tanulmány NEAGOE-PLEȘA, Elis–PLEȘA, Liviu, București, Editura Enciclopedică, 2006, vol. II, pp. 131–133 (a következőkben *Securitatea* ...).

19 Uo., 194.

20 ACNSAS, Fond Cadre, dosar nr. 65. 34. f.

21 Uo., dosar nr. 23. 4. f.

22 Uo., Fond Documentar, dosar nr. 13.313, vol. 2. 306. f.

23 Uo., Fond Cadre, dosar nr. 13. 17. f.

24 *Securitatea*..., vol. II, 160.

25 Uo., Fond M.A.I.-D.J., dosar nr. 3635, vol. 1. 211. f.

9 ACNSAS, Fond Documentar, D 8827, vol 51. 35. f.

10 Uo., 37. f.

11 ACNSAS, Fond M.A.I.-D.J., dosar nr. 3629, vol. 8. 32. f.

12 Uo., 34. f.

13 Uo., 39–40. f.

használt formákra, módszerekre és eszközökre vonatkozó anyagok tanulmányozása, kutatása és rendszerezése;

- A Securitate központi és területi apparátusa által alkalmazott módszerek és eszközök tanulmányozása, kutatása és kiterjesztése, az ellenség tevékenységének megghi-
úsítása érdekében;
- Az adatbázisban szereplő, büntetőjogi vizsgálatnak alávetett és az archívum anyagaiban megjelenő személyek személyi nyilvántartásának megszervezése;
- A problémakör-, az objektum-dossziék, a községek szerinti nyilvántartási iratcsomók, az egyéni iratcsomók, a megfigyelési dossziék, az informátori hálózat dossziéi és a bűnügyi vizsgálati dossziék iktatása; a nyilvántartásban végzett ellenőrzések nyomán a Securitate, a milícia, ügyészség, igazságszolgáltatás apparátusa és más állami szervek által kért adatok biztosítása, az eredeti dokumentumokról készített másolatok vagy fénymásolatok kibocsátása;
- A Securitate szerveinek archív állományai iktatása, rendszerezése és megőrzése az állományok használata érdekében.

A CID *Szervezeti és működési szabályzata* kidolgozásakor tekintetbe vették a következő jogszabályok rendelkezéseit: a Belügyminisztérium létrehozásáról, felépítéséről és működéséről szóló 1972.04.19./130. sz. rendelet, a hírszerzési tevékenység egységes megszervezéséről szóló 1973.08.22./499. sz. rendelet, a Belügyminisztérium Számítástechnikai Központjának létrehozásáról szóló 1970.07.14./987. sz. miniszteri tanácsi határozat, a Dokumentációs Tájékoztatói Hivatal létrehozásáról és működéséről szóló, 1974.04.25./138. sz. rendelet és 1974.12.19./1598. sz. miniszteri tanácsi határozat rendelkezései.²⁶ A CID keretében 4, különböző tevékenységet folytató részleg működött, a következő fő célkitűzésekkel és szervezeti felépítéssel:

I. Számítástechnikai Központ, az 1970.07.14./987. sz. miniszteri tanácsi határozat hozta létre, fő célkitűzése a Belügyminisztérium központi és területi egységei informatikai rendszerének a tökéletesítése volt az adatok és információk feldolgozásának automatizálásával.

A hatásköre ellátása érdekében a szervezet együttműködött a Milícia Általános Igazgatóságával, az általános igazgatóságokkal, parancsnokságokkal, igazgatóságokkal és a BM más központi és területi egységeivel, valamint egyéb gazdasági intézményekkel és szervezetekkel, számítástechnikai központokkal vagy egyes, számítástechnikai felszereléseket, dokumentációkat és tapasztalatcserét biztosító külföldi cégekkel.

Az informatikai tevékenység egységes megszervezésére vonatkozó 1973.08.22./499. sz. rendelet értelmében a Számítástechnikai Központ alá 3 műhely, 2 munkaközösség és egy csapat tartozott, továbbá ide tartozott még a program- és rendszermodelleket kidolgozó, berendezéseket fejlesztő, felkészítő munkaközösség; informatikai rendszereket tervező és szervező (elemző) műhely; programozó műhely; az informatikai rendszereket megvalósító munkaközösség; a berendezéseket működtető műhely; karbantartó és javító csapat.

A Számítástechnikai Központ feladatai a következők voltak:

1. Kutatásokat végzett, modelleket dolgozott ki és informatikai rendszer projekteket valósított meg a BM és egységei speciális igényei szerint, ehhez, ahol lehetséges volt, típusprojekteket használt;

²⁶ ACNSAS, Fond Documentar, dosar nr. 92, vol. 13. 62. f.

2. Hozzájárult a számítástechnikai rendszerek racionalizálásához és tökéletesítéséhez a parancsnokságok, igazgatóságok és a Belügyminisztériumon belüli igazgatóságok profiljának megfelelően;
3. Elvégezte az adatok számítógépes feldolgozását, nyomon követve a rendszer hatékony kihasználását;
4. Elvégezte és megszervezte az adatok előkészítését az automatikus feldolgozásra jogosult egységek számára;
5. Javaslatokat dolgozott ki a számítástechnikai berendezésekkel való felszerelésre vonatkozóan;
6. Programokat és programcsomagokat dolgozott ki és alkalmazott, biztosította azok aktualizálását;
7. Biztosította a megfelelő káderek felkészítését a szükséges szakterületeken, a Káderek, Oktatásügy Független Ügyosztállyal együttműködve felkészítette az automatikus adatfeldolgozásra jogosult egységek vagy adatokat birtokló egységek informatikusait, biztosította a személyzet képzését, amely a Számítástechnikai Központhoz érkező vagy onnan küldött adatok és információk gyűjtését, kódolását, továbbítását és fogadását végzi;
8. Műszaki támogatást nyújtott a Belügyminisztériumon belüli, informatikai rendszereket használó egységeknek.²⁷

II. Az Operatív nyilvántartási, tájékoztatói és dokumentáló egység a Securitate szakosodott szervezete volt, amelynek a hatásköre a nyilvántartásokból és irattárakból származó információk, az állam biztonságával összefüggő személyekre és tevékenységekre vonatkozó adatok és információk feldolgozását, rendezését és felhasználását, valamint az archívumállományok megőrzését foglalta magába. Az egység alá két osztály tartozott, ezek az *Általános Személyi Nyilvántartási Osztály* és a *Dokumentatív Tájékoztatói Hivatal*, amelyek együttműködtek az Egység feladatainak az ellátásában:

1. A Securitate központi és területi egységei és a BM Bukaresti Felügyelősége hírszerzési és operatív munkájának tárgyát képező tevékenységekre és személyekre vonatkozó nyilvántartási adatok és információk feldolgozása;
2. Az állambiztonsági nyilvántartások megszervezése a belügyminiszter utasításainak megfelelően, javaslatok kidolgozása ezek tartalmának a jobbá tétele érdekében, az operatív helyzet alakulásának megfelelően;
3. A Securitate és a milícia szerveinek hírszerzési és operatív intézkedései megvalósításának támogatása az azok által kért adatok és információk gyors megadásával;
4. Az állambiztonsági nyilvántartások működőképességének biztosítása az adatok fogadásának, tárolásának és továbbításának finom módozatai kialakításával;
5. Az állambiztonsági nyilvántartások életképességének és hatékonyságának biztosítása a naprakész adatokkal és a bekövetkezett módosítások feldolgozásával való aktualizálással;
6. Az állambiztonsági nyilvántartásokban fellelhető adatok alapján tanulmányokat és elemzéseket írt, amelyeket a döntéshozók rendelkezésére bocsátott;
7. Biztosította a megfelelő dokumentumanyagot, hogy a Securitate egységei egyes, a nyilvántartásokban szereplő tettek és személyek kategóriáival kapcsolatos tartalmakat hasznosíthassanak, és így hasznos következtetéseket lehessen levonni az

²⁷ Uo., 65. f.

állambiztonsági munka során hozott intézkedések stádiuma, ritmusa, szintje és hatékonysága vonatkozásában;

8. Iránymutatást és támogatást nyújtott a területi egységek nyilvántartó szervezetei számára.²⁸

III. Az Általános Személyi Nyilvántartási Osztály jól körülhatárolt feladatokkal rendelkezett:

1. Megszervezte az országos általános személyi nyilvántartást és a nyilvántartásra vonatkozó utasításokba foglalt kategóriákba tartozó személyek speciális nyilvántartását, ezen személyek operatív helyzetében bekövetkezett változások feldolgozásával frissítette az adatokat;
2. Biztosította, hogy az adatbázisba újonnan bevett személyekre vonatkozó adatok, az informátori hálózat, a speciális nyilvántartások, valamint a Securitate archívumainak az operatív feldolgozásából származó adatok bekerüljenek az általános személyi nyilvántartásba;
3. Biztosította a központi állambiztonsági egységek nyilvántartásának a működőképességét, valamint az állambiztonsági szervek által országosan speciális megfigyelés alá helyezett személyek és tevékenységek nyilvántartásának a funkcionalitását, végrehajtva az adatok aktualizálását;
4. Tájékoztatta a központi és megyei egységek vezetőségét a kibontakozó jelenségekről vagy a nyilvántartásban szereplő személyek kategóriáinak összetételéről;
5. A BM operatív egységeinek kérésére elvégezte azon személyek ellenőrzését a nyilvántartásokban, akik ezen szervek tevékenységének célpontját képezték, és megküldte a fellelhető adatokat;
6. Feltérképezte az archív anyagokban szereplő, a Securitate figyelmének keresttűzébe került személyek kapcsolatait;
7. A Határátkelőhelyek Ellenőrző Pontjaitól kapott értesítések alapján nyilvántartást vezetett az ideiglenesen az országba érkező külföldiekről, besorolta őket a belügyminiszter utasításainak megfelelő kategóriákba, és értesítette a megfelelő egységeket az őket érdeklő személyek országba való belépéséről;
8. Összesítette az operatív tartalmú (az általános megfigyelésből nyert) információkat a Romániába látogató külföldiekről és a bukaresti lakhelyű román állampolgárokról, kiegészítette ezeket az információkat a nyilvántartásokból és archívumokból vett adatokkal, és elküldte feldolgozásra a kompetens operatív egységekhez azokat az adatokat, amelyek adatgyűjtési intézkedések alapját képezhették.²⁹

IV. Az Archívum, feldolgozás, felújítás és mikrofilmkészítés részleg a következő kompetenciákkal rendelkezett:

1. A Securitate központi egységeitől és a BM Bukaresti Főfelügyelőségétől műveleti tartalmú archív anyagokat, valamint általános operatív jellegű anyagokat kapott, ezeket iktatta, állományokba sorolta, archiválta és tanulmányozásra az érdekelt Securitate szervek, ügyészégi és igazságszolgáltatási szervek rendelkezésére bocsátotta;
2. Kiválogatta és osztályozta a rendszerezetlen anyagokat, iktatta a Securitatét esetlegesen érdeklő dokumentumokat.

²⁸ Uo., 67. f.

²⁹ Uo., 68. f.

3. Elvégezte az archív dokumentumok tematikus feldolgozását, és megszervezte azok nyilvántartását;

4. Szelektív módon megszervezte mikrofilmek készítését a Számítástechnikai és Dokumentációs Központ állambiztonsági archívumaiban lévő dossziékról, előhívta és ellenőrizte az egységen belül készített, valamint a felügyelőségektől kapott mikrofilmeket, megszervezte azok nyilvántartását és megőrzését;

5. Irányította és támogatta a műveleti és nem műveleti archívumok rendszerezését, a mikrofilm készítést a BM központi és területi egységeinél.³⁰

A Tájékoztatási Részleg két fő feladatot látott el:

1. Adatokat és információkat fogadott a BM-től a törvény által védett társadalmi értékeket és kapcsolatokat veszélyeztető cselekményekről és eseményekről, ezeket kiválogatta, rendszerezte, összesítette és jelentésekbe foglalta, a párt, az állam, a BM stb. tájékoztatása érdekében;
2. Útmutatást és támogatást nyújtott a BM megyei felügyelőségei informátori csoportjai számára, *Az informátori tevékenység megszervezésére, tartalmára és végzésére vonatkozó utasításokba* foglalt előírások egységes, a jóváhagyott tematikának megfelelő alkalmazása érdekében.³¹

A Dokumentációs Tájékoztatói Hivatalt az 1974.04.25./138-as rendelet, az 1974.12.19./1598-as miniszteri tanácsi határozat és a belügyminiszter 1974.05.15./04218-as rendelete előírásai értelmében jött létre és működött; biztosította a vezetőségi káderek dokumentatív tájékoztatását, a BM egységein belül a dokumentációs tájékoztatási tevékenységet és a szakkönyvtári tevékenységet koordinálta.³²

A CID létrehozásával egyidőben lefektették az Általános Személyi Nyilvántartás alapjait is – ez egy ábécé sorrendbe rendezett, adatlapokat tartalmazó adatbázis volt, és a következő kategóriákba sorolt személyekről tárolt információkat:³³

- Megfigyelés alá helyezett személyek, olyan személyek, akik ellen bűnügyi nyomozás folyik vagy folyt;
- Az informátori hálózat tagjai vagy volt tagjai;
- Reakciós politikai múlttal rendelkező személyek;
- Olyan törvénytértés miatt elítélt személyek, akik a Securitate vizsgálati szervei hatáskörébe tartoztak vagy tartoznak;
- Akikkel szemben megelőző intézkedéseket fogantatosítottak (környezet felszámolása, figyelmeztetés, közvitára bocsátás, az országban való tartózkodás megszakítása stb.);
- A munkaügyben vagy magánügyben külföldre utazó és a vízum lejártával az országba való visszatérést elutasító személyek;
- A határt törvénytelenül átlépő vagy az átlépést megkísérlő személyek;
- Az országból való végleges távozást igénylő személyek;
- A külföldi állampolgárral való házasságkötést kérvényező személyek;
- Az országban levő külföldi képviselőket nem hivatalos keretek között felkereső és külföldiekkel nem hivatalos kapcsolatot fenntartó személyek;
- Romániában letelepedett külföldiek.

³⁰ Uo., 68. f.

³¹ Uo.

³² Uo., 64. f.

³³ Uo., 212. f.

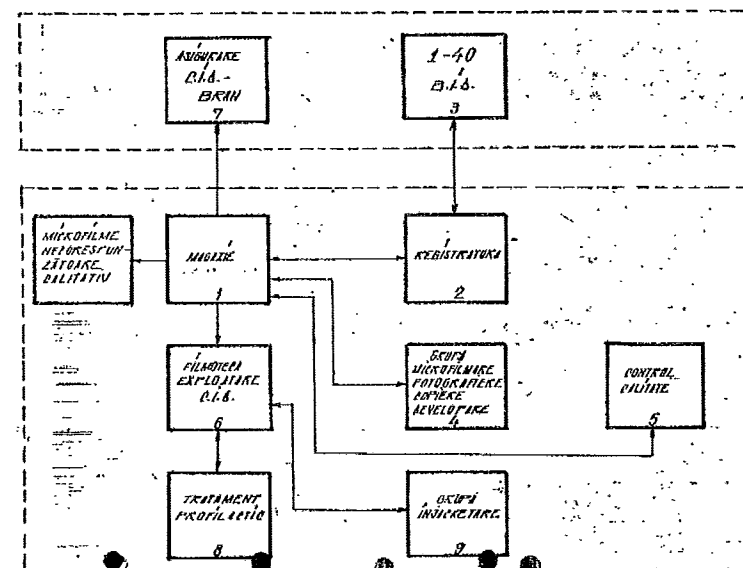
Az elkövetkező években a Securitate tisztjei komoly figyelmet szenteltek a személyi nyilvántartás automatikus feldolgozási rendszerének. Ebben a kontextusban a nyolcvanas évek elején elindították a nyilvántartás racionalizálását,³⁴ és ez alkalommal kidolgozták *Az általános személyi nyilvántartás bevezetési metodológiáját az automatikus feldolgozási rendszerbe.*³⁵

1977-ben kiegészítették *Az archívumokra vonatkozó utasításokat* azzal a pontosítással, hogy a Securitate archívumait adott problémák szerint összeállított állományokba szervezik. Így például a Securitate archívum-állományainak nyilvántartására vonatkozó IV. rész³⁶ kimondja, hogy a Securitate archívumai dossziékban összesítik és rendszerezik a műveleti vagy dokumentációs fontosságú, az informátori és műveleti tevékenységből származó anyagokat. Az 1971-es utasítások kiegészítéseként, az azokban felsorolt archívum állományok (operatív állomány, dokumentum-állomány, bűnügyi nyomozati állomány) mellett feltűnik a *hálózati állomány* is, amely az informátori hálózatban részt vett személyekről összeállított dossziékat és a mellékelt iratcsomókat tartalmazta. Szintén ide sorolták az együttműködést visszautasító személyekkel kapcsolatos anyagokat. Feltételezhető, hogy ennek az állománynak az utólagos említése annak tulajdonítható, hogy az 1971-es utasítások³⁷ szerint az informátori hálózat által szolgáltatott anyagokat a kapcsolattartó tiszteknek kellett olyan iratcsomókban őrizni, amelyeket nem iktattak a nyilvántartásokban. Akkoriban az ilyen anyagok csak az illető személlyel való kapcsolat megszűntekor kerültek be az archívumba.

Egy további újdonság az 1977-es utasítások 46. cikkelyében³⁸ az archiválás gyakorlatára vonatkozóan az volt, hogy az Információs és Dokumentációs Központ egy biztosítást célzó ellenőrzési állományt hozott létre központi szinten. Erre vonatkozóan a CID vezetője, Zagoneanu Gheorghe vezérőrnagy³⁹ jóváhagyta az első *Belső szabályzatot a Securitate archívumában levő dokumentumokról való mikrofilm készítéséről*⁴⁰. A dokumentumok következő kategóriáiról készültek mikrofilmek: az információs állományból: minden anyag, kivéve a nyomozati eszközökkel kapcsolatos anyagokat, a nyilvántartásban való leellenőrzési kéréseket, brosrákat, üres lapokat, problémakör és objektum dossziékat; a hálózati állományból mikrofilmek készültek a beszerzés alapjául szolgáló anyagokról, az ellenőrzés során összeállított anyagokról, valamint az együttműködésbe bevonni kívánt személyek tanulmányozása során kiállított anyagokról, nem készültek mikrofilmek azonban az iratcsomó-melléletekről, az elhunytak dossziéiról; a bűnügyi állományból csak a felvezető jelentésekről, ítéletekről, bírósági döntésekről készültek mikrofilmek. A mikrofilmeket megfelelő fűlákba tették, a mikrofilm-készítési folyamat pedig az alábbiakban bemutatott technológiai folyamatábrát követte:

MR. 00639142

SCHEMA FLUXULUI TEHNOLOGICE DE MICROFILMAKE - INFORMATICE

A Securitatén belül erre szakosodott szervezet által külföldön folytatott informátori tevékenységet speciális archiválási szabályoknak vetették alá. 1968. július 1-én létrehozták a Külföldi Dokumentációs Ügyosztályt, amely összesítette a kapitalista államokban levő mindazon személyekre és objektumokra vonatkozó adatokat, amelyek érdekelték a Securitatét. Négy évvel később, 1972-ben léptek életbe a *Külföldi Hírszerzési Részleg belüli operatív nyilvántartásra, munkairányításra és archiválásra vonatkozó utasítások*,⁴¹ amelyek értelmében, a *Külföldi Hírszerzési Részleg* keretében a következő dosszié-kategóriákat nyitották meg: személyi dosszié, objektum vagy problémakör dosszié, szervezési dosszié, pénzügyi dosszié és levelezési dosszié. *Személyi dosszié*⁴² nyitottak azokról az ellenséges elemekről, akik a pozíciójuk vagy tevékenységük folytán veszélyt jelenthettek az állam biztonságára nézve, valamint az informátorokról, befolyásolásra használható forrásokról, tanulmányozott elemekről, a konspirált lakások tulajdonosairól. *Objektum vagy problémakör dosszié*⁴³ a külföldi hírszerzés objektumairól nyitottak, ezek: az államhatalom legfelsőbb szervei, külügyminiszter, kapitalista diplomáciai képviselők, nemzetközi szervek és szervezetek, politikai pártok, gazdasági minisztériumok és szervezetek, nagyipari konszernek és vállalatok, megfigyelés alá helyezett országok kutatóintézetek; speciális politikai, gazdasági, technikai vagy tudományos jellegű akciók és befolyásolás, az emigráció és kémelhárítás vonalán, valamint a következő problémák miatt megfigyelt objektumok: a Külföldi Hírszerzési Részleg székhelyeinek kémelhá-

34 Uo., Fond Documentar, D 13320, vol. 1. 51. f.

35 Uo., 55. f.

36 Uo., Fond M.A.I.-D.J., dosar nr. 3629, vol. 8. 37. f.

37 Uo., Fond M.A.I.-D.J., dosar nr. 3635, vol. 1. 216. f.

38 Uo., 217. f.

39 DOBRE, Florica-BANU, Florian-STANCU, Laura-BANU, Luminița: *Acțiunea „Recuperarea”. Securitatea și emigrarea germanilor din România*, Ed. Enciclopedică, București, 2011, 878.

40 ACNSAS, Fond Documentar, D 13319, vol. 2. 100. f.

41 ACNSAS, Fond SIE, S 000258, 2. f.

42 Uo., 3. f.

43 Uo., 5. f.

rítási védelme, a politikai, gazdasági, katonai és emigrációval kapcsolatos információk összesítése. Ezek a dossziék adatokat tartalmaztak az objektumról (szervezeti felépítés, fekvés, érzékeny pontok, biztonsági rendszer stb.), azonnali és távlati terveket, állapotjelentéseket és elemzéseket a hírszerzési célú behatolásra vonatkozóan, valamint az objektum nyilvántartásba vett elemeiről. A *szervezési dossziét*⁴⁴ egy központi operatív tiszt nyitotta, és a következőket tartalmazta: munkatervek, küldetési terv, általános műveleti utasításokat és tájékoztatást tartalmazó műveleti levelek, elemzési jegyzetek, amelyek nem képezik bűnügyi dossziék vagy objektum-, illetve problémakör-dossziék tárgyát. A teljes mértékben konspirált, az országban vagy külföldi kiküldetésben levő tiszteknek személyi szervezési dossziét nyitottak, amelyet a központban dolgozó, levelezéssel megbízott tisztek őriztek. *Pénzügyi dossziét* nyitott minden, a központban dolgozó tiszt a központ alapjából lejben vagy valutában fedezett műveleti költségek nyilvántartására, és költségekkel kapcsolatos iratokat, kimutatásokat, elszámolásokat, az informátori-műveleti munkát indokló iratokat tartalmazott. Tilos volt a dossziében archiválni a munkába bevont elemek és az informátori hálózat dekonspirálását lehetővé tevő iratokat, mint például: az informátorok vagy alkalmi munkatársak által aláírt eredeti nyugták, a konspirált lakások fenntartásával kapcsolatos nyugták.⁴⁵ A *levelezési dossziékat* munkaterületek (részlegek, terek) szerint nyitották meg, és a Külföldi Hírszerzési Részleg különböző egységei közötti vagy a BM más egységeivel vagy egyéb intézményekkel folytatott levelezést tartalmazták. Az Utasítások által előírt dossziétípusokat a következő archívumálományok szerint rendszereztek: informátori-operatív állomány, dokumentum-állomány, az iktatást követően mindössze 5 évig őrzött, majd megsemmisített szervezési dossziék állománya, különböző levelezések állománya, amelyből a dossziékat az iktatás után tíz évvel megsemmisítették, pénzügyi állomány.⁴⁶ A Külföldi Hírszerzési Részleg operatív egységeinek kötelességük volt mikrofilmet készíteni a külföldi hírszerzési hálózat, a befolyásolást gyakorló források és az informátori feladatok érdekében külföldre küldött informátorok számára összeállított dossziékról és azokat fóliákba tenni. A részleg vezetőjének beleegyezésével más típusú dossziékról is mikrofilmet készítettek. A mikrofilmek két példányban készültek évente, vagy ha a dosszié körülbelül 200 lapot tartalmazott. A mikrofilmek elkészültével az anyagokat megsemmisítették. Az eredeti okiratokat, mint például a családi állapottal kapcsolatos okiratokat, az informátorok által adott nyugtákat, az írásos kötelezettség-vállalásokat nem semmisítették meg, hanem borítékokban őrizték, amelyekre felírták a dosszié jelzetét, a fóliára pedig felírták, hogy „OKIRATOK”. Nem készültek mikrofilmek az objektum-dossziékról, a szervezési, a pénzügyi és a levelezési dossziékról.

Tekintettel mindezekre az utasításokra, mindannyian arra számítottunk, hogy a Securitate irattárainak megnyitásakor archiválási szempontból minden kifogástalanul rendszerezve lesz. Ugyan pontos szabályok és utasítások léteztek, azok nem egységes alkalmazása arra késztet, hogy azt higgyük, hogy csupán archiválási legendákkal szembesülünk. A Securitate archívumáról alkotott legendától a szabályzatok szerinti rendszerezett archívumig tulajdonképpen nagy a távolság. A szakadék áthidalására a Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Tanács (Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Se-

44 Uo., 6. f.

45 Uo., 7. f.

46 Uo., 15. f.

Fóliák a CNSAS archívumából, fond S.I.E.

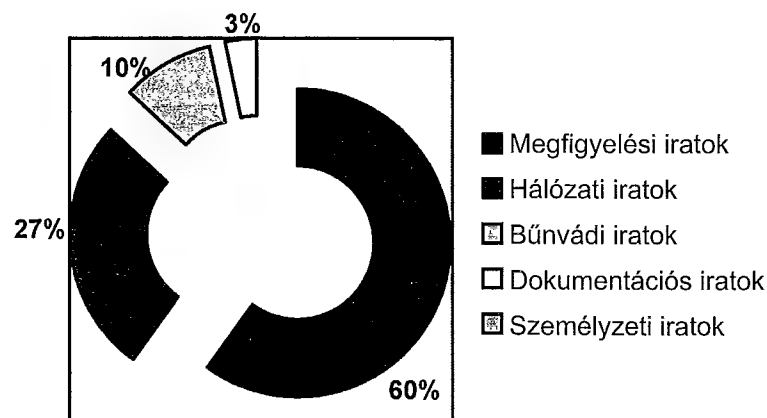
curitajii CNSAS) megpróbálja ellátni archiválási feladatát, nevezetesen azt, hogy egy helyre gyűjtsön össze és újra rendszerezzen az állam elnyomó apparátusai által 1945 és 1989 között kiadott minden dokumentumot. A romániai politikai elnyomás megszűnte után tíz évvel, hosszas és gyakori jogalkotási huzavonát követően, 1999 decemberében a *saját dossziéhez való hozzáférésről és az állambiztonság, mint politikai rendőrség dekonspirálásáról* szóló 187. számú törvény kihirdetésével elkezdődött egy, a mai napig meg nem nyert csata, de az érintettek tudják, hogy nem veszítették el a háborút.

A Securitate irattárából származó első dossziékat a CNSAS 2001 márciusában vette át. Attól az időponttól 2006-ig a CNSAS alkalomszerűen vett át archívumot, csakis a román állampolgároktól érkező igénylések alapján. Íme az első különbség a hasonló irattárral rendelkező más országokhoz képest, mint például Németország esete, ahol a STASI irattárát 1990-ben nyitották meg, a szakemberek pedig a raktárhelyiségeket is átvették az állományok elmozdítása nélkül, ugyanis egy archívum áthelyezése, bárhogyan is zajlik, számos hátránnyal jár.

Románia esetében úgy véljük, hogy a volt román állambiztonság archívumának várva várt megnyitása csak 2006-ban következett be, amikor a Legfelsőbb Védelmi Tanács (CSAT) határozata értelmében az állam volt elnyomó szerveinek archívumait őrző intézményeknek teljes mértékben át kellett adniuk ezeket az irattárakat a CNSAS-nak. Ekkor a Securitate irattára „szét volt szórva”, a CNSAS-val egyidős, többféle intézmény kezelésében volt, ezért a CNSAS abban a helyzetben találta magát, hogy nem egy volt szervtől vette át az irattárakat, hanem öttől, ezek: Román Hírszerző Szolgálat (SRI), Külföldi Hírszerző Szolgálat (SIE), Belügyminisztérium (MI), Honvédelmi Minisztérium (MApN) és Igazságügyi Minisztérium (MJ). A valamikori Securitate archívumának egészéről csak darabonként lehetett összerakni a képet, az archívum-feldolgozást bemutató ábrából pedig megállapítható, hogy a CNSAS által átvett archívum legtekintélyesebb része a Román Hírszerző Szolgálat birtokában volt.

A Securitate irattárának CNSAS általi újrendezése folyamatban van, amely során a következő fő irattári állományokat állították fel: informátori állomány, hálózati állomány, büntügyi állomány, dokumentum állomány, káderállomány. Az archiválási gyakorlatban a CNSAS nagyjából a Securitate fennállásakor érvényes utasításokat követi, és nem vezet be jelentős változtatásokat az archívum létrehozóinak az elképzeléseihez képest. A ma a CNSAS-ra bízott dossziétípusok aránya a következő:

Fel kell hívnunk azonban a figyelmet egy körülményre. A tanulmányozott utasítások alapján úgy tudtuk, hogy az informátori állományban mindazoknak a megfigyelési dossziéját vagy ellenőrzési iratcsomóit kell megtalálnunk, akik okkal vagy ok nélkül felkellették a Securitate figyelmét. A gyakorlatban azonban ebben az állományban találtunk

objektum és problémakör dossziékat is, amelyeket a volt Securitate archívumjegyzékei értelmében a dokumentum állományban kellett volna megtalálnunk. De nem elhanyagolható a helyzet fordítottja sem, amikor egyes megfigyelési dossziék a dokumentum állományban találhatók. Következésképpen a Securitate archívumára vonatkozóan kidolgozott utasítások szerint kialakított archív állománytípusok ma még nem megmagyarázható újjászervezésen mentek keresztül.

A kommunista rezsim terrorja ma az irattári dokumentumok által válik kézzelfoghatóvá. A legerőteljesebb hatást a büntügyi eljárások, az igazságtalanul lefolytatott perek nyomai keltik, ezeket a szakértők együttesen büntügyi dossziéknak nevezik. Habár a kiállításukkor ezeket a dokumentumokat közgyűléseken manipulálták, a törvényhozók kiadtak egy jogszabályt (1954/1310-es miniszteri tanácsi rendelet⁴⁷), amely előírta *egyes, az állam biztonságára vonatkozó bírósági dossziék megőrzését*. A határozat 1. cikkelye értelmében „a bíróságok átadják megőrzésre a Belügyminisztériumnak azokat a dossziékat, amelyekben a büntügyi eljárást az állambiztonsági szervek kezdeményezték, mielőtt a végleges döntéseket végrehajtották.”⁴⁸ A Román Hírszerző Szolgálat (SRI) 1990. márciusi létrehozása után az 1990.10.19./1134-es kormányhatározat kimondta, hogy „az igazságügyi szervek átveszik a SRI-től megőrzésre a korábban az állambiztonsági szerveknek az 1954/1310-es miniszteri tanácsi rendelet értelmében elküldött dossziékat.”⁴⁹ A kormányrendelet megállapította, hogy „a nyomozati hatóságok csak azokat a dossziékat veszik át, amelyek arra vonatkozó döntést tartalmaznak, hogy a vizsgált dossziékat nem küldik bíróságra.” Továbbra is a SRI felelt „az állambiztonsági szervektől átvett archívumok feldolgozása alapján összeállított dossziék megőrzéséért, amelyek a román állam biztonsága ellen 1944 előtt végrehajtott cselekedetekre, valamint olyan, 1944 utáni cselekedetekre vonatkoznak, amelyek kémkedéssel, árulással, legionárius jellegű szubverzív cselekedetekkel, nacionalista-irredenta, fasiszta vagy terrorista-diverzáns cselekedetekkel kapcsolatosak.”⁵⁰

A *Hivatalos Közlöny*ben a kiadástól számított két év múlva közzétett rendelet kijelölte a büntügyi dossziéknak a tudományos körforgásba vezető hosszú útját. A saját dossziéhez való hozzáférést kimondó törvényt követően a nyomozati dossziék a CNSAS-hoz mind a Katonai Bírósági Igazgatóság, mind a SRI archiválási szűrőin keresztül „érkeztek”. A CNSAS létrehozásáig a mind az Igazságügyi Minisztériumnak, mind a Honvédelmi Minisztériumnak alárendelt Katonai Bírósági Igazgatóságnál kezelték a Bukaresti Katonai Bíróság által a kommunista terror éveiben használt dossziékat, míg a más katonai bíróságok (Kolozsvár, Temesvár, Jászvásár) által használt dossziék az illető bíróságok tulajdonában maradtak, azokat csak formálisan továbbították a Katonai Bírósági Igazgatóságnak. A Legfelsőbb Védelmi Tanács 2006-os határozatának kibocsátásakor a CNSAS mindössze 700 büntügyi dossziét vett át, a helyzet ezt követően változott meg, így ma a CNSAS birtokában hozzáférhetőlegesen 205 000 cím van. A SRI-től átvett büntügyi dossziék (11 600 cím) kivételével, amelyeket az érintett személyek jegyzéke kíséretében adtak át, a többi büntügyi dossziét a CNSAS az archiválási előírások betartása nélkül

47 A Kormány archívuma. Faksimile formájában a dokumentum megtalálható a CNSAS Központi Archívumában is.

48 Uo.

49 Monitorul Oficial, partea I, nr. 151., 1992. július 2.

50 1310/1954. számú Kormányhatározat 3. cikkelye.

vette el, azaz leltárok és állományjegyzékek nélkül. A CNSAS folytatja a büntügyi nyomozati dossziék leltározását, azonban a CNSAS-t nemrégiben ért forrásmegvonások és személyzeti létszámcsoökkentések miatt mindeddig az ebbe az állományba tartozó irattári egységek mindössze 30%-át sikerült leltárba venni.

Ezen fő archívum állományok mellett a CNSAS-nál létrehozták még a nem operatív állományt, az FCX állományt és a könyvtári állományt. A *nem operatív állomány* a belügyminiszter 1974.02.25./S-404-es rendelete által jóváhagyott, *A Belügyminisztériumhoz tartozó nem operatív archívum megszervezéséről szóló utasítások* alkalmazásával jött létre,⁵¹ és a BM egységei által kiadott, az informatori és műveleti munkával nem összefüggő különböző anyagokat tartalmaz. Az *FCX állomány* a 0110 jelzésű (ez római számokkal CX) katonai egység által kiadott dokumentumokat tartalmazza. A 0110-as egység az Állambiztonsági Igazgatóságon belüli független szervezet volt, a szocialista országokban folytatott KGB-ellenes akciókkal kapcsolatos hírszerzési és műveleti feladatokat látott el. Eredetileg az egység jelzése 0920-A volt, és csak Pacepa tábornok disszidálása után kapta meg a 0110 jelzést.

Ugyanebben a kontextusban nem szabad eltekinteni a Securitate könyvtári állománya által biztosított nyilvántartástól sem, amelyet annak ellenére hoztak létre, hogy nem szerepelt egyetlen archiválással kapcsolatos jogszabályban sem. A *Securitatea* nevű lapban 1969-ben megjelent tájékoztatás szerint „Az Állambiztonsági Tanács Szakkönyvtára fokozatosan gyarapította az állományát, így ma hozzávetőlegesen 12 000 címet tud az olvasók rendelkezésére bocsátani az állambiztonsági szervek tevékenységeinek legkülönbözőbb területeiről. A könyvtár birtokában van ugyanakkor egy magnószalag állomány, egy filmtár, egy gyűjtemény az állambiztonsági munka különböző szakaszairól szóló összeállításokból, valamint egy korabeli újsággyűjtemény – burzsoá-földesúri pártok vagy romániai fasiszta szervezetek sajtóorgánumainak termékei.”⁵² Jelenleg a CNSAS irattárának könyvtárállományában 8 645 kötet van leltárba véve.⁵³ A könyvtár tematikus összetételét a Securitate operatív érdekei határozták meg. Ezzel magyarázható például a legionárius problémának és a volt demokrata pártoknak tulajdonított fokozott figyelem. Tematikus szempontból a CNSAS könyvtárállományát jelenleg alkotó címek a következők szerint csoportosíthatók: a BM-mal és alárendelt intézményeivel kapcsolatos jogszabályok; katonai hírszerzési szervezetekkel kapcsolatos szabályok, hadászati és hadtörténeti munkák; a romániai és külföldi hírszerző szolgálatok tevékenységére és fejlődésére vonatkozó irodalom; a BM 1971 és 1989 között kiadott rendeletei, alkalmazási szabályai és utasításai; a kommunista ideológiával kapcsolatos elméleti vagy azt népszerűsítő munkák; a volt demokrata politikai pártok szervezeteinek programjai és statútumai; vallásos irodalom, beleértve az elkobzott műveket is; a romániai zsidókra vonatkozó irodalom; a gazdaságra és a társadalomra vonatkozó munkák és statisztikai kimutatások; a II. Károly és Ion Antonescu diktatúrájának idejéből származó propaganda irodalom.

Mindazon intézmények közül, amelyek birtokában irattárak voltak, a Közigazgatási és Belügyminisztérium viszonylag kis számú dossziét adott át a CNSAS-nak ahhoz képest, hogy feltételezéseink szerint milyen állomány lehet a birtokában. Bekerültek a tudományos forgalomba a Titkársági és Jogi Igazgatóság által archivált dokumentumok, azaz a belügy-

miniszterek 1945 és 1989 között kiadott rendeletei és utasításai, valamint a minisztériumon belüli kádermozgásokra vonatkozó dokumentumok. Mindemellett, bár a Securitate valamikori irattárának képét egy hatalmas kirakóshoz hasonlóan csak darabokból tudjuk összerakni, amikor a Milícia archívumáról van szó, azt tapasztaljuk, hogy a hallgatás falai még nem omlottak le, így az a következtetés vonható le, hogy mindössze mozaikkockák, amit erről tudhatunk. Az archiválásra vonatkozó utasítások címéből az következik, hogy a két archívum – a Securitate, illetve a Milícia archívumai –, bár külön nyilvántartást képeztek, mégis egy egész részeit képezték. Világos, hogy azokban az években, amikor az államhatóságok a mezőgazdaság szövetkeztetésével vagy a hegyekben rejtőző fegyveres csoportokkal kiemelten foglalkoztak, a milícia vidéki állomásainak alkalmazottai el voltak látva szakmai célpontokkal, amelyek nyomai minden bizonnyal megőrződtek az archívumokban. A Milícia megszervezéséről szóló 1969/21-es törvény jogerőre emelte a Milícia és a Securitate közötti, már ezen szervezetek kezdetekor fennálló szoros együttműködést. A törvény 3. cikkelye f. pontja kimondta, hogy a Milícia vidéki környezetben állambiztonsági feladatokat lát el. Következésképpen vidéken a Securitate tisztjét a milícia helyi alkalmazottai helyettesítették, ebben az összefüggésben pedig nyilvánvaló, hogy a valamikori Milícia archívumának átvételéhez fokozott érdeklődés társul.

Függetlenül attól, hogy a dokumentumok tanulmányozását abban a reményben kezdjük-e el, hogy pontos (talán addig még fel nem tett) kérdésekre kapunk választ, vagy egy tökéletes archiválási rendszer fellelését reméljük, mindkét esetben ugyanolyan mértékben csalódás ér. Gyakran érezzük úgy, hogy az archiválási szabályok *misztifikáltak*, ezért egy igazi, használható archívum (újja)szervezést feltételez, amely a dossziék 1989 utáni „sétáltatása” által szétforgácsolt állományok egységének újraalkotását jelenti. Tartalmuknál fogva a CNSAS által 2013 végéig átvett több mint 2 240 036 irattári egység némelyike archiválási szempontból az újraalapítás korszakára vár, amely megváltoztatná azt az archiválási elvet, amely szerint azon, amit az archívum megalkotója határozott meg, az archívum kezelője nem módosíthat.

Ha meg akarjuk határozni a Securitate irattárával dolgozó kutatót, a görög mitológiai előképeket megidézve azt mondhatjuk, hogy a kutatóban van valami *Midasz*ból és *Sziszüphosz*ból. A történelem elrejtett arcait felfedve érzi, hogyan válik minden, amihez hozzáér, arannyá, de érzi azt is, hogy erőfeszítései hogyan válnak hiábavalókká a hamis vagy részleges információk miatt (amelyek egymást követő és egyidejű misztifikálások hatásai). Ezért csak abban bízhat, hogy a jövőben sikerül egy teljes katalógust összeállítani és pontosan újjászervezni az archívumot. Csak ez az újjászervezés szabadíthat ki a múltbeli hazugságok béklyóiból.

51 ACNSAS, Fond M.A.I.-D.J., dosar nr. 3632, vol. 2. 1. f.

52 *Uo.*, Revista *Securitatea*, nr. 3/1969, 90. f.

53 Részletekért lásd http://www.C.N.S.A.S..ro/periodicul_securitatea.html

AZ EGYHÁZÜLDÖZÉS FORRÁSAI:
GYŰJTÉS, FELDOLGOZÁS, PUBLIKÁLÁS
(1945–1989)

1944–45 folyamán a szovjet csapatok „felszabadították” kelet-közép Európa országait. Az így létrejött szovjet befolyási övezet az un. szocialista tábor a Moszkvából adott instrukciók (parancsok) szerint alakították az egyes országok sorsát. Természetesen a történeti- földrajzi- kulturális adottságok számos eltérést produkáltak, mégis a fő ideológiai trendek a szovjet ukáz szerint alakultak. Nem feladatunk mindenről áttekintést adni, egyetlen területre kívánunk kitérni, a címben jelzett egyházak kérdésére.

Az 1917-ben győztes orosz proletárforradalom fennén hirdette az uralkodó ideológiát: az ateizmust. Ebből következően üldözött mindent, ami az egyházi jellegű berendezkedés során létrejött. A templomokat, kolostorokat, az egyéb szakrális létesítményeket, az egyházi szervezeteket, a papokat, szerzeteseket, apácákat. Mindez nem holmi elméleti küzdelmet jelentett, hanem a legdurvább fizikai leszámolást: bezárt, lerombolt épületeket, megölt, táborba zárt egyházi személyeket, betiltott vallásgyakorlást. A Szovjetunió 1945-ben a megszállt országokban hasonló bánásmódot várt el a hatalomra került pártállami diktatúráktól, így Magyarországtól is. Már 1945-re „helyreállt” a trianoni határrendszer, amit az 1947-es párizsi béke ismét jóváhagyott, így az 1946-ban kikiáltott Magyar Köztársaság ugyanúgy kénytelen volt tudomásul venni, hogy magyarok milliói élnek a határain kívül, mint 1920-ban a Horthy-féle királyi Magyarország.

Nem áll módunkban áttekinteni a Rákosi-korszak egyházüldözési politikáját, sem az 1956 utáni Kádár rendszer – módszereiben talán enyhébb, de a lényegét tekintve változatlan célú – intézkedéseit, és az erre létrehozott üldöző gépezetet. Csak azt szeretnénk röviden vázolni, hogy az eddigi bő két évtized kutatásai alapján hol, milyen forrásokat kell figyelembe venni az ezzel foglalkozó szakembereknek, mik a feltárás feladatai és buktatói. Mert kutatnivaló van bőven és ehhez elengedhetetlen a források feltárása, feldolgozása, és amelyeket lehet és szükséges publikálása. Ezek egy része – főleg a visszaemlékezések – nagy igyekezetet igényelnek, mert az utolsó pillanatban vagyunk az érintett személyek életkora miatt. Bizonyos, hogy az általunk felvázolandó források, az ezekkel kapcsolatos gondok, a kutatók számára nem újak, de az örövendetesen szaporodó új, fiatalak szakemberek számára talán nem lesz haszontalan összefoglalni. Másrészt a nemzetközi kitekintés és a tapasztalatcsere új szempontokat vethet fel.

Az 1989–90-es események megdöntötték a szovjet típusú pártállami diktatúrákat, és az addigi elnyomó szervezetek titkos irattárai egyszerre nyilvánosságra kerültek, azaz kerülhettek volna, ha azok egy része el nem tűnik, más nem része meg nem „semmisül”, harmadik része pedig a létrejövő új kormányok beavatkozás révén nem kerül (legalábbis részben) zárolás alá. Mégis óriási lehetőséget jelent, hogy hatalmas mennyiségű irat, forrás vált kutathatóvá az így felszabadult addig titkos anyagokból. Konkrétan a magyar egyházi viszonyokat tekintően az Országos Levéltárba (most Nemzeti Levéltár) került, az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) iratanyaga és számos miniszteriális szerv hivatalanyaga. Természetesen az országos központi levéltár mellett a megyei levéltárak fontos iratanyagot tartalmaznak a területileg érintett egyházakra, ezek anyagát is figyelembe kell venni. A belügyi szervek hatalmas anyaga pedig az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárába (ÁBTL) került. Ezen anyagok feldolgozása, nyilvántartásba vétele, mutatókkal ellátása folyamatosan történik, és válik kutathatóvá.

Hasonló levéltárak találhatók a környező országokban, így Prágában, ahol az egykori Csehszlovákia egyházüldözésének iratait őrzik, és ezek kutathatók, számos magyar vonatkozással.¹ Romániában a Securitate egyházakkal kapcsolatos irata szintén kutathatók a Bukaresti levéltárban.² Az itt őrzött magyar anyagok felbecsülhetetlen mennyiségű adatot tartalmaznak az erdélyi magyar egyházak üldözésére. A hajdani Jugoszlávia utódállamaiban, ha nem is ilyen koncentrált módon, de szintén hozzáférhető a hasonló források. Egyedül csak a hajdani Szovjetunió levéltárai őrzik makacsul „titkaikat”, legyen szó Moszkváról vagy a mai Ukrajnáról, ahol Kárpátalja egyházainak múltját lehetne kutatni.

A nagy állami levéltárak bázisai mellett megkerülhetetlenek az egyházi levéltárak. Ezek a magyar viszonyok között az illetékes érseki, püspöki levéltárakban maradtak, és ezek rendezése, kutathatósága napjainkban jelentősen javult. A szerzetesrendek iratait 1950-ben részben lefoglalták, részben megsemmisültek. 1990 után ezek visszakerültek az újra működésüket felújító rendekhez, de bizony sok a hiányosság. A hajdani egyházi egyesületek, alapítványok, társulatok dokumentumai sajnos jelentős részben elpusztultak. Kétségtelen, hogy az egyházi levéltárak kutathatósága az egyházi hatóságok engedélyétől függ, amelynek megszerzése egyházmegyénként másként történik és sajnos jelentős időbeli korlátok vannak. Egyes helyeken csak 1956-ig, máshol 1965-ig lehet az iratokba betekinteni.

Jelentős források találhatók az egyházi személyek személyes hagyatékaiban, amelyek még számos meglepetést tartogathatnak. Ezek feltárása, feldolgozása fontos lenne, de komoly nehézségbe ütközik. Ilyen jelentős iratanyag volt például Borovi József (1917–2005) birtokában is, amely halála után a váci egyházmegyéhez került, de erről ma még nincs igazi áttekintésünk. Az ő személye és az un. gyűjteménye azért is jelentős, mert személyes kapcsolata, tekintélye, hivatala révén, évtizedeken át gyűjtötte paptársaitól, kollegáitól a legkülönbözőbb hagyatékokat, 1990 után pedig tudatosan és köztudottan örömmel fogadott minden ilyen anyagot. Ily módon az ő hagyatéka levéltári nyelven szólva sok-sok folyóméternyi, pótolhatatlan értékű forrásanyagot tartalmaz. Az 1945 il-

letve 1956 után emigrációba kényszerült egyházi személyek révén, külföldön is jelentős iratanyag képződött. Ezek akár katolikus, akár református részről szinte minden jelentősebb nyugat-európai országban egy-egy egyházi központhoz, templomhoz kötődtek. Így Olaszországban, Ausztriában, Németországban, Hollandiában, Franciaországban, Belgiumban, Svájcban, Svédországban, Angliában stb. Külön fejezetet jelent a tengerentúl, az USA, Kanada, Argentína, Brazília, Ausztrália és Dél-Afrika is. Mindezek feltárása, hazahozatala elengedhetetlen lenne, és úgy tűnik, hogy a történelmi folyamatok révén az utolsó pillanatban vagyunk, hogy ezt megtegyük.

A jelzett korszak egyházakkal kapcsolatos forrásainak sajátos, de igen fontos lelőhelyei a külföldi országok levéltárai, különös tekintettel a követségi jelentésekre, és a diplomáciai anyagokra. Sajnos e tekintetben nélkülözni kell a katolikus szempontból elengedhetetlen vatikáni forrásokat, a szentszék irat-kutatási gyakorlata miatt. Viszont óriási előrelépést jelentenek Somorjai Ádám bencés, hatalmas publikációs tevékenysége révén megjelent kötetek. A Vatikáni Államtitkárságon dolgozó szerzetes – történész kiváló nyelvtudása, jeles kutatói gyakorlata révén (aki néhány évig a mindszei bíboros boldoggá avatási eljárásának relátora is volt) megpróbált új forrásokat találni a Mindszei ügyhöz. Így talált rá az időközben kutathatóvá vált USA külügyminisztériumának irataira, ahonnan több ezer iratot szerzett meg másolatban, ezeket pedig az elmúlt években több kötetben publikálta, rendkívül értékes anyagot bocsátva a kutatás számára.³

A külföldi források között figyelmet kell szentelni az emigrációban létrejött egyházi közösségeknek. Ezek egyrészt a saját történetük révén (templom, plébánia, hétvégi iskola, egyházi – nemzeti ünnepek szervezése stb.) másrészt azon egyesületek, közösségek

3 Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty. Documenta 1956–1975 – Az Apostoli Szent-szék és Mindszenty József kapcsolattartása 1956–1975. A kötetek: Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty. Documenta 1971–1975. – Az Apostoli Szent-szék és Mindszenty József kapcsolattartása 1971–1975. Tanulmányok és szövegkiadások, Pro manuscripto, Roma, 2007, 278 p. Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, II. Documenta 1956–1963. – Az Apostoli Szent-szék és Mindszenty József kapcsolattartása, II. Tanulmányok és szövegkiadások, METEM, Bp., 2009, 264 p. Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/1., Documenta 1963–1966. – Az Apostoli Szent-szék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/1. Tanulmányok és szövegkiadások, METEM, Bp., 2010, 548 p. A harmadik rész két kötetes. SOMORJAI Ádám: Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/2. Documenta 1967–1971.; Az Apostoli Szent-szék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/2. Tanulmányok és szövegkiadások. METEM, Budapest, 2012, 700 p. Ami az emlékiratokból kifaradt. VI. Pál és Mindszenty József, 1971–1975. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2008, 176 p.; SOMORJAI Ádám – ZINNER Tibor: Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Bp., 2008, 1389 p.; „His Eminence Files” American Embassy, Budapest. From Embassy Archives, 15 (1971). METEM, Bp., 2008, 368 p.; SOMORJAI Ádám – ZINNER Tibor: Szeizmográf a Szabadság téren. Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel 1956–1971. Hamvas Béla Kulturakutató Intézet, Budapest, 2010, 343 p.; Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez 1956–1971. Letters to the Presidents. Cardinal Mindszenty to the Political Leaders of the United States. Edited by Ádám SOMORJAI. METEM, Budapest, 2011, 799 p.; The Cardinal Mindszenty Documents in American Archives. A Repertory of the six Budapest Mindszenty Boxes. Mindszenty bíboros budapesti amerikai követségi tartózkodásának dokumentumai. Repertórium. Edited by Ádám SOMORJAI. Főapátsági Levéltár, Pannonhalma, 2012, 288 p. (The Cardinal Joseph Mindszenty Documents Subsidia, 1) SOMORJAI, Ádám – ZINNER, Tibor: Do Not Forget This Small Honest Nation. Cardinal Mindszenty to 4 US Presidents and State Secretaries 1956–1971 as conserved in American Archives and commented by American diplomats. Xlibris Corporation, s. l., 2013, XXX + 417 p. SOMORJAI Ádám: Törésvonalak Mindszenty bíboros emlékirataiban. Tartalmi és szövegkiadási sajátosságok. Vecsey József, a társszerző. ELTE Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék, Budapest, 2013, 284 p.

1 A Cseh Köztársaságon Belügyi Minisztériumának Levéltára (ÁMVCR) és a Nemzeti Emlékiratok Intézetének Levéltára (AUPN), Prága

2 A Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Tanács Levéltára (CNSAS) Bukarest

története révén (amelyeknek helyet biztosítottak) fontos dokumentumok őrzői. A cserkész, a kulturális egyesület, színjátszó körök stb., komoly tevékenységet folytattak, amelyek iratai, fotói, kiadványai a templom- plébánia iratai közé kerültek. Végül az emigráció elhalt személyiségei sokszor értékes irodalmi-politikai tevékenységüket megörökítő hagyatékaikat gyakran az egyházra hagyták, ezek is fontos dokumentumok lehetnek – ha hazakerülnek. A külföldi emigrációs közösségek az 1990-es évek óta fokozatosan gyengülnek, a templomok sok helyen – a hívek elfogyása miatt – bezárnak, ezért az említett iratok, dokumentumok megmentése időszerű és rendkívül fontos, mert ezt, ha nem gyűjtjük be és hozzuk haza, menthetetlenül elpusztulnak.

FELDOLGOZÁS

A megmentett, begyűjtött anyagok feldolgozása, a kutatás számára hozzáférhetővé tétele létfontosságú. Sajnos a feldolgozásra váró dokumentáció mennyisége nem áll arányban a rendelkezésre álló szakemberek számmal, különösen igaz ez a nemzeti közgyűjteményekre, legyen az Országos Széchényi Könyvtár, a Nemzeti Levéltár, vagy a Nemzeti Múzeum. De nem sokkal jobb a helyzet az egyházi levéltárakban, múzeumokban és könyvtárakban sem, pedig a mai számítógépes rendszerek és az internet révén nagy lehetőségek vannak a nyilvánosság számára. A repertóriumok, bibliográfiák, névtárak, lexikonok, adattárak, gyűjteményleírások készítése alapvető feladat. Üdítő kivételenként lehet említeni az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) folyó munkálatokat, ahol a hihetetlen mennyiségű források feldolgozása, mutatósítása jelentősen előrehalad, hihetetlen értékes hozzáférést téve lehetővé a kutatás számára.

PUBLIKÁLÁS

A fontos iratok, írásos dokumentumok, személyes anyagok (levelek, naplók, visszaemlékezések, stb.) közzététele öröndetes módon gyarapodik. Ez a mennyiség és a műfajok sokrétűségét tekintve komoly gyarapodást jelent, de a változatosság nem mindig jelent magas minőséget. Már a témaválasztások is sokszor jelzik a szubjektív indítást, a közlés módja pedig gyakran a felkészületlenséget, vagy elfogultságot. Jó jel, hogy az elmúlt két évtizedben a régi korok még élő szemtanúi illetve a több évtizedes gyakorlattal rendelkező szakemberek nyugdíjba kerülése, elhalása együtt járt egy új, jól felkészült hazai és külföldi kutatóközpontokban szerzett tapasztalatokkal fiatal szakembergárda létrejöttével. Sőt a fél évszázados kihagyás után ma már az egyetemeken is jelentős egyháztörténetész-képzés folyik, tehát van utánpótlás. Ma már a nyomdai lehetőségek is bőségesek, a digitális technológia a gyors átfutást, a megfelelő korrekturát egyaránt lehetővé teszi, így sokszor nem is nagy példányszámban, de fontos kiadványok jelenthetnek és jelennek is meg a tudomány és az elmúlt időszak egyházüldözésének feltárásáról tanúskodva.

De a kommunista diktatúra anyagainak feldolgozása új műfajokat, új technológiát és találékonyságot igényel. Nem lehet és nem elég csak az adott forrást, iratköteget közzétenni szöveghűen, sok más is kell hozzá. Ma már egy-két kötet elképzelhetetlen a korai jegyzetapparátus mellett a névmutatók, fotók, és egyéb illusztrációk, melléklet nélkül.

Mindez közhelyszerűen hangozhat, ezért két konkrét példa segítségével illusztráljuk az elmondottakat.

Többéves munka révén készült el két vaskos kötetben *A magyar katolikus püspöki kar tanácskozásai 1949–1965 között. Dokumentumok*. Budapest 2008 I–II című kiadvány. Az időközben elhunyt Borovi József kezdte a munkát és Balogh Margit végezte el, fejezte be, akit segített a feladatban Gárdonyi Máté, Rozsdy Pál és egy egész csapat: az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, a katolikus érseki, püspöki és szerzetesi levéltárak munkatársai, valamint az ELTE és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, továbbá a Pécsi egyetem kutatói.

De az igazi gondot az jelentette, hogy az ismert műfaj a püspöki kar tanácskozásainak jegyzőkönyvei itt egészen más megközelítést jelentettek.⁴ Ezért egy új, sajátos közlési rendszer szemtanúi lehetnek azok, akik a köteteket kézbe veszik. Valójában egy háromszintű közlést kapnak kézhez. Az első szint a megmaradt dokumentumokat jelenti, amelyek a különböző egyházi levéltárakban szórva, továbbá a Magyar Országos Levéltárban, most Nemzeti Levéltárban, valamint az ÁBTL-ben találhatók. Ezeknek az ún. jegyzőkönyveknek a meghatározása sem egyszerű, hiszen ezek nem felelnek meg a korábbi időszakban készült püspökkari jegyzőkönyvek kritériumainak, amennyiben nagyon sokszor nincsen dátum, nincsen megjelölve a helyszín, nincsenek megjelölve, hogy kik vettek részt, és nincsenek aláírva, azaz nincsenek hitelesítve. Azt mondhatnánk, hogy inkább csak a tanácskozások egyfajta összefoglalását adják, mégis, mivel ezek a püspökkar által elfogadott hivatalos dokumentumok voltak, ezeket el kell fogadnunk, mint jegyzőkönyveket. Természetesen az ismert korszakból következően nem vitás, hogy az egyházi személyek miért nem voltak hajlandók pontos jegyzőkönyvet vezetni arról, hogy ezeken a tanácskozásokon ténylegesen mi hangzott el. Külön kérdés, hogy a püspökkar ebben az időszakban is bocsájtott ki püspökkari körleveleket. A korábbi közlésekben ezeket a körleveleket mindig a jegyzőkönyvekkel együtt közölték, most viszont külön nyomozás kellett a sajtó alá rendezőknek folytatni ahhoz, hogy ezeket a püspökkari körleveleket föltárják, és ezek a kötetben azlán szintén közlésre kerültek. Ilyen értelemben önmagában is rendkívül nagy és fontos az a föltáró munka, amelyet a sajtó alá rendezők végeztek. Ez képezi tehát az első szintjét a forrásközlésnek. A második szintet jelentik a különböző bizalmas följegyzések, amelyeket a püspökkari tanácskozások résztvevői, az egyes érsekek, püspökök hazatértük után a maguk számára följegyzésként elkészítettek. Ezeket külön nyomozás révén lehetett Kalocsán, Egerben, Vácott, vagy éppen Veszprémben megtalálni, és ily módon ezek már sokkal több bizalmas, hiteles információt nyújtottak azokról a problémákról, kérdésekről, amelyek ezeken a tanácskozásokon elhangzottak, és amelyek gyakorlatilag az állammal szemben az egyháziaknak el kellett járni, és az állam által támasztott újabb és újabb követelményekre választ kellett adni. Természetesen ezek a följegyzések épp az őszinte voltuk miatt a hajdani készítőik számára tulajdonképpen nem kis veszélyt jelentettek.

4 A magyar katolikus püspöki kar tanácskozásainak történetét, és az ott keletkezett dokumentumokat, továbbá ezek közlési módját 1918-ig Beke Margit foglalta össze, rámutatva, hogy a jelzett időpontig a dokumentumokat maga a püspöki kar publikálta. 1919 és 1944 között erre nem került sor, ezt a hiányt pótolta Beke Margit, aki az említett bevezető tanulmány után közölte a forrásokat: *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyve 1919–1944 között* címmel két kötetben, München–Budapest 1992. Majd ugyanő publikálta *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között* címmel a folytatást. Köln–Budapest, 1996

A harmadik szintet pedig az Állambiztonsági Szolgálatok jelentései képezik, amelyek részben a püspökkari tanácskozáson résztvevők közé beépített emberek jelentése révén, másrészt már az 50-es évek közepétől kezdve, amikor technikailag lehetővé vált, a különböző technikailag megszervezett lehallgatások révén az egész tanácskozást fölvtették, leírták, és ily módon annak az anyagát megismerhették. Ez a hármas szint jelenik meg ebben a két kötetben, és jelent egyedülállóan hasznos és tanulságos forrást mindazok számára, akik ezt a korszakot tanulmányozni kívánják, és akik ebben a katolikus egyház irányítására rendelt püspöki kar egészének és egyes tagjainak az állásfoglalását, viselkedését kívánják tanulmányozni. Természetes, hogy a kötetet megfelelő kísérő tanulmányok és különböző mutatók, a személyekre életrajzi lexikon, a megfelelő egyházi kifejezések magyarázata, személy- és helynévmutatók, tárgymutató, stb. kíséri, amely alapvető kézikönyvvé teszi ezt a dokumentumközlést.

A másik kötet, amelyről szólni kívánunk, az sok tekintetben eltérő, de mégis hasonló és a témához kapcsolódó forráskiadvány. Ez BÖGRE Zsuzsanna – SZABÓ Csaba: *Törésvonalak. Apácasorok a kommunizmusban* címet viseli, és Budapesten jelent meg 2010-ben. Ez a vaskos kötet egyrészt összefoglalja a két szerző tanulmánya alapján a magyarországi szerzetesrendek, és elsősorban a női szerzetesrendek sorsának alakulását, különösen 1950-ben és 1950 után. Elemzi, hogy a váratlan és brutális rendi feloszlás után hogyan reagáltak az egyes szerzetesrendek, illetve azok tagjai, miként élték meg a közvetlen internálás, elbocsátás utáni életüket a Rákosi-korszakban, majd 1956 után egészen a rendszerváltásig, 1989–90ig. Természetesen ez a forráskiadvány összesen 36 apácának a meghallgatása, és un. életinterjújának elkészítése után jött létre. Ezek a nagy terjedelmű magnós interjúk elének tárják a különböző sorsok típusait, azokat, akik bele-törődve beleilleszkedtek az életbe, mások, akik megtagadták az erőszak hatására hajdani szerzetesi identitásukat, megint mások próbáltak közösséget szervezni, ami vagy sikerült, vagy nem. Akiknek nem sikerült, azokat bizony sok esetben börtönbe zárták, elítélték, mások viszont szép csendesen kis közösségekben különböző női foglalkozásokra szervezett vállalkozásokkal, varrőközségekkel, egyebekkel próbálták átmenteni sorsukat a legnehezebb időszakban. Ezek a kötet első részét felölelő tanulmányokból világosan kiderülnek, majd ezt követi a 36 nővérrel, akik különböző szerzetesrendek tagjai voltak, a velük készült interjú, és az egyes sorsoknak az alakulása. Döbbenetes anyag, amit itt látunk és kézhez kapunk, annál is inkább mert több ezer emberről van szó, akik sorsa ezen a 36 emberen keresztül szintén megérthető és figyelemmel kísérhető.

A kötet eredetileg úgy indult, hogy 18 női szerzetesrendből 36 apáca visszaemlékezéseit közlik, azonban mindezekből kikerekedett egy olyan általános kép, amely bemutatta a kommunista diktatúra által 1950 nyarán elrendelt szerzetesrendek feloszlását, annak kegyetlenségét, végrehajtási módját, majd azt is, hogy az így szélnek eresztett több ezer női szerzetes miként próbált hű maradni fogadalmához, esküjéhez, és milyen módon „vé-szelték át” az 1989-ig terjedő időszakot. Mindez önmagában is érdekes, és megdöbbentő tanulságtétel lenne, de ennek a magas tudományos szintű értékelését elősegítette a jelzett két szerző: Bögre Zsuzsanna és Szabó Csaba, a visszaemlékezéseket áttekintő és ezekből a megfelelő tanulságot, általánosítást levonó két tanulmánya. Szabó Csaba a női szerzet-közösségek sorsának alakulását tekintette át, ennek társadalmi, szociális jogi és egyéb vonatkozásait, beleértve azokat, akik börtönbe kerültek, akik mindvégig ellenálltak a hatóságoknak, és azokat is, akik együttműködtek az állambiztonságiakkal. Bögre Zsuzsan-na pedig az egyes rendek hivatásának élését, annak sajátos vonatkozásait, módosulásait,

„szétszórás” utáni helykeresésüket, alkalmazkodásukat tekintette át, és ez rámutatott arra a hihetetlen emberi sokoldalúságra, amellyel mind a durva, szó szerinti kegyetlen erőszak, mind pedig a puha kényszer és a megalkuvás közti legszélesebb skálán mozgó sorsokat bemutatta.

Ez a két kötet, amelyre rámutatunk, kiragadott példa, de úgy gondoljuk, hogy ezek jel-zik azt a megfelelő utat, amelyet az egyháztörténeti kutatás személyiségeinek nem könnyű és nem népszerű módon követni kell. Ezek jelenthetik azokat a kutatási eredményeket, amelyek eddigi létrejötté és az újabb publikációk megszületése után talán majd néhány év múlva elkészülhetnek azok a felekezetenként, vallásonként történő összefoglalások, ame-lyek igazi áttekintést adhatnak az 1945–90 között Magyarországon egyházüldözés terén történeteket. Ugyanakkor elengedhetetlen feladata és kötelessége a témával foglalkozó magyar kutatóknak, hogy kitekintsenek és a vizsgálatokban részt vegyenek a határon túl, kissebbségi sorban, Csehszlovákiában, a Szovjetunióban, Romániában és Jugoszláviában élő magyar lakosság egyházainak történetével, ahol nem egyszerűen csak egyházüldö-zésnek, hanem a kisebbségre kirótt, magyarságukért külön is üldözött, és alávalóbb sorba taszított réteg megéléséért küzdelmében belül találhatjuk az egyházüldözést. Kiváltképpen igaz ez a Szovjetunióra és Romániára, ahol a magyarság egyet jelentett az adott ország fennálló „államvallásával” az ortodoxiával szemben álló vallási felekezetekkel, legyen szó a katolikusokról, reformátusokról, evangélikusokról vagy görög katolikusokról és unitáriusokról. Ezen feltárási munkálatok is megkezdődtek, öröndetes módon az adott helyi viszonyok között működő magyar egyháztörténészek révén, akik hozzáférnek saját országuk fentebb jelzett iratörzso helyeihez, és az ottani forrásokhoz. Ugyanakkor e tekin-tetben a velük való együttműködés és a közös kutatás, közös publikálás terén nélkülözhe-tetlen az anyaország kutatóinak segítsége és a közös munka.

A „NÉMA LÉGIÓ” – ADALÉKOK AZ 1945 UTÁNI MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI KUTATÁSOKHOZ

„A Láthatatlan Légió. Csak a porfelhőt látni. Sohasem menetelnek el idáig. Sohasem hagyják el a sivatagot. Amint elérik a sivatag határát, visszafordulnak. A vezetőjük egy generális, de hiányzik a feje. ... az éjszakai sivatagban oszlopba fejlődve dermedten áll a kísértetlégió! Két peloton között egy hadnagy áll. Régi halott. Alig van már némi fonyadt hús az arcán. Egy koromfekete kürtöt, tesz a szájába. Belefúj. Hang nem jön, de az állókép katonás pontossággal, egyetlen mozdulattal elindul. A merev lovak, a halott kocsisok, az élettelen katonabábuk. Némán mennek, egyenletesen és bizonyára örökké. A barátságtalan, homokviharos trópusi éjszakában a Láthatatlan Légió fekete menetoszlopa rója a sivatagot, félelmetes bérkocsijával, néma legénységével, és senki sem sejti, hogy hová és meddig menetelnek.”

Rejtő Jenő (P. Howard): *A Láthatatlan Légió* (részlet)

Tanulmányom témájához az ötletet nem Rejtő Jenőtől vettem, akinek regényeit, köztük a *Láthatatlan Légiót* faltam kamaszkoromban. Olvastam Kónyáné Kutrucz Katalinnak „*A megbízottak, avagy a láthatatlan légió*” című érdekes írását is a Betekintőn,¹ és ismerem Moldova György regényét, „*Az elbocsátott légiót*” is.² Mégsem ezekre a munkákra gondoltam, illetve biztosan hatottak a tudatalattimban, amikor felötlett bennem, hogy fontos lenne annak vizsgálata, miért tapad az 1945 utáni egyháztörténetészek többségének figyelme szinte görcsösen az „ügynökökhöz”.

Vitaindító, együttgondolkodásra ösztönző, szándékosan provokatív írásomban nem azt igyekszem bizonyítani, hogy ügynököközpontú-e a jelenkori magyar egyháztörténetírás, mert ezt az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, és annak főigazgatója publikációi alapján tényként elfogadom.³ A miértetek érdekelnek! Néhány faktumból kiindulva, az eltúlzott jelenség okait keresem.

1 KÓNYÁNÉ KUTRUCZ Katalin: *A megbízottak, avagy a láthatatlan légió*. Betekintő. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának internetes folyóirata. 2011/2. Vö. <http://www.betekinto.hu/node/171> (Utolsó lekérdezés: 2012. december 14. 17:32)

2 MOLDOVA György: *Az elbocsátott légió*. Magvető kiadó, Budapest, 1969.

3 A Történeti Hivatal és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára éves beszámolója a Magyar Országgyűlésnek, továbbá *Tíz év után. Beszámoló az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 2007. évi működéséről*. ÁBT, Budapest, 2007. és GYARMATI GYÖRGY: *A történelem sóhivatala*. Korunk, 2007/9. 10–23; Uő.: *A közelmúlt feltárása és az ügynökkérdés*. Mozgó Világ, 2007/9. 77–85. Vö. <http://mozgovilag.com/?p=2478> (Utolsó lekérdezés: 2012. december 14. 19:46); Uő.: *Megfigyelők és megfigyelték – társadalomtörténeti nézőpontból*. Bárka, 2008/6. 67–75. Vö. <http://www.barkaonline.hu/kritika/840-megfigyels-megfigyelték> (Utolsó lekérdezés: 2012. december 16. 11:25); Uő.: *Nem mind arany, ami... A szocialista rendszer állambiztonsági iratainak történeti forrásértéke*. Rendszerváltás és a Kádár-korszak.

Kik is valójában a kutatók / a téma iránt érdeklődők? – Állampolgárok! Egyetemisták, oktatók, tudományos kutatók (akár intézményszerűen is, például az egyházi múltfeltárás – a katolikusok mára tetszhalott *Lénárd Ödön Közhasznú Alapítványa*;⁴ a reformátusok gyenge kezdeménye;⁵ az evangélikusok múltfeltáró bizottsága;⁶ az intézményhez, egyházhoz nem kötődő „fehér Hollók” munkacsoport⁷), újságírók...

Elemzésemben eltekintek a közvélemény, a politika és a „bulvár” érdeklődésének értékelésétől, mert úgy gondolom, hogy ezek nem érdemben, csak kampányszerűen foglalkoznak a kérdéssel. A közvélemény csakis valamilyen éppen felszínre „robbanó” ügynök „botrány” kapcsán élénkül meg a sajtó és a politika hathatós „pártfogásával”, hogy aztán ismét, a következő „ügynökbombáig” csipkerózsika álomba zuhanjon. Jelen összegzésben eltekintek az állampolgári érdeklődéstől is, mert nem tartom jelentősnek! Az eltelt 15 évben, amióta erre 1997 óta lehetőség van, az állampolgárok évente csak 1000 és 3500 közötti új megkereséssel (átlagban inkább évi 1700 körüli megkereséssel számolhatunk) fordultak a Történeti Hivatalhoz, majd 2003-tól jogutódjához az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárához. Könnyen beláthatjuk, hogy az érintettek, az állampolgárok érdeklődése legalábbis a számarányokat tekintve nem jelentős, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a pártállami időkben összesen mintegy 1 millió 200 ezer ember megfigyelését és 200 ezer ügynök beszervezését valószínűsítjük.

Távolodás és közelítések. Szerk.: MAJTÉNYI György és SZABÓ Csaba. ÁBTLL, Kossuth Kiadó, Budapest, 2008. 127–139.

- 4 A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia 2006 tavaszán határozta el a Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány (LÖKA) létrehozását, amelynek kuratóriumi elnöke Várszegi Asztrik pannonhalmi főpát lett. Az Alapítvány 2006-ban és 2008-ban egy-egy konferenciát szervezett, amelyek az aktuális évfordulókhoz kapcsolódtak. A konferenciák szerkesztett előadásait kiadták. Vö. *Magyar katolikus egyház 1956*. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve, 2007. Szerk.: SZABÓ Csaba. Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány, Új Ember, Budapest, 2007; *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948*. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve, 2008. Szerk.: SZABÓ Csaba és SZIGETI László. Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány, Új Ember, Budapest, 2008. 2010-ben együttműködésben a református és az evangélikus egyházzal, nemzetközi konferenciával és tanulmánykötettel, valamint egy kiállítással járultak hozzá az egyház(ak) közelmúltjának feltáráshoz. Vö. *Egyházüldözők és egyházüldözés a Kádár-korszakban*. Szerkesztő: SOÓS Viktor Attila, SZABÓ Csaba, SZIGETI László. Szent István Kiadó, Luther Kiadó, Budapest, 2010. A LÖKA 2010 után lényegében nem hallatott magáról.
- 5 A Magyarországi Református Egyház Zsinata 2009. május 14–15-i ülésén elfogadott egy határozatot, amely a református egyház 1945 és 1990 közötti korszakának feltárájáról rendelkezik. Csekély előrelépést a THÉMA (Theológiai Élet Ma) Protestáns Tanulmányi Kör folyóirata hozott 2010-ben. Vö. http://www.themaegyesulet.hu/files/thema_2010.pdf (Utolsó lekérdezés: 2012. december 21. 18:17).
- 6 Az evangélikus egyháznál egy 2005-ös zsinati döntés értelmében kezdődött meg a közelmúlt kutatása. A tényfeltáró bizottságának két történész, egy levéltáros, egy jogász és egy lelkes lett a tagja. Egyházi vezetők nem kerültek be a bizottságba. Legfontosabb eredményük a *Háló 1. Dokumentumok és tanulmányok a magyarországi evangélikus egyház és az állambiztonság kapcsolatáról*. Szerk.: MIRÁK Katalin. Luther Kiadó, Budapest, 2010.
- 7 A keresztény fiatal kutatók, levéltárosok, történészek laza összefogásából jött létre 2008 végén a munkacsoport. Céljuk a kommunista egyházüldözés feltárára. A tagok a LÖKA munkájában és a református, valamint evangélikus tényfeltárában is közreműködtek. Legutóbbi eredményük: *Hogyan üldöztünk egyházakat? Állambiztonsági tankönyv tartólistáknak*. Szerk.: KISS Réka, SOÓS Viktor Attila, TABAJDI Gábor. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012. A „Fehér Hollók” munkacsoport önálló honlapját lásd: <http://hollok.hu/>

A téma hathatós feldolgozásának előmozdítása tehát pillanatnyilag sem a politika, a közvélemény és a sajtó nyomásától, sem pedig az állampolgári érdeklődéstől nem várható el. Talán a tudományos kutatástól...

Nézzük meg, hogy miként és miért közelít a tudományos kutatás az ügynökügyekhez.

A leíró szemléletű történetírás egyedurialma⁸ máig meghatározza mind a feltárást, mind pedig az oktatást.⁹ A két világháború közötti friss, a nyugat-európai új áramlatokkal is lépést tartó magyar történetírás hagyományait és eredményeit, részben képviselőit is háttérbe szorította a szovjet mintájú marxista történetírás.¹⁰ Évtizedek során meghatározóvá, néhány kivételtől eltekintve¹¹ kizárólagossá vált marxista történetírás képviselői csakis a történelem leíró szempontú megközelítését művelték. Ebben a rendszerváltozás sem hozott jelentős áttörést. Az egyetemeken lényegében (máig) meghatározók maradtak a marxista jelzőtől gyorsan megszabadult előadók. Hiába alakultak új egyetemek, új karok, szocializációjuk alapján immár ideológiai tehertől szabadultak, de módszerében szinte csakis a leíró történelmi megközelítést oktató és gyakorló előadók népesítették be a magyar felsőoktatást. A rendszerváltozás óta eltelt 20 évben alig néhány kivételtől lehet beszámolni, mint például a történeti antropológiai, a történelemfilozófiai megközelítés, a mindennapi élettel kapcsolatos kutatások megindulása stb.¹²

Témám szempontjából a lényeg, hogy a leíró szempontú történeti megközelítés erős túlsúlya jellemző ma is a magyar történelemkutatásban és oktatásban. Félreértés ne essék, nem vitatom a leíró történelemszemlélet létjogosultságát, ez is egy lehetséges megközelítési mód.

Mi hajtja a főként leíró szemléletű tudományos kutatást az ügynökügyekben? **A kíváncsiság! A leleplezés „öröme”!** – A különféle mítoszok, legendák, bibliai történetek tanúsága szerint az emberiség sorsát alapvetően meghatározta a kíváncsiság,¹³ és nagy-

- 8 Mi jellemzi a leíró szemléletet? Leíró, elsősorban a tartalmat ismertető, a kulturális-társadalmi kontextust lényegében figyelmen kívül hagyó történeti felfogás; ezzel szemben áll a társadalomtörténeti, és egyben értelmész, analitikus megközelítés.
- 9 Nem kívánom a részletekbe menően ismertetni a 20. századi történetírás történetét, mivel ennek jelentős irodalma olvasható magyarul is: GYÁNI Gábor: *Történelemszempontok*. L'Harmattan, Budapest, 2002; Uő: *A történetírás fogalmi alapjairól*. Bevezetés a társadalomtörténetbe. Szerk.: BÓDY Zsombor és Ö. KOVÁCS József. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 11–53; BREISACH, Ernst: *Historiográfia*. Osiris, Budapest, 2004; ROMSICS Ignác: *Történelem, történetírás, hagyomány*. Osiris, Budapest, 2008; Uő: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században*, Osiris Kiadó, Budapest, 2011.
- 10 Összefoglalóan lásd: UJVÁRY Gábor: *A harmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*. Ráció Kiadó, Budapest, 2010; *A negyedik nemzedék és ami utána következik. Székfü Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében*. Szerk. UJVÁRY Gábor és NAGY József Zsigmond. Ráció Kiadó, Budapest, 2011; *Történeti áttértelezés. Hóman Bálint, a történész és a politikus*. Szerk. UJVÁRY Gábor és CSURGAI HORVÁTH József. Ráció Kiadó, Budapest, 2011.
- 11 E „régis iskolázottságú” történészek szinte kizárólag a 20. század előtti történelem korszakaival foglalkoztak. Mások mellett: Mályusz Elemér, Fügedi Erik, Engel Pál, Korásy Domokos.
- 12 Néhány jellemző példa mások mellett a Bácskai Vera, Gyáni Gábor és Kövér György köré szerveződött történeti iskola, Klaniczay Gábor és az Atelier, Kósa László művelődéstörténeti iskolája (mindhárom az ELTE-n). A *Korall* és az *Aetas* folyóiratok.
- 13 Bibliai ősanánk, Éva kíváncsisága indította el az embert a megismerés állandó vágya felé, amiért is kiűztünk a Paradicsomból. Ábrahám unokaöccsének, Lótnak a felesége bele is halt kíváncsiságába...

ban hozzájárul a világ fejlődéséhez. Hogy mi ennek a megnyilvánulásnak a mozgatórugója? Megtudni valamit, ami új, érdekes, esetleg rejtett vagy tiltott.

A kíváncsiság az ember intellektuális-pszichológiai jellemvonása, amely a környező világ megismerésében ölt formát. Alapvető emberi igény, amely a tudásvágyból fakad. Ez az emberi tulajdonság fontos szerepet játszik a különféle tudományos felfedezésekben is.

Hargitai István új könyvében tizenöt, többségében a 20. század második felében született jelentős felfedezés mozgatórugóit elemzi.¹⁴ A könyvben szereplő mindegyik tudósról elmondható, hogy megvolt benne az **ambíció** és a **kíváncsiság**, de emellett mindegyik felfedező rendelkezett még legalább egy, a pályája alakulását döntően befolyásoló tulajdonsággal is: tájékozatlanság, versenyszellem, a személyes érintettség (betegség elleni gyógyszerkísérletek).

A pszichológia téziseit a jelenkori magyar ügynökközpontú leíró szempontú történetírással alkalmazva, feltételezzük, hogy a történetírást, a múlt kutatóját, a megismerés utáni vágy ambicionálja, és a kíváncsiságtól fűtött igyekezete keveredhet többek között a becsvágygal (én legyek az első, aki megírom, leleplezem...), a személyes érintettséggel, amely nem szükségszerűen rokoni, ismerősi kapcsolat, hanem egy hosszantartó kutatás eredményeként kialakult érzelmi kapcsolat is lehet. Például egy életrajz szerzőjét „bensőséges” viszony fűzi az általa ábrázolt történelmi személyiséghez, még akkor is, ha negatív megítélés tapad hozzá. Véleményem szerint pl. egy Hitler életrajz szerzőjénél¹⁵ is megvan az említett személyes érintettség, abból eredően, hogy a kutatás során begyűjtött többletinformációk, és az ebből fakadó mélyebb ismeret miatt a szerzőben kialakulhat az érzés, hogy mintegy sajátjának tekinti a témát, akár a negatív történelmi személyt is.

A kíváncsiság, a leleplezés iránti vágy gyermeki öröm. A három éves körüli kisgyermek gyakran játsszák, játszatják szüleikkel azt a bújócskát, amikor egy akár gyéren berendezett szobában „jól láthatóan” az asztal alá bújnak, és rendkívül élvezik, hogy csak hosszas keresgetés során találják meg őket. Fordított szereposztásban, kereső személyként ők is „eljátsszák” a tüzetes keresést, majd hihetetlen módon örülnek a leleplezett szülő megkerülésének.¹⁶ A leleplezés öröme minden kisgyermekben él, amíg hisz a mikulásban, a fenyőt állító és ajándékozó Jézuskában, a húsvéti tojást hozó nyusziban. Minden gyerek szeretné látni őket, de amikor aztán kiderül az igazság, lelepleződik az édesanya, édesapa, nem biztos, hogy derűs a valóság. Valamennyi fájdalommal is együtt jár a jóindulatú „becsapás”...

Így lehet ezzel az ügynököt leleplező történész, író, újságíró is. Egészen biztosan kereső a felismerés, amennyiben rokoni, baráti, ismerősi viszonyban áll a totalitárius rezsim egykori beépítettjével. Többnyire még akkor is, ha csak egy idegen ügynök rosszindulatú jellemzését ismeri meg a leszármazott, a barát.¹⁷ Egészséges morális magatartás mellett,

vagy csak a belénk kódolt „eleve megbocsátás” miatt, egy számunkra idegen ügynök leleplezése sem okoz örömet, katarzist. Így voltam Keresztes Szilárd görögkatolikus püspökkel. Hónapokig tologattam a fénymásolatokat, mire végül megírtam a történetet,¹⁸ de semmiféle felemelő élmény nem járt át (még az első közlése sem). Saját példám mellett megemlíthetem Tabajdi Gábor esetét is „Feledy Zsolttal”, vagyis a leleplezett Kiszely Istvánnal. Gábortól tudom, hogy ő is sokáig jegelte a „leleplezést”, kereste a kapcsolatot Kiszelyvel. A történet szakszerű megírása után sem érzett örömet.¹⁹ Mindkettőnk esetében a publikálás melletti végső döntést az a hit adta, hogy a mégoly keserű igazság is egy szelet, egy rész az egészből. És misem érdekli jobban a történészt, mint az egész megértése.

A történész tehát ambícióval és kíváncsisággal, meg valami egyéni belső mozgatóval áthatottan tör az „igazság” felé, de egyáltalán nem biztos, hogy katartikus élményt jelent a végső megismerés.

Egyetértek Rainer M. Jánossal, aki szerint „a leleplezést úgy ábrázolni, mint eleve ördögtől valót, egyszerűen döreség – sovány megítélésem szerint a társadalom joga tudni, hogy választottjai vagy más reprezentánsai kifélék és mit tettek. Különösen furcsa ez azért, mert az elmúlt tíz évben az ún. leleplezők a bíróságra mehettek (és vesztek...), a leleplezettekkel pedig a nyilvánosság előtt megszólalók többnyire erősen megértően viselkedtek.”²⁰ Valóban mindenkinek joga, sőt szerintem **kötelessége tudni, hogyan működött a „létezett szocializmus”** (így, befejezett múltban). Kötelesség a múlt megismerése, mert csakis akkor lehet lezárni, ha már megismertük. Persze lehet egyet legyinteni, hogy majd a kellő „történelmi távlat” bölcsőbb és igazságosabbá teszi az utódokat. Csakhogy amíg a jótékony „történelmi távlat” nem érkezik el (egy-két generáció), értsd, amíg élnek olyan személyek, akik maguk, vagy már csak anyjuk, apjuk, valamelyik közeli hozzátartozójuk révén érintett volt az állampárttal való együttműködésben, addig régi sebek szakadhatnak fel újra és újra, és még sokan sérülhetnek (egykori áldozatok is folyamatosan...)

Az egykori **áldozat továbbra is áldozat marad...** Mindegy, hogy azért mert beszerzett ügynökként lehull a lepel róla, vagy mert korábban megfigyelték, és most évek múlva a róla készült jelentéseket immár nem csak néhány szempár látja, hanem számos érdeklődő (a levéltárosok és a kutatók), sőt kellő „érdekesség” esetén (ha az illető alkalmas a politika, a sajtó és a közvélemény kíváncsiságának felkeltésére és kielégítésére) akár tömegesen is megismerhetők az egykori feljegyzések. Az illető felsőhajthat, hogy lám megfigyelték, áldozata voltam a totalitárius rendszernek. De mit is tartalmaznak a jelentések? Levéltitkokat, telefonhallgatásokat, barátokról, ismerősökről alkotott, mon-

18 SZABÓ Csaba: „Nyíri” és „Keleti” – Keresztes. *Adalékok a görög katolikusok 20. századi történetéhez.* Egyháztörténeti Szemle, 8. évf. 2007/1. 189–215. Vö. <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/szabocsaba-nyiri.htm> (Utolsó lekérdezés: 2012. december 7. 10:21)

19 TABAJDI Gábor – UNGVÁRY Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon. 1956–1990.* 1956-os Intézet, Corvina Kiadó, Budapest, 2008.

20 RAINER M. János: *Szót érteni, önmagunkét* (BÁNKUTI Gábor – GYARMATI György (szerk.): *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből 1945–1989.* Budapest, 2010, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, 436 oldal, 3800 forint.). A recenzió olvasható az interneten is. Mozgó Világ Online, 2010. szeptember. Vö. <http://mozgovilag.com/?p=3763> (Utolsó lekérdezés: 2012. december 23. 21:47)

14 HARGITAI István: *Ambíció és kíváncsiság, avagy mi hajtja a tudományos felfedezéseket.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2012.

15 Például a máig egyik legnépszerűbb, számos kiadást, fordítást megért Hitler életrajz. Vö. FEST, Joachim Clemens: *Hitler. Eine Biographie.* Propyläen, Frankfurt am Main, 1973.

16 *Játépszichológia. Szöveggyűjtemény.* Összeállította: STÖCKERT Károlyné. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1995.

17 ESTERHÁZY Péter: *Javított kiadás. Melléklet a Harmonia caelestishez.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2002. Vö. TEMESI Ferenc 2012. július 28-án kezdődő cikksorozatával, *Apám a lábjegyzet* címmel a Magyar Hírlap Online-on. http://www.magyarhirlap.hu/hu/hamter/apam_a_labjegyzet.html.

dott, írt véleményeket. És az egykori áldozat rájön, hogy „már megint én vagyok az áldozat, hiszen az én legbelsőbb életem, (egykori, ma már talán nem is vallott...) gondolataim kerülnek kirakatba.”...

Ugyanakkor szinte **láthatatlanok** a megfigyelőket, jelentőket, ügynököket utasítók, mindazok, akik kijelölték a célszemélyt, kitervelték a megfigyelések módját, utasítást adtak a személy feltérképezésére, majd kiértékeltek, feldolgoztak minden információt, aztán tovább jelentették feletteseiknek az eredményeket. Valahol esetleg tervek születtek az adatok alapján letartóztatásokra, perekre, mások megfigyelésére. Ezeket az embereket alig ismerjük. Ma már, 15 év eredményeként ott tartunk, hogy nevüket, a szervezeten belüli előmenetelüket legalább megismerhetjük, de továbbra is az „arc nélküli légió”, a „néma légió” tagjai. Amíg az áldozataikról (az általuk beszervezett ügynökökről, vagy az ügynökeik által megfigyeltettekről) környezettanulmányokat, jellemzéseket és mindenféle információkat megismerhetünk, addig róluk vajmi keveset. Ha túllépünk a leíró történelmi megközelítésen, akkor az iratok alkalmasak arra, hogy antropológiai, mentalitástörténeti és életmódkutatásokat, pszichohistóriai elemzéseket stb. folytassunk, de csakis az áldozatokról. A „néma és arc nélküli” katonák hozzájuk képest árnyékban maradnak. Nem tudjuk meg, hogy milyen hittel, lelkesen vagy fásultan, cinizmussal végeztek munkájukat. Gondoltak-e saját családjukra, amikor másokét firtatták? Az államvédelem, állambiztonság beosztottjainak érzései, szokásai, élete egyelőre fedve marad. Az áldozat pedig áldozat marad...

Mégis meggyőződésem, hogy előbb-utóbb olvashatunk majd nem leíró jellegű történelmi elemzést is e ma még néma sereg tagjairól is!

Módszertan – az államvédelmi, állambiztonsági szervek munkájának tudományos megalapozottsága régóta foglalkoztat. Meglepőnek, ugyanakkor jelképesnek találtam az alábbi idézetet:

„Egy kísérletet tekinthetünk „színdarabnak”, akkor a kutató a „rendező”, a résztvevők és a beavatott személyek a „szereplők”, valamint vannak „díszletek” és „kellékek” is (pl. a helyszín, a manipuláció). A forgatókönyv lényegében a kísérlet menetének teljes leírása. Ennek része a fedőtörténet, amely különösen akkor válik fontossá, ha a kutató megtévesztést alkalmaz. A forgatókönyvnek és a fedőtörténetnek is a kísérletezés előtt el kell készülniük.

A fedőtörténetet írásakor figyelembe kell venni, hogy a résztvevők értelmes és kíváncsi emberek, akik mindenképpen elgondolkodnak a kísérleti helyzetről, és valamiféleképpen értelmezni is fogják azt. Olyan fedőtörténetet kell kidolgozni, amelyik először is a kísérlet minden, a résztvevő által látott részletét lefedi, hihetően magyaráz mindent, amit a résztvevő tapasztal. A fedőtörténetnek továbbá érdeklődést is kell keltenie a résztvevőkben, hogy motiváltak maradjanak a kísérletben való részvételre. Harmadszor: fontos, hogy a fedőtörténet semmiképpen se keltsen gyanakvást. A résztvevők ne csak ne vegyék észre a megtévesztést, de ne is keressék (ez kellemetlen lehet és befolyásolhatja válaszaikat). A jó fedőtörténetre nincs biztos recept, mindig a konkrét kísérlet függvényében kell kialakítani.

A kísérletben alkalmazott manipuláció során fontos az elvárásokhoz kapcsolódó torzító tényezők kiküszöbölése. A résztvevők értelmes és érdeklődő emberek, akiknek vannak saját laikus elméleteik a társas megismerésről és a társas interakciókról – hiszen egész

életüket ezzel töltik. Mindezek olyan elvárásokat kelthetnek bennük a kísérlettel kapcsolatban, amelyek torzíthatják a válaszaikat. Megpróbálhatják pl. kitalálni, miről szól a kísérlet és igyekezhetnek „jó kísérleti résztvevőként” olyan válaszokat adni, amelyek megerősítik a kísérlet – általuk feltételezett – hipotézisét. A válaszok torzulhatnak azért is, mert a résztvevők igyekezhetnek minél jobb színben feltüntetni magukat.”²¹

A fenti szövegrészlet nem egy állambiztonsági tankönyvből származik! Mindig is éltem a gyanúperrel, hogy az államvédelem, állambiztonság (képzett) tagjai ösztönösen, vagy autodidakta módon, esetleg képzés során szerzett pszichológiai ismeretekkel rendelkeztek.²² Feltételezésemet megerősítették legutóbbi pszichológiai olvasmányaim, mert úgy vélem, a fenti pszichológiai kísérletről szóló leírás egyenesen adoptálható az állambiztonsági módszertanban, például az ügynöki munkában. A rendszerváltozás idején, 1989-ben nagy sikert, két kiadást (mintegy 80000 példányban) ért meg Gázsó L. Ferenc és Zelei Miklós könyve, az *Őrjítő mandragóra*. A szerzők megkísérelték bemutatni, hogy miként próbálta a diktatúra „megoldani” problémáit a „politikai pszichiátria” eszközeivel. 2012-ben az ünnepi könyvhét egyik érdekessége volt az immár harmadik kiadást megért, bővített, kiegészített kötet.²³ Közel egy negyedszázad múltán még mindig aktuális, izgalmas a kötet, a kérdésfeltevés. Ilyen keveset tudunk meg egy emberöltő alatt a létezett szocializmus közel két emberöltőjéről, negyven évről?

Fentebb azt írtam, hogy a beszervezett **ügynök is áldozat**. Ez a kijelentés bizonyára árnyalendő, mert ügynök és ügynök, beszervezés és beszervezés között, magatartás és magatartás, hatékonyság és hatékonyság között is óriási különbségek vannak. Aligha van két egyforma eset. Minden ügynöktörténet sajátos és egyedi. Típusok persze léteznek: az eredménytelen, a szerv szempontjából értéktelen, együttműködésre nem hajlandó, alkalmatlan; a vonakodó; a kibúvókat kereső; a jelentéktelen adatokat szolgáltató; a másoknak ártani nem akaró; a szorgalmas; a túlbuzgó és nem tudom, meddig lehetne folytatni a sort. Mégis áldozatnak tartom valamennyiüket, mert az általuk teljesített „semmi”, vagy a végtelen rosszindulat, gonoszság sem változtat azon a tényen, hogy mindkét típushoz tartozó megjárta a pokol bugyrait. Talán már döntésében, hogy hajlandó volt az együttműködésre, talán csak évekkel, évtizedekkel később, napjainkban, élete végén, amikor azon retteg, hogy „eddig ugyan megúsztam, de mi lesz velem, a nevemmel, amelyet gyermekeim is viselnek, ha kiderül?”

Mára odáig jutottunk, hogy az úgynevezett „ügynökkérdés” csaknem nagyobb irodalommal rendelkezik, mint a létezett szocializmus működési mechanizmusának feltárása. Miért lett ilyen jelentős „főszereplő” az ügynök? Gyarmati György a rendszerváltozás egyik deficitjeként látja a kérdést.²⁴ Alighanem igaza is van, mert mindazt a hiányérzetet,

21 KISS Paszkál – BERKICS Mihály – SZABÓ Mónika – UJHELYI Adrienn: *Kutatásmódszertan: szociálpszichológia*. ELTE, Budapest, 2006. Elektronikus tananyag, a cd-n futtatható változat offline kiegészítése az ELTE e-tanítási keretrendszerében – <http://moodle.etr.elte.hu> – (Utolsó lekérdezés: 2012. december 28. 19:07) folyamatosan frissülő e-tananyag.

22 *A Grósz-per előkészítése, 1951*. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta és a mutatókat összeállította SZABÓ Csaba. Budapest Főváros Levéltára, Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 61.

23 GAZSÓ L. Ferenc – ZELEI Miklós: *Őrjítő mandragóra. Bevezetés a politikai pszichiátriába*. Harmadik, javított és bővített kiadás. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012.

24 GYARMATI György: *Kísértő közelmúlt. Avagy a rendszerátalakítás egyik deficitje*. Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, L'Harmattan, Budapest, 2011.

2836

943.6

OT, 96

amely 1990 után az emberekben napjainkig visszamaradt, csakis úgy lehet csökkenteni, ha időről időre előkerülnek a „bűnbakok”, akiket mások helyett is felelőssé lehet tenni az elmúlt rendszer minden hibájáért. Az elmúlt években hányszor nyilatkozták már politikusok, jogászok, hogy a békés átmenet, a vértelen rendszerváltozás nem tette lehetővé a számonkéréseket. Valójában a hatalom új birtokosai, és persze azóta egyetlen kormány sem volt képes szembenézni a múlttal, néven nevezni az elkövetőket. Ezek többsége pedig nem tudott kellő önmérsékletet gyakorolni, nem húzódtak hátrébb, nem álltak félre, és legfőképpen, nem kértek soha bocsánatot, máig sértve ezzel a társadalom jelentős részét.

X 2237 37

A jelenkori magyar egyháztörténet-írás művelőinek az elmúlt években nem csak az egyre nagyobb mennyiségű levéltári irathalmazmal kellett megküzdniük, hanem elérkezett annak az ideje is, hogy tisztázzanak számtalan módszertani és elméleti kérdést. Éppen ezért szükségesnek mutatkozott a kommunista állam(hatalom) és az egyházak viszonyának új kontextusba helyezése. Tény, hogy ez a viszony nem szűkíthető le az egykori kollaboránsok és az elnyomás eszközének tekintett belügyi titkosszolgálati szervek kapcsolatának leírására.

A Nagyváradon 2012 októberében megrendezésre került konferencia szervezői arra vállalkoztak, hogy teret biztosítsanak az új megközelítéseknek és az évente megrendezésre kerülő tudományos értekezlettel szakmai fórumot, műhelyt teremtsen. A megfogalmazott célkitűzéseket követve olyan előadások hangzottak el, amelyek bemutatták mindazokat az intézményeket és módszereket, amelyeken keresztül a pártállami vezetés ellenőrzést és nyomást gyakorolt az egyházakra. Mivel a Szovjetunió ellenőrzése alá került keleti blokk országokban moszkvai mintára hasonló vallásellenes intézkedéseket hoztak, ezért elengedhetetlenek bizonyult a romániai és magyarországi folyamatoknak az összevetése, a közös vonások és eltérések kiemelése. A történészek mellett levéltárosok is részt vettek a konferencián, hiszen a kutatómunka sikeressége szorosan összefügg az egyházi és állami levéltárak feldolgozottságával és nyitottságával. A Securitate Irattárát Vizsgál Országos Tanács Levéltára, illetve a legfontosabb egyházi levéltárak munkatársai előadásaikban egyrészt bemutatták mindazokat a fondokat és iratesoportokat, amelyek fontos ismeretekkel szolgálhatnak a korszak kutatói számára, másrészt ismertették, hogy ezeket az iratokat milyen feltételek mellett lehet kutatni.

ÁLLAM ÉS EGYHÁZ KAPCSOLATA KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN 1945 ÉS 1989 KÖZÖTT

ÁLLAM ÉS EGYHÁZ KAPCSOLATA KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN 1945 ÉS 1989 KÖZÖTT

Intézmények és módszerek

BUDAPEST, 2014